

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Александра М. Марковић

ПАДЕЖИ И ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ
КОНСТРУКЦИЈЕ СА КВАЛИТАТИВНИМ
ЗНАЧЕЊЕМ У САВРЕМЕНОМ
СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ
(СЕМАНТИЧКО-СИНТАКСИЧКА
АНАЛИЗА)

Докторска дисертација

Београд, 2016

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Aleksandra M. Marković

CASES AND PREPOSITIONAL CASE
CONSTRUCTIONS WITH QUALITATIVE
MEANING IN CONTEMPORARY
SERBIAN LITERARY LANGUAGE
(SEMANTICO-SYNTACTIC ANALYSIS)

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2016

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Александра М. Маркович

ПАДЕЖИ И ПРЕДЛОЖНО-ПАДЕЖНЫЕ
КОНСТРУКЦИИ КАЧЕСТВЕННОГО
ЗНАЧЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ
СЕРБСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ
(СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧЕСКИЙ
АНАЛИЗ)

Докторская диссертация

Белград, 2016

Ментор:

проф. др Душка Кликовац,

редовни професор Филолошког факултета у Београду

Чланови комисије:

доц. др Балша Стипчевић,

доцент Филолошког факултета у Београду

проф. др Срето Танасић,

научни саветник Института за српски језик САНУ,

редовни професор Филозофског факултета у Нишу

Датум одбране: _____

Велику захвалност изражавам проф. др Душки Кликовац, ментору ове дисертације, на значајном и стрпљивом вођењу кроз питања разматрана у овом раду, као и доц. др Балши Стипчевићу, на више него драгоценим саветима. Захвалност дугујем и колегама из Института за српски језик САНУ, што су ми омогућили да несметано завршим посао на изради дисертације. Захваљујем се својој породици на стрпљењу, као и колегама Ани Ранђеловић и Николи Санковићу – на помоћи.

Александра Марковић

**ПАДЕЖИ И ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ СА
КВАЛИТАТИВНИМ ЗНАЧЕЊЕМ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ
ЈЕЗИКУ
(СЕМАНТИЧКО-СИНТАКСИЧКА АНАЛИЗА)**

РЕЗИМЕ

Предмет овог рада су падежи и предлошко-падежне конструкције с квалитативним значењем у савременом српском књижевном језику. Ове конструкције подвргли смо семантичко-синтаксичкој анализи, вршеној у теоријском оквиру интегралног приступа синтакси Љ. Поповића и когнитивне лингвистике, прецизније когнитивне семантике.

У квалитативна значења убрајамо следећа придевска значења: описно, посесивно и градивно. Описно значење, којим се изражавају инхерентне особине предмета и материје, сматрамо квалитативним значењем у ужем смислу. Посесивно и градивно значење убрајамо у квалитативно значење у ширем смислу.

Анализирали смо следеће падеже и ППК: два типа генитива без предлога (*квалитативни и еквативни генитив*), *од* + Г, *без* + Г, *с(а)* + И, *у* + Л, *на* + Л.

Као прототипичан падеж када је у питању квалификовање именичким јединицама издваја се генитив – у њему се налази више од половине анализираних номинала. У оквиру анализираних падежа и ППК с квалитативним значењем као прототипичан се издваја квалитативни генитив – готово трећина анализираних примера налази се у том падежу. За генитивна значења релевантне су две сликовне схеме: *схема ДЕО–ЦЕЛИНА* и *схема ВЕЗЕ*.

Квалитативна значења инструментала анализирали смо на основу односа *ПРАЋЕЊА*, у ком учествују два учесника, *ПРАЋЕНИ* и *ПРАТИЛАЦ*. Према типу односа који постоји између појмова учесника у односу *ПРАЋЕЊА* издвојили смо четири случаја: однос *ДЕО–ЦЕЛИНА*, однос *САДРЖАВАЊА*, однос *ВЕЗЕ* и однос *НОШЕЊА*. Учесници односа *ПРАЋЕЊА* најчешће се налазе у односу *ДЕО–ЦЕЛИНА*.

Именичке јединице с квалитативним значењем у локативу посматрамо у две шире групе. У првој се као *ЛОКАЛИЗАТОРИ* јављају конкретни *САДРЖАТЕЉИ* и *НОСИТЕЉИ*, а у другој метафорички.

Именичке јединице са овако одређеним квалитативним значењем посматрамо на терену синтагме (у функцијама атрибута и апозитива) и на терену реченице (функције предикатива и актуелног квалификатива). Прототипичност атрибушке функције за придеве као врсту речи важи и за придевска значења изражена номиналима – највећи број анализираних номинала налази се у функцији атрибута.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *српски језик, синтакса, семантика, квалитативност, именичке јединице с придевским значењем, падеж, предлошко-падежна конструкција.*

НАУЧНА ОБЛАСТ:

СРПСКИ ЈЕЗИК

УЖА НАУЧНА ОБЛАСТ:

САВРЕМЕНИ СРПСКИ ЈЕЗИК (СЕМАНТИКА, СИНТАКСА)

CASES AND PREPOSITIONAL CASE CONSTRUCTIONS WITH
QUALITATIVE MEANING IN CONTEMPORARY SERBIAN LITERARY
LANGUAGE

(semantico-syntactic analysis)

SUMMARY

The subject of this dissertation represents the cases and prepositional case constructions with qualitative meaning in contemporary Serbian literary language. These constructions were subjected to semantico-syntactic analysis, which was carried out within the framework of an integral approach to syntax of Ljubomir Popović, as well as from the perspective of cognitive linguistics or, more specifically, cognitive semantics.

The adjectival meanings that are defined as qualitative are the following: descriptive, possessive and material. Descriptive meaning, which expresses the inherent properties of objects and substances, is considered as the qualitative meaning in the strict sense. Possessive and material meanings are identified as the qualitative meanings in the broad sense.

The analysis includes the following cases and PCCs: two types of genitive without prepositions (qualitative and equative genitive), *od* ('from') + G (genitive), *bez* ('without') + G (genitive), *s(a)* ('with') + I (instrumental), *u* ('in') + L (locative), *na* ('on') + L (locative).

The case that was established as prototypical regarding the qualification of nominal units is the genitive case – it represents more than a half of the analyzed nominals. Within the analyzed cases and PCCs with qualitative meaning, we identified qualitative genitive as prototypical, since nearly a third of the analyzed examples contains that case. When genitive meanings are concerned, there are two image schemas that proved to be relevant: the PART–WHOLE schema and the LINK schema.

The qualitative meanings of the instrumental case were analyzed according to the schema of ACCOMPANIMENT, which included two participants, the ACCOMPANEE and the COMPANION. According to the type of relation between the participants within the schema of ACCOMPANIMENT, we identified four different cases: the PART–WHOLE

schema, the CONTAINMENT schema, the LINK schema, and the SUPPORT schema. The participants of the ACCOMPANIMENT schema are most frequently related according to the PART-WHOLE schema.

Nominal units with qualitative meaning in the locative case were divided into two broadly defined groups. In the first group, the LOCALIZERS represent the concrete CONTAINERS and CARRIERS, and in the second group the LOCALIZERS are metaphorical.

Nominal units with thus defined qualitative meaning were analyzed at the level of phrases (in the attributive and appositive functions), as well as at the level of clauses (in the predicative and adjunctive functions). The prototypicality of the attributive function for adjectives as a word class is also valid for the adjectival meanings realized by nominals – the greatest number of analyzed nominals are used in the attributive function.

KEY WORDS: *the Serbian language, syntax, semantics, qualitative meaning, nominal units with adjectival meaning, case, prepositional case construction.*

SCIENTIFIC FIELDS OF INTEREST:

SERBIAN LINGUISTICS

SCIENTIFIC FIELD OF SPECIAL INTEREST:

CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE (SEMANTICS, SYNTAX)

САДРЖАЈ

I. УВОД	1
1. Предмет, циљеви и значај истраживања; методологија и корпус	1
2. Досадашња истраживања падежа и ППК с квалитативним значењем у српској лингвистици	8
2.1. Обрада падежа са квалитативним значењем у првим граматикама и студијама српског (српскохрватског) језика	8
2.2. Белићеви погледи на прелазак „допунских“ синтагми у „одредбене“	11
2.3. Истраживања Михаила Стевановића и Милке Ивић	12
2.4. Квалитативни падежи у монографским студијама	15
2.4.1. Инструментал.....	16
2.4.2. Локатив.....	18
2.4.3. Генитив.....	19
2.5. Обрада падежа са квалитативним значењем у новијим граматикама и студијама српског (српскохрватског) језика	20
3. Пример класификације падежних значења – генитив	23
II. ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ	27
1. Категорије и категоризовање	27
2. Језичке јединице као категорије	29
2.1. Основне поставке когнитивне граматике. Речи и граматичке категорије са релационим значењем.....	30
3. Падеж у когнитивној граматици	33
3.1. Истраживање падежа у когнитивној семантици	34
3.1.1. Когнитивносемантичка анализа генитива К. Никифориду.....	35
3.1.2. Когнитивносемантичка анализа генитива с предлогом <i>од</i> Љ. Шарић	40
3.1.3. Истраживање датива у чешком и инструментала у руском Л. Јанде	41
4. Семантичка категорија квалитативности	44
4.1. Досадашња истраживања семантичке категорије квалитативности	44
4.2. Појам особине у језику, филозофији и логици. Шта се све може назвати особином у језичком смислу? Уже и шире схватање особине	49
4.3. Инхерентне (сталне) и привремене особине (обележја).....	53
4.4. Изражавање квалитативних значења у савременом српском књижевном језику – придеви и именичке јединице с придевским конституентским значењем	55
4.5. Шта све спада у квалитативност и шта се све може назвати особином.....	57
4.6. Изражавање особине именицама и придевима – конгруентни и неконгруентни атрибут	60
5. Семантичка категорија посесивности	63
5.1. Искусствене основе посесије.....	65
5.2. ПОСЕСУМ као средство за идентификацију ПОСЕСОРА	67
5.3. Изражавање атрибутске посесивности у српском језику	69
5.4. ПОСЕСОР и ПОСЕСУМ као семантичке улоге	70
6. Сликоне схеме и падежна семантика	71

III. ИМЕНИЧКЕ ЈЕДИНИЦЕ С КВАЛИТАТИВНИМ ЗНАЧЕЊЕМ У ГЕНИТИВУ 75

1. Квалитативни генитив.....	75
1.1. О квалитативном генитиву у литератури	75
1.2. Да ли је квалитативност инверзивна посесивност	77
1.3. Преглед конструкција са квалитативним генитивом.....	80
1.3.1. Квалификавање човека.....	81
1.3.1.1. Квалификавање човека деловима тела или самим телом	81
1.3.1.2. Квалификавање одређеним манифестацијама инхерентним човековој телесној природи, типа – узраст, раст, стас, тежина, висина, спољашњи изглед, кретање, држање, изражавање, мимика и сл.	96
1.3.1.3. Квалификавање појмовима у вези с човековом интелектуалном, емоционалном и етичком природом – способношћу да расуђује, осећањима, моралним принципима и сл.	102
1.3.1.4. Квалификавање појмовима који су везани за човеков социјални живот – друштвени, професионални положај и порекло	104
1.3.1.5. Квалификавање полом, расом, народношћу и вером – категоријално-квалитативни генитив	109
1.3.1.6. Квалификавање експлицитно класификационим појмовима – <i>тип/врста, ков</i> ('сој, врста, тип'), <i>калибар</i> ('ранг, класа, ниво').....	117
1.3.2. Квалификавање животиње	119
1.3.3. Квалификавање биљке	123
1.3.4. Квалификавање предмета.....	124
1.3.4.1. Квалификавање предмета инхерентним физичким особинама – бојом, величином, обликом, висином, дебљином	125
1.3.4.2. Квалификавање предмета деловима које садрже.....	126
1.3.4.3. Квалификавање појмовима који указују на начин израде – <i>стил, дизајн, крој</i>	127
1.3.4.4. Квалификавање предмета спољашњим изгледом.....	127
1.3.4.5. Квалификавање класификационим именицама – <i>тип, класа, врста</i>	128
1.3.5. Квалификавање природних ентитета – предела, облика рељефа (острво, долина, врх), насељених места и места уопште (<i>nomina loci</i>).....	128
1.3.6. Квалификавање апстрактних појмова (<i>појава, пример</i> и др.), научних термина (<i>именица, идиом</i>), назива књижевних дела (<i>прича, песма</i>), научних радова и дела (<i>рад, монографија, студија</i>), часописа, догађаја и др.	130
1.4. Категорија квалитативног генитива у светлу <i>великог ланца постојања</i>	133
1.5. Напомене о специфичностима појединих синтаксичких функција	136
1.5.1. Атрибутска и апозитивна употреба квалитативног генитива	136
1.5.2. Квалитативни генитив у функцији актуелног квалификатива	139
1.5.3. Квалитативни генитив у функцији предикатива	144
2. Еквативни генитив	146
2.1. Еквативни генитив у функцији обавезне одредбе квалитативног генитива	150
3. Генитив с предлозима.....	152
3.1. Генитив с предлогом <i>од</i>	152
3.1.1. Генитив материје	156
3.1.1.1. Генитив материје – прототип категорије	160
3.1.1.2. Управна именица означава човека.....	186
3.1.1.3. Генитив мерне квалификације	198
3.1.2. Квалитативне синтагме	200

3.1.2.1. Структура квалитативних синтагми и њихова семантичко-синтаксичка специфичност.....	201
3.1.2.2. Одређивање управног члана и досадашња истраживања.....	201
3.1.2.3. Класификација квалитативних синтагми.....	203
3.1.2.4. Зооними у функцији карактеризовања људи.....	213
3.1.2.5. Сливковне метафоре.....	215
3.1.2.6. Сумарни поглед на семантичке класе именица које се јављају у позицији N ₁	218
3.1.2.7. Трансформи квалитативних синтагми.....	220
3.1.2.8. Синтагме типа <i>злато од жене</i> у реченичном контексту.....	221
3.2. Генитив с предлогом <i>без</i>	224

IV. ИМЕНИЧКЕ ЈЕДИНИЦЕ С КВАЛИТАТИВНИМ ЗНАЧЕЊЕМ У ИНСТРУМЕНТАЛУ 233

1. О квалитативном инструменталу у литератури.....	233
2. О предлогу <i>с(а)</i>	245
3. Преглед конструкција са квалитативним инструменталом.....	247
3.1. Однос ДЕО—ЦЕЛИНА.....	247
3.1.1. ПРАЂЕНИ је човек.....	248
3.1.2. ПРАЂЕНИ је предмет.....	257
3.2. Однос САДРЖАВАЊА.....	265
3.2.1. ПРАЂЕНИ је просторија/зграда; ПРАТИЛАЦ је оно што се налази у праћеном.....	266
3.2.2. ПРАЂЕНИ је тродимензионални С типа посуде; ПРАТИЛАЦ је СО.....	267
3.3. Однос ВЕЗЕ.....	271
3.3.1. ПРАЂЕНИ је човек, ПРАТИЛАЦ је неки предмет који ПРАЂЕНИ носи на себи (као одећу) или има уз себе (у руци или закачен за неки део тела).....	271
3.3.2. ПРАЂЕНИ је земља / област / насељено место; ПРАТИЛАЦ је појам који је његов обавезни пратећи елемент.....	276
3.3.3. ПРАЂЕНИ је ентитет геометријски концептуализован као линија; ПРАТИЛАЦ је нека тачка на тој линији.....	277
3.3.4. Однос КОМБИНОВАЊА.....	277
3.4. Однос НОШЕЊА.....	279

V. ИМЕНИЧКЕ ЈЕДИНИЦЕ С КВАЛИТАТИВНИМ ЗНАЧЕЊЕМ У ЛОКАТИВУ 284

1. О квалитативном локативу у литератури.....	284
1.1. Предлози у и <i>на</i>	286
1.1.1. Л је конкретан НОСИТЕЉ/САДРЖАТЕЉ.....	288
1.1.1.1. Л је одећа.....	288
1.1.1.2. Л је предмет/материја.....	296
1.1.1.3. Л је предмет који прекрива ОЛ.....	298
1.1.2. Л је метафоричан НОСИТЕЉ/САДРЖАТЕЉ.....	299
1.1.2.1. Л је облик.....	299
1.1.2.2. Л је стање.....	305
1.1.2.3. Л је положај.....	309
1.1.2.4. Л је узраст.....	312
1.1.2.5. Л је језик.....	314
1.1.2.6. Л је активност.....	317

VI. СЛИКОВНЕ СХЕМЕ И ПАДЕЖНА СИНОНИМИЈА. ПАДЕЖНА АНТОНИМИЈА	319
1. Сликковне схеме и падежна синонимија	319
1.1. Схема ДЕО–ЦЕЛИНА	320
1.1.1. Део је неки конкретан појам	320
1.1.1.1. Квалификавање човека / животиње / дела тела (другим) делом тела независно од означене ситуације	321
1.1.1.2. Квалификавање човека деловима тела у вези са означеном ситуацијом	329
1.1.1.3. Квалификавање предмета деловима	332
1.1.2. Као део концептуализован је апстрактан појам	336
1.1.2.1. Квалификавање инхерентним појавама	337
1.1.2.2. Квалификавање инхерентним особинама	340
1.1.2.3. Квалификавање појавама у вези са интелектом, емоцијама, етичношћу и социјалним животом	344
1.1.2.4. Квалификавање пореклом	347
1.1.2.5. Квалификавање класификовањем	347
1.2. Схема САДРЖАВАЊА	351
1.2.1. СО је изражен ППК $c(a)$ + И	351
1.2.2. СО је изражен управном именицом	354
1.2.2.1. С је одећа	354
1.2.2.2. С је метафоричан	358
1.3. Схема ВЕЗЕ	361
1.4. Схема НОШЕЊА	370
2. Падежи и ППК са супротним значењем	373
2.1. Постоји ли падежна антонимија?	373
VII. ЗАКЉУЧАК	377
ИЗВОРИ	395
ЛИТЕРАТУРА	397
СПИСАК КОРИШЋЕНИХ РЕЧНИКА	410
СКРАЋЕНИЦЕ	411

I. УВОД

1. Предмет, циљеви и значај истраживања; методологија и корпус

1. Наше истраживање усмерено је ка испитивању падежа и предлошко-падежних конструкција (у даљем тексту ППК) са квалитативним значењем у савременом српском књижевном језику. Наше усмерење у том истраживању биће семантичко-синтаксичко, засновано на уверењу да се ова два језичка нивоа не могу посматрати независно један од другог.

Истраживање падежа и предлошко-падежних конструкција са квалитативним значењем видимо као покушај допуњавања низа монографских студија с падежном проблематиком у србистици (сербокроатистици), с тим што је наше усмерење мало другачије – циљ нам је да истражимо систем падежних облика у функцији изражавања једне семантичке категорије, а не значења и функције одређене падежне форме. Наше се истраживање укључује, дакле, у низ истраживања из области синтаксе и семантике падежа, али и у низ новијих истраживања која се крећу и у другом смеру – од садржаја ка форми.

2. Задатак који смо себи поставили – испитивање падежа и ППК са квалитативним значењем – наметао је неколико посебних, ужих задатака, које бисмо могли представити у неколико тачака.

а) Прва тачка јесте одређивање обима појма особине у језичком смислу; утврђивање разлика између изражавања квалитативности придевским и именичким јединицама.

Већ на првом кораку, приликом прикупљања грађе, требало је дефинисати обим појма особине у језичком смислу. Питање је било да ли у обзир узимати и примере у којима се квалитативно значење преплиће с неким другим категоријалним значењима, са спацијалношћу, на пример (*болница на крају града*), квантитативношћу (*зграда од три спрата*) или темпоралношћу (*новине од прошле године*), или се одлучити само за оне случајеве који се тичу прототипичног изражавања квалитативности именичким средствима (*човек седе*

браде, клупе неправилна облика). Затим смо се запитали шта су то прототипична придевска значења (будући да је и категорија придева као врсте речи структурирана на принципу прототипа) и која придевска значења сврстати у квалитативна.

Будући да су придеви прототипично средство за изражавање особине, поставили смо себи задатак да утврдимо у чему је разлика између изражавања особине именичким јединицама у односу на придевске и због чега у језику постоји потреба за именичким јединицама с придевском конституентском вредношћу.

б) Друга тачка јесте попис и опис падежа и ППК којима се изражава значење особине.

Попис и опис падежа и ППК којима се може изразити квалитативност обавићемо на следећи начин:

- издвојићемо, у оквиру сваке посебне падежне категорије, уже семантичке квалитативне категорије (уколико их има више); настојаћемо да редослед излагања буде такав да прво представимо продуктивније категорије, затим оне мање продуктивне; овај принцип ћемо комбиновати с морфолошким критеријумом, па ћемо најпре представити падежне облике без предлога (ако их има), а затим оне с предлозима;
- испитаћемо, у оквиру сваке издвојене падежне категорије, синтаксичке функције у којима се може јавити (на пример, занима нас да ли се квалитативни генитив може јавити и у атрибутој, и у апозитивној, и у предикативној функцији, и у функцији актуелног квалификатива; ако не, која су ограничења); уз то, постављамо себи питање који су мотиви прибегавања одређеном синтаксичком решењу, односно избегавања неког од њих.

в) Посматраћемо узак сегмент значењске мреже падежне структуре која се тиче квалитативних значења. Указаћемо на то која се значења у том сегменту јављају као прототип и настојаћемо да утврдимо неке путеве ширења значењске мреже (путем метафоре или метонимије). Овакав увид није довољан за

сагледавање структуре читаве падежне категорије, али може бити допринос неким даљим истраживањима.

г) Трећа тачка јесте утврђивање синонимије и антонимије између падежних категорија које издвајамо. Покушаћемо да одговоримо на питање постоји ли падежна антонимија.

д) Четврта тачка јесте посматрање падежа кроз призму сликовних схема које имплицирају.

3. Падеж је граматичка категорија именских речи која је тешка за испитивање због своје сложене природе. Падеж је условљен управном речју у синтагми, ППК или реченици,¹ па се не може посматрати изоловано од језичких јединица у чији састав улази и које се помоћу њега формирају, већ у сложеној спрези коју чине управна реч, предлог (уколико га има) и сама реч у одређеном падежу. И падежи и предлози су, због своје релационе природе, језичке јединице компликоване за изучавање.

Приступу изучавању падежног система и појединих падежа у српској лингвистици били су различити – од традиционалног, преко структуралистичког, до генеративног (као и разних комбинација ових приступа). Сагледавање падежне проблематике из угла доминантног теоријског правца у лингвистици у овом тренутку – когнитивнолингвистичког – још увек је недовољно заступљено у србистици.² Због тога је наша тема погодна за проверу неких поставки когнитивне лингвистике.

Овако конципиран опис допринео би детаљнијој слици једног дела падежног система савременог српског језика, као и бољем сагледавању природе семантичке категорије квалитативности из угла когнитивнолингвистичког приступа са елементима других теорија (структурализма и интегралног приступа Љ. Поповића³).

¹ “Typically, case marks the relationship of a noun to a verb at the clause level or of a noun to a preposition, postposition or another noun at the phrase level” (Блејк 2004: 1).

² На доминантност дескриптивног приступа у изучавању семантике падежа и предлога пажњу је скренула Љ. Шарић. Ова ауторка истиче и да су когнитивнолингвистичке анализе ове области, које су последњих година вршене у славистици, махом везане за руски, пољски, чешки и бугарски, као и да су јужнословенски језици по правилу запостављени (2008: 1).

³ О основама овог теоријског приступа, који се назива још и комуникативно-граматичким, Љ. Поповић је писао у више радова (1997а; 1998; 2003); овај приступ налази се и у основи синтаксе Поповић¹⁴2012.

Наш приступ предлошко-падежном систему у овом раду заснован је на приступу који у својој синтакси заступа Љ. Поповић – у питању је нов поглед на падежни систем, по ком тај систем омогућава да се именичке јединице употребе у разним функцијама и значењима. Тако се именичке јединице могу јавити у функцијама карактеристичним за придеве – атрибута, апозитива, актуелног квалификатива и предикатива, с разним врстама одредбених значења. Такве именичке јединице Поповић сврстава у јединице с придевским конституентским значењем (он разликује четири типа употребних вредности именичких конституената – именичку, придевску, прилошку и предикативну) (¹⁴2012: 287–288). Конституентима с придевском вредношћу исказују се разна одредбена значења придевског типа – квалитативна, градивна, посесивна (*ibid.*, 287, 291–292).

4. Методологија примењена у раду заснива се на детаљној, синхроно оријентисаној, семантичко-синтаксичкој анализи корпуса сакупљеног за ово истраживање. Будући да су предмет наше пажње била не само поједина падежна значења већ и синтаксичке функције именичких јединица којима су та значења изражена, одлучили смо се за представљање грађе у виду читавих реченица, скраћених у мери у којој је то било могуће а да се не изгуби ниједна од информација коју смо сматрали важном. Именичке синтагме са квалитативним значењем јављају се и као парцелисане, па смо контекст проширивали у складу са тим.

У раду се неки примери понављају у случају да се у њима јавља више квалитативних именичких синтагми, сврстаних у неколико значењских поткатегорија. Андрићев пример: Најстарији је Хамди-бег Тескередић, *крупан старац, спорих покрета, али још увек снажног тела џиновских сразмера* потврђује квалификацију човека на основу описа читавог тела (*старац ... снажног тела*), манифестацијом која је живом бићу својствена (*спорих покрета*), као и квалификацију тела величином (*снажног тела џиновских сразмера*), због чега се помиње на више места у раду. Што се истицања делова примера тиче, курзивом обележавамо управну реч и њену квалификативну одредбу, а одредбу посебно истичемо и масним слогом (и кад је неконгруентни атрибут у питању):

Кућице су биле већином типично поморавске ... *са прозорима малог обима* (Гриц., 122).

Предлози *од* и *са*, које ћемо разматрати у појединим деловима рада, осим са облицима генитива и инструментала, јављају се и са непроменљивим партитивним и паукалним синтагмама. Уколико после предлога следи нека партитивна реч, истичемо и њу и њену партитивну допуну, на пример: На том дугачком телу *правилна глава ... са неколико дугих праменова кудељасте, мртве косе* (Андр., 231). Уколико након предлога следи паукална синтагма, истичемо и дату синтагму: Висок је, црн, *са два ожиљка на челу* (Пол. 1958, 16313/7, ГрРСАНУ). Приликом скраћивања делова примера помоћу тротачке у неким случајевима намерно чувамо и околну интерпункцију, која би се датим тротачкама такође могла избацити. То чинимо када нам је битно да се види синтаксичка функција дела примера који посматрамо. У примеру: Није било лако заборавити *румено, девојачко лице Ахмет-бегово, ... , са осмејком човека који се ничега не боји* (Андр., 199), сачуване запете указују на апозитивну функцију одредбе у инструменталу.

У фокусу наше пажње јесте падежни облик номинала у зависној позицији, што ћемо обележити скраћеницом самог падежа (Г, И, Л), односно предлог + Г/И/Л, уколико је у питању ППК. Списак осталих скраћеница налази се на крају рада.

Конструкције с квалитативним значењем класификоваћемо према семантичким и синтаксичким критеријумима. Настојаћемо да утврдимо постојање лексичких и синтагматских синонима појединих конструкција. Покушаћемо да утврдимо, уколико таквих синонима нема, који су разлози њиховог изостанка.

Примери ће бити представљени и класификовани у одвојеним поглављима рада према појединим зависним падежима. Одлучили смо се за тај начин у намери да испитамо специфичности сваког падежа с квалитативним значењем понаособ, као и да утврдимо део квалитативне значењске мреже сваког падежа. У другом делу анализе направићемо пресек према семантичком критеријуму како бисмо видели којим се све падежним средствима поједини типови значења могу изразити (на пример, да ли се значење интегралног дела или особине може изразити свим квалитативним падежима или само неким од њих).

5. Структура рада замишљена је на следећи начин: после уводног поглавља (т. I), следи поглавље посвећено теоријским основама (т. II). У III, IV и V поглављу анализирамо квалитативна значења генитива, инструментала и локатива. Поглавље бр. VI посвећено је анализи грађе кроз призму сликовних схема и разматрању односа падежне синонимије и антонимије. Последње, VII поглавље, јесте закључно.

6. Корпус за рад чине текстови различитих функционалних стилова. Што се књижевноуметничког стила тиче, ексцерпирани смо неколико романа и приповедака савремених српских писаца (И. Андрића, И. Секулић, Д. Киша), као и аутобиографски прозни текст И. Грицкат; ексцерпиран је и један преводни текст, део романа који је са норвешког превео Љ. Рајић.

Публицистички стил представљају примери ексцерпирани из по једног броја листа *Политика* и часописа *НИН*, као и примери ексцерпирани успут, током читања дневне и недељне штампе.

У сврху представљања административног стила изабрали смо текстове три закона.

Научни стил представљен је кроз примере ексцерпираних из делова антропогеографске студије Ј. Цвијића, антрополошке и психолошке студије Ж. Требјешанина, као и део есеја Н. Петковића (о *Сеобама*). Уз то, у грађу су ушли и неки примери из научних радова који улазе у библиографију овог рада (у грађи смо их тако и цитирали).

Разговорни стил представљен је примерима ексцерпираним из текстова који су објављени у књизи *Разговорни српскохрватски језик*, као и примерима из романа М. Капора *Белешке једне Ане*, који је писан језиком блиским разговорном стилу.

Осим тога, у корпус за рад улазе и примери које смо сакупили током рада на Речнику САНУ (ови примери навођени су исто као и у самом Речнику, будући да би разрешавање свих скраћеница одузело превише простора). Примере из речничке грађе узимали смо у обзир само уколико су у духу савременог језика.

Овако ексцерпирана грађа накнадно је допуњавана. У случају када нисмо имали довољно примера за поједине падежне категорије, као и када нам се чинило да би грађу требало допунити како би се неки аспекти проблема које смо

испитивали прецизније сагледали, допуњавали смо је примерима из *Корпуса савременог српског језика 2013* са изворима (овај корпус садржи око 122 милиона речи). Принципи по којима смо претраживали Корпус, као и регуларни изрази које смо користили, биће поменути на одговарајућим местима у раду уколико нам се то учини важним.

У раду је анализирано приближно 1500 примера (према нашем бројању, тај број износи 1507 примера), у којима се именичке јединице с квалитативним значењем јављају у функцијама квалификативног атрибута појма означеног управном именицом, затим у функцијама апозитива, предикатива и актуелног квалификатива.

Списак ексцерпираних текстова налази се на крају рада.

7. Терминолошке синтагме којима се у српској лингвистици именују падежи са функцијом квалитативне одредбе садрже придеве *квалитативни* или *квалификативни*. Термин *квалитативни генитив/инструментал*, као превод латинског термина *genitivus/ablativus qualitatis*,⁴ користе Белић (1958/1998: 130), М. Ивић (1956), Стевановић (⁵1991б: 191); Поповић (¹⁴2012: 291). Термин *квалификативни (генитив, акузатив, инструментал, локатив)* користе синтаксичари у радовима новијег датума (Антонић 2005: 159, *et passim*; Пипер 2005: 834; Павловић 2007).

Ми ћемо у овом раду користити прву групу термина (*квалитативни генитив/акузатив/инструментал/локатив*). Ево и због чега. Поменули смо да Љ. Поповић користи термин *квалитативни генитив/инструментал*. Међутим, када говори о типу атрибута, он користи термин *квалификативни* атрибут (¹⁴2012: 277). Оваква терминолошка разлика постаје јасна када се погледају дефиниције придева *квалитативан* и *квалификативан*. Придев *квалитативан* дефинисан је у РСАНУ 'који се односи на квалитет, који је у вези са квалитетом, каквоћни', док је придев *квалификативан* дефинисан 'који квалификује, служи као одредба, обележје, оцена каквоће, вредности, врсте нечега'. Појам квалификативности шири је, дакле, од појма квалитативности. Уместо термина *квалитативни генитив* могао

⁴ Исп., нпр., Де Грот 1956: 11.

би се употребити термин *генитив особине*.⁵ У генитиву је, дакле, назив неке особине (изражене именичким јединицама). Термин *квалитативни*, са значењем 'који квалификује, служи као одредба', могао би се применити на све типове одредбеног, атрибутски употребљеног генитива, и зато није прецизан.

За назив семантичке категорије која је у центру наше пажње у србистичким истраживањима претежно се користи термин *квалитативност* (Пипер 2005: 830–870). Ми ћемо и за семантичку категорију користити термин *квалитативност*, из истог разлога – везана је за значење квалитета, особине.

2. Досадашња истраживања падежа и ППК с квалитативним значењем у српској лингвистици

Падежна проблематика, а у оквиру ње и питање падежа са квалитативним значењем, обрађивани су у бројним појединачним радовима, у граматикама српског (и српскохрватског) језика, као и у монографским студијама посвећеним појединим падежним облицима.

2.1. Обрада падежа са квалитативним значењем у првим граматикама и студијама српског (српскохрватског) језика

Падежи се у првим граматикама испитују појединачно, најчешће без повезивања истих или сличних семантичких вредности различитих падежа. Принцип излагања је такав да се значења и функције падежа не раздвајају, односно не наглашава се разлика између природе ових појава.⁶ Први синтаксичари квалитативно значење везују само за квалитативни генитив.

Прво детаљно испитивање падежа у србистици везује се за име Ћ. Даничића и његову *Србску синтаксу* (1858).⁷ Даничићева синтакса обилује

⁵ П. Ђорђевић овај тип генитива, као што ћемо видети у т. 2.1, назива *генетивом за каквоћу*. К. Никифорићу помиње традиционални назив овог падежа у преводу на енглески – *genitive of quality* (1991: 182).

⁶ Тако, на пример, П. Ђорђевић генитивна значења наводи овако: *генетив за припадање, генетив за порекло, генетив за градиво, генетив за предмет (објекат), генетив неправог објекта* итд. (в. Ђорђевић 1889б: 10–48).

⁷ Даничићева синтакса своди се, ако се изузме кратак уводни део, на синтаксу падежа (*ibid.*, 7–643).

примерима који су прецизно класификовани, али су критеријуми углавном имплицитни. Примери су поређани тако да је јасно да аутор одваја примере адвербалне и адноминалне употребе падежа. Обухваћена је већина за нас релевантних падежа и ППК: Г, *без* + Г (1858: 132); *од* + Г (*ibid.*, 243–249); *с* + И (*ibid.*, 598–600).

Значење особине Даничић експлицитно везује само за квалитативни генитив.⁸ Он каже да реч у овом падежу „показује какво је друго што, чему припада ствар којој је она име“ (1858: 53).⁹ Уочава да се уз именицу у овом падежу обично јавља обавезна одредба, коју назива *додатком* (*ibid.*, 53). Илуструје га великим бројем примера, које класификује на оне у којима генитив означава „какве су ствари телом својим“ (*ibid.*, 56) и на оне у којима означава „какве су у уму“ (*ibid.*). Критеријум који је Даничић изабрао указује на начелну поделу између физичких и душевних особина означених генитивном именицом, али се не примењује доследно. Тако се у првој групи налазе примери у којима се управни појам квалификује својим деловима (нпр. *Вељко је био танка и висока струка, смеђе косе и врло мали бркова...*; *ibid.*, 53–54), као и они у којима се квалификује оним што му је својствено (нпр. *узраст, ход, поглед*; *ibid.*, 53). У другој групи налазе се, осим примера у којима се управни појам квалификује по некој душевној особини (*Блажене душе човек; Сад су људи чудновате ћуди*), и они у којима се квалификује оним што му је својствено (као и у првој групи), дакле појавама инхерентним телесној природи (*здравље, вид, доба* у значењу ’узраст’: *Док сам и ја твога доба био...*) (*ibid.*, 56–57). Иако у Даничићевој синтакси налазимо обиље примера, морамо нагласити као њен недостатак непостојање прецизних критеријума класификације.

И С. Новаковић и у *Српској синтакси* и у *Српској граматици* квалитативно значење издваја само код генитива којим се казује „својство или каквоћа лица или ствари“, нпр. *Дође момче црна ока* (1870: 27–28; 1894: 282). И П. Будмани значење својства везује једино за *генитив каквоће* и каже да у њему стоји именица с придевом „кад се њоме назначује својство или каквоћа некога предмета“ (1897: 24).

⁸ Даничић не користи тај термин, генитив назива *другим* или *родитељним падежом* (1858: 11).

⁹ Цитате из Даничићеве синтаксе наводимо транскрибоване савременом српском ћирилицом.

Највише квалитативних значења експлицитно издваја Т. Маретић. Он у својој граматици говори о генитиву којим се изриче „ознака“, а илуструје га примерима из Даничићеве синтаксе (³1963: 572). Маретић издваја и предлоге уз генитив којима се означава особина; такав је предлог *од*: *Јер ја имам шћерцу од удаје* (*ibid.*, 575). Маретић ово значење уочава и кад говори о предлозима *на* и *по*: *кад је Јана на удају била; у Мисиру има жита на продају; те сакупи по избор сватове* (*ibid.*, 589). Ознака се означава и локативом с предлогом *по*: *покупи ми триест Цетињана по избору добрих коњаника* (*ibid.*, 592–593). Инструментал којим се означава особина Маретић илуструје примерима инструментала без предлога: *који је био родом Бугарин* (*ibid.*, 596), као и инструментала с предлогом *под*: *дјевојка стајала под вјером (тј. верена) три године, а они остали под срамотом (тј. осрамоћени); ... послје би архиепископ под именом Сава* (*ibid.*, 598).

П. Ђорђевић у студији посвећеној падежима без предлога¹⁰ разматра генитивна значења, истичући да се сва његова значења и функције не могу свести на једно опште, заједничко значење: „Како бисмо, на пр., на једно шире заједничко значење могли свести генетивна значења: ’припадање’ и ’меру’?; како ли опет аблативна значења: ’одвајање’ и ’каквоћу’?“ (1889б: 6). Уместо издвајања заједничког значења, Ђорђевић покушава да утврди тачке додира неких генитивних значења која на први поглед делују неповезано (аблативних и генитивних). Он ту везу види овако: „Везивање или припадање (прво значење генетивно) настаје онде, где престаје одвојеност, растављеност (прво значење аблативно), и обрнуто ... где није било везе, не може бити ни развезе“ (*ibid.*, 7).¹¹ Ђорђевић као блиска значења посматра аблативно значење порекла, рода и генитивно значење припадања, као и аблативно значење материје, које се

¹⁰ Чини нам се да је важно поменути да је П. Ђорђевић први синтаксичар који даје дефиницију падежа у српској лингвистици. Он каже да је падеж „оно, што имену даје могућност, да уђе у склоп једне реченице, оно, што показује ’однос једног имена према другом имену или према глаголу, предикату’ ... оно, чиме нам имена ’казују разнолике односе међу предметима који излазе на говорну позорницу“ (1899б: 113–114). Он разматра и разне теоријске проблеме везане за падеже: осим што се, како смо рекли, противи идеји да је могуће одредити основно значење за сваку падежну категорију посебно (*ibid.*, 124–125), сматра и да није могуће читав падежни систем свести на једну значењску основу – противи се идеји локалистичног тумачења основних падежних значења (*ibid.*, 116–125); издваја „праве“ или *par excellence* падеже – номинатив и акузатив (*ibid.*, 119).

¹¹ Ђорђевић, међутим, истиче да није ни у ређању генитивних значења могуће јасно разграничити аблативна од генитивних јер „се не може баш о свакој функцији позитивно устврдити да је овог или оног порекла“ (*ibid.*, 9).

изражава генитивом (*ibid.*, 7–8). Чини се да је Ђорђевић први синтаксичар који је указао на квалитативност генитива материје.

Ђорђевић генитив порекла (*Кољена је господскога; Милан бјеше куће Иванове*) не повезује са квалитативним и спаја значења која би се, по нашем мишљењу, морала раздвојити (у првом примеру није могућа замена генитива ППК, док у другом та могућност постоји) (*ibid.*, 14).

„Генитив за каквоћу“ Ђорђевић сврстава „у ред аблативних генетива“ (*ibid.*, 46).¹² Он увиђа обрнут однос посесора и посесума у овом типу генитива: „Супротно, дакле, правом, посесивном генетиву, који бележи носиоца каквоће, овај аблативни генетив казује баш ту каквоћу или особину, а њен се носилац казује оном главном речју“ (*ibid.*). Важно је напоменути да Ђорђевић експлицитно указује на то да се квалитативни генитив јавља и у предикативној функцији (*старога је кова; уде ти сам среће*) (*ibid.*, 47).

2.2. Белићеви погледи на прелазак „допунских“ синтагми у „одредбене“

Белић синтагме дели на два типа – *детерминативне* или *зависне* и *функцијске*. Зависне се заснивају на јединству појма (1958/1998: 122–123) и могу бити *описне (одредбене)* и *допунске* (1953–1954: 4–5; 1958/1998: 129). *Функцијске* синтагме чине појмови повезани јединственом функцијом, у њима једна реч не одређује другу, нпр. *ору плугом и ралицом* (1953–1954: 4, *et passim*; 1958/1998: 128).

Синтагме које чине именица и њена одредба или допуна у неком зависном падежу (*кућа [мог] оца, кућа у планини*) А. Белић сврстава у *допунске синтагме* (1958/1998: 129–130). У *одредбене* убраја синтагме придевског и прилошког типа (1953–1954: 4). Под њима он не сматра синтагме у којима је централна реч придев, односно прилог, већ оне у којима су то детерминативне речи (*велика кућа; изванредно свира*).

Белић указује на могућност употребе допунских синтагми у функцији одредбених и каже да „разлика међу њима није велика и граница се каткада

¹² Занимљиво је то што овај аутор квалитативно значење повезује са аблативним и посесивним, што је у складу с неким когнитивнолингвистичким тумачењима.

сасвим губи“ (*ibid.*, 5). Преласком допунских синтагми са именицом као управном речју у одредбене зависни падежи добијају придевску, атрибутску функцију (*кућа [мог] оца*) и, како Белић истиче, могу „лако прећи и сасвим у придев (*кућа очева*)“ (1958/1998: 130). И настанак квалитативног, одредбеног генитива Белић везује за допунски посесивни: „Када се рече *човек добра понашања* или *девојка висока раста*, јасно је да је у генитиву одређена категорија којој припадају именице *човек, девојка*; али, у исто време, том се категоријом ближе одређује *човек, девојка*, о којима се говори, према другим људима и девојкама који нису такви. Зато ти генитиви престају да значе допунски посесивни генитив и добијају нову, одредбену функцију. Такав се генитив с правом назива квалитативним“ (*ibid.*).

Белић такође помиње да и допунске падежне синтагме с месним значењем „лако прелазе у одредбене по функцији: *кућа у планини* према *кућа у долини*, тј. *планинска кућа* према *долинској* и сл.“ (*ibid.*). Прелазак допунских синтагми у одредбене Белић посматра као нешто својствено природи падежних односа, који из вертикалног, парадигматског односа прелазе у линеарни, синтагматски (1958/1998: 157).¹³

А. Белић поставио је темеље теоријског разматрања смисла деклинације и падежних односа у српској лингвистици. Његови погледи на синтагму, смисао падежних облика, падежних система и деклинације утицали су у значајној мери на даља истраживања у србистици, на синтаксу падежа М. Стевановића (⁵1991б: 159–527), као и на истраживања М. Ивић.

2.3. Истраживања Михаила Стевановића и Милке Ивић

М. Стевановић има сличне погледе на природу и поделу синтагми као Белић (⁵1991б: 153–154).¹⁴ Говорећи о неконгруентним атрибутима, он каже: „Осим генитива без предлога и инструментала с предлогом *са*, такође се и генитив

¹³ „Када какав падежни однос не значи зависни однос самосталне именице према самосталној именици ... већ значи разлику даног падежног односа према речима са истим падежним односом, онда он има место 'вертикалног односа' према падежним облицима своје парадигме – однос према истом падежном значењу туђе парадигме, тако да он излази из своје парадигме и добија место свога допунског значења одредбено“ (1958/1998: 157). Белић каже да падежи у одредбеној функцији појмове ближе одређују по диференцијалним особинама.

¹⁴ Његова класификација синтагми иста је као Белићева (⁵1991: 153–154), уз мање разлике у терминологији (он функцијске синтагме, на пример, назива *независним*) (*ibid.*, 154).

и инструментал и *ма који други падеж* с различним предлозима јавља у реченичној функцији атрибута“ (*ibid.*, 51; курзив је наш, А. М.). Стевановић, дакле, истиче да се у функцији атрибута јављају квалитативни генитив и инструментал, генитив порекла, као и сви типови посесивног генитива; што се ППК тиче, помиње следеће: *из* + Г, *с* + Г, *од* + Г, *без* + Г, *испод* + Г, *низ* + А, *пред* + И, *на* + Л, *у* + Л. Међутим, не могу се сви падежи употребити у функцији атрибута и у другим придевским функцијама (тако се у нашој грађи није нашло потврда за датив у некој таквој функцији), а таква могућност не постоји ни за све ППК. На поједине радове овог аутора осврнућемо се на одговарајућим местима у раду.

М. Ивић бавила се бројним питањима из падежне проблематике. Њеним испитивањем српскохрватског инструментала започет је низ монографских студија о падежима (Ивић 1954). На овом месту прокоментарисаћемо њене радове посвећене систему предлошких конструкција у српскохрватском језику (1957–1958), структури српскохрватског падежног система (1961/2008), као и радове посвећене обавезним детерминаторима, и то оне њихове аспекте који су релевантни за наш рад.

У раду посвећеном систему предлошких конструкција ова ауторка падеже дели на две групе, у зависности од природе односа који се њима означавају. Она сматра да је различито спецификовање тих односа и у основи семантичких типова појединих предлошко-падежних конструкција. Реч је, наиме, о различитом спецификовању „основне претставе о ’контакту’ односно ’конекцији’ (1957–1958: 143). Падежи контакта су акузатив, датив и локатив (њима се „конкретизује природа контакта који радња, реализујући се, успоставља са појмом обележеним падежном формом“ (*ibid.*)), док су падежи конекције генитив и инструментал („Њихова је употреба условљена основном претставом о повезивању двеју иначе посебних појава по неком специфичном односу“ (*ibid.*)).

Чињеницом да су генитив и инструментал падежи конекције М. Ивић објашњава делимично поклапање њихових семантичких поља (*ibid.*, 150). Генитивом без предлога означава се непосредна, тесна веза између двеју појава (посесија, партитивност, квалитативност и временско одређивање путем довођења у непосредну везу с моментом говора) (*ibid.*, 146–147). Генитиву без предлога блиска је једна група предлошких генитивних конструкција (у овој групи налазе

се предлози *код* и *у*, којима се означава посесија привременог типа; *ibid.*, 145, 148). Друга група генитивних предлошких конструкција заснована је на принципу одмеравања по удаљености, а од значаја за наш рад јесу они предлози којима се означава карактеризација једне појаве другом, и то „издвајањем друге према првој“ (*без* и др.) (*ibid.*, 144).

Други падеж конекције јесте, дакле, инструментал. М. Ивић истиче да се конструкцијом инструментала с предлогом *с* означава повезивање двеју појава односом напоредности (*ibid.*, 149).

Што се падежа контакта тиче, поменућемо само акузатив и локатив (пошто се датив не јавља с квалитативним значењем). Предлошки акузатив у својој значењској мрежи има и значење остваривања контакта (физичког или менталног) с неком појавом; то остваривање контакта може бити само у идеји, намери, нпр. *боримо се за слободу* (*ibid.*, 152), а ми бисмо додали – и у намени.

Локативна значења М. Ивић дели на два типа – један за који је основна представа о обухватању (и који је релевантан за наше истраживање) и други који се тиче основа за реализацију радње (*ibid.*, 157). Семантички садржај који М. Ивић идентификује као обухватање вероватно се може изједначити са садржавањем.

М. Ивић указала је на хијерархијске разлике у синтаксичким функцијама граматичких категорија, које се огледају у типовима синтаксичких спојева у којима се те категорије јављају (1961: 186). Падежни облици којима се означавају основне синтаксичке функције (субјекат, директни и индиректни објекат), односно, ако се говори о семантичком плану реченице, учесници у ситуацији,¹⁵ увек су слободни (номинатив субјекта, генитив, датив и акузатив објекта, као и инструментал оруђа), док се с помоћним морфолошким елементима (предлогом или обавезним одредбама) јављају падежни облици са одредбеном функцијом (исп. Ивић 1958: 219; 1961/2008: 265; 1964: 479). Формама са обавезном одредбом обележавају се односи придевског или прилошког карактера (квалитативни, временски, количински) (1959: 158).¹⁶

¹⁵ Агенс, објекат, односно пацијенс, као и оруђе којим се радња изводи, као секундарни агенс.

¹⁶ „Сва та различита значења која се обележавају, или су се обележавала Ц формом [са обавезном одредбом] идентификују искључиво оне односе који су адвербијалног или адјективног карактера (значења која се добијају као одговори на питања: 'кад', 'како', 'колико', 'какав')“ (Ивић 1959: 158).

У раду посвећеном структури српскохрватског падежног система (1961/2008) М. Ивић дати систем посматра кроз призму семантичких обележја које за руски падежни систем постулира Р. Јакобсон, као и на основу Куриловичеве поделе падежа на граматичке и конкретне. Та су обележја маргиналност/централност, управљеност и обухватност. Ауторка класификацију падежа према овим критеријумима врши на основу специфичности које важе за српски језик, а допуњује је и критеријумом који се тиче тога да ли је одређена падежна форма слободна, везана предлогом или обавезним детерминатором. У светлу те поделе, као централни падежи јављају се номинатив, акузатив и генитив, док су инструментал, датив и локатив маргинални.¹⁷

На основу ове поделе добија се схема падежа српског језика подељених у три опозициона пара: Н : И, А : Д, Г : Л. Ову класификацију ауторка допуњава и подацима о томе да ли се одређена падежна форма јавља као слободна (А), везана предлогом (Б) или обавезном одредбом (Ц). Могу се уочити два типа слободних падежних облика, А₁ и А₂. Тип А₂ може имати конкурентне форме Б типа (*брише крпом* : *брише с крпом*; *кључеви улазних врата* : *кључеви од улазних врата* (*ibid.*, 266). Како ће се видети касније у нашој анализи, велики број генитивних квалитативних значења спада у тип А₂. Што се форми типа Ц тиче, М. Ивић их везује за генитив, акузатив и инструментал; како ћемо видети, а и на то је већ указивано у литератури, с том формом јавља се и локатив (Батистић 1972: 200–201).¹⁸

2.4. Квалитативни падежи у монографским студијама

Истраживања појединачних падежних облика започета су студијом о српскохрватском инструменталу М. Ивић (1954). Монографију посвећену локативу написала је Т. Батистић (Батистић 1972), а пољски лингвиста К.

¹⁷ Оно што остаје нејасно, а што није непосредан предмет нашег рада, јесте питање због чега је ауторка, иако истиче да српскохрватске прилике не потврђују Јакобсонову и Куриловичеву класификацију, по којој се датив нашао међу маргиналним падежима, такву класификацију у начелу задржала (датив није маргиналан будући да се може наћи у функцији индиректног објекта) (в. Ивић 1961/2008: 265). Датив међу периферне падеже сврстава и И. Антонић (2005: 176).

¹⁸ Чињеницу да се локатив употребљава у такозваној Б форми М. Ивић објашњава тиме што локатив одликују два специфична обележја – маргиналност и обухватност: „*nemarkirani nominativ i padeži sa dva takva obeležja ne pribegavaju obličkom rešenju tipa C*“ (1961/2008: 268).

Фелешко писао је о српскохрватском генитиву (Фелешко 1995).¹⁹ Новијег датума је студија Н. Арсенијевић о акузативу с предлогом (Арсенијевић 2003а и 2003б).²⁰

Теоријско-методолошки приступи примењени у поменутиим монографијама и истраживањима се разликују – приступ М. Ивић назваћемо модификованим структуралистичким приступом;²¹ К. Фелешко и Т. Батистић применили су генеративистички приступ, док се Н. Арсенијевић у истраживању ослања на радове М. Ивић и постулате структуралистичког изучавања падежа, као и на Пиперову теорију семантичких локализација (2003а: 133).

2.4.1. Инструментал

У монографији посвећеној инструменталу М. Ивић издваја категорију *псеудосоцијатива*, у оквиру које издваја три уже категорије – *пратилачки инструментал*, *инструментал карактеристичне појединости* и *инструментал саставног дела* (1954: 195–196). За појам обележен псеудосоцијативом карактеристична је просторна и временска повезаност са другим појмом, с којим иступа у заједници, као његова допуна или карактеристика, задржавајући подређен положај према њему (*ibid.*, 195). Ми ћемо размотрити оне типове псеудосоцијатива који се јављају у одредбеним функцијама типичним за придеве, а то су инструментал карактеристичне појединости и инструментал саставног дела.

¹⁹ Студија К. Фелешка о генитиву (иначе његова докторска дисертација) била је првобитно објављена на пољском 1970, а на српски је преведена и објављена тек 1995.

²⁰ Поменућемо и друге монографије посвећене појединим падежима, које нису од непосредног интереса за наш рад. О акузативу без предлога писала је Д. Гортан-Премк (1971). Љ. Милинковић бавио се конфронтативним истраживањем датива у руском и српскохрватском језику (1988), Б. Стипчевић дативним рекцијским конструкцијама с непрелазним глаголима у савременом српском језику (2014).

²¹ М. Ивић критикује настојање структуралиста (пре свега Хјелмслева и Јакобсона, затим и њихових следбеника) да издвоје једно, основно значење за сваки падеж (она радије говори о семантичком пољу одређеног падежа, с једним или више жижних значења); затим то што падежне категорије посматрају искључиво из синхронијске перспективе, због чега, по њеном мишљењу, не успевају да одговоре на нека важна питања, као и на питање падежне хомонимије код номинатива у субјекатској и предикативној функцији; заступа став да су падежи *идиосинхроничне категорије*, због чега није могуће утврдити један општи падежни систем који би имао универзалну вредност за све језике; инсистира, као и Белић, на посматрању падежа у синтагми, заједно с управном речју, а не изоловано; критикује посматрање падежа као морфолошке, а не синтаксичке категорије (1953–1954; посебно у вези с наведеним в. стр. 196–204).

Инструментал карактеристичне појединости јавља се чешће у *функцији привремене одредбе*, када се њиме указује на положај/стање/особину дела тела неког од учесника означене ситуације (*Корачаше поред ње с уздигнутом главом; Сеђаше на тезги с прекршћеним ногама*), као и на присуство неког предмета који учесник у ситуацији има уз себе (*Дошао је с прљавим ципелама; Видела сам га с новим шеширом*) (*ibid.*, 200–203).

Кад се именицом у инструменталу означава саставни део управног појма, одредба је обавезна, јер „би било беспредметно откривати као непознате његове саставне делове ако не би имало да се о њима каже нешто ново“ (*ibid.*, 202). Једино када су ти саставни делови такве природе да је само њихово постојање необавезно (*брада, ћела, грба*), одредба није неопходна. М. Ивић увиђа постојање имплицитне одредбе у примерима типа *Ено оног с носом*, кад се подразумева да је реч о носу „нарочитих размера, и тиме ближе одређује личност о којој је реч“ (1954: 202).²²

Ова категорија псеудосоцијатива јавља се и у *функцији сталне одредбе* (*Само му вири пјегаво лице с крупним, грахорастим очима; А нос прав, меснат, с округлим ноздрвама*) (*ibid.*, 202).

Инструменталом саставног дела открива се карактеристика саставног дела неког неживог појма, као у примерима *смеђе косе са златним преливом; плаве очи са црним трепавицама; плоча с натписом; сандук с новцима; врата с тешком бравом*. У питању је откривање таквог саставног дела који не мора обавезно бити присутан уз управни појам: „Откривањем саставног дела даје се карактеристика основног појма“ (*ibid.*, 206).

Како се из примера може видети, М. Ивић у ову поткатогеорију псеудосоцијатива убраја и случајеве кад је саставни део управног појма, означен именицом у инструменталу, обавезан и кад није. Пример *плаве очи са црним трепавицама* илустровао би први случај, а синтагма *сандук с новцима* – други. М.

²² М. Радовановић, који је даље теоријски разрађивао појаву обавезне детерминације у језику (и указао на постојање још једног типа везане падежне форме – оне која је везана и предлогом и обавезним детерминатором, као инструментал у примеру *девојка с плавим очима* (1990: 84)), истиче да М. Ивић не предвиђа могућност да овај реченични члан буде неексплицитан, када се његово присуство имплицитно подразумева у дубинској структури језика (*ibid.*, 90). Иако М. Ивић не говори експлицитно о имплицитном детерминатору у категорији квалитативног инструментала, она га свакако уочава, као што га уочава и када говори о посесивном генитиву: „Događa se, međutim, da u dubinskoj strukturi prisutna jedinica Det ne dobija na nivou površinske strukture svoj formativ (tj. događa se da se determinativ podrazumeva, ali se ne iskazuje rečima)“ (1967: 259).

Радовановић експлицитно уводи дистинкцију ова два типа (1990: 96). Како ћемо видети у делу рада посвећеном анализи, граница између ових случајева континуалне је природе.

2.4.2. Локатив

Т. Батистић приступила је анализи локатива користећи, како истиче, формалне поставке, али узимајући у обзир и значење. Она издваја семантичке категорије места и времена, говори о локативу радње, стања и особине, локативу материје и начина. Самом квалитативном значењу не посвећује посебну пажњу. *Локативом особине* назива локатив уз копулу, у минималној реченичној структури, који се може трансформисати у придев или у трпни придев: *Марко је у животу* → *Марко живи* → *Марко је жив*, или *бити на гласу* → *бити познат* (1972: 48, 50–51).

Ауторка примећује да се локатив стања и осећања такође јавља уз копулу (*бити у заносу*), мада ређе;²³ чешће се јавља уз друге глаголе, као апозитив или актуелни квалификатив (*Он упита узбуђено, у невином заносу; Ђерзелез иде, опаљен и јак, у силној снази*).

Наша примедба на примењивање трансформација у одређивању семантичко-синтаксичког типа локатива јесте следећа. Ауторка као локатив радње класификује локатив који се може трансформисати глаголом; тако се долази до помало парадоксалне класификације, по којој је локатив у примеру *бити у стању* → *моћи*, локатив радње, а не стања, исто као и *бити на заласку*, *бити у сузама* (исп. Батистић 1972: 48–49). Иако се могу трансформисати глаголом, ти су глаголи углавном медијални, па ипак пре има смисла сврстати дати локатив у локатив стања. Глагол *залазити*, у овом случају, означава да сунце залази за хоризонт, али не захваљујући свом кретању, већ Земљином. Реч је о привидном кретању небеског тела по хоризонту, па би се и овај глагол могао посматрати као медијалан. Са друге стране, аналитичка и синтетичка варијанта не морају имати исти статус – тако се аналитичка конструкција *бити у сузама* заиста може

²³ Како истиче Т. Батистић, копула се најчешће може успоставити, а може се и заменити глаголом *осећати* (*сви су у забуну* → *сви осећају забуну*) (*ibid.*, 51).

посматрати као стање преплављености, прекривености лица сузама, док се синтетичким предикатом *плакати*, с друге стране, означава активност.²⁴

Т. Батистић истиче да локатив у адноминалној позицији, као и све предлошке конструкције у одредбеној функцији, имплицира глаголску везу (*ibid.*, 184). „U ovom slučaju to je mogućnost umetanja relativne klauze uz pojam za koji se pretpostavlja da ga lokativne konstrukcije o kojima je riječ determiniraju, i to klauze u kojoj relativna zamjenica ima obavezno nominativni oblik, dok lokativ dolazi u svojstvu neophodne dopune uz odgovarajuće oblike glagola *biti* (*nalaziti se*). To je tip klauze kakvu imamo u rečenici *Sat koji se nalazi na tornju crkve ... ne radi*. Ispuštanjem relativne zamjenice i glagolskog oblika preostaje lokativ u funkciji adnominalnog mjesnog determinatora *Sat na tornju crkve ne radi*“ (1972: 184–185).

Дакле, Т. Батистић сматра да је адноминални локатив овог типа пореклом прилошки предикатив.²⁵ Што се његове линеаризације тиче, ауторка истиче да адноминални локатив „redovno neposredno slijedi iza riječi koju determinira“ (*ibid.*, 185).

2.4.3. Генитив

К. Фелешко квалитативни генитив сврстава у конкретне падеже у адноминалној позицији (на основу Куриловичеве поделе падежа на граматичке и конкретне). Аутор истиче да се овај падеж најчешће јавља у функцији атрибушке одредбе, али и у другим придевским функцијама (1995: 42). Фелешко указује на то да се у функцији управног члана генитивне синтагме најчешће налази „именица најопштијег значења: боје, врсте, облика“ (*ibid.*, 43).

Овај аутор запажа да је српскохрватски специфичан по великом броју именица ужег значења које се појављују у функцији детерминативног члана центра синтагме, означавајући његов интегрални део (*ibid.*, 43).

²⁴ О посматрању плача као прелазне категорије, између стања и активности, као нетипичне активности код које постоје покрети, али не и вољна контрола, говори Д. Кликовац (²2006: 140).

²⁵ Локатив уз глаголе *бити* / *налазити се* у предикату ауторка сматра лексичким језгром предиката у својству обавезног детерминатора (1972: 15), јер би испуштање локатива довело до бесмисла.

Овај аутор са квалитативним генитивом не повезује семантички близак генитив носиоца особине (*мекота коже*)²⁶ (1995: 32).

Фелешко издваја и тзв. ванграматичку (стилску) употребу генитива, истичући да „генитив у метафорама има у сх. књижевним текстовима честу примену“ (*ibid.*, 72). Истиче да су најчешће метафоре засноване на односу сличности (*стуб ватре; тесто мокрог снега*) (*ibid.*).

Што се тиче генитива с предлозима, Фелешко напомиње да се употребљавају истовремено и адвербијално и адноминално (за разлику од облика без предлога, који се на основу типа употребе деле на оне у адноминалној и оне у адвербијалној позицији), чувајући „у обе позиције ... исте семантичке карактеристике“ (1995: 79). Фелешко претпоставља примарност адвербијалне употребе ППК с генитивом, „која проистиче из тога што је веза предлошких облика са именицом обично толико лабава да омогућава интерполацију глагола – отуда је чест утисак да се ради о елиптичним конструкцијама, исп. нпр. *врт иза куће – врт (који се налази) иза куће*“ (1995: 79–80).²⁷

2.5. Обрада падежа са квалитативним значењем у новијим граматикама и студијама српског (српскохрватског) језика

На овом месту нећемо настојати да пружимо потпун преглед граматика и радова последњих деценија двадесетог века. Поменућемо само оне које сматрамо значајнијим за наш рад.²⁸

Поменули смо (в. т. I.1) да Љ. Поповић разликује именичку, придевску и прилошку конституентску вредност именичких јединица (¹⁴2012: 287).

²⁶ Генитив носиоца особине убраја у граматичке падеже, јер га сматра блиским субјекатском и објекатском генитиву.

²⁷ Уз то, Фелешко истиче да адноминална позиција може бити и резултат номинализације глагола који је детерминисан одговарајућим предлошким обликом, нпр. *повратак из болнице – враћати се из болнице* (*ibid.*, 80).

²⁸ У неким граматикама, на пример, у вези с квалитативним значењем помиње се само генитив. Тако Брабец и др. истичу да се квалитативни генитив јавља у функцији атрибута, предиката и актуелног квалификатива (који називају *прилошком ознаком*) (⁸1968: 223). Ови аутори дају и нормативну препоруку, наиме, да уместо квалитативног генитива не треба употребљавати инструментал с предлогом *с(а)* (али ту своју препоруку не објашњавају): „*Zato treba reći: čovjek plave kose, djevojka modrih očiju*, а не: *čovjek s plavom kosom, djevojka s modrim očima*“ (*ibid.*). Што се предложних генитивних значења тиче, значење особине експлицитно везују за примере типа *човек од речи, срце од јунака* (*ibid.*, 226). Интересантно је то да ови аутори међу значењима предложког инструментала уопште не помињу постојање квалитативног инструментала (претпостављамо због тога што његову употребу не препоручују) (*ibid.*, 239–241).

Конституентима с придевском вредношћу исказују се квалитативна, градивна и посесивна значења (*ibid.*, 287, 291–292). Као типична квалитативна значења Љ. Поповић издваја она која се изражавају квалитативним генитивом, инструменталом и локативом, као и конструкцијом *без* + генитив (*ibid.*, 291).

У најновијој *Синтакси* групе аутора (Пипер *et al.* 2005) део посвећен синтакси и семантици падежа написала је И. Антонић (2005: 119–300). Свој приступ ауторка одређује као интегрални семантичко-синтаксички приступ.²⁹ И. Антонић посветила је падежима и већи број својих радова, на које ћемо се на одговарајућим местима у раду осврнути.

И. Антонић у квалификативни генитив убраја четири семантичка типа: 1. квалификативни генитив као основни семантички тип, у адноминалној и адвербалној позицији (*човек седе браде; седела је прекритених руку*); у такозваним синтагмама типа А (*жена од укуса*) и Б (*чудо од детета*); слободни генитив уз именицу са значењем суперлативности (*аутомобил године*). 2. генитив одсуства карактеристичне појединости (*жена без капе*). 3. еквативни генитив (*осмех Мона Лизе*). 4. генитив материје (*блуза од свиле*) (2005: 159–162).

Ауторка генитив у предикативној функцији (*Марко је увек доброг расположења; Видим данас сте лоше воље; Јован је средњих година*) сврстава само по функционалном критеријуму у предикатски, а семантички критеријум занемарује (*ibid.*, 131). Како сама ауторка истиче, синтакса падежа у овој књизи конципирана је по критеријуму поделе падежа на оне који изграђују однос имплементације (субјекатски и објекатски), затим на оне који изграђују однос комплементације (објекатски и експликативни) и, на крају, на оне који улазе у однос детерминације (2007: 351). Због поштовања тог функционалног критеријума пропуштено је да се повежу семантички блиска значења.³⁰

²⁹ Описује га као теоријски структуралистички приступ падежној проблематици Милке Ивић, надограђен Пиперовом теоријом семантичких локализација и антропоцентричком теоријом језика З. Тополињске, као и неким когнитивистичким концепцијама (Антонић 2005а: 344; 2007: 349).

³⁰ Л. Јанда као заступник когнитивне семантике критикује поступке у анализи падежа у руској академијској граматици и примећује да се, због ситних детаља у синтаксичкој структури, семантички блиске падежне употребе сврставају у различите категорије (и обратно): “Case uses that are essentially identical are assigned to different categories because of minor details of syntactic structure and conversely uses that are significantly different are lumped together whenever they show identical structure” (1993: 29).

У квалификативни акузатив (у адноминалној позицији) И. Антонић убраја акузатив у ППК *на/за/у* + А (*авион на млазни погон, торба за књиге, сукња у фалте*) (*ibid.*, 225).

У квалификативни инструментал И. Антонић убраја три семантичка типа: 1. основни семантички тип (поменућемо само оне у адноминалној позицији): инструментал множине с предлогом *над*, са суперлативним значењем (*цвет над цветовима*); 2. инструментал карактеристичне појединости (*девојка с плавим очима*); 3. инструментал саставног дела, са два модела, од којих се први јавља са обавезном одредбом (*очи с црним трепавицама*), а други без ње (*торта с орасима*) (*ibid.*, 257–258).

Инструментал карактеристичне појединости „у функцији детерминатора пропратне околности реченичне предикације“ (*ibid.*, 258) (а ми бисмо рекли у функцији актуелног квалификатива) издвојен је у посебан семантички тип, у инструментал пропратне околности, и није повезан са квалитативним инструменталом (*Корачао је храбро, с уздигнутом главом*) (*ibid.*, 259).

Квалификативни локатив у адноминалној позицији поткрепљен је моделом у ком се управна именица одређује ППК *у/на* + Л, а у ком се може јавити и обавезни детерминатор (*човек у (младим) годинама; професор на гласу*) (*ibid.*, 291).

Слично као и код генитива, локатив у примерима типа *Професор Јовановић је у пензији, Телевизор је у квару* сврстава се у предикатски (2005: 275), не и у квалитативни.

Испитивањима квалитативних падежа из дијахроне перспективе бавио се С. Павловић. Овај аутор посматра квалитативни генитив у вези с посесивношћу (Павловић 2007), а нека запажања с тим у вези прокоментарисаћемо на одговарајућим местима у раду.

М. Ковачевић анализирао је падеже и ППК са значењем карактеристичне појединости којима се означава особина или стање и који се приписују појму обележеном управном именицом као стална или привремена карактеристика. Анализа је вршена на корпусу ексцерпираним из дела једног писца (Ковачевић 1983а). Синтагме са значењем карактеристичне појединости (како аутор назива синтагме са неконгруентним атрибутима овог семантичког типа) Ковачевић дели

у две семантичке категорије. У прву спадају сви случајеви у којима се зависним чланом означава неки интегрални део или интегрална особина управног појма (квалитативни генитив и инструментал, инструментал саставног дела, еквативни генитив,³¹ квалитативни акузатив, генитив материје и генитив с предлогом *без* неке су од тих падежних категорија) (*ibid.*, 163). Ковачевић истиче да се подређени члан ових синтагми, који има и функцију и значење правог придева, може заменити лексичким синонимом – конгруентним придевским атрибутом (*ibid.*, 166–167).

Другу категорију чине синтагме у којима карактеристичну појединост, именовану зависним чланом, представља неки предмет који прати појам обележен управном именицом у тренутку вршења глаголске радње и тако представља његову привремену одредбу (нпр. *човек у униформи, човек са капом на глави, жена с двоје деце*) (*ibid.*, 163–165). Аутор истиче да се овакви атрибути, који имају придевску функцију, али не и чисто атрибутово значење, не могу заменити конгруентним атрибутом, већ само релативном реченицом (*ibid.*, 163, 167).

Ковачевић указује на то да се синтагме обеју семантичких категорија могу јавити и у функцији апозитива и актуелног квалификатива.³² Предикативну функцију, у којој се ове синтагме такође могу јавити, не коментарише.

Новијег је датума рад посвећен когнитивнолингвистичкој анализи адноминалног квалитативног генитива у српском језику (Редли 2014).³³

3. Пример класификације падежних значења – генитив

Пре него што се осврнемо на основне постулате когнитивне лингвистике, илустроваћемо, на примеру генитива, класификацију појединих значења овог падежа у традиционалној граматици и у структурализму.

На проблем прецизног одређивања значења генитива (у семантичком смислу најсложенијег падежа и у српском језику, и у индоевропским језицима

³¹ Напомињемо да аутор не користи све ове термине за поменуте падежне категорије.

³² Аутор ову функцију идентификује као функцију атрибутивно-адвербијалне одредбе, не правећи разлику између апозитива и актуелног квалификатива.

³³ У тренутку кад смо рад привођили крају, до наших руку је дошла докторска дисертација Ј. Редли *Падежи квалификативног значења у стандардном српском језику* (одбрањена у септембру 2015. године на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду), сувише касно да бисмо разматрали резултате до којих се у раду дошло.

уопште) приликом граматичког описа указивали су многи теоретичари падежне проблематике.

У зависности од теоријског приступа који примењују, поједини истраживачи на разне начине приступају класификацији генитивних значења. Неки традиционални лингвисти као једину могућу заједничку црту за сва генитивна значења истичу однос зависности једне именице од друге; структуралисти издвајају као основно једно апстрактно значење, довољно опште да би се њим могла покривати значења која се модификују у зависности од контекста.³⁴

Традиционални опис појединих значења често је такав да су класификације компликоване,³⁵ прављене по разним критеријумима, а међу појединим генитивним категоријама не успоставља се семантичка веза. Многи лингвисти чак су и експлицитно негирали могућност успешне класификације генитивних значења. Тако амерички лингвиста В. Петерсен каже да је скоро неограничен број генитивних категорија уз именице немогуће класификовати исцрпно и на задовољавајући начин и да је могуће поуздано рећи само то да генитив изражава „било који однос зависности једне именице од друге“ (1925: 128).³⁶ Петерсен каже да сви типови адноминалног генитива који се издвајају на основу семантичких критеријума у описним граматикама означавају неку врсту односа или припадности управне именице генитивној (*ibid.*, 143–144).

Белићев поглед близак је структуралистичком приступу по томе што издваја једно опште значење генитива, а то је значење тицања. Белић сматра да се захваљујући њему синтагме са генитивом могу употребити са значењем свих зависних падежа, с обзиром на општост односа који се њима изражава (1958/1998: 164). Значење тицања блиско је значењу које се налази у свим падежним односима, као нека врста општег падежног значења. Општи генитивни однос

³⁴ Како истиче К. Никифориду, ниједним од поменутих два приступа не може се објаснити мотивација за груписање значења у оквиру одређене падежне категорије (1991: 150).

³⁵ Холандски синтаксичар Де Грот, структуралиста, критички је посматрао класификације генитива у граматикама латинског језика и закључио да је број генитивних категорија које поједини граматичари издвајају већи од тридесет (1956: 10–12) (нпр. посесивни, конјунктивни, субјекатски, објекатски, партитивни, генитив целине, дефинициони или апозитивни, експликативни и др.). Де Грот скреће пажњу на то да се у оквиру категорије такозваног конјунктивног генитива (*Genitivus coniunctivus*, у српском језику познате као генитив тицања), категорије која није сасвим прецизно дефинисана, обично налазе посесивни генитив, генитив односа, порекла (аблативни), квалитативни и др. (*ibid.*, 12).

³⁶ “... any conceivable relation of dependence of one substantive upon another” (1925: 128).

тицања, који се јавља између две именице, најчешће се развија у посесивно значење, а из њега су настала и остала генитивна значења – значење порекла и партитивно (*ibid.*, 167).

Што се општег значења генитива тиче, Јакобсон каже да генитив „само указује на то да је обим учешћа њим означеног предмета у садржају исказа мањи од пуног обима“ (1936/2003: 146), а што се адноминалног генитива тиче, да се „њим означени предмет искључује из садржаја исказа или да је само делимично представљен“ (1936/2003: 148–149).

Многи структуралисти као основна значења адноминалног генитива издвајају субјекатски и објекатски генитив, такозване граматичке употребе генитива (Курилович 1949/2000: 25), док посесивни и партитивни генитив сврставају у такозване конкретне употребе, изведене на основу субјекатског и објекатског (*ibid.*). И Бенвенист сматра да је адноминалну употребу генитива омогућила његова првобитна употреба уз глаголску именицу у субјекатском и објекатском генитиву – по њему то је био прелазни ступањ, који је омогућио да се у тој позицији накнадно, осим глаголских именица, нађу и друге именице (1962: 17–18).³⁷

Фелешко у анализи српскохрватског адноминалног генитива следи основне Куриловичеве поставке, па издваја значења генитива као граматичког падежа (субјекатски и објекатски генитив, генитив носиоца особине и дефинициони генитив) (1995: 25–35) и као конкретног падежа (адвербијални, посесивни, генитив припадања, квалитативни и партитивни (*ibid.*, 36–53).

Стевановић, као Белић, генитив без предлога дели према семантичком критеријуму на три типа – присвојни (посесивни), аблативни и партитивни, а као опште значење које обједињује ова три посебна и он издваја значење тикања (⁵1991б: 175). Он, међутим, наглашава да је ова подела понекад само начелна, јер се поједина значења „међу собом тесно додирују тако да и није свакад

³⁷ К. Никифориду одбацује структуралистичко објашњење синтаксичког порекла субјекатског генитива. Она сматра да је и овај генитив (за који у грчком језику није прототипично означавање агенса, као у српском, већ доживљавача) потекао од посесивног, по метафори ДОЖИВЉАВАЧИ СУ ПОСЕСОРИ ДОЖИВЉАЈА (1991: 177–178). И објекатски генитив настао је од посесивног према њеном мишљењу (*ibid.*, 179–180).

једноставно одредити у које се од њих понеки генитив може сврстати“ (*ibid.*, 175).³⁸

Филмор је, као представник генеративне граматике, сумњичав према покушају семантичког описа било каквих појава површинске структуре (1968/2003: 30). Он закључује да се приручници грчког и латинског језика великим делом посвећују „класификацији и илустровању семантички различитих односа представљених одређеном падежном формом“ (*ibid.*, 26).³⁹

³⁸ Стевановић указује на преплитање посесивности и партитивности у примерима типа *почетак пута* (1991: 178), односно посесивности и аблативности код тзв. генитива порекла, као подврсте посесивног генитива (*Кћи је добрих родитеља*) (1991: 192–193). Б. Стипчевић и Т. Самарџић анализирали су критеријуме класификације појединих падежних категорија код М. Стевановића, испитали су исцрпност датих класификација и закључили да је преклапање класа најизразитије код посесивног, партитивног и аблативног генитива (2003: 13–14).

³⁹ Он истиче да поднаслови оваквих класификација обично имају форму “X of Y, where X is the name of a particular case and Y is the name for a particular ‘use’ of X. The reader will recall such terms as ‘dative of separation’, ‘dative of possession’, and so on” (*ibid.*).

II. ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ

Предмет нашег рада јесу падежи и предлошко-падежне конструкције којима се у српском језику изражава квалитативност. Дакле, у овом раду срећемо се са разним врстама категорија – с једне стране су оне које су везане за план форме (падежни облици, предлошко-падежне конструкције, именичке синтагме), а с друге оне које су везане за план садржаја – семантичке категорије (квалитативности, посесивности и др.).

1. Категорије и категоризовање

Појам категорија у науци је свеprisутан, а њихова важност за научно истраживање лежи у томе што нам категорије омогућавају да доносимо уопштене, генералне закључке.

На важност категоризовања за људско мишљење пажњу су седамдесетих година двадесетог века скренули истраживачи који су се бавили темама везаним за когницију, природу и структуру категорија, принципе категоризовања.

Истраживања филозофа Л. Витгенштајна,⁴⁰ као и истраживања и експерименти лингвисте В. Лабова⁴¹ и когнитивног психолога Е. Рош и њених сарадника променила су поглед на природу и структуру категорија који је владао науком од Аристотеловог времена (Тејлор 1991: 22–24). Како истиче Рошова, тај

⁴⁰ Витгенштајн је на примеру категорије игре показао да није обавезно да сви чланови дате категорије буду слични – те сличности некад су веће, некад мање, некад их чак и нема (неке игре су забавне, у неким је важно победити; потребне вештине су различите итд.); сличности појединих чланова који улазе у категорију игара Витгенштајн пореди с породичним сличностима: “We see a complicated network of similarities overlapping and criss-crossing ... I can think of no better expression to characterize these similarities than family resemblances” (³1969: 32). Важно Витгенштајново запажање тиче се и идеје о проширивању појма – он говори о томе да се око појмова који спадају у неку категорију може повући граница, али да та граница не може бити строга (*ibid.*, 33).

⁴¹ В. Лабов је испитивао услове који утичу на денотацију, чин именована која језички знак повезује са неким елементом ванјезичког, реалног света (1973/2004: 72). Занимало га је шта је то што лежи у основи наше способности да неку реч применимо на низ сличних, али не идентичних предмета, као што су кухињске посуде. Он каже: “We employ a finite set of words to describe an unlimited number of objects in the real world around us” (*ibid.*, 68). На основу низа експеримената у вези с лингвистичком категоризацијом посуда у домаћинству (шоља, чинија и ваза) Лабов је закључио: “On the one hand, there seems to be a wide range of objects that we call cup without hesitation. But the size of that invariant range fluctuates systematically according to function, material, and other properties” (*ibid.*, 86). Уз то, овај аутор закључује да језик јесте средство категоризације, али да морамо, како бисмо то средство разумели, да истражујемо и саме категорије (*ibid.*, 87).

класични приступ категоријама у психологији, лингвистици и антропологији подразумевао је да су категорије јасно ограничени ентитети, у којима се чланство одређује на основу скупа критеријалних обележја, а сви чланови који имају та обележја имају исти степен чланства у категорији (1975: 544). Рошова тврди да су многе категорије структуриране тако да се око прототипичног члана (који чини најјаснији случај, односно најбољи пример) окупљају они непрототипични, као лошији представници. У том смислу, немају сви чланови једнак статус, а прототипични чланови могу послужити као референтне тачке у односу на које се процењују други чланови категорија (*ibid.*, 545).

Принцип категоризовања сматра се универзалним (Рош *et al.* 1976: 435), а смисао категоризације јесте у томе да се готово бесконачан број појава у свету око нас класификује и сведе на когнитивно разумну меру (по тзв. принципу когнитивне економије). Ту класификацију омогућава способност да се појаве које нису идентичне посматрају као сличне или једнаке (*ibid.*, 382–384). Дакле, бројне појаве са којима се суочавамо не сагледавамо неповезано и појединачно, већ их групишемо на основу сличности у групе, односно категорије.

Током осамдесетих година двадесетог века у лингвистици се, под утицајем поменутих и других истраживања, постепено формирао правац који је полако почео да смењује до тада доминантан теоријски правац у лингвистици – генеративну граматику. Главна замерка на рачун генеративиста била је везана за став да је знање језика независно од других врста знања и других когнитивних способности (Тејлор 1991: viii). Когнитивизам је правац који се готово паралелно развијао у више дисциплина – психологији, филозофији, антропологији, лингвистици.⁴² Лингвисти когнитивисти претпостављају да језик никако не може бити независан од когнитивних способности, већ да их заправо одражава, а најважнија међу њима јесте способност категоризовања.

⁴² Леп пример паралелног развоја и сарадње јесте начин на који су се методе примењиване у истраживањима једне научне области примењивале у некој другој. Тако је Е. Рош у испитивању когнитивних референтних тачака користила методу математичара и инжењера Л. Задеа, творца теорије фази скупова, коју је он назвао *лингвистичким оградама* (*linguistics hedges*); ову методу примењивао је и Лејкоф (Рош 1975: 533; Заде 1972; Лејкоф 1973: 471).

2. Језичке јединице као категорије

Језичке јединице посматрају се као категорије – лексичке, синтаксичке, граматичке. Већ на примеру врста речи постаје јасно колико је тешко примењивати на њих критеријуме формирања категорија по Аристотеловим принципима.

Тејлор истиче да је било неизбежно да се концепт прототипа примени и на језичке јединице, баш због тога што „језички облици, осим што као симболи представљају одређене појмовне категорије, и сами за себе чине категорије“ (1991: 174).⁴³ Баш као што појмовне категорије имају поред својих прототипичних, репрезентативних чланова и оне маргиналне, тако и језичке категорије одражавају исту структуру. Познато је, на пример, да сви припадници класе именица не деле исти скуп обележја, ни семантичких⁴⁴ (прототипичне именице обележавају предмете или бића, али има и именица које означавају радње, особине и стања; затим, има именица које се односе на скуп ентитета, а не на појединачне ентитете – збирне именице), нити граматичких (неке именице немају множину, или имају само множину) (Тејлор 1991: 184; Рау 2010: 5).

Тејлор истиче да се и синтаксичке конструкције морају посматрати као категорије са прототипском структуром и сматра да чињеница да конструкције имају своје боље и лошије представнике пружа један од најубедљивијих доказа за то да су лингвистичке категорије слично структуриране као категорије ванјезичке стварности (*ibid.*, 197). У когнитивној граматичкој конструкцијама се признаје статус основне јединице синтаксичког описа (Ланакер 2008: 183;⁴⁵ 2009: 1).⁴⁶

⁴³ “... not only do linguistic forms symbolically stand for conceptual categories, linguistic forms themselves constitute categories” (1991: 174).

⁴⁴ Тејлор каже: “On purely semantic grounds, we would have to recognize a gradience of nounhood” (1991: 184).

⁴⁵ Граматички опис неког језика Ланакер замишља првенствено као опис конструкција (2008: 183).

⁴⁶ Начин на који се у когнитивној граматичкој конструкцијама се посматра као целина коју чине формални и значењски опис. Што се формалног тиче, може се замислити као формула која садржи уређени низ празних места. Неки елементи су обавезни, док су неки факултативни. За сваки елемент важан је опис врсте јединица које га могу репрезентовати (некад је довољно рећи само која је лексичка категорија у питању, некад је то само мали скуп јединица који се може набројати, некад чак и само један могући члан). Формални опис некад може захтевати и информације о прозодичности и паралингвистичким моментима (гестовима, интонацији, квалитету гласа и др.). Што се значења тиче, његов опис се схвата у широком смислу, тако да обухвати и питања која се тичу прагматике и дискурса (1991: 198–199). Важно је, истиче Тејлор, при опису неке конструкције навести који су то централни случајеви и у вези са формом и у вези са значењем, будући да и једни и други могу

2.1. Основне поставке когнитивне граматике. Речи и граматичке категорије са релационим значењем

Ланакер као основни постулат когнитивне граматике истиче то да између лексикона и граматике нема јасне границе – они чине континуум. Граматички елементи су схематични, док су они који припадају лексикону одређенији (2000: 18).⁴⁷

Ланакер описује основне појмове који се односе на семантичку структуру, истичући да се у когнитивној семантици значење посматра као концептуализација (или когнитивна обрада) (1991: 1; 2009: 6). Значење језичких израза не чини само појмовни садржај, већ и начин изражавања (*construal*)⁴⁸ (Ланакер 2000: 5), па је за лингвистичку семантику кључна наша способност да исту сцену уобличимо на различите начине. Свако изражавање има више димензија – ниво специфичности,⁴⁹ перспективу и степен истакнутости елемената које садржи (2009: 6). Прокоментаришаћемо типове истакнутости.

Постоје разни типови истакнутости. Осврнућемо се на организацију по принципу трајектор/оријентир (*trajectory/landmark*).

Релационим изразима (изразима који означавају односе – придевима, глаголима, прилозима и предлозима) обично се изражава асиметрија којом се један од учесника издваја као онај који се лоцира или описује. То је први фокални учесник, *трајектор* (енгл. *trajectory*). Обично постоји и други фокални учесник, *оријентир* (енгл. *landmark*) (Ланакер 2009: 8–9).

да одражавају ефекат прототипа (јединице које учествују у конструкцији могу, у формалном смислу, одступати од прототипичних, баш као што и значење конструкције може да се разликује од прототипичног (*ibid.*, 200).

⁴⁷ “A basic claim of the theory is that there is in fact no distinction: lexicon and grammar form a continuum, structures at any point along it being fully and properly described as symbolic in nature ... Yet the difference is clearly one of degree, and any particular line of demarcation would be arbitrary. Numerous elements usually considered ‘grammatical’ ... are obviously meaningful in many of their uses. At the same time, elements of undisputedly ‘lexical’ status run the full gamut in terms of both specificity and concreteness, and some (e.g. *entity, property, have*) are at least as abstract as certain grammatical elements” (2000: 18).

⁴⁸ Предлог да се Ланакеров термин *construal* преведе као *изображење* дају К. Расулић и Д. Кликовац (2014: 205), уреднице *Хрестоматије из когнитивне лингвистике*. Овај термин Љ. Шарић преводи као ‘конструкција значења’ (2012: 19).

⁴⁹ Ниво специфичности односи се на ниво прецизности и детаљности до ког се описује нека ситуација (на супротном крају скале налази се схематичност). Тако се у различитим ситуацијама исти ентитет може означити изразима различитих нивоа прецизности (нпр. *ствар – предмет – превозно средство – камион – камион с приколицом*). Ланакеров ниво прецизности може се повезати са нивоом (нивоима) категоризације.

Појмове *трајектор* и *оријентир* Ланакер уводи ради семантичког описа, али истиче да су од суштинског значаја и за граматiku (2009: 9).⁵⁰

У основи оваквог посматрања налази се однос између фигуре и основе. Наметање организације по принципу фигура/основа Ланакер убраја у урођене, основне когнитивне способности (2000: 171).

Однос између фигуре и основе у језичку анализу уводи Талми,⁵¹ који га описује као један од основних схематских система у језику, помоћу ког се један појам успоставља као референтна тачка за неки други. Појам који представља референтну тачку назива се *основом* (*Ground*), док се онај који се на основу те референтне тачке лоцира назива *фигуром* (*Figure*). Улогу фигуре и основе могу имати два предмета у неком просторном односу, језички представљена именичким синтагмама у простој реченици, али и два догађаја у неком односу, језички представљена сложеном реченицом (2000a: 311).

Појмове фигуре и основе у језичком смислу Талми описује на следећи начин: фигура је „покретни или појмовно покретни ентитет чија се путања, позиција или оријентација замишља као варијабла, чија се вредност сматра важном“ (*ibid.*, 312); основа је ентитет што се узима као референтна тачка, која има „непроменљив положај у датом референтном оквиру и у односу на који се одређује путања, локација или оријентација фигуре“ (*ibid.*). Како Талми истиче, овај се однос у семантици може применити не само на опис догађаја у ком се један предмет креће док је други непокретан већ и на случај када се ниједан предмет не помера (*ibid.*, 313–314).

Талмијевим терминима *фигура* и *основа* одговарају Ланакерови термини *трајектор* и *оријентир* (Талми 2000a: 341).⁵² У когнитивнолингвистичким

⁵⁰ Тако организација по принципу проминентности фигура у профилисаном односу пружа концептуалну основу за дефинисање граматичких релација какве су субјекат и објекат на прилично уопштеном плану. Ланакер даје дефиницију по којој је субјекат онај ентитет који говорник локализује или процењује (дакле, трајектор), и то помоћу објекта, који служи као локализатор. Субјекат је тако примарна фигура у односу профилисаном глаголом, док је директни објекат секундарна фигура (2009: 33–34). Прототипичан субјекат и објекат, на пример, могу се описати на основу семантичких улога и дискурских функција (тако се прототипични субјекат може описати као агенс и примарна тема реченице, а директни објекат као пацијенс и секундарна тема) (Ланакер 2000: 28–29). Међутим, општија дефиниција, којом би се осим прототипичних случајева могли обухватити и они удаљени од њих (када је субјекат доживљивач или просто носилац особине), може бити заснована на принципу проминентности.

⁵¹ Ови појмови преузети су из гешталт психологије (Талми 2000a: 312).

⁵² “Langacker’s ... ‘trajector’ and ‘landmark’ are highly comparable to our Figure and Ground” (2000a: 341).

истраживањима у српском језику користе се претежно термини *објекат локализације* (ОЛ) и *локализатор* (Л). Ове термине уводи Д. Кликовац (ауторка истиче да је термин *објекат локализације* подеснији од термина *трајектор*, јер се не мора односити на предмет у покрету) (2006: 20). Размотрићемо како се појмови ОЛ и Л могу идентификовати у конструкцијама које су предмет нашег рада.

Рекли смо да се релационим речима обично изражава асиметрија између учесника у односу – један од учесника је издвојен као примарна фигура, ОЛ. Осим придева, прилога, глагола и предлога (и ППК чији су део), релациону природу имају и падежни облици. Поставља се питање како тумачити однос између управног појма и појма означеног падежним обликом, односно ППК.

Будући да ми посматрамо конструкције које чине управна именица и њена одредба у неком падежу, односно ППК, управном именицом означен је онај учесник односа који се одређује или описује. Како Ланакер истиче, учесник који се лоцира или описује јесте први фокални учесник (2009: 8–9),⁵³ дакле, ОЛ. Други учесник у односу јесте онај на основу ког се први лоцира/описује, Л, изражен падежним обликом или ППК.

Дакле, у конструкцијама које су предмет нашег рада као ОЛ посматрамо појам означен управном именицом, који се описује или идентификује, а као Л појам означен именицом у зависном падежу или ППК. Неки аутори за појам који се одређује користе термин *квалификовани* (*qualified*), а за појам помоћу кога се одређује *квалификатор* (*qualifier*) (Хајне 1997б: 155). Термини ОЛ и Л, када је о квалификацији реч, могли би се заменити терминима *објекат квалификације* и *квалификатор*. Будући да је квалификација повезана с разним односима, са САДРЖАВАЊЕМ, НОШЕЊЕМ, ОДНОСОМ ВЕЗЕ, ДЕО–ЦЕЛИНА, као и са посесијом, одлучили смо се да задржимо општије термине ОЛ и Л.

Прихватљивост организације по принципу фигуре и основе може да варира у зависности од предлога (Херсковиц 1986: 38).⁵⁴ Као што ћемо видети у деловима

⁵³ “I ... assume, in accordance with the usual pattern of modifying expression, that *the trajector is to be identified with the element designated by the modified noun*” (2000: 179; курзив је наш, А. М.).

⁵⁴ Постоје у језику многи случајеви када се сцена језички конструише супротно објективном односу фигура–основа. Тако М. Тиринг примећује да “the decision to encode a figure or a ground in a particular scene depends on the speaker’s choice of what s/he ascribes as being foregrounded or rather backgrounded. Hence, there is a mismatch between the given gestalt and the linguistic encoding pattern” (2011: 247).

рада посвећеним именичким јединицама с квалитативним значењем, уместо уобичајеног редоследа, по ком реч која означава основу следи за предлогом (Ланакер 2000: 21; Кликовац ²2006: 20), предлози који се јављају у ППК с квалитативним значењем често намећу другачији однос, па основа долази пре предлога. А. Херсковиц указује на ову особину предлога *with* у енглеском језику (1986: 32). Исто то важи и за предлог *c(a)*, његов српски еквивалент, као и за предлог *без*, антоним предлога *c(a)*. О овој особини предлога у када се као С јавља одевни предмет говори Д. Кликовац (²2006: 65). Више речи о овим случајевима биће у одговарајућим деловима рада.

3. Падеж у когнитивној граматичкој

Когнитивна граматика полази од претпоставке да су граматички облици симболичке природе и да граматичке јединице имају значење.⁵⁵ Ланакер истиче да се падежи (као и предлози) често посматрају као „семантички празна морфолошка средства која се по аутоматизму користе за указивање на граматичке односе“ (2000: 35).⁵⁶ Став овог аутора, супротан том мишљењу, јесте да су падежи симболичке природе и да имају значење, а да се њихова значењска вредност у највећој мери везује за семантичке улоге. „Когнитивни домен на ком се заснива семантички опис [падежног облика] јесте схематизована концепција одређеног односа“ (1991: 235). Номинални ентитет чија се улога описује у датом односу назива се централним учесником (*focused participant*). Падежним обликом профилише се или централни учесник, односно његова улога (субјекта или објекта, на пример), или однос, сличан оном који се изражава предлогом (*ibid.*).⁵⁷

Ланакер каже да је функција обележавања семантичких улога још очигледнија за друге падеже. „Падежне категорије обично се групишу око

⁵⁵ “It is ultimately as pointless to analyze grammatical units without reference to their semantic value as to write a dictionary which omits the meanings of its lexical items” (Ланакер 1991: 1).

⁵⁶ “... semantically empty morphological devices used mechanically to signal grammatical relations” (2000: 35).

⁵⁷ Чињеницу да се у неким језицима номинативом и акузативом увек обележавају субјекат и директни објекат Ланакер не види као сметњу тврдњи да ови падежи имају значење, “since the subject and object relations are themselves attributed conceptual import. To the extent that nominative and accusative case are specifically identified with these relations, they assume and symbolize the same conceptual value. And since subject and object are themselves correlated with semantic roles, having agent and patient as their prototypes, the two cases are also role-related” (2000: 35).

одређених архетипских улога, које чине њихове прототипичне вредности“ (2000: 35). Тако се архетипски појам инструмента јавља као централна вредност инструментала, улога доживљавача прототипична је за датив (2000: 35; 1991: 250).

Ланакер се претежно занима за падежне категорије које се односе на улоге учесника у процесу означеном реченицом и не разматра оне чије се основне функције везују за ниво синтагме (генитив), као ни вокатив ни локатив (функција вокатива везана је за ванклаузални ниво, за однос између говорника и адресата, а локатив се односи на околности у којима се процес одвија) (1991: 236). Он издваја и такозвану нулту улогу, за учесника чија је улога минимална у појмовном смислу – „то је неутрална или полазна улога учесника који једноставно постоје, заузимају неко место или испољавају неку особину“ (2008: 356).⁵⁸ Носилац особине има, дакле, нулту семантичку улогу.⁵⁹

Што се структуре падежа као категорије тиче, Ланакер каже да је сложена и да се састоји од појединих значења која су повезана односима схематичности и семантичких проширења.⁶⁰ Падежна значења групишу се око одређене архетипске улоге (понекад и око више њих), која представља прототипичну вредност и гравитациони центар.

3.1. Истраживање падежа у когнитивној семантици

Падежи спадају у граматичке категорије са израженом полисемијом. У истраживањима падежа у оквиру когнитивне лингвистике јавила се тежња за успостављањем јаснијих веза између појединих значења истог падежа.⁶¹

У анализи падежног значења полази се од претпоставке да је падеж категорија са зракастом структуром.⁶² Мрежа је тако организована да се може

⁵⁸ “... this is the neutral or baseline role of participants that merely exist, occupy some location, or exhibit a static property” (2008: 356).

⁵⁹ Нулту улогу Ланакер групише у тзв. пасивне семантичке улоге, заједно са пацијенсом, доживљавачем и тзв. улогом објекта чија се локација мења (*mover*) (2008: 366).

⁶⁰ Ове Ланакерове речи Л. Јанда види као кључне за уређивање односа у оквиру падежне категорије: “*Schematicity* identifies the abstract way in which the members of a category are united. *Semantic extension* refers to the system of definite positions which individual schemas occupy in the network” (Јанда 1993: 20).

⁶¹ Како Лурагијева примећује, и структуралисти су падеже посматрали као системе, али њихов фокус није био на значењу, већ на опозицијама у систему (2009: 138).

⁶² Модел такве категорије илустровао је Лејкоф на примеру лексеме *мајка* (1987: 83). Постоји централна супкатегија, коју чини група, кластер когнитивних модела који се преклапају (модел

пратити пут значењског развоја – од основног, прототипичног значења настају значења мотивисана метафором и метонимијом. Та се значења сматрају проширењима од основног значења. Приступ је, дакле, суштински другачији од оног у традиционалној граматичици – уместо пуког набрајања значења, која се посматрају као хомонимична, циљ је да се та значења повежу на основу метафора које имају искуствену основу и да се падеж посматра као полисемична категорија, као кохерентна целина повезана системским везама. Падежи се јављају као категорије чија су појединачна значења, осим заједничким обликом, повезана и семантички.⁶³ Дакле, у истраживању падежа у складу са когнитивносемантичким приступом уважавају се и површинска, морфолошка обележја (која су, на пример, у генеративној граматичици била сасвим занемарена).

3.1.1. Когнитивносемантичка анализа генитива К. Никифориду

Модел зракасте категорије у анализи падежа прва је применила К. Никифориду у истраживању посвећеном семантици генитива (1991). Ауторка настоји да објасни због чега су у индоевропским језицима генитивном формом обједињена на први поглед тако различита значења као што су значење посесора, саставног материјала, узрока и основа поређења (*ibid.*, 149). Мотивацију за тражење и успостављање метафоричких веза међу појединим генитивним значењима ауторка види у чињеници да се и у неким несродним језицима истом падежном формом обједињују значења посесора, целине, сродника, имаоца особине, саставног материјала. Такав је случај, осим у индоевропским језицима, у кавкаским језицима и у мандаринском кинеском (*ibid.*, 157–158). Претпоставка је да мора постојати нека семантичка веза међу значењима обједињеним истим обликом чим се та значења јављају слично груписана чак и у несродним језицима.

рађања, модел храњења), као и нецентрална проширења, која нису само посебни случајеви централне супкатеорије, већ њене варијанте (мајка која је усвојила дете, сурогат мајка, биолошка мајка и сл.). То значи да те варијанте нису изведене, генерисане од централног модела на основу неког општег правила, већ на основу употребе (*by convention*) и морају се учити посебно. Проширења нису случајна, она су мотивисана, будући да централни модел одређује могућности за њихово јављање. Проширења се могу разумети на основу централне супкатеорије (1987: 91).

⁶³ К. Никифориду, на пример, истиче да није случајно што су поједина генитивна значења изражена истим морфолошким средствима (груписана, дакле, и семантички и морфолошки) (1991: 191).

Никифориду наглашава и то да сва значења немају исти статус, да су нека централна, док се друга јављају као периферна. Оно што је симптоматично јесте да се пун обим генитивних значења не јавља у свим језицима, али да се у свим језицима с генитивном категоријом тим падежом изражава посесива (*ibid.*, 160), што указује на централни статус тог значења.

У центру генитивне категорије налази се прототип (посесивни генитив), а друга значења распоређена су у мрежи у зависности од односа према прототипу – тако су нека значења централнија, нека перифернија. Будући да се за свако значење претпоставља веза са прототипом, та се значења не јављају као скуп семантички неповезаних чланова, већ као хијерархијски уређена категорија. У испитивању је важно утврдити значењски развој – поједина значења посматрају се као метафоричка проширења од централног члана. Свако ново значење може бити основа за једно или више значења удаљенијих од централног. Путеви метафоричких проширења могу се објаснити, али се не могу предвидети.⁶⁴

Ауторка је својом анализом показала да су генитивна значења, која се често сматрају неповезаним, одраз структуриране полисемије и резултат метафоричких проширења. У категорији генитива уочљив је ефекат прототипа – значења удаљенија од центра мање су прототипична, што се одражава на њихову постојаност у историјском смислу, као и на значај њиховог статуса у синхронном смислу (*ibid.*, 192). Никифориду у централна генитивна значења убраја посесивни, субјекатски и објекатски генитив, партитивни и генитив носиоца особине (*ibid.*, 191–192).

Уз то, ауторка истиче да метафоричне везе које леже у основи генитивних значења нису везане само за полисемију овог падежа, већ се могу посматрати као општекогнитивне чињенице, јер полисемију генитива уклапају у структурирање општијег типа – метафоре у основи генитивних значења јављају се и ван овог падежа (*ibid.*, 192–193).

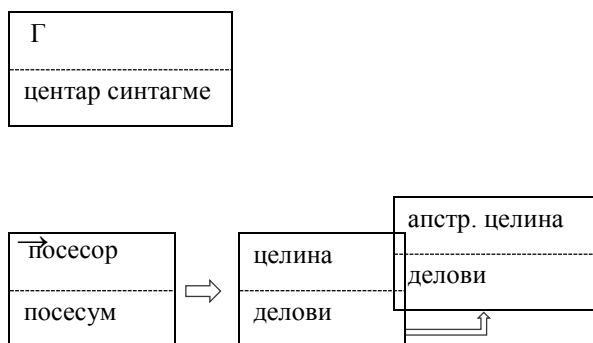
Ми ћемо се у кратким цртама осврнути на начин на који К. Никифориду описује онај део мрежне структуре генитива који од посесивног генитива води до квалитативних значења. И наша интуиција у вези са појединим значењима и

⁶⁴ К. Никифориду, на пример, истиче да није могуће предвидети шта ће се све изразити генитивом у сваком језику са том падежном категоријом, али да оно што је у неком језику њим изражено никако није случајно (*ibid.*, 192).

односом између њих водила је сличним путем. Индикативно је то да се сва значења која смо ми издвојили као квалитативна везују за исту развојну грану коју издваја К. Никифорићу. Уз то, та се чињеница може посматрати као додатни доказ из угла српског језика у прилог анализе К. Никифорићу (њена анализа спроведена је на неколико индоевропских језика (савременог грчког, старогрчког, латинског, енглеског, француског).

Развојна линија генитивне гране која је везана за квалитативност може се представити овако: посесивни генитив → партитивни генитив → генитив порекла → генитив материје → квалитативни генитив.

Никифорићу разликује два плана метафоричких проширења за свако значење. Један план тиче се односа између два различита значења (на пример, између посесивног и партитивног), док се други план тиче односа конкретно–апстрактно у оквиру истог значења (на пример, конкретно и апстрактно⁶⁵ значење партитивног генитива). Основна схема дата је у виду табеле са два поља, с генитивним номиналом у горњем делу и управним чланом у доњем:

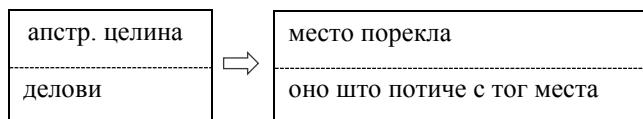
Дијаграм бр. 1: Делови су посесуми (адаптирано према Никифорићу 1991: 170)

Развојни пут датих значења ауторка посматра на следећи начин: на основу односа којим су управном и генитивном именицом означени посесум и посесор, развија се партитивно значење, мотивисано метафором ДЕЛОВИ СУ ПОСЕСУМИ (PARTS ARE POSSESSIONS) (1991: 170). Речник специфичан за отуђиву посесију користи се и за неотуђиву.⁶⁶ Као искуствену основу ове метафоре Никифорићу

⁶⁵ Као апстрактну варијанту партитивног генитива Никифорићу посматра примере типа *члан организације*.

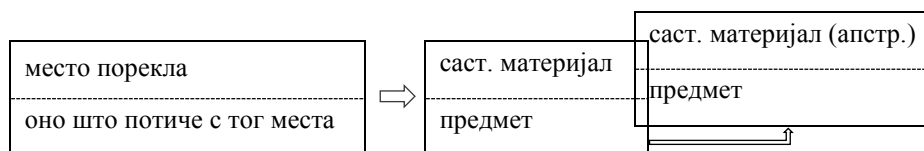
⁶⁶ Никифорићу истиче да је ова метафора уочљива и независно од генитива (*She's got arms and legs – let her do it herself. He lost his hand.*).

види чињеницу да оно што поседујемо можемо и да контролишемо, а то је случај и с деловима тела, чијим покретањем сами управљамо (*ibid.*, 172).

Дијаграм бр. 2: Целине су места с којих нешто потиче (адаптирано према Никифориду 1991: 173)

У основи значења порекла налази се метафора ЦЕЛИНЕ СУ МЕСТА С КОЈИХ НЕШТО ПОТИЧЕ (WHOLE IS ORIGIN) (*ibid.*, 173). Никифориду истиче да целине и порекло имају заједнички вокабулар – *грana дрвета, грana са дрвета* – и да се предлог *од* (као и његови еквиваленти са аблативним значењем) може односити на конкретне целине (*дрво, кола, чајник*) ако се те целине схватају као извориште својих делова (*грana са дрвета, поклопац од чајника*).⁶⁷ Искусвену основу ове метафоре ауторка налази у чињеници да се живи организми и неживи предмети састоје из делова, који се, уколико се одвоје, могу идентификовати по припадности одређеном бићу/предмету (*ibid.*, 175).

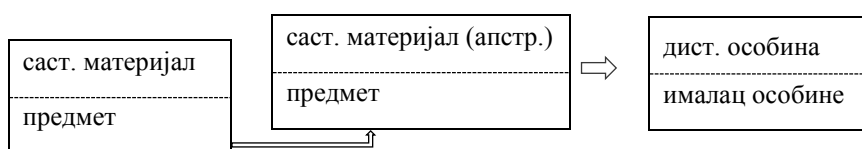
Дијаграм бр. 3: Саставни материјал је место с ког нешто потиче (адаптирано према Никифориду 1991: 180)

На ову грану генитивних значења надовезује се значење саставног материјала (генитива материје), настало на основу метафоре САСТАВНИ МАТЕРИЈАЛ ЈЕ МЕСТО С КОГ НЕШТО ПОТИЧЕ (*ibid.*, 180). Никифориду истиче да се ово генитивно значење, присутно у свим језицима с пуним обимом генитивних значења, у савременим језицима изражава углавном перифрастично (*ibid.*, 181), што важи и за српски језик. Ауторка запажа да је идеја саставног материјала као места порекла неког предмета интуитивна, а да је метафора продуктивна и говори о

⁶⁷ Важно је запажање да се увођењем предлога *од* и његових еквивалената у разним језицима може нагласити разлика између партитивног и аблативног значења (*ibid.*, 174).

системском преносу структуре домена порекла на домен стварања и саставног материјала.

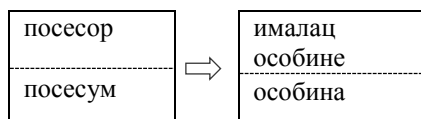
Као апстрактнију варијанту овог значења Никифорићу види примере типа *раздаљина од две миље, период од два дана*, која говори о саставу апстрактније природе и подразумева целине апстрактније природе (“the period is made of (= is) three days, the distance is made of (= is) two miles”, *ibid.*, 182).

Дијаграм бр. 4: Дистинктивна особина је саставни део (адаптирано према Никифорићу 1991: 182)

За примере квалитативног генитива, као што су *a student of incredible intelligence, a piece of great value*, Никифорићу истиче да је релација још индиректнија и компликованија. Она примере квалитативног генитива повезује са генитивом материје, али каже да су настали на основу метафоре ДИСТИНКТИВНА ОСОБИНА ЈЕ САСТАВНИ ДЕО (*ibid.*, 182).⁶⁸ Значење саставног материјала мотивише значење особине – особина изражена генитивом мора бити очигледна/дистинктивна, како би се могла концептуализовати као конститутивна за референт управне именице (*ibid.*, 183–184).

Посебну грану генитивних значења чини значење генитива носиоца особине (нпр. *лепота жене*). Никифорићу истиче да се оно развило на основу метафоре ОСОБИНЕ СУ ПОСЕСУМИ.⁶⁹

Дијаграм бр. 5: Особине су посесуми (адаптирано према Никифорићу 1991: 182)

⁶⁸ Ову метафору и речник прављења и саставног материјала ауторка потврђује и примерима ван генитивног контекста: *Да видимо од чега си направљен; Које особине чине његов карактер?*

⁶⁹ Ауторка наводи и примере ван генитивног контекста који потврђују дату метафору: *Има лепу фигуру; Он има храбрости; Изгубио је лепоту.*

Речник посесије преноси се из домена посесије на домен особина; особине се делимично разумеју на основу посесије. Искусвена основа метафоре ОСОБИНЕ СУ ПОСЕСУМИ укључује појам идентификације – особина је начин да некога идентификујемо (а то исто важи и за неке предмете које поседујемо) (*ibid.*, 187). Неке особине се могу и стицати, као и ствари које поседујемо.

Никифориду истиче да метафоре ДИСТИНКТИВНА ОСОБИНА ЈЕ САСТАВНИ ДЕО и ОСОБИНЕ СУ ПОСЕСУМИ на јасан начин објашњавају чињеницу да се генитивом могу изразити и сама особина (*жена велике лепоте*) и ималац особине (*лепота жене*) и да би то изгледало контрадикторно уколико се не би у обзир узела чињеница да су наведена значења настала као резултат метафоричких проширења из различитих делова мреже генитивних значења (*ibid.*, 187).

Никифориду истиче да се у модерном грчком језику од свих генитивних значења једино посесивно никада не изражава перифрастично и да је то једина заиста продуктивна категорија синтетичког генитива, док се квалитативни генитив и генитив материје јављају као непродуктивни и ограничени на неке окамењене изразе (*ibid.*, 161).

Српски је у том погледу другачији, јер су у њему осим посесивног, и генитив материје и квалитативни генитив високопродуктивне падежне категорије.

3.1.2. Когнитивносемантичка анализа генитива с предлогом *од* Љ. Шарић

Љ. Шарић подвргла је когнитивносемантичкој анализи генитив с предлогом *од* (2012). Ова ауторка повезује у кохерентну целину наоко разнородна значења генитива с овим предлогом, а као њихово исходиште види основно просторно значење генитива, значење извора, и предлога *од* – значење одмицања од извора, наглашавајући да се та два значења не могу концептуализовати одвојено (*ibid.*, 12).

Мрежу генитива с предлогом *од* Шарић посматра на следећи начин: основно је просторно значење одмицања од извора (*ibid.*, 12). Потницање и порекло Шарић види као категорију „која се у великој мјери преклапа с извором и од њега је заргаво неодвојива“ (*ibid.*, 21). Просторни извори имају своје метафорична проширења. Тако је материјал извор производа (*ibid.*, 23), целина је извор неког

свог дела (*ibid.*, 24–25), квалитет и квантитет су извори, полазне тачке у фиктивном кретању ка резултату, оним што је означено управном именицом⁷⁰ (*ibid.*, 29–32).

Мрежу квалитативних генитивних значења покушава да утврди и Ј. Редли. Ова ауторка као прототип издваја значење својства, „na osnovu toga što ... istupa kao perceptivno ishodište neke istaknute osobine u procesu determinacije njenog nosioca“ (2014: 209). Генитив порекла, намене и метафоре ова ауторка везује за одредбену функцију, док тип који назива генитивом класе (*мирис хране, глас лудака*) везује за допунску функцију: „Genitiv sa značenjem *klase* funkcioniše kao semantička dopuna imenici (komplement) jer konkretizuje pojam koji se može konceptualizovati tek u spoju sa nekim drugim, konkretnijim pojmom“ (*ibid.*, 201). Ауторка своју анализу закључује речима: „Sve ove konstrukcije sa prototipom povezuje kvalifikacija upravne imenice preko neke karakteristične osobine ili specifičnog svojstva. Pored toga, metaforičkim proširenjem prostornog značenja ablativnosti na domen kvalifikacije i konceptualizacijom genitivnih referenata kao ishodišne tačke datog svojstva kojim se pojam u nominativu specifikuje, gradi se vertikalna dimenzija značenja adnominalnog kvalifikativnog genitiva, tj. objedinjujući koncept *ishodišnog kvaliteta*. Ovaj koncept podrazumeva specifikaciju nekog entiteta određenim svojstvom, kvalitetom, a proizilazi iz scenarija fiktivnog kretanja datog entiteta iz pojma u genitivu, koji definišemo kao perceptivno ili kakvo drugo ishodište“ (*ibid.*, 209).

3.1.3. Истраживање датива у чешком и инструментала у руском Л. Јанде

Л. Јанда истраживала је чешки датив и руски инструментал (као и руски датив и чешки инструментал) (1993). Ауторка каже да се за та два падежа одлучила због њихове изузетне семантичке сложености (*ibid.*, 43). Падежи су због те сложености погодни за испитивање поставки когнитивне лингвистике (*ibid.*, 24). Предност когнитивносемантичког приступа у изучавању падежа ова ауторка

⁷⁰ Тако пример *крпа од човека* Љ. Шарић објашњава на следећи начин: „čovjek je izvor, a metaforično fiktivno kretanje povezuje ga s rezultatom – krpom, odnosno onim za što krpa metaforički stoji (beskarakternost)“ (2012: 30).

види у томе што се у опису може ићи у детаље без опасности да ће интегритет категорије бити угрожен.⁷¹

Јанда истиче да су падежи тешки за истраживање (*ibid.*, 3) јер за односе енкодиране падежима не постоје конкретни пандани у реалном свету.⁷² Падеж више припада области граматике него лексикона, а неухватљив је чак и кад се посматра само кроз призму граматичких релација (*ibid.*, 13). Падеж увек има значење, а то значење подразумева организовање информације, а не њено прецизирање; падежно значење нема суштински другачију структуру од лексичког (*ibid.*, 15).⁷³

Опис падежа у когнитивној лингвистици подразумева и схематско сликовно представљање. Јанда се у том представљању ослања на Ланакеров⁷⁴ схематски приказ ланца радње (*action chain*) (кругови за учеснике, стрелице за интеракцију између њих). Падежни облици усмеравају пажњу на одређене делове ланца радње.

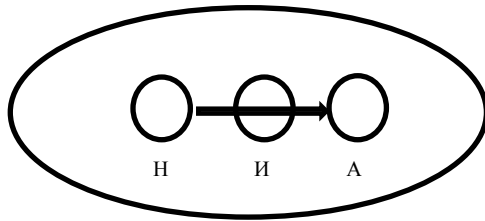
Иако се инструментал одликује великом семантичком сложености, Јанда помоћу сликовних схема (тачније, онога што назива сликовном схемом, а то је схематски приказ ланца радње) издваја четири улоге овог падежа – спроводнички инструментал (*conduit instrumental*), инструментал околности (*instrumental of setting*), атрибушки инструментал (*attributive instrumental*), као и комитатив (социјатив) и инструментал близине (*comitative and proximate instrumental*) (*ibid.*, 139). Прву улогу Јанда издваја као прототипичну и истиче да се њом изражава највише значења. Дата улога има следећи схематски приказ:

⁷¹ “The network may become increasingly intricate, but by virtue of the fact that its structure is based on interrelationships, constant reference is made to the prototype and those members closest to it. Also, the use of conventional imagery to caption the kinesthetic image-schemas associated with a category produces descriptions which are intuitively satisfying as well as formally elegant” (*ibid.*, 6).

⁷² Она наводи речи Брехта и Левина, аутора који истичу да се, за разлику од других граматикализованих семантичких домена (рода, броја, лица, времена), који се могу идентификовати са одређеним прагматичким категоријама реалног света, такви корелати за падежне референте не могу пронаћи (Брехт и Левин, према Јанда 1993: 3). Са овим ставом не би се сложио Ланакер, који тврди да и граматичке релације и семантичке улоге имају концептуалну вредност.

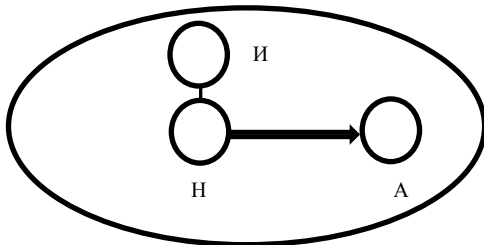
⁷³ У овим Јандиним ставовима видимо Ланакерова тумачења, на која се ауторка често позива.

⁷⁴ Већ смо поменули да се Ланакер претежно бави падежним категоријама које се односе на улоге учесника у процесу означеном реченицом и не разматра оне чије се основне функције везују за ниво синтагме.

Дијаграм бр. 6 (адаптирано према Јанда 1993: 140)

Опис ове прототипичне улоге гласи: номинатив делује на акузатив помоћу инструментала у неким околностима. Остале схеме изводе се од прототипичне. Схема комитатива (у којој Јанда сврстава и псеудосоцијатив) изгледа овако:

Дијаграм бр. 7 (адаптирано према Јанда 1993: 140)

Ова схема има опис: номинатив заједно са инструменталом делује на акузатив у неким околностима. Дата схема изводи се из схеме тзв. атрибутског инструментала (у терминологији М. Ивић инструментала основне карактеристике), у ком се инструментал више не везује за процес у целини, већ за једног учесника (*ibid.*, 139). Јанда истиче да све схеме изузев основне умањују значај односа између инструментала и ланца догађаја (у схеми социјатива инструментал као референтну тачку има неког учесника, а не сам догађај) (*ibid.*, 188).

Ауторка указује на то да је инструментал типичан периферни падеж, будући да се најчешће своди на функцију одредбе: „Инструментал ни у једном случају није пун учесник у ланцу догађаја; он служи само као одредба радње или неког од њених учесника ... или као пратилац неког од учесника ... или означава околности ... Инструментал је заправо периферни падеж *par excellence*“ (*ibid.*).⁷⁵

⁷⁵ “In no case is the instrumental a full participant in the event chain; it serves merely as an adjunct to the action or to one of the participants ... or as an accompaniment for a participant ... or as a setting ... The instrumental is indeed the peripheral case *par excellence*” (*ibid.*). Питање периферности инструментала у овом смислу везано је и за питање посматрања глаголске валенце – неки аутори и инструменталну одредбу сматрају аргументом, дакле учесником ситуације (нпр. Ружић 2005: 526), дајући јој статус допуне.

4. Семантичка категорија квалитативности

Нека од истраживања семантичке категорије квалитативности поменули смо говорећи о испитивањима падежа са квалитативним значењем у србистици. На овом месту ћемо се осврнути и на истраживања ове семантичке категорије у славистици, а поменућемо и истраживања везана за изражавање особине другим језичким средствима.

4.1. Досадашња истраживања семантичке категорије квалитативности

Широк круг истраживања појединих семантичких категорија и језичких средстава којима се те категорије могу изразити инициран је у руској славистици развојем теорије функционалне граматике, приступа који је конципирао А. Бондарко.

Квалитативност као семантичка категорија у руском језику обрађена је у колективној монографији групе аутора (Акимова *et al.* 1996), у оквиру шестотомне серије књига посвећене теорији функционалне граматике (у којој су обрађене и друге семантичке категорије – аспектуалност, темпоралност, модалност, персоналност, квантификација и др.).

Бондарко квалитативност посматра као семантичку категорију којом се особина као категорија *језички интерпретира* (Бондарко 1996: 5; курзив је наш, А. М.).

У поменутој монографији испитују се атрибутска и предикатска квалитативност (Павлов 1996: 8–53; Воейкова–Пупынин 1996: 53–63), а поједине закључке из ове студије поменућемо на одговарајућим местима у раду.

Испитивањем семантичке категорије квалитативности у српском језику бавио се Пипер (2005: 830–870). У основи овог истраживања налази се теоријски приступ који је овај аутор конципирао под називом *теорија семантичких локализација* (Пипер 2001).

За термин *семантичка категорија* Пипер примећује да се „чешће ... оставља без изричитог одређења него што се одређује“ (2000: 830). Под

семантичком категоријом он подразумева „значење врло високог степена општости, које може бити разноврсно према облику, а у изразу није ограничено једном синтаксичком, морфолошком, лексичко-граматичком или творбеном категоријом, нити само једном лексичко-семантичком групом“ (2005: 576). Семантичке категорије овај аутор посматра као двостране, билатералне појаве, које имају план садржаја и план израза. План садржаја чини категоријално значење које се јавља као доминантно, док је план израза везан за све граматичке облике којима се дато категоријално значење може изразити (2000: 830). Пипер истиче да се значење које чини семантички центар неке категорије ретко може изразити без пратећих значења (2005: 581).

Пипер говори о *ситуативном оквиру* у ком се остварује неко категоријално значење (2005: 589).⁷⁶ Ситуативним оквиром он сматра ситуацију о којој се говори и истиче да такав оквир има специфичну структуру за сваку семантичку категорију. У ситуативном оквиру специјалности овај аутор издваја конститутивне елементе – *локализатор*, *објекат локализације* и *оријентир* (2001: 21). Дакле, *објекту локализације* и *локализатору* (односно појмовима који се обележавају овим и њима одговарајућим терминима код појединих аутора) додаје и *оријентир*. Локализатор је према овом тумачењу средство локализације, док је оријентир конкретизатор односа између ОЛ и Л (*ibid.*). „У реčenici *Pismo je u kutiji*, imenica *pismo* označava objekat lokalizacije, imenica *kutija* – lokalizator, a predlog *u* označava orijentir koji je u ovom slučaju – unutrašnjost kutije“ (*ibid.*, 22).

Дакле, термин *оријентир* Пипер не користи у оном смислу који је уобичајен код већине аутора – за означавање референтне тачке, у односу на коју се лоцира одређени предмет (ОЛ). Овај аутор ту функцију додељује локализатору, док је оријентир „konkretizator odnosa“ између ОЛ и Л, у већини случајева језички изражен предлогом. Оријентир се схвата као „sastavni ili 'dodatni' deo lokalizatora“ (2001: 25), на пример унутрашњост локализатора, његова површина и сл., па се однос између оријентира и локализатора посматра као сталан, „bez mogućnosti da

⁷⁶ Чини нам се да Пиперов појам *ситуативног оквира* одговара ономе што Талми назива *референтним оквиром* (2000а: 312, *et passim*).

se orijentir tretira kao objekat (deo prostora) koji može da menja svoj odnos prema lokalizatoru“ (*ibid.*).⁷⁷

Пипер додуше предвиђа и могућност да оријентир, будући да је део локализатора, нема посебан језички израз,⁷⁸ али је успостављање тројног односа (ОЛ–Л–оријентир) уместо двојног (ОЛ–Л) проблематично, по нашем мишљењу, када конститутивне елементе локализације треба идентификовати и у другим семантичким категоријама, будући да би наведена основна категоријална значења језичких локализација (ОЛ, Л и оријентир) требало да буду карактеристична, по мишљењу овог аутора, и за семантичку категорију простора, али и за друге семантичке категорије (2001: 28).

Видећемо како Пипер идентификује оријентир када није језички изражен предлогом. Он каже да ситуативни оквир посесивности чини однос припадања, у ком се налазе посесор и посесум; на пример, у реченици *Петар има речник* Петар је Л, речник је ОЛ, док је оријентир „tip odnosa међу њима, овде 'припаданје“ (*ibid.*, 116). Што се семантичке категорије квалитативности тиче, и сам аутор каже: „Теоријски би било интересантно питање како interpretirati квалитативни локализатор и објекат локализације у ситуацијама означеним реченицама без предлошке конструкције (npr. *Он је весео, Његово веселје је велико ...*), али би то морало бити предмет посебног разматрања“ (*ibid.*).

Истражујући касније семантичку категорију квалитативности (Пипер 2005), аутор то питање решава на следећи начин. На примеру реченица *Лопта је округла, Коцка није округла*, он као објекат квалитативне локализације идентификује појаву, конкретну или апстрактну, којој се приписује нека особина (у датим примерима *лопта, коцка*), као квалитативни локализатор – скуп појава са истом особином (у датом случају, скуп округлих предмета), док као конкретизатор тог односа тумачи укључивање појаве у скуп појава са истом особином или искључивање из њега (овде изражен копулом) (2005: 831). Аутор,

⁷⁷ Са друге стране, релација између објекта локализације и локализатора посматра се као потенцијално или реално динамичка. Потенцијално уколико је објекат локализован – *локативност*, а реално ако мења однос према локализатору и оријентир – осим што може бити локализован може постајати локализован, односно престајати то да буде – *адлативност/аблативност*, а „može da bude lokalizovan tako da je pri tome relevantna promena njegovog odnosa prema krajnjim, graničnim tačkama orijentira“ (2001: 25) – *перлативност*.

⁷⁸ Он даје пример заменичког прилога *овде*, „sa značenjem 'u blizini govornog lica' [који] označava istovremeno i lokalizator (govorno lice) i orijentir (prostor u blizini lokalizatora)“ (2001: 23).

међутим, не даје пример тумачења наведених односа у случају падежа са квалитативним значењем као квалификативних локализатора. Остаје нејасно шта би у примеру *човек седе косе* био оријентир.

Наше је мишљење да додавање оријентира објекту локализације и локализатору у Пиперовом теоријском оквиру представља непотребну компликацију пре него што омогућава генерализације у различитим семантичким категоријама.⁷⁹ И посматрање квалитативности као локализације због тога делује као недовршен теоријски конструкт.

Пипер истиче да се квалитативност (квалификативност) заснива на означавању, односно изражавању квалитета, особине. Могу се квалификовати предмети и материја, с једне стране, као и процеси, с друге стране. Квалификовање предмета и материје своди се на изражавање особине, а квалификовање процеса на изражавање начина (2005: 834).

Овај аутор разликује квалификативност у ужем и у ширем смислу. Квалификативност у ужем смислу изражава се придевима, превасходно описним (када је реч о инхерентним својствима предметних појава) (2005: 830). Квалификативност у ширем смислу додирује се с другим семантичким категоријама, најчешће с посесивношћу, с којом је ова семантичка категорија најближа (*човек дугог носа*) (*ibid.*).⁸⁰

У зависности од дела реченице којим је изражено значење особине, Пипер разликује атрибутску, предикатску и предикатско-атрибутску квалификативност (2005: 833–839). Квалитативни падежи помињу се само у одељку посвећеном

⁷⁹ Поредњи однос фигуре и основе са другим системима семантичких улога, па и са оним код Филмора, Талми сматра непотребним издвајање посебних падежа (*Source, Goal, Path, Locative*) који би се могли свести на заједничку основу, апстраховањем онога што им је заједничко – а то је њихова функција референтне тачке (у Талмијевом теоријском оквиру изражена помоћу основе). Оно што, по Филмору, ове падеже чини међусобно различитим јесте чињеница да су у њих инкорпорирана значења простора и правца; дата значења Талми апстрахује и издваја у посебну категорију *стазе, путање (Path)*, у оквиру које издваја компоненту вектора (2000а: 339–340). У оквиру категорије *стазе* Талми издваја и компоненту *структуре (Conformation component)*, која се односи на дистинкцију површина/унутрашњост (у вези са схемама НОСИТЕЉА/САДРЖАТЕЉА) (*ibid.*, 340). Дакле, оно чему Пипер додељује семантичку улогу оријентира Талми издваја у посебну категорију у односу на фигуру и основу, али не истог нивоа с њима, сматрајући да самим тим ове добијају већу флексибилност (*ibid.*, 341), а ми бисмо додали – и већу експланаторну снагу.

⁸⁰ Пипер указује на испреплетаност квалитативних и посесивних значења и на немогућност да се та значења једноставно одвоје. Као принцип разграничења он предлаже критеријум конкретности посесора и објекта у посесивном односу (*Миланова кана*), за разлику од апстрактности бар једног учесника у квалификативном односу (у какве сврстава и примере типа *Миленина радост*) (2001: 114; 2005: 830–831).

атрибутској квалификативности (*квалификативни генитив / акузатив / инструментал и локатив*, 2005: 835–836), док се у одељку посвећеном предикатској квалификативности не говори о квалитативним падежима (нпр., не констатује се јављање квалитативног генитива у примеру *Пера је високог чела, седе косе и црних бркова*).

Осврнућемо се сада и на друга истраживања семантичке категорије квалитативности.

Р. Драгићевић бавила се придевима којима се означавају људске особине. Она је ову тематску групу речи подвргла семантичкој и творбеној анализи (Драгићевић 2001). Нека од запажања из овог истраживања показала су се као корисна за наше испитивање.

Ауторка примећује да анализа придева са значењем особине индиректно подразумева и анализу именица које тим придевима могу бити одређене, пошто се значење придева може декодирати тек у контексту са именицом коју тај придев одређује (*ibid.*, 166).⁸¹ Ова чињеница уједно је и важна спона именичког и придевског значења, на које ћемо се мало ниже осврнути (т. 4.4 овог поглавља).

За нас је интересантан део истраживања посвећен секундарним значењима придева који означавају људске особине, а ево и зашто. Чак трећина секундарних придевских значења испитаних у овом раду може да одређује именице које се односе на човека и делове његовог тела, као и појаве везане за човекову телесну природу (*ibid.*, 221). Међу тим придевима ауторка као доминантне издваја оне којима се одређују именице *очи, глас, реч, осмех, лице, руке*: „Ова језичка анализа имплицира не толико језички колико психолошки закључак да се човекове особине најизразитије испољавају кроз очи, глас, поглед, смех, лице и руке“ (*ibid.*, 222). Овај закључак (осим што указује на антропоцентричку природу језика и мишљења) у складу је с нашим запажањем да се највећи број именица у функцији квалитативне одредбе управне именице којом је означен човек односи на делове тела који се налазе на глави (*очи, нос, чело, лице* и др.), као и на делове тела

⁸¹ „Семантички садржај придева и његове несамосталне елементе доживљавамо као статичке и динамичке одредбе именичких појмова, а то води анализи семантичких садржаја тих појмова и компликује анализу придева“ (2001: 166). На општијем плану, ово запажање може се применити на све класе речи с релационим значењем. Ланакер примећује да су односи зависни у појмовном смислу, будући да сам појам односа зависи од појмова који учествују у односу (2008: 355).

приступачне погледу (т. Ш.1.3.1.1). Ми смо дату појаву објаснили репрезентативношћу главе и њених делова за описивање људског изгледа.

4.2. Појам особине у језику, филозофији и логици. Шта се све може назвати особином у језичком смислу? Уже и шире схватање особине.

Када кажемо да је квалитативност везана за изражавање особине или квалитета, срећемо се са проблемом који се тиче одређивања ширине, обима појма *особина*, односно са питањем шта се све може схватити као особина у филозофском, логичком и језичком смислу.

У описним речницима српског језика дефиниције појмова *особина*, *квалитет*, *својство*, *карактеристика* су циркуларне – појмови су дефинисани помоћу других, синонимних појмова. *Особина* се дефинише као 'битно својство, обележје којим се неко или нешто разликује, издваја од других, карактеристика', слично као и *карактеристика*: 'изразито својство неког бића, предмета, неке заједнице, појаве и сл., главно обележје, битна одлика'. Реч *квалитет* Речник САНУ дефинише синонимима 'својство, особина, вредност, каквоћа'. Дакле, *квалитет*, према Речнику САНУ, има шире, уопштеније значење од именица *особина* и *карактеристика*, које се односе на разликовно, односно битно својство. Као делимични синоними користе се и именице *својство*,⁸² *ознака*, *знак*, *обележје*.⁸³

Како истиче руски лингвиста В. М. Павлов, термин *квалитет* „уопштава, у форми именице, сву разноликост могућих односа предмета мисли, који се језички могу изразити, према појавама одређеним као особина“ (Павлов 1996: 8). Овај аутор подсећа на тешкоће у вези са вишезначношћу речи *квалитет* (*качество*). С једне стране, њим се у филозофији „означава категорија која одражава свеукупност својстава која одређују специфичност предмета“ (*ibid.*, 8), док се, истовремено, истим термином назива и „појединачно својство које се може апстраховати и уопштити при упоређивању различитих предмета на основу тога

⁸² *Својство* је у РМС дефинисано као 'оно што је (коме, чему) својствено, обележје, одлика нечега'.

⁸³ Слично је поступљено и у руском речнику МАР, у ком је *качество* дефинисано као 'существенный признак, свойство, отличающие один предмет или одно лицо от другого', а *свойство* као 'качество, признак, составляющие отличительную особенность кого-, чего-л.'

што се запажа као слично код једних и различито код других“ (*ibid.*). Павлов каже да су за лингвистику од значаја оба значења термина *квалитет* која се разматрају у филозофији.

Квалитет спада у основне филозофске појмове.⁸⁴ „Квалитет ... означава одређеност неког предмета или појаве по којој се [они] разликују од других предмета или појава ... Предмети и процеси су дакле специфично одређени својим разноликим својствима (квалитетима) од којих једни одређују предмете темељитије, а други мање темељито“ (ФР).⁸⁵

Квалитет се и у логици сматра битним, карактеристичним својством, карактеристиком ствари, односно бића или процеса (Шешић 1983: 52). Битне карактеристике неког појма чине његов садржај (Петровић 1987: 24).

У филозофском и логичком смислу квалитет се, дакле, посматра као нека инхерентна, унутрашња карактеристика, особина која одређену појаву чини оним што јесте.

Појам особине представља контроверзу у филозофији и логици, будући да онтолошки статус особина није једнозначно одређен (неки истраживачи тврде да особине постоје, неки да не постоје). Тако Јесперсен указује на различито филозофско посматрање онтолошког статуса предмета и материје, с једне стране, и квалитета који су им иманентни, с друге. Он указује на то да су се најпре као реални посматрали само предмети и материја, док су се квалитети који су им у основи сматрали фиктивним, да би се затим јавиле супротне тенденције и да би се као део реалног света посматрали само квалитети (1924/1958: 75). Б. Шешић критикује то што неки логичари квалитете посматрају као самосталне објекте,

⁸⁴ Аристотел је, говорећи о категоријама (у које убраја бивство, количину, каквоћу, релацију, место, време и др.), каквоћом називао „*ono na osnovu čega se nešto određuje kao nekakvo*“ (2008: 33). Он издваја неколико врста каквоће: прву врсту чине способност и стање, другу „*sve ono što se pridaје na osnovu prirodne моћи ili nemoći*“ (*ibid.*, 34), трећу чине тзв. трпне каквоће, или осећаји (оно што се прима чулима, осећаји), четврту обличје и форма (*ibid.*, 35–37). Већ и ово Аристотелово тумачење показује ширину појма особине.

⁸⁵ У филозофији се квалитети, особине или карактеристике посматрају из различитих углова. Према једном од њих, квалитети се посматрају као физичке појаве, на основу којих предмети могу да ступају у различите типове узрочно-последичних интеракција. Разликују се три типа квалитета. Примарни квалитети су физичке особине (тежина, облик и др.), које су суштинске за сам предмет, неодвојиве од њега. Секундарни квалитети су способности предмета да у нама изазову одређена чулна искуства својим примарним квалитетима под одређеним условима. То су боје, укуси, мириси, звуци, топлота и хладноћа. Терцијарни квалитети су оне склоности предмета које не спадају у секундарне, нпр. ломљивост (КРФ, *sub qualities*).

будући да, по њему, „kvalitet ne predstavlja nikakav samostalan predmet ... kvalitet je uvek nerazdvojno vezan sa određenim predmetom, jer objektivno ne postoji nikakav samostalan kvalitet kao nezavisan od objekta (stvari – procesa)“ (1983: 52). М. Жубјен сматра да је постојање квалитета очигледно већ на основу увида у природне језике – указивање на особине и њихово процењивање прожимају језик. Уз то, овај аутор истиче да су особине неопходне у нашем објашњавању и разумевању света који нас окружује (свакодневном и научном) (1989: 159–160). Поредиши особине са скуповима (категоријама) који се на основу појединих особина формирају, он истиче да скупови нису тако укорени у језику и објашњавању/разумевању као особине: „Помињање скупова није ни изблиза тако дубоко укорени у језику као помињање особина ... Они [скупови] јесу оно што 'пројектујемо' на основу особина – не постоје сами за себе“ (*ibid.*, 161).⁸⁶ К. Фокс разматра онтолошку основу семантичке теорије и каже да се особине морају сматрати исто толико базичним као и појединачне ствари којима се приписују (2000: 2),⁸⁷ да се морају посматрати као семантички примитиви, заједно са стварима којима се приписују (*ibid.*, 4).

Појам особине посматрамо као прилично апстрактан, флуидан појам, који је у потпуности условљен природом ентитета на који се односи.⁸⁸ Пошто је у питању апстрактан појам, могуће су његове разне концептуализације (особине се у неким случајевима концептуализују као саставни делови⁸⁹). Што се природе ентитета тиче, за нас је згодна подела на онтолошком принципу коју уводи Џ. Лајонс. Он разликује три врсте ентитета: ентитети првог реда су физички предмети у широком смислу те речи, који се одликују сталношћу изгледа, лоцираношћу у простору и видљивошћу (³1979: 443). У њих спадају људи, животиње и ствари, а међу њима постоји хијерархија, у том смислу што су људи јасније индивидуализовани од животиња, а животиње од ствари. За ентитете овог

⁸⁶ “Talk of sets is not nearly so deeply entrenched in our language as talk of properties ... They're [sets] things that we 'project' from properties – they don't exist in their own” (*ibid.*, 161).

⁸⁷ “To define properties by way of sets of individuals requires that we first have the means to denote those individuals, but we cannot denote particulars, even with demonstratives, without first having available appropriate properties” (Фокс 2000: 2–3).

⁸⁸ То је у складу са горе изнетим запажањем да се семантика придева, као речи прототипичних за означавање особине, може разматрати тек у контексту са именицом коју тај придев одређује (Драгићевић 2001: 166).

⁸⁹ Помињали смо метафору коју формулише К. Никифориду ДИСТИНКТИВНА ОСОБИНА ЈЕ САСТАВНИ ДЕО (1991: 182).

типа карактеристично је то да се на њих може упућивати и могу им се приписивати особине (*ibid.*).

Ентитети другог реда по Лајонсу су догађаји, процеси, ситуације и стања, који су лоцирани у времену. За њих се каже да се *дешавају* пре него да *постоје* (*ibid.*). И ентитети другог реда су видљиви и имају временску димензију, за разлику од ентитета трећег реда – за које се не може рећи да су видљиви, нити временски и месно лоцирани. То су апстрактни појмови као пропозиције, теореме, идеје, који су ван простора и времена (*ibid.*).⁹⁰

Ми ћемо се у овом раду бавити претежно квалификовањем предмета, дакле ентитета првог реда у смислу Лајонсове поделе. Што се тиче ентитета другог и трећег реда, посматраћемо и неке аспекте њиховог квалификовања и размотрити у којој се мери могућност њихове квалификације разликује од квалификације ентитета првог реда.

Ентитети које Лајонс издваја у оне првог реда поклапају се с референтима именица које Гивон издваја као прототипичне – то су оне које се одликују стабилношћу инхерентних особина у времену, сложеношћу (односно чињеницом да их чини скуп обележја), конкретношћу, просторном компактношћу, бројивошћу (2001: 51). Наспрам прототипичних именица стоје прототипични придеви. Прототипични придевски појмови апстрахују се из непосредног искуства са ентитетима на које се односе прототипичне именице. Односе се на величину, облик, боју, чврстину, тежину, мирис и укус (*ibid.*, 53). У том смислу прототипични придеви означавају трајне физичке особине конкретних именица (*ibid.*, 54). Удаљени су од прототипа придеви који означавају мање конкретне особине или пролазна стања (придеви оцене, привремених стања) (*ibid.*, 83). Гивон примећује да се по аналогiji са чињеницом да су физичке особине именица, доступне чулима, тим именицама инхерентне, и особине које нису физичке већ апстрактне сматрају инхерентним људима (или животињама) (*ibid.*).

⁹⁰ Лајонс каже да дистинкција између ова три типа ентитета само делимично одговара подели на конкретне и апстрактне ентитете, на коју се ослања подела именица (на конкретне и апстрактне). Апстрактност ентитета другог реда не може се подвести под оно што се традиционално сматра апстрактним именицама, будући да су лоцирани у времену (³1979: 443–444, 450).

4.3. Инхерентне (сталне) и привремене особине (обележја)

Павлов подсећа на значајну дистинкцију између појмова *квалитет* и *својство* с једне стране, и појма *обележје* с друге (руски *признак*), под којим се у логици подразумева „било која од црта, карактеристика предмета, што се може употребити у процесу сазнавања, с логичким циљевима као што су издвајање предмета, уочавање сличности и разлика ... све оно, по чему се нешто може распознати“ (Војшвило према Павлов 1996: 10). Овај аутор сматра да је за лингвистику посебно важна дистинкција између квалитета као постојаних карактеристика неког предмета од оних момената који не задиру у његову квалитативну одређеност и који су ситуативно условљени: „Сталне особине предмета припадају ономе што се назива квалитативном одређеношћу предмета и стоје наспрам обележја, која су, у односу на квалитативну одређеност предмета, пролазна и случајна“ (1996: 14).⁹¹ И сталне и привремене карактеристике имају свој језички израз.⁹²

Појам особине у лингвистици везује се како за инхерентне особине ентитета који се квалификују, тако и за ситуационо условљене карактеристике, за све оно што се одређеном ентитету приписује како би се описао, ближе одредио, односно идентификовао у говорној ситуацији (а што Павлов назива *обележјем*). У том смислу, лингвистички смисао квалификације предметног света не своди се само на квалификацију саму по себи, инхерентну квалификацију, већ и на идентификацију учесника говорне ситуације.

Многи лингвисти на овај начин посматрају квалитативност. З. Тополињска каже: „Кад употребљавамо називе као *узбуђени малишан* или *човек са штапом*, и сл. у реченицама као *Узбуђени малишан дотрчао је родитељима* или *Човек са штапом није се ни помакао* и сл., ти су називи ... грађени, додуше, на бази искустава која нам конситуација или контекст пружају – употребљени примарно зато да би идентификовали учеснике ситуације о којима је реч, а не, односно само секундарно и ради информације о томе да је дотични малишан узбуђен, а да

⁹¹ „Устойчивые признаки предметов принадлежат к тому, что именуется качественной определенностью предметов, и противостоят признакам, по отношению к качественным определенностям предметов переменным и случайным“ (1996: 14).

⁹² Као примере пролазних, ситуационо условљених обележја Павлов наводи оне означене придевима у синтаagmaма *данашње новине*, *суседно седиште*, *бледо лице*.

дотични човек држи штап у руци. Другим речима: одговарајући предикати већ су уграђени у садржину *x* одговарајућих *NNP* – имамо посла са номинацијом а не (или само посредно) и са предикацијом“ (Тополињска 1981: 7–8).

Говорећи о падежним атрибутима с придевским значењем, Љ. Поповић разликује сталну и привремену, актуелну квалификацију; он истиче да такве именичке јединице „исказују садржај који се приписује именичком појму као квалификација (*стална или везана за актуелну ситуацију*)“ (Поповић ¹⁴2012: 275; курзив је наш, А. М.).

М. Ковачевић каже да се помоћу ППК са значењем карактеристичне појединости појму означеном управним чланом синтагме приписује стање, особина или неки други појам као његова стална или привремена карактеристика, на основу чега се дати појам издваја из низа сродних појмова и идентификује: „U situaciji kada treba ukazati na neko lice ili predmet, izdvajajući neki karakteristični detalj koji je u tom trenutku odlika samo tog pojma ... ujedno vršimo karakterizaciju pojma u cjelini“ (1983a: 155).

М. Ковачевић указује на још један, лингвистички важан аспект квалитативности – онај који се тиче типизације појмова означених управним именицама. „Karakteristični detalj ... ima ulogu da od rodnog (generičkog) pojma izdvoji vrsni pojam“ (1983a: 155). Идентификација једног појма помоћу одређених, ситуационо условљених момената (какав може бити место на ком се нешто налази, нпр. *кућа на селу*) може послужити и као прелазни степен према издвајању предмета одређеног типа, према типизацији. Тако се према синтагми *кућа на селу* јавља синтагма *сеоска кућа*, као синтагматски, сложен, устаљен назив куће одређеног типа, куће типичне за село.

Д. Кликовац примећује да се конструкција *у + Л*, када се *у* улози локативног номинала нађу називи одеће, не може употребити за лоцирање појма означеног управном именицом, већ за његово идентификовање (²2006: 65).

И. Антонић користи термин *квалитативни идентификатор* за неке типове квалитативног генитива (*човек седе браде; жена без капе*) и инструментала (*девојка с плавим очима и дугачком косом; човек са седом брадом*) (2005: 159, 257).

4.4. Изражавање квалитативних значења у савременом српском књижевном језику – придеви и именичке јединице с придевским конституентским значењем

Означавање особине прототипично се везује за придеве, и то за описне придеве. „Придеви су несамосталне одредбене речи које се стављају уз именице да означе *особине* бића, предмета и појава означених дотичним именицама ... То најопштије значење, међутим, скуп је врло разноврсних значења, па се према тим посебним значењима сви придеви деле на више група. Описни (квалитативни) ... означавају *особине* појмова уз чија имена стоје, односно њихову каквоћу (квалитет)“ (Станојчић ¹⁴2012: 93; курзив је наш, А. М.).

Као што видимо из ове дефиниције у *Граматици српског језика*, за све придеве везује се као уопштено значење особине,⁹³ док се исто то значење као посебно везује и за описне придеве. Већ и сама ова дефиниција показује колико је широк појам особине или квалитета, а указује и на потребу за већом прецизношћу у дефинисању описних придева.⁹⁴ Да би се прецизнија дефиниција могла дати, потребно је одредити шта спада у квалитативност у ужем смислу. У ширем смислу, нека врста особине исказује се, дакле, и присвојним, и градивним, и уопште односним придевима.

Дефиниција придева коју даје Стевановић је прецизнија: „Придеви су одредбене, несамосталне речи, које стоје уз именице да *по нечему одреде* оно што те именице значе: да означе какву особину тога, или покажу коме то припада, чему је намењено, од чега је то, за које је време или за које место везано“ (⁶1991а: 247; курзив је наш, А. М.). Стевановић примећује и да „нису неоправдане упрошћене дефиниције придева по којима су то речи које означавају особину или припадање. Као посебна одлика која се казује придевима једне врсте издваја се припадање. То се, доиста, не може назвати особином. А све остале одлике су у ствари особине“ (*ibid.*, 248).

⁹³ И не само у овој граматици. Тако исто и Пипер–Клајн истичу да су придеви речи са општим значењем особине (2014: 121); на појам особине као семантичке основе придева као врсте речи указују и руски лингвисти, нпр. Виноградов (2001: 157).

⁹⁴ У дефиницијама придева других типова (присвојних, градивних, придева временског и месног односа) прецизира се тип особине – припадање за присвојне, састав за градивне и др. (*ibid.*).

Без намере да дубље улазимо у питања творбе придева, поменућемо неке моменте који су битни за наш рад. Осим описних придева, који су најчешће неизведене речи, придеви свих других врста су изведене речи.

Ову чињеницу у својој семантичкој класификацији узимају у обзир Пипер–Клајн, који у *Нормативној граматици* поделу заснивају на критеријуму непосредног, односно посредног означавања особине.⁹⁵ Том се поделом добијају две придевске класе – описни и односни придеви. Тако се особина непосредно означава описним придевима који „значе особину која не проистиче из односа носиоца те особине према другим објектима и појавама, нпр. *леп, зелен, озбиљан*“ (2014: 122). Односни придеви „имају основу која је увек изведена од основе неке друге речи, најчешће именице, нпр. *море – морски ...* због чега такви придеви не означавају особине непосредно, него посредно, преко речи која им је у основи“ (*ibid.*). Односни придеви затим се деле у три класе – праве односне (*бродски, дрвени, тамошњи, тадашњи*), присвојне (*мајчин, Земљин*) и односно-присвојне (*мачју, птичју*) (*ibid.*).⁹⁶

Особина се, међутим, може означити и именицама, односно именичким јединицама употребљеним у одређеним падежима и предлошко-падежним конструкцијама, што указује на нејасне границе међу врстама речи као лингвистичким категоријама, као и на то да се семантички критеријуми по којима се речи издвајају у врсте неретко пресецају.

Већ смо поменули, говорећи о истраживањима Љ. Поповића (т. I.1), да овај аутор истиче како се именичке јединице, захваљујући предлошко-падежном систему, могу употребити с различитим конституентским вредностима. Он говори о придевској конституентској вредности именичких јединица којима се исказују разна одредбена значења придевског типа – квалитативна, градивна, посесивна (¹⁴2012: 287, 291–292). Видимо, дакле, да овај аутор у квалитативна значења не убраја посесивна и градивна.

⁹⁵ Ово тумачење у основи је исто као и посматрање В. М. Павлова, о ком ћемо говорити у т. 4.6 овог поглавља.

⁹⁶ М. Зника сматра да не треба све изведене придеве сврставати у односне и истиче: „Da stara gramatička podjela pridjeva na opisne, gradivne, posvojne, dopunjena odnosnima, nije bila neutemeljena, pokazuje se ne samo u opisu njihove tvorbe nego i na primjeru leksikografskih definicija koje se za svaku navedenu skupinu moraju drukčije formulirati: opisni – što je takvo, gradivni – što je od čega, posvojni – što je čije, odnosni – što se odnosi na. Uvođenjem naziva odnosni pridjevi za sve osim opisnih ta se značenjska razlikovnost dokida“ (1997: 342, у фусноти).

4.5. Шта све спада у квалитативност и шта се све може назвати особином

Питање са којим се суочавамо пре почетка наше анализе јесте која све придевска значења, која се могу изразити и неконгруентним атрибутима (описна, присвојна, градивна, временска, месна, уопште односна) узети у обзир у анализи неконгруентних атрибута. Где поставити границу? Да ли узети у разматрање само описна значења, онако као их одређује Љ. Поповић (¹⁴2012: 291),⁹⁷ који у описна значења не сврстава градивно? Или у обзир узети и градивно? Неки аутори и градивно значење сматрају блиским квалитативном (Ђорђевић 1889б: 7–8; Петерсен 1925: 150; Ковачевић 1983а: 166–167; Станојчић ¹⁴2012: 172;⁹⁸ Павлов 1996: 26).

Као проблематично јавља се посесивно значење. Поменули смо да Стевановић каже да се припадање не може назвати особином. С друге стране, Симић–Јовановић (2002) разликују посесивне генитивне конструкције са претежно посесивним од оних са претежно квалитативним значењем (2002: 429–491).⁹⁹ На везу квалитативности с посесивношћу указује и Пипер (2005: 830). Више о вези квалитативности с посесивношћу рећи ћемо у следећој тачки (т. 5 овог поглавља).

Ако се у класи придева налазе и месни и временски придеви, запитали смо се да ли треба разматрати и одговарајућа, месна и временска, дакле прилошка значења неконгруентних атрибута (*болница на крају града, новине од јуче*)? Да ли у обзир узети и значење намене, које се често изражава односним придевима (*сточна пијаци*), као и конструкцијом *за* + акузатив (*четкица за зубе*)?

⁹⁷ Као што смо поменули, у квалитативна значења Љ. Поповић сврстава значења изражена квалитативним генитивом, инструменталом и локативом, као и конструкцијом *без* + генитив (¹⁴2012: 291), док градивно и посесивно убраја у остала придевска значења (*ibid.*, 292).

⁹⁸ За градивни придев *златан*, на пример, који сврстава у категорију описних и њима сродних придева, Станојчић каже да „има значење описног придева, дакле значење особине“ (*ibid.*, 172).

⁹⁹ У прве убрајају конструкције којима је означена права посесија, власништво (*кућа најстаријег Хамзића*), однос сродства (*син ... попа Михаила*), однос део–целина (који има своје уже категорије, конкретније и апстрактније: *сваки део ... тела, завршетак моста, граница Србије, прозори зграде, изасланик полицијске власти*) (*ibid.*, 429–465). У конструкције са претежно квалитативним значењем сврставају квалитативни генитив (*ћилим јарких боја*), генитив носиоца особине (*лепота ноћи, зраци сунца*), експликативни генитив (*свила и научина стричевих прича, два снопа зоби*), субјекатски и објекатски генитив (*ibid.*, 457–491). Без намере да улазимо у детаље ове класификације, наводимо дате примере као илустрацију чињенице да је квалитативна значења понекад тешко, можда и немогуће разграничити од посесивних (разлоге можда треба тражити у томе што се самим исказивањем релације по власништву, припадању, управном појму посредно приписују и особине генитивне именице).

Да ли се може направити избор између датих придевских значења и утврдити која су ближа квалитативности, а која од ње удаљенија? Да ли се, и по ком критеријуму, могу издвојити придевска значења која су прототипичнија, централнија? Интуитивно осећамо да је значење градивних придева у већој мери квалитативно него значење придева месног односа. Д. Кликовац у граматички за основну школу издваја описне, градивне и присвојне придеве као *најважније* врсте придева (2008а: 75). Поменули смо да Гивон прототипичним придевима сматра оне који означавају трајне физичке особине конкретних именица (2001: 54).

Павлов поставља питање границе између квалитативних и неквалитативних атрибута и истиче да ту границу није лако утврдити. Баш као што се особина може изразити и другим типовима придева, а не само описним, тако се ни свим типовима описних придева не изражава особина на исти начин. Овај аутор класификује описне придеве на основу тога у којој мери се њима изражава особина у чистом виду¹⁰⁰ и закључује да односни придеви, изведени од именичких основа, као и присвојни придеви, под одређеним условима такође могу имати квалитативно значење (*ibid.*, 25, 40).¹⁰¹

У особине се често убрајају и стања. Љ. Поповић, као што смо поменули, у квалитативне падеже сврстава и локатив, којим се означавају стање и положај (*човек у пуној снази, човек у годинама, човек у лошем расположењу, човек у тешком положају*) (¹⁴2012: 291).

¹⁰⁰ У центру поља описних придева налазе се придеви којима се означавају такозване апсолутне особине, апсолутне по томе што су независне од било какве оцене или мере. Павлов истиче да су такве особине дате у предметима, да безусловно постоје за говорника (*жив, мртав, зелен, црн, правоугаон, округао* и сл.) (*ibid.*, 23). У центар поља, заједно с првима, овај аутор сврстава и придеве који садрже у себи одређене норме квалитативних обележја, засноване на одређеним мерама – *висок, груб, дубок, велики* (*ibid.*). Ка периферији поља распоређени су придеви које аутор назива квалитативно-оцењујућим (*глуп, злбан, подао, равнодушан*), док се на самој периферији налазе придеви оцене (нпр. *добар, лош*) (*ibid.*). Оно што Павлов види као разлог да се у описне придеве уброје и придеви чисте оцене јесте то што се оцене заснивају на особинама, иако сами придеви оцене по себи о тим особинама не информишу (*ibid.*, 24–25).

¹⁰¹ Исто то, разматрајући творбу придева, примећује и Станојчић. Овај аутор издваја *односно-присвојне* (нпр. *братов, храстов, школски*) (*ibid.*, 170) и *описне и њима сродне придеве* (нпр. *златан, говорљив* и др.) (*ibid.*, 172). Он истиче да „односно-присвојни придеви могу бити једнаки са *описним придевима*, без обзира на термин који се за њих употребљава“ (*ibid.*, 170). У складу са овим запажањима је и мишљење В. Виноградова, који истиче да је нијанса квалитативности потенцијално присутна у свим односним придевима, као и да су знаци експанзије квалитативних значења приступни у свим типовима придева (Виноградов према Павлов 1996: 31).

Можемо се запитати због чега се стања убрајају у особине. Д. Кликовац, која је испитивала концептуализацију стања као апстрактног садржатеља (чији је типичан садржани објекат човек), везу између стања и особине објашњава на следећи начин. Иако особина није типично стање (типично стање је пасивно, носилац стања није свестан онога што се дешава) (²2006: 130), придружује се „овој категорији ... на основу тога што носилац ОСОВИНЕ нема утицаја на њу“ (*ibid.*, 132). Што се положаја тиче, ова ауторка указује на његову блискост с категоријом стања, због чега се положај често и не издваја у посебну категорију (а та блискост је очигледна и у примеру из претходног пасуса, *човек у тешком положају*) (*ibid.*, 125, у фусноти).

Лајонс уочава како је стања тешко разликовати од особина, с једне стране, и од радњи и процеса, с друге, што објашњава онтолошки амбивалентним статусом стања (³1979: 441),¹⁰² а ми бисмо додали – и онтолошки амбивалентним статусом особине.

Да закључимо какав ће бити наш приступ квалитативности и која ћемо све значења посматрати као придевска у овом раду. Категорија придева организована је по принципу прототипа, са описним придевима као прототипом (и сами описни придеви, видели смо, представљају категорију са истом структуром). Око прототипа су распоређене друге придевске семантичке категорије, од њега мање или више удаљене (градивни и посесивни). На периферији категорије налазе се прилошка значења (временски и месни придеви). Поред њих, на периферији су и придеви које Станојчић назива придевима других односа (са значењем намене или потицања).¹⁰³ Централно значење (описно, односно квалитативно у ужем смислу), заједно са градивним и присвојним, назваћемо квалитативним значењем у ширем смислу. У складу са разматрањима лингвиста која смо поменули, претежно В. М. Павлова, у категорију квалитативности у овом раду нећемо убројати прилошка (месна, временска и наменска) значења.

¹⁰² “The fact that it is difficult sometimes to distinguish states from qualities, on the one hand, and from actions and processes, on the other, would suggest that states have a certain ontological ambivalence; and this is reflected in the various ways in which they are given lexical or grammatical recognition in languages” (Лајонс ³1979: 441).

¹⁰³ На пример, *сточна пијаца* или *путна грозница* (¹⁴2012: 93).

Из тог разлога у овом раду нећемо разматрати квалитативни акузатив, категорију коју издвајају Н. Арсенијевић (2003б)¹⁰⁴ и И. Антонић (2005: 225–226).

Ова одлука донета је на основу ексцерпираних грађа. Од укупно 170 примера са номиналима у предлошком акузативу (претежно у функцији атрибута), 152 примера била су са значењем намене. Значење карактеристичне појединости имало је свега 14 примера (од тога седам примера илустровало је случајеве у којима акузативни номинал означава саставни део целине означене управном именицом, а седам примера случајеве у којима акузативни номинал означава инхерентну особину), а значење покретача четири примера. Ни Љ. Поповић, на чију се концепцију конституентских вредности именичких јединица у начелу ослањамо, значење намене не убраја у придевска значења.

4.6. Изражавање особине именицама и придевима – конгруентни и неконгруентни атрибут

Будући да се особина може изразити и придевима и именичким јединицама с квалитативним значењем, морамо се запитати у чему је разлика између та два начина изражавања особине.

Одговор на то питање може нам пружити увид у опште значење именица и придева. Придевима се означава једна од особина, обавезно латентно присутних, у семантичком потенцијалу управне именице. Са друге стране, именицама се означавају сложени ентитети, у чији састав улази скуп особина. На овај начин значење именица и придева, бар оних прототипичних, посматрају многи лингвисти и семантичари (в. нпр. Јесперсен 1924/1958: 81; Белић 1958/1998: 43, 57; Лајонс³ 1979: 447).

¹⁰⁴ Н. Арсенијевић издваја три семантичка типа акузативних конструкција са квалитативним значењем: 1. конструкције са наменским значењем; 2. са значењем карактеристичне појединости; 3. са значењем покретача. На основу корпуса на ком је радила истраживање, ауторка истиче да су прве најфреквентније (2003б: 117), док за последњу групу примера није нашла потврде у свом корпусу.

Конструкције са значењем *карактеристичне појединости* ауторка дели на две групе: 1. оне у којима акузатив означава саставни део целине означене управном именицом (*аутобус на спрат*) и 2. оне у којима акузатив означава неку инхерентну особину управног појма (*сукња у џикле*). Прва група, са значењем саставног дела, може имати фокус на том делу (*бунар на ћерам*) или на сложености целине од више истих делова (*кућа на три спрата*). Друга група, у којој се акузативом означава инхерентна особина, дели се на истицање облика (*џипеле у шпици*), дезена (*хаљина на пруге*) и манипулацију којој је управни појам подложен (*штан на извлачење*) (*ibid.*, 131).

Вјежбица се са оваквим посматрањем значења именица (дакле, као обичног скупа обележја) не слаже у потпуности. Она сматра да се значење именице не може представити као скуп обележја „јер је основна функција именице издвајање неке одређене врсте, врсте која се само делимично може описати на основу обележја, али се не може свести на скуп обележја“ (1988: 470). Ова ауторка сматра да се именицама означавају ствари одређене врсте, са одређеним особинама, док се придевима означавају особине (*ibid.*, 472); уз то, основне функције именица јесу референција и категоризација, док је основна функција придева дескрипција (*ibid.*, 468, 476). Дакле, Вјежбица сматра да је именичко значење предметне (или предметно-материјалне) природе, док се придевима ти предмети описују.

Слично је посматрање и В. М. Павлова. Овај аутор испитивао је разлику између изражавања особине помоћу конгруентног и неконгруентног атрибута у руском језику.

Павлов разматра атрибуте ова два типа према критеријуму инхерентности/неинхерентности особине која се њима изражава и закључује да је изражавање инхерентних особина предмета и материје првенствено везано за придевске, конгруентне атрибуте (1996: 18), али да и међу њима постоје разлике. С једне стране су описни придеви, којима се означавају недвосмислено инхерентне особине (*благ ветар, црно платно, туп угао, стар човек*), док су с друге стране изведени придеви, којима се изражава предметни однос (однос између управне именице и именице у придевској основи) (*ibid.*, 25). Тако се временским и месним придевима, на пример, означавају временске и месне координате предмета (*овдашње новине, јучерашњи разговор*). Павлов истиче да се и однос поседовања (или власништва), који се изражава присвојним придевима, јавља као спољашњи, неинхерентан, по односу према предмету који се одређује (*ibid.*, 18–19).

Слично изведеним придевима, неконгруентни, именички атрибут најчешће је резервисан за изражавање везе између две предметне појаве (*канта с бензином, риба у уљу*), али се њим могу изразити и инхерентне особине предмета/материје (*цветы такой цены и красоты, 'цветови такве цене и лепоте'*) (*ibid.*, 16–17). Овај

други случај Павлов смешта на периферију категорије неконгруентног атрибута и сматра га прелазом према категорији конгруентног атрибута (*ibid.*, 17).

Међутим, и оно што се изражава као предметни однос може прерасти у инхерентан однос, па се спољна, неинхерентна особина управног појма може, у одређеним условима, тумачити као квалитативна, инхерентна. Павлов истиче да се на основу предметног односа између управне именице и именице у основи изведеног придева може формирати представа о особинама управног појма (*ibid.*, 25). Квалитативност односне одредбе лежи у томе што се спољашњи, конкретно предметни однос између два предмета претвара у унутрашњи, инхерентан, по томе што се синтагмом с односним придевом изражава тип класе појава, издвојен из шире класе.¹⁰⁵ Односни атрибут тако представља комплексну квалитативну одредбу, у њему су сједињени конкретан предметни однос и инхерентна квалитативна одредба предмета (*канцеларијски намештај* јесте намештај одређеног типа) (*ibid.*, 33).¹⁰⁶

Са друге стране, Павлов каже да се одговарајућим неконгруентним атрибутом изражава чист предметни однос, без нијансе квалитативности – *намештај у канцеларији, намештај за канцеларију* (*ibid.*, 31–32). У значење односног придева укључена су и социјално утврђена, комуникативно важна знања (по којима намештај у канцеларији уопште не мора бити *канцеларијски намештај*).¹⁰⁷ Дакле, Павлов прилошка и наменска значења не убраја у квалитативна, што је став који и сами у овом раду заступамо.

¹⁰⁵ Чинилаца који утичу на ту могућност има више. Као неке од њих Павлов наводи следеће: придевска основа референцијално је неодређена, у њеном значењу присутна су општа обележја предмета као предмета одређене врсте, а не као неког конкретног предмета; због тога однос између управне именице и именице у придевској основи није искључиво предметни, већ је подигнут на ниво карактеристике појма означеног управном именицом (нпр. *трпезаријски сто, гранични камен*) (*ibid.*, 25–26). Павлов истиче да неконгруентни атрибут може изразити типизирајуће значење само ако се употреби неререференцијално (*ibid.*).

¹⁰⁶ Овакав тип квалитативне одредбе В. М. Павлов назива типизирајућом (*типизирующая качественная характеристика*) (1996: 30).

¹⁰⁷ Уз то, Павлов каже да се синтагме са односним придевима јављају као устаљени спојеви лексичког типа, за разлику од слободних, синтаксичких спојева у случају неконгруентног атрибута (1996: 36). То, међутим, није случај и у српском, будући да се и ове друге јављају као лексикализоване, нпр. *четкица за зубе*.

5. Семантичка категорија посесивности

Изражавање квалитативних значења помоћу неконгруентног атрибута релационе је природе, јер увек указује на везу између две појаве, односно два ентитета, означена управном и зависном именицом. Појам означен управном именицом често се квалификује указивањем на постојање одређених делова који га чине (односно истицањем неких особина тих делова), као и указивањем на предмете које дати појам има уз себе.

Квалитативност се отуда често не може посматрати независно од посесивности. Посесивност је сложена семантичка категорија, која обухвата широк дијапазон значења, од поседовања у конкретном смислу, власништва и неких типова привременог поседовања (привременог контакта с неким предметом или контроле над њим), до неутуђиве посесије.¹⁰⁸

На блиску везу квалитативности и посесивности указује Хајне. Истичући да се атрибутска посесија најчешће изражава генитивом (1997б: 156), он каже: „Иако описивање није сведено на посесију, посесија представља парадигматско циљно подручје описивања: већина типова генитива (или генитивских конструкција којима се изражава атрибутска посесија) дугује, на неки начин, своје постојање описивању“ (1997б: 157).¹⁰⁹

Посесија је универзална језичка категорија (Хајне 1997а: 83;¹¹⁰ Ланакер 2000: 172), са којом су, на језичком плану, везани разни проблеми. Део тих проблема потиче од природе самог појма посесије, који је, како Хајне каже, у основи неодређен (1997б: 1). Уз то, како смо истакли, посесивним конструкцијама изражавају се врло различита значења.¹¹¹ Хајне истиче да је заправо кључни проблем дефинисање посесије (1997а: 84) и пита се може ли се она дефинисати

¹⁰⁸ Многи лингвисти су због те разноликости значење посесивних конструкција описивали као крајње неодређено, као неку врсту релације између денотата двеју именица у посесивној конструкцији (Петерсен 1925: 128). О томе говори и Хајне (1997б: 155).

¹⁰⁹ “While specification is not confined to it, possession constitutes a paradigm target area of specification: perhaps the majority of genitives (or constructions of attributive possession) owe their existence in some way or other to specification” (Хајне 1997б: 157).

¹¹⁰ Како истиче Хајне, сваки људски језик има уобичајена средства за њено изражавање (1997а: 83).

¹¹¹ У питању је, како истиче С. Стојановић, комплекс релација (1996: 6). На разноликост значења обухваћених посесијом указивали су многи лингвисти (Тејлор 1991: 204; Ланакер 2000: 175; Диксон 2009: 263). Ланакер сматра да је објаснити све те односе на јединствен начин прави аналитички изазов (2000: 175).

искључиво лингвистички, будући да многи лингвисти заправо предлажу дефиниције које су ванјезичке; тако, на пример, Зајлер посесију дефинише као модел односа између појмова – између човека и његових сродника, делова тела, материјалне својине, културних и интелектуалних производа (Зајлер 1981: 6).

Зајлер указује на бинарну природу посесије, будући да она подразумева однос између два ентитета – ПОСЕСОРА и ПОСЕСУМА (*ibid.*, 7). Посесију као бинарну релацију посматра и С. Стојановић (1996), која истиче да „*prava priroda relacije zavisi od entiteta koji ulaze u odnose binarnosti*“ (1996: 6).

Термином *посесија* обухваћени су различити појмови. Хајне предлаже следећи попис посесивних појмова, важан за разумевање посесије кроз разне културе. То су: 1. физичка посесија (*Имаш ли оловку?*); 2. привремена посесија (*Имам кола на располагању, али она не припадају мени*); 3. стална посесија (*Имам кола*); 4. неотуђива посесија (*Имам плаве очи / Имам две сестре*); 5. апстрактна посесија (*Он нема времена / Он нема милости*); 6. нежива неотуђива посесија (*Оно дрво има неколико грана*) 7. нежива отуђива посесија (*Ово ћебе има неко труње по себи*) (1997а: 87–88).¹¹²

Хајне истиче да се разлика између различитих типова посесивних појмова често утврђује на основу параметара какви су време и контрола (време током ког посесор контролише посесум и количина контроле коју има над њим). Посесија се налази на пресеку та два параметра, тачније, може се описати на основу количине контроле коју посесор има над посесумом, с једне стране, и дужине времена током ког је посесум лоциран у близини посесора, с друге. На основу датих параметара и Тејлорове листе, коју чини пет прототипичних особина посесије,¹¹³ Хајне прави прототипски опис посесивних појмова. Према том опису, у центру категорије налази се стална посесија; физичка, привремена и неотуђива посесија

¹¹² М. Номаћи, који у једном раду разматра Хајнеове типове посесије, уместо овог примера наводи *Наша школа има возила* (2006: 169). Не бисмо се сасвим сагласили са овим примером јер је именица *школа* метонимијски употребљена, па је њен референт, заправо, жив, а поткатегија је везана за неживу отуђиву посесију.

¹¹³ По Тејлору, посесија није семантички примитив и најбоље ју је посматрати као искуствени гештalt – постоји неколико особина које су заједничке за разне примере типичне посесивне релације: посесор је одређено људско биће; поседовани предмет јесте конкретан предмет (типично нежив); релација је ексклузивна, у том смислу што за сваки поседовани предмет постоји само један посесор (у обрнутом смеру, однос није ексклузиван); посесор има право да користи поседовани предмет, одговоран је за њега; посесор и поседовани предмет морају бити просторно близу; релација посесије је дуготрајна (*ibid.*, 202). Заједничко појављивање овог скупа особина чини прототипичну посесију.

су удаљеније од центра, док су апстрактна и нежива (отуђива и неотуђива) посесија најудаљеније од центра (1997б: 39–40).

По Ланакеру, категорија посесије групише се око неколико појмовних архетипова – власништва, родбинских односа и односа између целине и њених делова (концептуалним архетиповима чини их свеprisутност у нашем свакодневном искуству) (2000: 176). Ако бисмо говорили у Хајнеовим појмовима, категорија посесије групише се око сталне и неотуђиве (живе и неживе) посесије.

Ни М. Номаћи посесију не посматра као категорију са јединственим центром. Он је разматрао наведену Хајнеову анализу и закључио да је посесивност бицентрична категорија, наиме, да се у њеном центру поред сталне посесије налази и неотуђива посесија, као категорија са већом контролом посесора над посесумом и са израженијом константношћу тог односа (2006: 166).

5.1. Искуствене основе посесије

Будући да је посесија апстрактан појам, њена концептуализација везана је за неке конкретније искуствене области. Изразе којима се у различитим језицима изражава посесија Хајне повезује с неким основним искуственим областима. У основи оваквог тумачења лежи идеја да искуства која су теже разумљива, односно која је теже описати, схватамо и изражавамо помоћу непосредних, свакодневних искустава (1997б: 45). Уобичајене описе тих искустава која се понављају Хајне назива *схемама догађаја (event schemas)* и истиче њихову сложену, пропозиционалну природу.¹¹⁴ Хајне сматра да се већи део посесивних конструкција у свим деловима света може објаснити помоћу осам схема догађаја (то су схеме радње, места, друштва/пратње, генитивна схема, схема циља, извора, теме и изједначавања). Предикативна посесија у неким језицима, на пример, изражава се помоћу схеме места (као у руском, *У меня книга*), или помоћу схеме друштва/пратње (на пример, на португалском се каже *O menino esta com fome*, у буквалном преводу *Дете је са глађу*) (1997б: 51, 54).

¹¹⁴ Како истиче овај аутор, догађајне схеме, као и све друге схеме, представљају поједностављен приказ најважнијих особина апстрахованих из великог броја повезаних, сличних догађаја, ситуација с којима се стално суочавамо (*ibid.*, 46).

Са искуственим основама посесије везано је и питање разлике између отуђиве и неотуђиве посесије, која је важна за наш рад. Однос део–целина често се концептуализује као посесиван однос: делови се концептуализују као посесуми, као да је реч о отуђивој посесији.

Разлоге за сличну концептуализацију отуђиве и неотуђиве посесије К. Никифорићу објашњава искуственим чињеницама – оно што поседујемо можемо и да контролишемо, а то је случај и с деловима тела, чијим покретањем сами управљамо (1991: 172). Као што смо већ помињали, ова ауторка сматра да се на основу односа по ком су управном и генитивном именицом означени посесум и посесор развија партитивно значење, мотивисано метафором ДЕЛОВИ СУ ПОСЕСУМИ (PARTS ARE POSSESSIONS), нпр. *She's got arms and legs – let her do it herself. He lost his hand (ibid., 170).*

К. Никифорићу примећује да је термин *посесивни генитив* прилично широк и неодређен и да се њим покривају и значења поседовања, власништва, али да се под њега подводе и значења која би се прецизније могла одредити као партитивна (однос део–целина у неотуђивој посесији). „Другим речима, термин 'посесивни' користи се и за отуђиву и за неотуђиву посесију, као и за конкретне односе између целине и њених делова“ (*ibid.*, 160).¹¹⁵

И Р. Симић и Ј. Јовановић износе своје виђење разлога због којих се однос између делова тела и организма концептуализује као однос припадања: „'Рука' је саставни део људског организма ... неодвојив функционално, али одвојив когнитивно: 'руку' спознајемо као засебну целину у склопу осталих телесних целина. Организам је доминантна форма, а 'рука' му је потчињена. Зато је у концептуализацији факата однос руке према организму представљен као однос припадања“ (2002: 435).

Неотуђива посесија повезана је са разним питањима у језику, а нека од њих биће предмет овог рада. Наиме, с њом су повезана питања обавезне детерминације, а задатак који себи постављамо биће утврђивање утицаја категорије отуђивости на избор падежних облика којима се енкодирају квалитативно-посесивна значења.

¹¹⁵ “In other words ‘possessive’ has been used to refer to both alienable and inalienable possession, as well as concrete whole-part relationships” (*ibid.*, 160).

5.2. ПОСЕСУМ као средство за идентификацију ПОСЕСОРА

Као важан аспект посесивне релације Тејлор истиче њену ексклузивност, у том смислу што неки предмет може имати само једног посесора. То посесивни израз чини одличним средством за јединствено идентификовање неког ентитета (*ibid.*, 203). Тејлор сматра да баш та погодност посесивне конструкције за идентификацију посесора јесте оно што је препоручује за енкодирање односа „који се на први поглед чине као прилично удаљени од посесије у строгом смислу ... од родбинских и других међуљудских односа ... генитивни номинал говорнику омогућава да објасни са чије је тачке гледишта нека особа означена (названа) као таква“ (*ibid.*, 204).¹¹⁶

На чињеницу да се оно што некеме припада може употребити као средство за идентификацију те особе (и на ту чињеницу као искуствену основу неких метафоричких проширења генитива) указала је и К. Никифорићу (1991: 180).

Могућност да се помоћу посесивне конструкције недвосмислено идентификује посесор била је кључна и за Ланакеров приступ посесивним конструкцијама. Нека особа је ментална адреса за приступ скупу ствари које поседује. У том смислу, овај принцип је когнитивно ефикасан, јер би обрнут пут, организовање когнитивне мапе око појединачних предмета, био мање ефикасан (2000: 178).

Категорију посесије Ланакер убраја у основне и универзалне језичке категорије (какве су и именица, глагол, субјекат, објекат). Оне имају привилегован статус, јер су резултат односа између неке од основних когнитивних способности и одређених концептуалних архетипова (*ibid.*, 172).

Основне когнитивне способности, од којих су многе урођене, јесу, на пример, усмеравање пажње и њено фокусирање на нешто, успостављање организације фигура/основа, успостављање референтне тачке и др. Са друге стране, неки појмови имају статус архетипова због тога што имају искуствену основу. У такве архетипове Ланакер убраја људско тело и лице, дискретне физичке предмете, предмет који се креће кроз простор, агенса, каноничан

¹¹⁶ “... Which at first sight would appear to have very little to do with possession in the strict sense ... kinship and other interpersonal relationships ... the genitive nominal makes it possible for a speaker to spell out from whose vantage point a given individual is so designated” (*ibid.*, 204).

транзитивни догађај, употребу неког оруђа како би се утицало на неки ентитет и др.) (2000: 171).¹¹⁷

Посесија као универзална језичка категорија по Ланакеру јесте резултат везе између способности призивања референтних тачака и једног фундаменталног концептуалног архетипа који се јавља као вишеструк (има више прототипова) – посесије (*ibid.*, 172). Ланакер сматра да је феномен референтне тачке¹¹⁸ толико свеприсутан у нашем искуству да га често занемарујемо (те своје способности често нисмо ни свесни). За анализу посесивних конструкција он овај феномен описује као „способност да се призове ментална представа неког ентитета како би се остварио ментални контакт с неким другим ентитетом“ (*ibid.*, 173). Ланакер сматра да се феноменом референтне тачке могу објаснити све посесивне конструкције, али су у центру његовог интересовања конструкције са присвојним заменицама и посесивним генитивом (*my watch, your foot, Sara's office*).

Схематски опис способности за призивање референтне тачке јесте следећи: особа успоставља ментални однос са одређеним појмом (референтном тачком, у даљем тексту РТ), у чијем се домену налази циљни појам (*target*; у даљем тексту Ц). Да би се одређени појам могао појавити као РТ, он мора бити когнитивно јасан, уочљив, важан (или сам по себи или на основу контекста). Прва фаза односи се на активирање РТ, која је у тој фази у средишту нечије менталне представе, чиме се отвара могућност за активирање било ког елемента у домену РТ. Пошто се успостави ментални контакт са Ц, он постаје важнији и на њега се усмерава пажња, док се РТ повлачи у позадину (*ibid.*, 174). Елементе посесивне релације овај аутор посматра тако што посесум види као Ц, који функционише

¹¹⁷ Ланакер истиче да ови архетипови, иако апстрактни, имају такав појмовни садржај који представља оно што је заједничко бескрајним свакодневним искуствима. Та свеприсутност у нашем искуству чини их фундаменталним за наше мишљење иако су врло сложени (*ibid.*, 171).

¹¹⁸ Појам когнитивне референтне тачке испитивала је Е. Рош (1975). Истраживање је било спроведено на природним категоријама, као што су основне боје, вертикалне и хоризонталне линије и бројеви који су умношци броја 10. Рошова каже: “To be a ‘reference point’ within a category, a stimulus must be shown to be one which other stimuli are seen ‘in relation to’ ” (*ibid.*, 532). Пошло се од хипотезе да се стимулуси који се мало разликују од референтних стимулуса метафорично процењују као њима ближи, а да обрнути случај не важи (нема реципрочног процењивања, однос је асиметричан). Испитаници су се изјашњавали о стимулусима користећи језичке ограде (методу коју је осмислио Л. Заде). Е. Рош је закључила да најбољи примери неке категорије могу послужити као референтне тачке на основу којих се процењују други чланови категорије (*ibid.*, 545).

као трајектор, објекат локализације, док је посесор, који се јавља као РТ, заправо оријентир, локализатор (*ibid.*, 179).¹¹⁹

Ланакер сматра да је овај схематски опис довољно апстрактан и прилагодљив да се њим могу обухватити све посесивне конструкције. Њим се такође може објаснити асиметрија између посесора и поседованог објекта, као карактеристика ових конструкција – може се рећи *дечаков сат*, али не и **сатов дечак*. “An owner is virtually always coded as the possessor, even though the relationship of association per se is symetrical. Likewise, kinship terms and body parts almost always function as the possessed element” (*ibid.*, 176).

5.3. Изражавање атрибутске посесивности у српском језику

Осим предикатске посесивности, сви језици, како истиче Хајне, имају и атрибутску посесивност (1997а: 87). Типичан облик атрибутске посесивности јесте генитив (1997б: 155). Овај аутор указује на то да се већина примера предикатске посесивности може објаснити помоћу посесивних појмова које издваја (физичке, сталне, апстрактне посесије и др.), док се изрази атрибутске посесивност могу повезати с наведеним појмовима, али и са много већим бројем значења (1997б: 154).

Атрибутска посесивност у српском језику може се изразити разним средствима (присвојним придевима и заменицама, као и именичким јединицама у генитиву и инструменталу). Посесивни генитив јавља се као комбинаторна варијанта посесивног придева, као примарног средства за изражавање атрибутске посесивности у српском језику (Павловић М. 1965; Ивић 1967: 257; Стевановић⁵1991б: 183; Пипер 2005: 689). М. Ивић истиче да су придевска образовања чешћа код референцијалне употребе (присвојни придеви изведени од властитих именица, на пример *Перина кућа*, као и они изведени од апелатива, када се у дубинској структури назире присуство одредбе која индивидуализује, издваја, нпр. *женина родбина* ’родбина моје жене’, а не ’родбина било које жене’) (1967: 260–261).

¹¹⁹ Ланакер сматра да и сама посесивна морфема (енглеско *'s*, или посесивна заменица *my*) профилише однос референтне тачке: “The entities that the possessive morpheme itself evokes only schematically are thereby characterized in more specific terms at the level of the full noun phrase” (2000: 179).

Посесивни генитив јавља се када придевска образовања изостају,¹²⁰ као и онда када се уз именицу у генитиву јавља нека одредба (*кућа његове жене; кућа нашег Бранка*) (Ивић 1967: 257; Стевановић ⁵1991б: 183; Фелешко 1995: 37); уз то, генитивна форма има предност код генеричке употребе, када се уз именицу у генитиву јавља одредба уопштавања, као обавезна имплицитна одредба, на дубинском нивоу (*глас спикера* 'глас сваког/било ког спикера'; *осмех жене* 'осмех неке жене') (Ивић 1967: 260; Пипер 2005: 690).

5.4. ПОСЕСОР И ПОСЕСУМ КАО СЕМАНТИЧКЕ УЛОГЕ

Посесор и посесум посматрају се у новијој литератури као семантичке улоге (Лураги 2003; Нарог 2014). Посесор је један од елемената у посесивном односу, који заједно са посесумом чини ситуативни оквир посесивности (Пипер 2005: 681).

Лурагијева истиче да посесор, у језицима у којима се изражава адноминалним генитивом (или предлошко-падежном конструкцијом с предлогом *од*), представља одредбу управне именице, којом је изражен посесум (2003: 43). Типичан израз посесора у индоевропским језицима јесте адноминални генитив (*ibid.*, 50).

Посесор се, међутим, може изразити и управном именицом, са посесумом као одредбом (такав је случај са квалитативним генитивом у српском језику). На постојање оваквог распореда посесора и посесума указује Хајне. Он истиче да су могућа два типа супротних конструкција, које назива *описом посесума* и *описом посесора* (*possessee specification, possessor specification*) (1997b: 157). Када је у питању опис посесора, мења се уобичајен ред речи, па посесор претходи посесуму (*ibid.*, 160).

Ми ћемо се у овом раду сретати са следећим видовима посесије и начинима њеног изражавања:

¹²⁰ Такав је случај с именицама типа *омладина, дечурлија*, затим са презименима (Ивић 1967: 261), као и са именицама којима се означава нешто неживо, будући да је прототипичан посесор живо биће (нпр. *сто*), али и с неким именицама којима се означавају особе (нпр. *домаћица*) (Пипер 2005: 690).

- с неотуђивом посесијом, која се може изразити квалитативним генитивом (*човек плавих очију*) или инструменталом (*човек са плавим очима*);
- апстрактном посесијом, која се такође изражава тим падежима (*човек велике интелигенције; особа са литерарним склоностима*);
- физичком посесијом, која се изражава конструкцијом $s(a) + И$ (*човек са шеширом*);¹²¹
- неживом неотуђивом посесијом, која се изражава квалитативним генитивом и инструменталом (*клубе неправилна облика; књиге са иструлелим корицама*);
- неживом отуђивом посесијом, израженом конструкцијом $s(a) + И$ (*свећњак с једном једином упаљеном свећом*).

Прототипична, стална посесија није директно везана са квалитативношћу. Да би се неки појам могао квалификовати, описати помоћу неког другог појма, он са њим мора бити у вези – или нераскидивој, неотуђивој, специфичној за однос део–целина, или раскидивој, специфичној за односе које Хајне назива физичком посесијом. Појам везе и просторне близине у одређеном тренутку много је битнији за квалификацију од појма контроле.

6. Сlikовне схеме и падежна семантика

М. Џонсон говори о важности *сликовних схема* за организовање нашег искуства, знања и размишљања.¹²² Те схеме настају на основу телесног искуства – чулне интеракције са околином, кретања у њој и руковања разним предметима – и омогућавају нам да искусимо свет и да га разумемо као кохерентну целину. Схеме су препојмовне, апстрактне природе (1987: 18–22; 31). Свака схема има одређене елементе који чине њену структуру, али је целина много више од обичног скупа елемената – у питању су својеврсни *геиталти*, организоване целине (1987: 29–30).

¹²¹ Физичка посесија указује на физичку повезаност посесора и посесума током одређеног времена (Хајне 1997б: 34). Иако, када је реч о инструменталу са предлогом $s(a)$ (*човек са шеширом / човек са штапом*), није искључена ни трајна, а ни привремена посесија, фокус је свакако на чињеници да је одређени предмет у просторној, непосредној близини с оним који га држи или носи на себи, а мање на чињеници да му припада.

¹²² “They play a crucial role in our ability to comprehend anything ... meaningfully” (Џонсон 1987: 18).

Схема је *образац, облик* или *правило* које се понавља у радњама које обављамо, нашим доживљајима и појмовима. То су динамички обрасци, а не фиксирани и статичке слике; флексибилне су јер могу да обухвате многобројне посебне случајеве у разним контекстима; еластичне су како би могле да се прилагоде сличним а ипак различитим ситуацијама (*ibid.*, 30).

Важност ових схема за разумевање (а самим тим и за језик помоћу ког се изражавамо) јесте у томе што су све засноване на телесном искуству и толико свеprisутне у нашем свакодневном животу да се њихов значај често превиђа у размишљању о значењу и разумевању (*ibid.*, 31).

Џонсон издваја тридесетак сликовних схема (схеме САДРЖАТЕЉА, РАВНОТЕЖЕ, СТАЗЕ, ВЕЗЕ и др., 1987: 126). Неки истраживачи схеме групишу у целине, са општијим схемама као надређеним. Тако Ћенки предлаже следећу класификацију на пет општијих схема – ПРОЦЕС, ПУТАЊА, ПРЕДМЕТ, САДРЖАТЕЉ И СИЛА, у оквиру којих се налазе посебније схеме (1995: 12).

PROCESS	MATCHING, MERGING, CONTACT, LINK, SPLITTING
PATH	STRAIGHT, SCALE, ITERATION, CYCLE
OBJECT	PART-WHOLE, CENTER-PERIPHERY, SURFACE, MASS-COUNT, COLLECTION
CONTAINER	FULL-EMPTY, SURFACE, CENTER-PERIPHERY
[FORCE]	ATTRACTION, ENABLEMENT, COMPULSION, COUNTERFORCE, BLOCKAGE, RESTRAINT, REMOVAL

Тако се у оквиру опште схеме САДРЖАТЕЉА разликују посебније схеме (схема ПУНО–ПРАЗНО, НОСИТЕЉ, ЦЕНТАР–ПЕРИФЕРИЈА), а неке специфичније схеме јављају се у класификацији у више општијих схема (схема НОСИТЕЉА јавља се и у оквиру схеме ПРЕДМЕТА и САДРЖАТЕЉА). Од значаја за нас су следеће схеме: ЦЕЛИНА–ДЕО, ВЕЗЕ, САДРЖАВАЊЕ и схема НОСИТЕЉА.

Схема ДЕО–ЦЕЛИНА¹²³ има основу у телесном искуству: ми смо бића са деловима које можемо да контролишемо. Читавог живота свесни смо целине свог тела и његових делова. За наше сналажење у свету важно је и то што смо свесни

¹²³ Ову схему као специфичнију Ћенки сврстава у општију схему ПРЕДМЕТА (1995: 12).

да и други предмети имају исту структуру. Схема има следеће елементе: ЦЕЛИНА, ДЕЛОВИ, КОНФИГУРАЦИЈА (Лејкоф 1987: 273). Метафорично, као целине са деловима доживљавамо породице и друге социјалне организације. Брак је целина, супружници делови (*ibid.*, 273).

Схема ВЕЗЕ¹²⁴ заснива се такође на телесном искуству – прва веза јесте пупчана врпца која нас спаја с мајком. Осим те прве физичке везе с мајком, у животу ступамо и у друштвене везе са својим родитељима, браћом и сестрама, друштвом. На основу веза овог типа стичемо и идентитет (Џонсон 1987: 117). Схему чине два ентитета А и Б, као и ВЕЗА међу њима (*ibid.*, 118). На основу ове схеме увиђамо разне конкретне и апстрактне везе – од предмета који су просторно блиски, до временски повезаних догађаја, генетских и функционалних веза, разних друштвених веза и сл. (*ibid.*, 117–118).

Наше искуство са садржавањем и ограниченошћу једно је од најприсутнијих у нашем телесном искуству – своја тела доживљавамо као САДРЖАТЕЉЕ, али и као садржане објекте (*ibid.*, 21). Схему чине следећи елементи: УНУТРАШЊОСТ, ГРАНИЦА и СПОЉАШЊОСТ (Лејкоф 1987: 272). Ова схема метафорично се преноси на друге домене, па тако као САДРЖАТЕЉЕ концептуализујемо многе апстрактне појмове – време, стање, положај, језик и др. (о томе се детаљно говори у Кликовац²2006).¹²⁵

Како истиче Д. Кликовац, прототипичан садржатељ је „и mentalnoj predstavi kutija srednje veličine ... neprovidna, ali otvorena na gore“ (*ibid.*, 47). Однос садржаности једног предмета у другом има перцептивне и функционалне последице – тродимензионални С, на пример, има удубљење и границе, а то на функционалном плану омогућава преношење и чување СО у њему, али му и ограничава кретање (Кликовац 2007: 48). Међутим, као С могу се концептуализовати и многи предмети (у широком смислу те речи) који су заправо дводимензионални (ограђене површине, на пример), као што се и тродимензионални предмети могу свести на две димензије – када се, услед

¹²⁴ Ову схему као специфичнију Тенки сврстава у општију схему ПРОЦЕСА (1995: 12).

¹²⁵ Д. Кликовац испитивала је предлоге који имплицирају садржавање. У питању је група предлога који се комбинују с различитим падежима (*y* + Л, *y* + А, *из* + Г, *кроз* + А, *по* + Л и др.). Ауторка анализира конкретне садржатеље (који могу бити концептуализовани као предмет или као материја), као и метафоричне садржатеље (као садржатељи концептуализовани су такви апстрактни појмови какви су положај, стање, активност, време, облик, ентитет који треба разумети, језик) (Кликовац²2006).

фокусирања на неке друге функционалне или перцептивне аспекте датих С, губи димензија висине. Уз то, чак и када се СО налази у прототипичном С (кутији, посуди), „он се налази, заправо, на његовом дну, дакле на површини; кад такв с не служи за преношење или држање со, висина његових бочних страна више није релевантна и може се занемарити“ (2006: 79).

Схема НОСИТЕЉА¹²⁶ групише се као специфичнија у оквиру општије схеме САДРЖАВАЊА, као и у оквиру схеме ПРЕДМЕТА (Ћенки 1995: 12). НОСИТЕЉ се дефинише као површина која није омеђена; најчешће је то горња површина неког тродимензионалног предмета. Смешта се и у општију схему САДРЖАТЕЉА јер у типичном случају дно С представља ослонац за СО.

Д. Кликовац НОСИТЕЉ описује као раван и издигнут предмет који има границе, али те границе нису релевантне; ношени предмет налази се на горњој површини носитеља, додирујући га и притискајући својом тежином – носитељ држи ношени предмет будући да одржава његов уздигнути положај. Ношени предмет је „видљив и доступан, тј. изложен погледима, дохвату и, уопште, спољном утицају. Он је такође на неки начин изложен и носитељу, будући да се у типичном случају ослања на њега својом већом површином“ (2007: 49).

Ми ћемо у свом раду посматрати падеже и ППК којима се у српском језику изражавају особине, али ћемо падеже посматрати и кроз призму сликовних схема које ти падежи имплицирају.

Тако се генитив може посматрати као падеж који имплицира схему ЦЕЛИНА–ДЕО, али и схему ВЕЗЕ и САДРЖАВАЊА. Генитиву је сличан инструментал (М. Ивић оба падежа одређује као падеже конекције), с тим што овај падеж осим поменутих схема имплицира и НОШЕЊЕ. Локативна квалитативна значења везана су за схеме САДРЖАВАЊА и НОСИТЕЉА.

¹²⁶ За сликовну схему којом се имплицира све оно што се схвата као платформа, отворен простор или подлога, за коју се у англосаксонској литератури користи термин SURFACE, у нашој литератури користи се термин НОСИТЕЉ. Љ. Шарић користи термин ПОВРШИНА, ПЛОХА (2012: 13), који није адекватан будући да површина, ако је ограничена, може бити и садржатељ (Д. Кликовац, лична комуникација).

III. ИМЕНИЧКЕ ЈЕДИНИЦЕ С КВАЛИТАТИВНИМ ЗНАЧЕЊЕМ У ГЕНИТИВУ

Квалитативна значења изражавају се генитивом у три морфолошка облика – у облику везаном обавезним детерминатором, у слободном облику (без предлога) и у предлошком облику.

Најпре ћемо, као најпродуктивнију и најфреквентнију квалитативну генитивну категорију, разматрати квалитативни генитив (т. 1), који је везан (експлицитним) обавезним детерминатором, затим много мање заступљен облик слободног генитива – еквативни генитив (т. 2), и на крају продуктивне и честе облике са предлозима *од* и *без* (т. 3).

1. Квалитативни генитив

1.1. О квалитативном генитиву у литератури

Не претендујући на исцрпност, поменућемо нека од истраживања која сматрамо најважнијим. Као први рад посвећен циљаном испитивању квалитативних значења падежа у српском језику може се издвојити рад М. Ивић о односу између квалитативног генитива и квалитативног инструментала (Ивић 1956). Ауторка закључује да је замена генитива инструменталом могућа када се генитивом означава неки део тела (*старац беле браде : старац с белом брадом*), као и да није могућа када се генитивом означава својство (*човек средњег раста : *човек са средњим растом*) (*ibid.*, 261). Поље пресека два падежа везује се и за функцију актуелног квалификатива, када се појмом у генитиву, односно инструменталу, даје карактеристика личности као целине (*Ја ћу овако с прекрштеним рукама / прекрштених руку причекати*). Међутим, генитив се не може употребити кад је фокус на положају једног дела тела (**Лежао је главе на јастуку*) (*ibid.*, 263, 265).

Дакле, поље међусобне заменљивости ова два падежа ауторка одређује као уско, истичући да је област употребе квалитативног инструментала шира, јер није везан само за придевске функције (може бити и адвербална одредба). Уз то, М.

Ивић сматра да поље употребе генитива сужава и употреба обавезне одредбе, за коју каже да није обавезна у инструменталу (*ibid.*, 269).¹²⁷

Стевановић запажа да се квалитативним генитивом „означава особина појма исказаног речју од које зависи“ (1991б: 191). Истиче да је његова функција одредбена и кад се употребљава као стални атрибут или као предикатив, односно атрибутско-прилошка одредба.

Фелешко указује на посебност конструкција са квалитативним генитивом у структурном и семантичком смислу – у структурном смислу специфичне су по томе што се уз именицу у генитиву мора употребити одредба, а у семантичком по томе што означавају поседовање извесне особине (1995: 42–43).¹²⁸ Као основну функцију квалитативног генитива овај аутор издваја атрибутску детерминацију, уз нагласак да се може појавити и у предикату (*ibid.*, 42).

Именице које се јављају у квалитативном генитиву Фелешко дели у две скупине. У првој су „именице апстрактног значења које означавају *интегралну особину* како живих бића тако и мртвих предмета“ (*ibid.*; курзив је наш, А. М.): *ред, боја, црта, лик, обличје, величина, систем, облик*. У другој су „именице које означавају *интегрални део* центра синтагме“ (*ibid.*): *руке, лице, руно, трбух, мушебак, рукав, кора*. Ову групу Фелешко истиче као специфичну за српскохрватски језик, и каже да тај тип „није познат у другим словенским језицима“ (*ibid.*).¹²⁹

Поменули смо да Р. Симић и Ј. Јовановић квалитативни генитив сврставају у посесивне генитивске конструкције са претежно квалитативним значењем (2002: 457–491).

И. Антонић *квалификативним генитивом* назива читаву категорију генитива у функцији квалификативне одредбе, а не само тип са обавезном одредбом (2005: 159–162), који пак издваја у *основни семантички тип* (*ibid.*, 159)

¹²⁷ Иако је и у примерима типа *човек са брадом* имплицитно присутна; в. о томе стр. 16–17 овог рада.

¹²⁸ И поред семантичке сличности, Фелешко не коментарише однос између квалитативног генитива (*жена велике лепоте*) и генитива носиоца особине (*лепота жене*).

¹²⁹ Са жељом да се уверимо у ову тврдњу, прегледали смо примере које Золотова даје за квалитативни генитив у руском језику. Управни појмови којима су означени људски референти квалификују се на основу висине, година, лепоте, здравља; карактера, убеђења; пас се квалификује расом; предмети се квалификују на основу материјала, типа, величине, боје (Золотова 2006: 32). Баш као што Фелешко истиче, нисмо пронашли ниједан пример квалификације целине инхерентним делом.

и истиче да има функцију квалификативног идентификатора (*човек седе браде, блуза кратких рукава*).

Као што смо, говорећи о синтакси и семантици падежа ове ауторке, већ поменули, она генитив у предикативној функцији (*Марко је увек доброг расположења; Видим данас сте лоше воље; Јован је средњих година*) сврстава само по функционалном критеријуму у предикатски, а семантички критеријум занемарује (*ibid.*, 131).

У *Нормативној граматици* аутори квалификативни генитив везују и за функцију атрибута, и предиката, и адвербијала (заправо актуелног квалификатива): *Дечак дуге косе* дошао је на шишање; *Она је веселе нарави*; *Гледала је живот широм отворених очију* (Пипер–Клајн 2014: 335–336). Аутори указују на семантичку блискост квалификативног генитива (*Седи прекрштених ногу*) са инструменталом пратеће околности (*Седи с прекрштеним ногама*) (*ibid.*, 336).¹³⁰

1.2. Да ли је квалитативност инверзивна посесивност

Квалитативни генитив, као тип генитива без предлога, сврстава се у традиционалној граматици у посесивни генитив (Стевановић ⁵1991б: 191–192). Оно што квалитативни генитив издваја из традиционалне категорије посесивног генитива јесте обрнут однос посесора и посесума. Док се у већини типова посесивног генитива посесор енкодира генитивним, дакле зависним чланом (*кућа мога брата; лепота жене*), у квалитативном генитиву (и у генитиву порекла, како ћемо ниже видети) генитивом је енкодиран посесум: *жена лепих очију, човек доброг порекла*.

На чињеницу да се генитивом могу енкодирати и посесор и посесум пажњу је скренуло више аутора. У српској лингвистичкој литератури на њу су указали Ђ.

¹³⁰ Овај тип инструментала И. Антонић издваја у тип *инструментала карактеристичне појединости као пропратна околност* (2005: 259–260), док га Пипер и Клајн сврставају у *инструментал пропратне околности*. На неоправданост такве класификације овог типа инструментала указује, по нашем мишљењу, и паралела с квалитативним генитивом, на коју указују Пипер и Клајн.

Даничић (1858: 53) и П. Ђорђевић (1889б: 46),¹³¹ али се на ту чињеницу у XX веку дуго није обраћала пажња. На њу указују Р. Симић и Ј. Јовановић, који запажају да је „посесија ... сасвим супротно усмерена према дефинисаном својству посесивнога генитива“ (2002: 458); Пипер уочава да је код ове падежне категорије у генитиву именица која означава посесора, као и С. Павловић, који истиче да се квалитативним генитивом изражава инверзивна посесивност, будући да је генитивом исказан посесум (2007: 435).

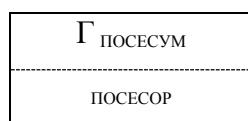
Другачији линеарни поредак, какав постоји и у квалитативном генитиву, Хајне објашњава чињеницом да је у његовој основи тзв. схема теме (*Topic Schema*), која је одговорна за то што посесор претходи посесуму (1997б: 148).

Када схематски представимо посесивни генитив наспрам квалитативног, кроз призму семантичких улога, добијамо следећу слику (однос између посесора и посесума схематски ћемо представити по угледу на схему коју даје К. Никифорићу) (1991: 169):

посесивни генитив

квалитативни генитив

Дијаграм бр. 8: Кодирање ПОСЕСОРА и ПОСЕСУМА у посесивном и квалитативном генитиву

К. Никифорићу примећује како би то што се генитивом могу означити и носилац особине и сама особина (*a woman of great beauty* vs. *a woman's beauty*)¹³² могло изгледати контрадикторно уколико се не би у обзир узела чињеница да су наведена значења настала као резултат метафоричних проширења из различитих делова мреже генитивних значења (1991: 187).¹³³

¹³¹ „Супротно, дакле, правом, посесивном генитиву, који бележи носиоца каквоће, овај аблативни генитив казује баш ту каквоћу или особину, а њен се носилац казује оном главном речју“ (Ђорђевић 1889б: 46).

¹³² Било би занимљиво испитати да ли је у свим случајевима генитив носиоца особине могуће заменити квалитативним генитивом, са обрнутим односима посесора и посесума (*лепота жене – жена велике лепоте; нагиб терена – терен великог нагиба*), као и да ли ту постоје ограничења и које су природе.

¹³³ Никифорићу истиче да је чињеница да се генитивом обележава и носилац особине и сама особина аргумент против издвајања јединственог апстрактног значења, самим тим и аргумент у прилог анализе по принципу успостављања значењске мреже падежа (1991: 187).

Однос управног и генитивног номинала може се посматрати не само кроз призму семантичких улога већ и кроз призму проминентности њима означених учесника у падежном односу (ОЛ и Л), као и кроз однос чланова посесивне конструкције – у смислу Ланакерове референтне тачке и циљног појма (2009: 45–49).¹³⁴

- посесивни генитив *брада овог човека* – управни члан има статус објекта локализације (*брада*), уједно је у питању циљни појам и посесум, до ког се стиже преко његове референтне тачке, посесора и локализатора (*човек*);
- квалитативни генитив – *човек седе браде* – управни појам *човек* уједно је објекат локализације, посесор и референтна тачка за проналажење циљног појма – *седе браде*, локализатора и посесума.

Табела бр. 1: Однос појмова означених управним и генитивним номиналом у посесивном и квалитативном генитиву

	центар синтагме	генитивни номинал
посесивни генитив	<i>брада</i> ПОСЕСУМ ЦИЉНИ ПОЈАМ ОЛ	<i>овог човека</i> ПОСЕСОР РЕФЕРЕНТНА ТАЧКА Л
квалитативни генитив	<i>човек</i> ПОСЕСОР РЕФЕРЕНТНА ТАЧКА ОБЈЕКАТ ЛОКАЛИЗАЦИЈЕ	<i>седе браде</i> ПОСЕСУМ ЦИЉНИ ПОЈАМ ЛОКАЛИЗАТОР

Закључујемо да се посесивни и квалитативни генитив разликују по енкодирању ПОСЕСОРА и ПОСЕСУМА, и с тим у вези, референтне тачке и циљног појма. Управном именицом у оба случаја означен је ОЛ, будући да је то појам који се одређује. Закључујемо да су квалитативни и посесивни генитив различито конципирани у семантичком смислу, док им је аспект везан за проминентност чланова конструкције идентичан.

Рекли смо (т. П.5.4.) да Хајне говори о двама врстама супротних конструкција – оних којима се описује посесор (*possessee specification*) и оних којима се описује посесум (*possessor specification*) (1997б: 157). По тој класификацији квалитативни генитив спада у конструкције другог типа.

¹³⁴ Више о Ланакеровом тумачењу односа два сета појмова – референтна тачка / циљни појам са појмовима трајектор (објекат локализације) / оријентир (локализатор) може се наћи у Ланакер 2000: 181–182.

1.3. Преглед конструкција са квалитативним генитивом

Преглед конструкција са квалитативним генитивом започећемо разматрањем ентитета који се могу квалификовати, а затим ћемо видети чиме се они квалификују. Дакле, главна класификација биће направљена на основу денотата управне именице. У нашој грађи најбогатије је посведочена квалификација човека (т. 1.3.1). То је и разумљиво, с обзиром на антропоцентричну природу језика и мишљења. Квалификација животиња (т. 1.3.2), биљака (т. 1.3.3), предмета (т. 1.3.4), појава неживе природе (т. 1.3.5), посведочена је мањим бројем примера. Представићемо и групу у којој су квалификовани апстрактни појмови (т. 1.3.6).

Други критеријум класификације биће према синтаксичкој функцији именичке јединице. Атрибутска функција испоставља се, што је и очекивано, као прототипична за именичке јединице с придевским значењем, јер је највећи број примера из наше грађе употребљен у њој. Од укупно 411 примера с квалитативним генитивом, у атрибутској функцији употребљено је 55,02%, у апозитивној 19,93%. Дакле, три четвртине примера (74.95%) употребљено је у овим двама функцијама. У функцији актуелног квалификатива употребљено је 16,78% примера, док је у предикативној функцији 8,27%.

Одлучили смо да у представљању грађе предност дамо семантичкој анализи. Због тога смо решили да не раздвајамо примере атрибутске и апозитивне употребе. То би било тешко извести и у практичном смислу јер се обе функције често јављају у истом примеру. Ипак, свака синтаксичка функција носи и извесне специфичности. О тим специфичностима говорићемо у посебним тачкама. Тако ћемо се посебно осврнути на разлику између атрибутске и апозитивне употребе, као и на мотивацију за избор једног, односно другог синтаксичког решења. Примере са квалитативним генитивом у функцији предикатива наводимо издвојено у оквиру сваке семантичке групе. На неке специфичности ове функције осврнућемо се у посебној тачки. Једино ћемо примере са квалитативним генитивом у функцији актуелног квалификатива представити посебно због тога што се ова група примера и семантички издваја.

1.3.1. Квалификавање човека

1.3.1.1. Квалификавање човека деловима тела или самим телом

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- Иза њеног ... лика крила се умна, трезвена и окретна жена снажне воље и **неуморног тела** (Андр., 54). Најстарији је Хамди-бег Тескеречић, **крупан старац, спорих покрета, али још увек снажног тела** џиновских сразмера (Андр., 11). Државни саветник Беркс, **један мали човек, слабог тела и фаунског лика** (Црњански, Кор.).
- **Један потпуно непознат човек дугих бркова** викао је гласно (Андр., 151). У средини поворке јахао је ... Жан Давил, **висок човек, плавих очију и бркова, црвена лица** (Андр., 20). Дневничар Петар Марковац, Славонац, стасит подофицир, лепотан, румен у лицу; **црних уфитиљених брчића** (Андр., 115). Ибрахим-ага је мршав, **висок и погнут старац седе браде, строгог и достојанственог држања** (Андр., 69). Корача са неким веома мршавим младићем **паперјасте браде** (Кап., 7).
- Предводио их је **омањи грађанин космате фризуре** (Гриц., 28). Био је **висок, кратак и снажан човек, загасите боје коже и црне косе** (Андр., 23). Бијаху **дјечац, плаве подшишане косе** (Андрић 3, 56, Гр. РСАНУ). **Свештеник** млад, нешто испод тридесет година ... **вишег раста, стасит, ређе подшишане косе, дуга, јака и избријана врата, и кратке, црне и ретке брадице** (Кост. Т. 5, 6, Гр. РСАНУ).
- Младић је видео пред собом **људескару дебеле главе и злих зелених очију** (Андр., 71). **Студент** ... **крезуб, великог забаченог чела** (Вас. Д. 2, 13, РСАНУ). **Газда, свијетла лица**, умивен, обријан ... **узнемирено је ходао по авлији** (Ћор. С., СКГл 16, 321, Гр. РСАНУ). То је био **црномањаст човек, жута лица, уфитиљених црних бркова, укочена погледа, споре речи, одмереног држања** (Андр., 99).
- Висок, танак, гибак ... **мало бадемастих очију** (Сек., 41). **Заносна Римљанка мачкастих плавих очију** ... с правом носи титулу најлепше

италијанске баке (Пол., 3. 10. 2013, Кор.). Висок, жилав, танак у пасу ... **плавих очију оштра погледа**, то је био човек ... (Андр., 53). Кад се нашао *пред тим човеком, мученички бледог лица и огњених очију а хладна погледа...* (Андр., 62). *То ситно створење паметних очију укочена погледа...* (Андр., 250).

- Угледао је над собом слушкињу ... **старицу жута и зборана лица** (Андр., 177). Колару, који је био **снажан и жив педесетогодишњак, широког лица, прџаста носа и косих очију** ... није било тешко... (Андр., 180). Мала и нежна, **коже болесно беле, косе ватрене, очију некако превешених и скривених**, нерадница (Сек., 44). То је био **кратак и пун човек**, без браде и бркова, **жуте, танке и провидне коже** (Андр., 167).
- ПРЕДИКАТИВ: Даље су **печене коже** [Старовласи], с познатим црвенилом људи које шиба ветар и непогода (Цвиј., 41). Личили су један на другога готово као она везирова тридесет и два мамелука који су били, као лутке, **безизразних лица** (Андр., 163). Тешки очни капци **оловне су боје** и спуштени ниско (Андр., 11). Мали Шваба ... био је кржљаво дете. Мален, ликом безмало ружан ... али **спретна и грацилна тела**¹³⁵ (Сек., 78).

У основи овог начина квалификовања лежи сликовна схема ДЕО–ЦЕЛИНА.¹³⁶ Човеку се приписују делови тела, концептуализовани као посесуми. К. Никифорићу формулише метафору ДЕЛОВИ СУ ПОСЕСУМИ (1991: 170). Видећемо да су као посесуми концептуализовани, осим конкретних делова тела, и апстрактни појмови који су човеку инхерентни и на тај начин са њим метонимијски повезани – узраст, порекло, рационалне способности, пол и сл.

У позицији детерминисаног члана у квалитативном генитиву уз именице из семантичке групе *човек* у нашој грађи јављају се следеће именице: *глава, очи, нос, брада, бркови, коса/фризура, лице, чело, врат, кожа, тело*.

Уочљиво је да су највећим бројем именица у функцији квалитативне одредбе означени референти који се налазе на глави, односно чине њене делове (*очи, нос, чело, лице, космати делови главе (брада, бркови, коса)*). Преостале именице (*кожа, тело*) везују се за тело у целини, с тим што би се могло

¹³⁵ Предикатив је парцелисан (о парцелацији предикатива говори Радовановић 1990: 120).

¹³⁶ Исти однос може се изразити и помоћу глагола *имати* (*човек лепих очију – човек има лепе очи*).

приметити да се и особина коже (боја, квалитет) најчешће уочава на лицу и рукама, као откривеним деловима тела. У том смислу могло би се говорити о репрезентативности главе и њених делова за квалификовање човека, односно његовог изгледа. Склони смо, дакле, томе да људе у физичком смислу оцењујемо на основу главе као најрепрезентативнијег дела људског тела.¹³⁷

Претпостављамо да би у шире ексцерпираној грађи могли да се пронађу и примери у којима би се човек квалификовао помоћу других делова тела (руку, ногу, прстију и сл.), а вероватно теже преко неких мање уочљивих делова тела. Посебна израженост, уочљивост јесте оно што нас мотивише да неки део тела искористимо као карактеристичан за особу у целини.

М. Радовановић дели неутуђиво поседоване појмове (делове људског тела) по критеријуму периферности и централности. У прву групу сврстава *синусе, гушу, крајнике, вене, жлезде, кукове, стомак* и сл. (1990: 108), а у другу *руку, ногу, главу, срце, живце* и сл. (*ibid.*, 109). Критеријум централности Радовановић везује за наивну психологију и истиче да је централност везана за органе „*чије се функције поимају као важне и основне, а при том су по човековом понашању очигледне или пак сразмерно лако уочљиве*“ (*ibid.*, 109). Као што смо видели, у квалитативном генитиву, када се тим падежом квалификује именица којом је означен човек, могу се наћи само именице којима су означени централни органи у Радовановићевом смислу, односно органи (или делови тела) који су изложени погледу (уобичајено је *човек седе главе, жена дугих ногу*, али не и *човек отечених крајника*). Да је критеријум видљивости, уочљивости важан, говори и могућност да се у квалитативном генитиву нађе именица *кук*, коју Радовановић сврстава у групу периферних органа: *жена широких кукова*.¹³⁸

М. Номаћи размишља о томе да би се и у оквиру неутуђиве посесије могао издвојити прототип, и то „у зависности од својстава појединачног дела људског

¹³⁷ Људско тело и лице Ланакер убраја у концептуалне архетипове, за које каже да, иако су апстрактни, садрже концептуални садржај који одражава оно што је заједничко свакодневним безбројним искуствима (2000: 171).

¹³⁸ Разлика између периферних и централних органа подржана је и тиме што се уз појмове прве групе имплицитни детерминатор тумачи као негативна квалификација (везана за изглед, функцију и сл.), док се уз оне из друге групе тумачи као позитивна квалификација: *Има синусе* [= *Има (упаљене, оболеле) синусе*]; *Тај има руку* [*Тај има (вешту, спретну, прецизну, снажну) руку*] (Радовановић 1990 :108–109). Ова подела, међутим, није сасвим једнозначна. Наиме, и именица *стомак* из прве групе могла би се без проблема употребити и као именица друге групе: *Та има стомак* [= *Та има (леп, раван) стомак*]. И овај пример указује на то да је можда ипак кључни критеријум везан за изглед, а не за функцију.

тела“ (2006: 167). Овај аутор допуњава класификацију именица којима се означавају неотуђиво поседовани појмови М. Радовановића следећим критеријумима: функцијом оруђа, тиме да ли се датим органом може квалификовати посесор, сталношћу поседовања и обавезношћу поседовања (*ibid.*). У том кључу посматра именице (и синтагме) *рука*, *груди*, *зуб*, *младеж*, *крвни судови* и закључује да се као прототип јавља именица *рука*, као ближе прототипу су *груди* и *зуб*, док су *крвни судови* и *младеж* од њега најудаљенији (*ibid.*, 168). Што се могућности квалификовања управног појма тиче, она важи за све појмове означене наведеним именицама, осим за *крвне судове*.

Захваљујући посебној уочљивости, квалификација која се приписује одређеном делу може се, метонимијски, приписати и човеку у целини. Такав је случај са бојом косе или коже. *Жена црне/плаве косе* може бити и *црна/плава жена*,¹³⁹ као што и *човек црне коже* може бити *црн*.

Будући да се поседовање одређеног дела тела подразумева и да, самим тим, наглашавање његовог поседовања није информативно, у конструкцијама са квалитативним генитивом обавезна је употреба одредбе. Оно што у овом случају детерминатор чини обавезним јесте чињеница да без његовог присуства конструкција не би имала смисла, нити би била граматична (*девојка црне косе* : **девојка косе*) (Ивић 1964: 476; 1970: 831); у том смислу, М. Ивић истиче да су фразе са обавезним детерминатором *минималне граматичке јединице* (1964: 476). М. Радовановић уочава да испуштање детерминатора (**девојка косе*) доводи до семантичке неграматичности – настале услед „*непоштовања селекционих рестрикција лексичке комбинбилности*“ (1990: 92).

Погледаћемо сада чиме се дати делови тела, односно само тело, квалификује, које се језичке јединице могу наћи у функцији обавезног детерминатора:

- *глава: дебела*;
- *очи: плаве/зелене..., огњене* (‘који сија, блиста, сјајан, блистав’); *мачкасте, бадемасте*, (некако) *превешене и скривене, косе; зле, паметне*;
- *лице: црвено, светло*, (мученички) *бледо, жуто; зборано; широко*;

¹³⁹ Постоје и посебне лексеме, деривати *црнка*, *плавуша*.

- *кожа: загасита, (болесно) бела; танка, провидна;*
- *нос: прћаст;*
- *коса: црна, плава, ватрена ('румена, црвена'); подишишана;*
- *брада/брадица: црна, седа; ретка; паперјаста;*
- *бркови/брчићи: црни, плави; подстрижени, дуги; уфитиљени;*
- *фризура: космата ('густа, јака');*
- *тело: миновских сразмера; спретно, грацилно; неуморно.*

Као што примери говоре, очи се квалификују по боји, облику и изгледу, као и по особинама које се у њима огледају (*памет, злоба*). Када се говори о злим, односно паметним очима, у питању је метонимија, јер се придевом *зао/паметан* дата особина заправо приписује погледу, на основу начина на који неко гледа (а накнадно и особи).¹⁴⁰

Лице се квалификује по облику (*широко*), као и по боји и квалитету коже (*црвено/бледо; зборано*). Чини се да се у овом случају јавља својеврсна редукција у изразу. Када се каже *човек бледог/збораног лица*, боја, односно збораност односи се на кожу која лице прекрива. Именицом *лице* у овом случају профилише се само површински слој, кожа која прекрива лице.¹⁴¹

Космати делови главе квалификују се по боји (*црна, седа, плава* и др.), као и по квалитету длаке (*густа/ретка, паперјаста*), њеној дужини (*дуга, подстрижена, подишишана*), обликовању (*уфитиљен*) и сл. Што се последњег наведеног придева тиче, јасно је да се јавља искључиво у колокацији са именицом *бркови*.

Тело се квалификује величином (*миновских сразмера*), као и неком за човека карактеристичном психофизичком особином (*спретно, грацилно, слабо, неуморно*). Квалификација човека ближим одређивањем неке особине везане за тело наизглед је другачија од претходних случајева, будући да би се могло очекивати да се између човека и његовог тела не успоставља инклузиван однос, карактеристичан за целину и један њен мањи део, већ однос коекстензије, јер је

¹⁴⁰ Придевска значења овог типа представљају се у РСАНУ, уз спорадичне изузетке, системски, као метонимијске реализације основних значења, нпр. *зао* 1. а. *који жели и наноси непријатност, бол, штету другима, суров, opak; који је својствен таквом бићу, који одражава такве особине*.

¹⁴¹ Описни речници разних језика именицу *лице* дефинишу готово уједначено, као и РСАНУ 'предња страна главе у човека, *facies*'; МАР 'передняя часть головы человека'; МЕР 'the front part of your head, where your eyes, nose, and mouth are'.

телом означен 'човечји организам схваћен у својој целовитости' (о односима између целине и њених делова говори Галми, 2000б: 447). Чињеница да се и тело концептуализује као ДЕО указује на тумачење по ком целину не чини само људско тело као такво већ и његова духовна, свесна природа. Оваква концептуализација занимљива је и у филозофском смислу.¹⁴²

Занимљиво је приметити и то да се човек не квалификује бојом директно (нећемо рећи *човек беле боје*, мада на тај начин често квалификујемо животиње, на пример псе), иако је боја једна од важних физичких особина наших тела. Боја се повезује с кожом (тенем, пути), па се тако и човек квалификује као *човек светле/тамне пути, светлог/тамног тена* и сл.

Квалитативним генитивом могу се осветлити различити аспекти појма означеног управном именицом. Ако је у питању човек (као у посматраној групи), можемо се фокусирати на одређени део тела (који је такав да се његовим квалификовањем пружа прецизнија слика управног појма). Чини нам се да су два когнитивна момента битна у одређивању дела тела који се може ставити у фокус. Први смо поменули – дати део тела мора да буде проминентан, лако уочљив (у већини наших примера човек се квалификује деловима тела који се налазе на глави, још прецизније, на лицу). Други моменат који нас мотивише да одређени део тела употребимо за квалификовање јесте или чињеница да је дати део у неком смислу прототипичан, изузетан представник своје класе или да од прототипа у значајној мери одступа (та одступања можемо да илуструјемо примерима *човек црвеног лица, старица жута и зборана лица*).¹⁴³

¹⁴² На комплексност појма *тело* и на то шта се све може концептуализовати као тело говори податак да се у једном аустралијском аборицинском језику лексема за тело (*pat-minj*) не односи само на тело у физичком смислу, већ и траг који човек за собом оставља, његову сенку, глас и сл. (Ример 2010: 390).

¹⁴³ Интересантно је то да за уобичајену боју лица и не постоји посебан израз; већ и сам придев *румен* на неки начин указује на благо одступање од прототипа.

1.3.1.1.1. Квалификовање човека деловима тела одређеним придевом у секундарном значењу, као и деловима тела означеним именицом у секундарном значењу

Примери које смо прегледали у претходној тачки били су везани за квалификацију човека помоћу описивања изгледа одређеног дела тела. У питању су били делови тела доступни погледу, па се квалитативни генитив у датим примерима може довести у везу са нултим степеном евиденцијалности (тзв. директном евиденцијалношћу), коју Љ. Поповић везује за преношење информације чији је извор перцептивне природе (Поповић Људ. 2014: 318–320). У квалитативном генитиву не јављају се делови тела који нису доступни погледу и који се не могу оквалификовати на основу посматрања.

Погледаћемо сада примере у којима се део тела одређује обавезном одредбом у чијој је функцији придев у секундарном (најчешће метафоричном) значењу.

Употреба таквих придева заправо сигнализира да је реч о фразеологизму или о конструкцији која је готово фразеологизирана – *људи тврде главе* 'тврдоглави, задрти људи' или 'људи ограничене интелигенције';¹⁴⁴ *жена усијане главе* 'занесењак, фантаста';¹⁴⁵ *лекар оштрог ока* 'лекар који добро запажа'.¹⁴⁶

- Ми смо Бошњаци *људи тврде главе* (Андр., 241). *Та жена хладног тела и усијане главе* одушевљавала се ... за младе људе (Андр., 101). Нема података да ли је *овај лекар оштрог ока* обештећен (Пол., 20).

Погледаћемо које појмовне метафоре леже у основи ових израза. Човек своје тело и делове тела доживљава као САДРЖАТЕЉЕ, дакле ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ. Људска глава је С за све оно што је везано за мозак и мождану активност, дакле за рационални део човекове личности.¹⁴⁷ Када се каже да је неко *тврде главе* (или *тврдоглав*), фокус је на елементу схеме који чини границу између главе као С и спољашњег света – та граница је чврста и непропусна. Отуда у њу не могу да

¹⁴⁴ В. израз *тврда глава* (РСАНУ, под *глава*).

¹⁴⁵ В. израз *усијана (упаљена, угрејана) глава* (РСАНУ, под *глава*).

¹⁴⁶ РМС придев *оштроок* дефинише: 'који је оштра ока', док РСАНУ, осим тог дела дефиниције, даје и 'који има оштру, изражену моћ запажања'.

¹⁴⁷ С. Нимајер истиче да је метафора ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ заснована на метонимији – по којој се ум, као и читав рационални део човекове личности, налазе у глави (2008: 358, 364).

доспевају садржаји (информације из спољашњег света, концептуализоване као материја, можда и као честице које могу да пролазе кроз мембрану, опну садржатеља) који би могли бити важни за расуђивање, па особа 'упорно остаје при своме, не уважава никакве разлоге и доказе сем својих, задрта је, својеглава' (овако је придев *тврдоглав* дефинисан у РСМ). Метафора ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ јавља се као специфичнија у оквиру општије – ГЛАВА ЈЕ ПРЕДМЕТ, у овом случају ГЛАВА ЈЕ ЧВРСТ ПРЕДМЕТ. Глава као тврд предмет указује на немогућност да се на тај предмет утиче, да се он на неки начин обликује (па је отуда особа са тврдом главом и интелектуално ограничена, одбија утицаје који се обично схватају као позитивни).¹⁴⁸ Ова метафора може се уочити другом значењу који се изразу *тврда глава* приписује у РСАНУ: 'особа слабије интелигенције, ограничена особа'. На овај израз упућени су, што је симптоматично, изрази *букова/дрвена/дубова/храстова глава*. Не само што је глава тврда, па се у њу не може продрети, већ је такав покушај унапред обесмишљен јер у глави нема очекиваног садржаја.

У основи израза *бити усијане главе / жена усијане главе* (који је у РСАНУ дефинисан као 'занесењак, фантаста') налази се метафора ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ, као и метонимија, ГЛАВА ЗА ОНО ШТО СЕ У ЊОЈ НАЛАЗИ (мисли, идеје и сл.). Уз то, садржај који испуњава главу као С концептуализован је као узаврела, усијана материја – МИСЛИ СУ ТЕЧНОСТ КОЈА КЉУЧА. Особа чија је глава узаврела не може рационално да расуђује (отуда супротан израз *размислити хладне главе*).

У основи израза *лекар оштра ока* налази се читав сценарио, који почиње метонимијом ОКО ЗА ПОГЛЕД (оно што је занимљиво јесте то да се сценарио може развити чак иако је изразом експлициран само један његов део, и то почетни; остатак се подразумева). Поглед је концептуализован као оштар предмет којим се може продрети до онога што треба разумети. Д. Кликовац формулише појмовни ланац за концептуализацију погледа, од најопштије метафоре ПОГЛЕД ЈЕ ПРЕДМЕТ, преко ПОГЛЕД ЈЕ ИЗДУЖЕНИ ПРЕДМЕТ КОЈИ ЈЕ ПРУЖЕН ОД ПОСМАТРАЧЕВОГ ОКА ДО

¹⁴⁸ Ауторке Радић-Божанић–Силашки дају мало другачије објашњење. Оне истичу да је у основи датог израза глава концептуализована као чврст предмет, израђен од чврстог материјала, због чега садржај који би требало да се налази унутра (идеје, размишљања, планови) не могу да уђу у С, остајући изван њега (2012: 33). Мислимо да дато објашњење пре може да се примени на празноглавост, будући да тврдоглава, интелектуално ограничена особа има одређено мишљење, ставове и сл., па фокус није на испуњености САДРЖАТЕЉА, већ на, условно речено, пропусности његове мембране.

ПОСМАТРАНОГ ПРЕДМЕТА И ПОМИЧЕ СЕ СВОЈИМ СЛОБОДНИМ КРАЈЕМ ДО ПОГЛЕД ЈЕ ПРОБОЈНО ОРУЖЈЕ (2004: 75–76). У контексту наших примера примереније је говорити о оштром средству него о оружју.

Вратимо се сада изразу *лекар оштра ока*. У овом случају реч је о болести или њеним сложеним симптомима, кроз које лекар треба да продре погледом и прозре узроке и природу болести)¹⁴⁹ (РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ГЛЕДАЊЕ). Д. Кликовац формулисала је метафору РАЗУМЕВАЊЕ НЕКОГ ЕНТИТЕТА ЈЕ УОЧАВАЊЕ ОБЈЕКТА САДРЖАНОГ У ЊЕМУ (²2006: 173), указујући на то да као *СО* могу бити концептуализовани и изазивачи или узроци неког стања, које се пак концептуализује као *С* (у нашем случају – болест) (*ibid.*, 175). Уз то, овде би се могла издвојити још једна метафора – наиме, као поглед концептуализовано је и расуђивање, које претходи разумевању (РАСУЂИВАЊЕ ЈЕ ПОСМАТРАЊЕ).

Спојеве су фразеологизирани и када се у квалитативном генитиву у функцији управног члана употреби именица којом се означава део тела, али у секундарном, метонимијском значењу (*срце* 'човекове душевне, емотивне особине, осећања'; *језик* 'начин изражавања, говор'). Конструкције *човек чиста/добра/мека/млака срца* јесу фразеологизми: *човек чиста срца* 'искрен човек'; *човек добра/мека срца* 'добар, саосећајан човек' итд. У РМС обрађени су као реченични фразеологизми неки од ових спојева: *бити доброг (меког) срца* 'бити добар, имати осећања за другог'; *бити тврда срца* 'бити неосетљив, непопустљив' (в. РМС, под *срце*). Израз *бити слабих живаца* у РСАНУ дефинисан је као: 'бити преосетљив, раздражљив'; в. РСАНУ, под *живац* 2д).

- АТРИБУТ И АПОЗИТИВ: *Овај човек без корена и равнотеже, али чиста срца и љубопитљива духа*, имао је ... несебичну страст (Андр., 234). Жене официрске ... по могућству [су] имале бити и жене *млака срца* (Сек., 68). *Ружа Циганка* ... сирота жена са доста деце и жена *ретко милостива срца* (Сек., 247). Тада ме примети *једна жена добра срца* (Киш, 28). Ако је *човек слабих живаца*, целе ноћи размишља о... (Кап., 73). *Риста* је био ... сушта мати ... Поносит, плах ... паметан, *опасна језика* (Сек., 24).

¹⁴⁹ О тумачењу значења глагола (*прозрети, продрети*) којима се означава продирање погледом кроз метафорички локализатор, како би се продрло до објекта локализације, в. Кликовац (2004: 140).

- ПРЕДИКАТИВ: Ко је *чиста срца* њему је све чисто (Андр., 105).¹⁵⁰ Уверена сам да постоје млади људи ... који нису *запрљаних мозгова* (НИН, 46).¹⁵¹

Примере с квалитативним генитивом којим се описују делови тела у основном значењу, с придевима употребљеним у примарним значењима, везали смо за директну евиденцијалност. Примере с метафорично употребљеним придевима, као и оне са називима делова тела у секундарном значењу, везујемо за тип евиденцијалности који се назива инференцијалним – говорник оцењује нечије особине, али не на основу директне перцепције, већ на основу логичког закључивања, па се тај тип евиденцијалности назива индиректним (Поповић Људ. 2014: 319). Разлика између директне и индиректне евиденцијалности може се, како истиче ова ауторка, утврдити и немогућношћу употребе модалних маркера типа *по свему судећи / очигледно / изгледа* у случају директне евиденцијалности (**Пера је, по свему судећи, човек плавих очију*), као и могућношћу њихове употребе у случају индиректне евиденцијалности (*Пера је, по свему судећи, човек тврда срца*). Оно што такође указује на индиректну евиденцијалност јесте и чињеница да унутрашњи орагани нису доступни директној перцепцији, па се оцене у вези с њима морају доносити на основу других извора података (не може се рећи да је неко **велике јетре*, нпр.).

И. Црњак истраживала је фразеологизме којима се квалификује човек и закључила да су међу њима најбројнији они у чијем се саставу налазе соматизми (називи делова тела и унутрашњих органа) (2002: 144, 152). Ауторка истиче да су ови фразеологизми „махом настали на метафоричној или метонимијској основи“ (2002: 144–145).¹⁵²

¹⁵⁰ Израз *бити чиста срца* не издваја се у РМС под именицом *срце*, али би се могао дефинисати као 'бити поштен, частан'. У ФРХСЈ дефинисан је као 'бити невин, праведан, без мана'.

¹⁵¹ *Бити запрљаног мозга* није устаљен израз, али се лако може објаснити – ауторка је вероватно желела да укаже на способност јасног и мудрог размишљања.

¹⁵² Анализом лексичко-семантичких група именица које учествују у фразеологизмима за квалификацију човека ауторка је закључила да су најбројније оне којима се означавају делови тела, предмети, животиње, биљке, елементи (под овим подразумева појаве неживе природе) и метали (2002: 138). Исти они ентитети којима се човек квалификује кроз фразеологизме јављају се у мање-више истом бројном односу као и ентитети који се најчешће квалификују синтагмама у квалитативном генитиву (више о томе в. под насловом *Категорија квалитативног генитива у светлу великог ланца постојања*).

1.3.1.1.1.1. Могућност замене неконгруентне одредбе (конструкције коју чине обавезна одредба и именица у генитиву) конгруентном (сложеним придевом)

У неким случајевима могућа је замена конструкције коју чине управна именица и њена генитивна одредба конструкцијом коју чине конгруентни сложени придев и њим детерминисана управна именица. Дакле, уместо *човек седе косе* може се рећи *седокос човек*. Обавезна одредба постаје, дакле, први део сложеног придева.

На овај тип замене указала је М. Ивић, рекавши да се употреба квалитативног генитива може сматрати правилном само тамо где се уместо ње може употребити неки придевски израз (*та хаљина је беле боје* = *та хаљина је бела*). Уз то, ауторка наводи да тај придев не мора бити „прави значењски синоним падежне конструкције, главно је да се њиме може извести потпуна идентификација оног значењског типа коме припада дата падежна конструкција по свом унутрашњем садржају (исп. рецимо: дошао је *разбијене главе* = дошао је *рањен*)“ (1956: 264).

И Пипер указује на то да се уместо *девојка плаве косе, дете плавих очију, девојчица дугих ногу* може рећи *плавокоса девојка, плавооко дете, дугонога девојчица*, као и да то није правило без изузетака и да се примери *младић високог раста, човек продорног погледа* не могу изразити другачије (2005: 834–835).

Запитали смо се који су услови који утичу на могућност, односно немогућност ове замене.

Сложени придеви са придевском основом у првом и именичком основом у другом делу чине, како Клајн каже, најпродуктивнији тип придевских сложеница (2002: 97). Придеви које ми посматрамо образују се нултим суфиксом, сложено-суфиксалном творбом, а како Клајн истиче, значење им је увек јасно мотивисано, „по обрасцу ’који има П + И’ (нпр. *оштроуман* = који има оштар ум)“, уз неке изузетке, међу које спада и онај када цела сложеница има пренесено значење, као *хладнокрван* (*ibid.*).

Што се именичке основе ових сложених придева тиче, она је углавном једносложна, а Клајн каже да су две најзаступљеније основе *-ок-* и *-лик-* (*ibid.*).

С. Ракић испитивао је сложене придеве овог типа.¹⁵³ Анализирао их је према значењу прве и друге компоненте и закључио да представљају класу која се одликује морфолошком и семантичком хомогеношћу – обе компоненте су најчешће мономорфне и једносложне, што се морфологије тиче, а што се тиче семантике – прва компонента претежно се односи на боју и физичка својства, а друга на део људског или животињског тела (1998: 109). Аутор класификује придеве према значењу прве придевске компоненте и издваја пет група: у А групи прва компонента означава боју (*белобрад*, нпр.), у групи Б – физичко својство (*дугоноз*), у групи Ц – релацију (*леворук*), у групи Д неко апстрактно својство (придеви са субјективним значењем оцене, типа *добар*, *леп* и сл., *злоћуд*) и у групи Е квантитативно својство (*маловјек*) (*ibid.*, 110). Ракић примећује да прве две групе „pokazuju veliku homogenost u značenju i strukturi. Ove grupe predstavljaju zato u izvesnom smislu paradigmatski obrazac primene složenica datoga tipa“ (*ibid.*, 115).

Дакле, прототипичне сложенице овог типа јесу оне у којима придевска компонента означава боју или неко физичко својство, а именичка део тела (људског или животињског, ретко део предмета), па је и њихово прототипично значење прилично конкретно (на пример, *црноок*, *рућокос* и др.).

Ракић примећује да „metaforično značenje [prideva] može da onemogući preobliku u genitivsku sintagmu. Tako *širokogrud čovek* ne mora biti 'čovek širokih grudi', a *kratkovid* 'kratkoga vida', mada je *praznoglav čovek* 'čovek prazne glave“ (*ibid.*, 118). Каже да некад и генитивна синтагма и придевска сложеница имају исто метафорично значење: „Metaforičnom značenju prideva *praznoglav* odgovara paralelno metaforično značenje sintagme *prazne glave*. Sličan odnos postoji i između prideva *tupoglav* i sintagme *tupe glave*“ (*ibid.*, 118, у фусноти).

Оно што Ракић уочава ми тумачимо разликом у делу сложенице који подлеже метафоричном, односно метонимијском померању. Уколико се метафорично употреби придевска компонента, замена је могућа (уколико су задовољени и морфолошки услови, тачније једносложна основа): *људи тврде главе* : *тврдоглави људи*; *лекар оштрог ока* : *оштроок лекар*. Тада заиста и придев и генитивни номинал имају метафорично значење.

¹⁵³ Он је, наимае, имао за циљ да утврди да ли се сложени придеви овог типа изводе из генитивних или номинативних синтагми, тврдећи да семантичка еквивалентност генитивних синтагми и сложених придева овог типа није довољна за утврђивање њихове творбене везе (1998: 108). Ми се тим делом њиховог генеративног односа нећемо бавити.

Међутим, уколико се у секундарном значењу не јавља придев већ именица, та замена није могућа (*човек чиста срца, жене млака срца, човек опасна језика*; именице су употребљене у метонимијским значењима; додуше, овде није задовољен ни услов о једносложности основа). Тако се ни придев *широкогруд*, који Ракић посматра, не може заменити синтагмом *човек широких груди*, јер је ова друга везана за дословно значење именице *груди*, а у сложеници *груди* имају метонимијско значење 'емоционални човеков свет, срце, душа';¹⁵⁴ (у РМС придев *широкогруд* дефинисан је: 'који има много разумевања за друге, увиђаван, стрпљив; несебичан, великодушан, племенит, дарежљив', дакле, онај који има широке погледе, схватања, велико срце, условно речено; као антоним овом придеву јавља се *ускогруд*).

Шарифијан *et al.* закључују да сви језици користе домен унутрашњих органа као извор за концептуализацију људских рационалних и емотивних способности, индивидуалних особина, расположења и др. (2008: 13). Ови аутори примећују да та чињеница не изненађује будући да сви људи имају тела која се суштински не разликују и да захваљујући томе имају слична искуства. „Таква телесна искуства непосредно опажамо и сваки пут када уочимо да се нешто дешава у нашем телу или с њим у вези, покушавамо да пронађемо објашњење, било оно лаичко или стручно. Према томе, тумачење појава везаних за тело несумњиво спада у опште људске потребе. Када се удаљимо од основног занимања за тело, покушавамо да објаснимо не само своја тела већ и друге аспекте својих бића, који не морају бити у непосредној вези с телом, тако што користимо изразе везане за тело“ (*ibid.*, 13–14).¹⁵⁵ (Апстрактни циљни когнитивни домени (везани за размишљање, језик, емоције) засновани су на конкретним изворним доменима везаним за људско тело и унутрашње органе (*ibid.*, 7).

Српски језик, као припадник индоевропске језичке породице, одражава дуализам између ума и тела, па се појаве везане за рационални део људске

¹⁵⁴ Како истиче Д. Кликовац, мора се узети у обзир и народна теорија о човеку: у груди се смешта душа (лична комуникација).

¹⁵⁵ “Such bodily experiences are immediately noticeable and whenever we find that something is happening in or with our bodies, we try to look for explanations, be they lay views or expert ones. Therefore, explaining the body is arguably a general human need. One step beyond this basic interest in the body, we not only try to explain our bodies themselves, but also other, not immediately body-related aspects of our selves, by referring to our bodies” (*ibid.*, 13–14).

природе концептуализују на основу главе, а оне везане за осећања на основу срца (*ibid.*, 16).

Што се синтаксичке функције примера из посматране групе тиче, већина је употребљена у атрибутој функцији, са изузетком два примера у служби апозитива, од којих је други парцелисан.

1.3.1.1.2. Квалификавање делова човековог тела

И сами делови тела могу се, наравно, квалификовати. Будући да су њихови денотати неживи, они би се могли класификовати и заједно с неживим предметима. Ми смо, међутим, одлучили да их посматрамо заједно уз целине у које улазе. У грађи смо пронашли следеће примере:

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- Испод слабе косе ... *малено, живо лице, са ... модрим очима металног сјаја* (Андр., 54). Он и не слуша толико колико гледа у *младићеве смеђе очи хладна сјаја* (Андр., 121). Шта се још крило у *тим великим црним очима лудачког сјаја?* (Киш, 89). Бледа, мршава, *са јаком косом црвеног металног сјаја*, изгледала је као далека нека туђинка (Сек., 71).
- Ми веверице обожавамо лешнике, а ти баш имаш *очи боје лешника...* (Кап., 79). Имала је *плетенице исте боје као слама* (Киш, 47).
- На том високом и мршавом телу стајала је ... *лепа глава са модрим очима некуд занесена и малко одсутна погледа* (Андр., 220). То ситно створење *паметних очију укочена погледа...* (Андр., 250). Висок, жилав, танак у пасу ... *плавих очију оштра погледа*, то је био човек ... (Андр., 53).
- Најстарији је Хамди-бег Тескеречић, крупан старац ... *снажног тела миновских сразмера* (Андр., 11).
- Мала стопала; ситан глас; *танке руке измучених прстију* (Сек., 12). Над тим устима је искочио *снажан јеврејски нос, ... , широких ноздрва са јаком тамном унутрашњом покожицом* (Сек., 231).

У примерима из наше грађе делови тела се квалификују неком инхерентном особином (по боји, сјају, величини). Мање је примера у којима се

целина описује преко квалификације делова (*руке измучених прстију; нос ... широких ноздрва*).

Иза квалификовања очију помоћу сјаја крије се сложен мисаони процес. Сјај се ближе одређује придевима *метални* ('који је као метал, сличан металу, по изгледу, боји, укусу и сл. '), *хладан* (претпостављамо да синтагма *хладан сјај* означава сјај који не одражава топлину, нежност и осећајност, већ суздржаност и хладноћу), *лудачки* (*лудачки сјај* односи се на сјај у очима својствен лудацима, као одраз превише интензивних осећања). Сви ови придеви употребљени су у секундарним значењима. Овде се срећемо са редукованим изразима, које објашњавамо сложенијим изразима, у којима се квалитет сјаја изражава посредно, његовим везивањем за неке друге појмове – метал, хладноћу, израз очију лудака: *очи металног сјаја* 'очи онаквог сјаја какав има метал'; *очи хладног сјаја* 'очи таквог сјаја који одражава емотивну хладноћу, који је хладан'; *очи лудачког сјаја* 'очи онаквог сјаја какав имају, одају очи лудака'.

Што се погледа тиче, њим се могу квалификовати очи, али и сам човек. Ми смо квалификацију човека погледом разматрали као квалификацију појавама које су инхерентне човековој телесној природи (в. тачку 3.1.1.1.2). Дакле, може се рећи *очи укочена погледа* (в. Андрићев пример горе), али и: *човек ... укочена погледа* (такође Андрићев пример). РМС именицу *поглед* дефинише: 'израз очију као последица душевног стања: испитивачки ~, продорни ~, заљубљени ~'. Код квалификовања човека погледом (продорним, хладним, оштрим,¹⁵⁶ насмејаним) нагласак је мање на чињеници да тај поглед одражава тренутно душевно стање, а више на томе да одражава уобичајен начин на који особа посматра људе и свет око себе (човек продорног погледа успева да докучи нешто што други не могу тако лако, да гледа проницљиво и да је, самим тим, проницљив; човек хладног или оштрог погледа није нарочито емотиван у односима и сл.). Квалификација човека погледом заснива се на чињеници да се очи концептуализују као САДРЖАТЕЉИ, у којима су садржана стања (заљубљеност), особине (емотивна хладноћа, проницљивост) и расположења (веселост), концептуализована као материја (в. о томе Кликовац²2006: 78).

¹⁵⁶ О концептуализацији погледа као сечива в. Кликовац²2006: 78.

Поглед се, наравно, може приписати и очима (*очи укочена погледа*). Овде уочавамо наглашавање оног дела учесника у ситуацији (у овом случају, у описивању) који је директно укључен у саму ситуацију, а који Ланакер назива активном зоном (2000: 62). Будући да је целина (у овом случају човек) когнитивно много значајнија него део, често се догађа да се сама активна зона, део директно укључен у ситуацију, подразумева и посебно не наглашава, као редувантан. Када поглед припишемо човеку, јасно нам је, на основу метонимијске везе, да је он заправо изражен очима. Због тога нема велике семантичке разлике између синтагми *очи продорног погледа* и *човек продорног погледа* (разлика је у перспективи, која се шири, односно сужава).¹⁵⁷

1.3.1.2. Квалификавање одређеним манифестацијама инхерентним човековој телесној природи, типа – узраст, раст, стас, тежина, висина, спољашњи изглед, кретање, држање, изражавање, мимика и сл.

Најпре ћемо се позабавити квалификацијом на основу узраста, будући да се она у оквиру ове категорије издваја извесним специфичностима.

1.3.1.2.1. Квалификавање на основу узраста

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- Испред мојих очију прошле су тада не стотине, него *хиљаде совјетских људи, свих узраста, свих ступњева културе* (Гриц., 78). Углавном су то млади људи који имају *децу школског узраста* (сајт b92, 24. 7. 2013). ... који су били, као лутке, ... , *сви истог лика и узраста* (Андр., 163).
- Грип ... најчешће погађа *децу узраста од једне до четири године* и *особе старости између 15 и 44 године* (НИН, 60). Највише смртних случајева има *међу особама старости до пет и преко 65 година* (НИН, 60).
- Она је узела под своје Аску ... *руску девојчицу отприлике мојих година* (Гриц., 118). Ту је летовала и *једна симпатична девојчица мојих година*

¹⁵⁷ Р. Драгићевић примећује да се придевима који означавају духовне људске особине не може описивати физички изглед човека, али да се њима „може упућивати на нешто што донекле има везе са физичким изгледом, а то је способност одражавања неке духовне особине на неком делу тела, обично у очима или осмеху“ (2001: 180).

(Гриц., 158). Знам једну даму за коју кажу да је у најбољим годинама, што за жену **њених година** и нису никакве године! (Кап., 16). Никако се не предаје без отпора ... понајмање *човек његових година* (Андр., 133).

- Испод маске немоћног старца пробијала је ... *слика снажног, прибраног човека средњих година* (Андр., 231). Појави се слика ... *једног мушкарца средњих година* (Рај., 78). То је био *човек неодређених година* (Андр., 230). Спавачи су махом *мушкарци, година скривених навученом капом и неуредном брадом* (НИН, 30).

У функцији управног члана квалитативне одредбе јављају се именице *узраст, старост, година*¹⁵⁸ (све три у синонимним, секундарним значењима 'године живота, доба').

Занимљиво је приметити да квалификовање синонимним именицама *узраст, старост* и *година* није и идентично. У том смислу именица *старост* понаша се специфично у односу на преостале две, јер се не може ближе одредити присвојном заменицом (у Корпусу 2013 на упит *моје/њене/његове старости* као резултат нисмо добили ниједну квалитативну одредбу, већ само примере типа *Осети се само дах њене старости*).¹⁵⁹ Дакле, ова именица захтева прецизнију одредбу (*особе старости између 15 и 44 године*, на пример).

Уз именице *узраст* и *године* могу се, дакле, као обавезне одредбе употребити присвојне заменице (*човек мог узраста, жена њених година* и сл.). Ово одређивање у великој мери условљено је контекстом, односно конситуацијом, будући да подразумева познавање година особа на које се односе присвојне заменице. Подразумева се да учесници у говорној ситуацији, односно читаоци текста, из претходног контекста знају о ком се узрасту/годинама ради. У вези са употребом присвојних заменица као обавезних детерминатора може се говорити о еквативности у следећем смислу: на основу претходног контекста, одн. на основу

¹⁵⁸ Именица *година* у овој реализацији јавља се искључиво у множини, што бележи РСАНУ (в. 3. значење ове лексеме у том речнику). Морфолошко ограничење неког значења лексеме која је иначе бројива на само један број везује се за колигационе склоности лексема. Колигација се посматра као однос који се налази на пола пута између граматике и колокације (Хои 2005: 43). Темом колигационих ограничења, која су веома важна за лексикографију јер су често сигнал нових значења, бавили смо се у раду Марковић 2014.

¹⁵⁹ *Google* као корпус пружа потврду: Моји студенти ми кажу да изгледам много здравија, срећнија и вибрантнија него друге особе *моје старости* (<http://www.ajurveda.rs/mkoza.htm>).

заједничког знања говорника и слушаоца познате су године говорног лица, односно особе која се узима као референтна тачка. То знање јесте основа која омогућава одређивање нечијих година изједначавањем с годинама друге особе.

Обавезна одредба може бити неодређене семантике, као у примеру – *човек неодређених година*. Најпрецизније одређивање налазимо у Андрићевом примеру ... *слика снажног, прибраног човека средњих година*. Корпус 2013 показује да се уз именицу *године* могу јавити и, у семантичком смислу, експлицитне одредбе, типа *човек двадесетих/тридесетих и сл. година*.¹⁶⁰ Закључак који се може извести за именицу *година* у квалитативном генитиву јесте да се њом човек квалификује по узрасту, животној доби на основу ширих, искуствених знања (нпр. знања о томе како изгледа особа средњих година, или како би требало да изгледа особа од тридесет година), а не искључиво на основу језичких података. Та су знања заснована на познавању изгледа прототипичне особе одређеног узраста.

Квалитативни генитив којим је у нашим примерима изражен узраст употребљен је углавном у функцији атрибута, осим последњег примера, са апозитивном функцијом.

Издавање узраста као појаве инхерентне човеку у односу на друге инхерентне појаве (које представљамо у следећој подтачки) има смисла и због тога што је узраст апстрактне природе. Ако појам означен именицом у квалитативном генитиву посматрамо као ПОСЕСУМ (каже се *Колико година имаш?*, *Он има ... године/година*), овај тип посесије везује се за апстрактну посесију по Хајневој класификацији. У питању су, дакле, случајеви у којима је посесум изражен појмовима који се не могу видети нити додирнути (осећања, психолошка стања и сл.) (2007а: 88). Узраст и године могу се концептуализовати и као САДРЖАТЕЉ, а таква концептуализација повлачи за собом употребу конструкције у + Л (о томе в. т. V.1.1.2.4 и VI.1.2.2.2 овог рада).

¹⁶⁰ М. Ковачевић примећује да се као обавезна одредба у овом моделу може јавити и број, али да то може бити само „neka desetica od 20 do 90“ (1983а: 161), нпр. *човек двадесетих година*. Он примећује и то да се као синоним ових синтагми јављају синтагме типа *човек од око двадесет година*, али не и *двадесетогодишњи човек*, јер то значи *човек од двадесет година* (*ibid.*).

1.3.1.2.2. Квалификавање осталим појмовима везаним за човекову телесну природу

Сада ћемо прећи и на примере квалификације осталим појавама везаним за човекову телесну природу. Будући да се у истом примеру често јавља више одредаба везаних у низове, не можемо направити строгу потподелу, али смо, ради боље прегледности, примере распоредили у неколико група, на основу тога која се лексема јавља у функцији квалитативне одредбе у генитиву.

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- Ови су људи **врло високог раста** (Цвиј., 43). *Свеишеник* млад, нешто испод тридесет година ... **вишег раста**, стасит (Кост. Т. 5, 6, Гр. РСАНУ). *Ератостен, човек од непуних шездесет година, средњег раста, врло углађених, скоро церемонијалних манира...* (М. Миланковић, Кор.).
- Фратар је посматрао *странца, високог руменог младића, лепог, мирног и безбрижног изгледа* (Андр., 84). Дечаков је поглед, опет одсутан ... гледао рајску башту и у њој *девојку лаког корака и необичног изгледа* (Андр., 178). ... који су били, као лутке, безизразних лица, *сви истог лика* (Андр., 163). Јулица изишла *девојчица чудне лепоте и нежности* (Сек., 59).
- Жан Батист Етјен Давил ... био је ближе четрдесетим него тридесетим годинама, висок, плав, **права хода и погледа** (Андр., 25). *Студент ... крезуб, великог забаченог чела, продорног погледа и подсмевачког изгледа* (Вас. Д. 2, 13, Гр. РСАНУ). Пред њим је стајао *тај младић оштра погледа* (Андр., 66). То је био *црномањаст човек, жута лица, уфитиљених црних бркова, укочена погледа, споре речи, одмереног држања* (Андр., 99). И заиста, *тај човек насмејаног погледа и живих нечујних покрета* никад није мировао (Андр., 220). Најстарији је Хамди-бег Тескеречић, *крупан старац, спорих покрета* (Андр., 11).
- То је ... *крупан, прерано сазрео господин подсмешљива израза лица и кратке а оштре речи* (Андрић 4, 118; Гр. РСАНУ). Упознао се са ... *фра-Ивом Јанковићем, човеком од сто и четири оке тежине, али жива духа и оштре речи* (Андр., 67).

- Не би се могло рећи да је ... пријатан *тај напола сељачки пашиа крута држања* (Андр., 53). Ибрахим-ага је мршав, *висок и погнут старац седе браде, строгог и достојанственог држања* (Андр., 69). То је био посве *млад човек ... савршено развијен, племићког држања* (Андр., 195). Милан је врло *нежан младић средње висока стаса и необично лепе седеће позе* (Сек., 167). *Тај нежни младић ванредно лепих поза*, имао је нешто аристократско (Сек., 181).¹⁶¹ И *та стара госпођа отменог држања...* (Киш, 19).
- Командант везирове гарде био је ... *Бехиет, човек неуништивног здравља* (Андр., 173).
- ПРЕДИКАТИВ: И други је тип *високога раста али виткога стаса* (Цвиј., 43). Био је *дивовске снаге* (Андр., 71). Држи се као стијена и жена је *невјеројатне енергије* (НИН, 40). Била је од оне врсте девојака што су *ситне кости*¹⁶² и омалене (Андр., 103).

У ову групу сврстали смо именице којима су означени појмови инхерентни човековој телесној природи – *раст* (у значењу 'висина и облик тела, стас'), *изглед* и *израз* ('спољашњи лик, изглед нечега, спољашност'), *лепота* (која би се осим као 'особина, својство онога који је леп' могла дефинисати и као 'леп изглед'); затим именицама *реч*, *ход*, *покрет(и)* (в. секундарна значења именица: *реч* 'начин изражавања'; *ход* 'начин корачања'; *покрет* 'начин кретања, гестикаулација').¹⁶³

Именицама *манир(и)*, *држање*, *поза* особа се квалификује по начину на који се обично понаша, опходи (*држање* 'опхођење, понашање', али и 'положај, став тела'; *манир* '(обично у мн.) начин понашања, стил опхођења'; *поза* 'држање, положај тела').

Интересантно је и то да се именица *лепота* често јавља у квалитативном генитиву (*жена велике/ретке/необичне лепоте*). Њен антоним, именица *ружноћа*,

¹⁶¹ И овај и претходни пример И. Секулић за наше језичко осећање помало су стилски обележени.

¹⁶² Нама се чини да именица *кост* у овом Андрићевом примеру има значење 'телесни састав, грађа, конституција'. РСАНУ ово значење не бележи.

¹⁶³ Напомињемо да је ово наша дефиниција именице *покрет*. РМС ову именицу у једном од секундарних значења дефинише као 'мењање положаја тела и делова тела, гест', без напомињања да је ова реализација везана искључиво за множински облик именице. У остатку текста дефиниције ћемо преузимати из РСАНУ за све лексеме које су досад обрађене (закључно са последњим објављеним, 19. томом), док ћемо за речи које још увек нису обрађене у РСАНУ дефиниције преузимати из РМС.

не јавља се у тој позицији у нашој грађи. Занимало нас је да ли је за некога уобичајено рећи да је *човек/жена велике ружноће*. Претражили смо Корпус 2013 и на упит *ружноће* добили само један пример с том именицом у квалитативном генитиву, и то у преводу романа Т. Мана:

- Био је то *мален, мршав човек ... изразите и* могло би се рећи *убиствене ружноће* (Т. Ман, Кор.).

Дакле, када квалификујемо некога по лепоти, очито смо склони да крећемо од позитивне стране скале.

У основи примера ове групе налази се метафора коју формулише К. Никифориду – ОСОБИНЕ СУ ПОСЕСУМИ (1991: 185).

1.3.1.2.2.1. Координиране квалитативне одредбе

У овој групи примера уочили смо честу појаву координираних конструкција:

- *девојка лаког корака и необичног изгледа, [студент] продорног погледа и подсмевачког изгледа, човек насмејаног погледа и живих нечујних покрета, господин подсмешљива израза лица и кратке а оштре речи, [човек] жива духа и оштре речи, нежан младић средње висока стаса и необично лепе седеће позе;*
- *девојчица чудне лепоте и нежности, [човек] права хода и погледа.*

Координирањем се, као што је познато, могу везивати синтаксичке јединице истог ранга с истом синтаксичком функцијом. У нашим примерима координиране су квалитативне одредбе са обавезним детерминаторима (нпр. *девојка лаког корака и необичног изгледа*) или само генитивне именице, са заједничком обавезном одредбом (*девојчица чудне лепоте и нежности*).

Оно што је за нас индикативно јесте индиректна потврда коју смо добили посматрањем семантике чланова који се могу координирати, а то је да група коју смо управо представили заиста чини ужу семантичку целину – координирају се само квалитативне одредбе које су и семантички усаглашене (на такав закључак упућује наш корпус; могуће је да би други корпус показао нешто другачију

ситуацију). Као да се успоставља, осим синтаксичке, и нека суптилна семантичка координација. Чини нам се, а наши примери то и потврђују, да координацијом управљају и неки несвесни мисаони механизми који доводе до тога да повезане јединице буду и истог нивоа конкретности, односно апстрактности. Примери синтагми координираних везником *и* показују да имамо несвесну тежњу да се у описивању држимо једне линије.

Међутим, није реч о строгом правилу, већ пре о тенденцији, јер се у нашој грађи налазе и примери типа: *Иза њеног ... лика крила се умна, трезвена и окретна жена снажне воље и неуморног тела, [човек] жива духа и оштре речи* у којима су координиране конкретније и апстрактније одредбе. Било би занимљиво направити посебно испитивање координираних речи и синтагми са квалитативним значењем и проверити ово запажање.

Случај са асиндетском координацијом је другачији. Тако се у примеру: *То је био црномањаст човек, жута лица, уфитиљених црних бркова, укочена погледа, споре речи, одмереног држања* (Андр., 99) нижу конкретније, а затим апстрактније одредбе. Будући да је циљ оваквих одредби описивање појма означеног управном именицом, појава више таквих одредби је и разумљива, јер доприносе потпунијем и детаљнијем опису.

1.3.1.3. Квалификавање појмовима у вези с човековом интелектуалном, емоционалном и етичком природом – способношћу да расуђује, осећањима, моралним принципима и сл.

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- *Незаобилазну личност оригиналних идеја* представља Александар Белић (Н. Арсенијевић 2003а: 110). У Шумадији сам имао највише прилике да се дивим *сељацима широке и објективне интелигенције* (Цвиј., 37). Како прича *стари гробар, крезуб и древан, али одлична памћења...* (Сек., 31). Отац ми је једном објаснио да се два човека који говоре различите језике ипак могу некако споразумети ако су људи *добре воље и добре памети* (Киш, 84).

- Нико не уме тако да чека као прави, босански „Турци“, то јест људи *тврде вере и каменитог поноса* (Андр., 52). То је био *човек неодређених година, неодређеног порекла, народности и расе, неодређених веровања и погледа и исто тако неодређеног знања и искуства* (Андр., 230). Никако се не предаје без отпора ... *понајмање човек његових година, његовог васпитања и његове расе* (Андр., 133). Колоња је био *човек савремених схватања* (Андр., 232).
- Иза њеног ... лика крила се *умна, трезвена и окретна жена снажне воље и неуморног тела* (Андр., 54). Све се више јављају личности *велике воље* (Цвиј., 34). Ми Срби смо људи *кратког даха* (Пол., 11). Међу њима има људи *највећег пожртвовања* (Цвиј., 25). Давил је био ... *човек јаке дисциплине духа и тела* (Андр., 248). Упознао се са ... *фра-Ивом Јанковићем, човеком ... жива духа и оштре речи* (Андр., 67). *Овај човек без корена и равнотеже, али чиста срца и љубопитљива духа*, имао је ... *несебичну страст* (Андр., 234). Утичу заразно на околину и *на људе мање јаког темперамента* (Цвиј., 25). Ту врсту јунаштва су неговали и *људи страшљивих природа* (Сек., 50).
- У свим срединама и свим колективима ... постоје *појединци зачуђујућих способности* (Р. Драгићевић, Пол., 12). То је био ... *човек господског порекла и осредњих способности* (Андр., 160). Твој бивши директор ми је казао да си ти *младић лепих способности* (Сек., 111). Знало се ... да су то *младићи ретких способности* (Сек., 152). У свакој етничкој групи има *индивидуа различитих антрополошких особина* (Цвиј., 6). Пуковник Вукчевић, бриљантан официр и *човек највиших моралних особина*, умро је... (Пол., 29. 7. 2001, Кор.).
- ПРЕДИКАТИВ: Динарски су људи *живог духа и танане интелигенције* (Цвиј., 17). Старовлах је *живог духа* (Цвиј., 41). Људи динарског типа су по правилу *живљег темперамента* (Цвиј., 25). Људи динарског типа су често *необуздане природе* (Цвиј., 26). *Лакомислене је природе*, не прима ништа к срцу (Сек., 93).

Ни у овој групи није могуће правити строге поделе према лексемама у функцији квалитативне одредбе, па смо направили условну класификацију на

четири групе. У првој се управни појам квалификује неком именицом која означава појмове из области интелектуалних способности – *идеје, интелигенција, памћење, знање, искуство*; у другој групи појмовима из области етике – *вера* (не у значењу религијског убеђења, већ у значењу ’уверења, схватања’), *веровања, схватања, погледи, понос, васпитање*; у трећој групи појмовима везаним за темперамент и духовну природу – *воља, дах* (’јачина, снага воље’), *дух, темперамент, природа, пожртвовање, дисциплина*; у четврту групу сврстали смо квалификацију уопштеним појмовима, као што су именице *особине и способности*, које су на вишем нивоу категоризације (у овом случају употребљене увек у множини, јер се, наравно, претпоставља да човек мора имати више особина и способности); уз то, пошто су крајње неспецификоване, обавезна одредба их конкретизује: тако се у нашим примерима способности оцењују по квалитету (као позитивне – *зачуђујуће, лепе, ретке*, односно као мање позитивне – *осредње*); са друге стране, особине се помоћу одредбе везују за неки тип; у нашим примерима реч је о моралним и антрополошким особинама.

Појмови везани за четири условно издвојене групе апстрактне су природе. Везујемо их за апстрактну посесију (отуда и могућност да се, осим атрибутски, изразе и предикатски, нпр. *Он има оригиналне идеје / одлично памћење / савремена схватања / војничку дисциплину / осредње способности*). Као што смо већ поменули, Хајне изражавање посесије са посесумима овог типа (апстрактним појмовима) посматра као проширење од основног модела односа ПОСЕСОР–ПОСЕСУМ на модел КВАЛИФИКОВАНИ–КВАЛИФИКАТОР: „Ако неко каже да нека особа *нема манире/осећања/мозга* и сл., порука се пре везује за њене особине него за посесуме“ (1997б: 155).

1.3.1.4. Квалификавање појмовима који су везани за човеков социјални живот – друштвени, професионални положај и порекло

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- Тито је био човек *велике моћи и утицаја* (Пол. онлајн, 23. 10. 2013). Општу лингвистику нам је предавао први од два поменута [професора] ... човек *давнашње међународне репутације* (Гриц., 218).

- За њима се лактала читава *гомила чељади непознатих или неодређених чинова и звања* (Андр., 30). Отац, кога добро памтим, био је *господин неодређеног занимања* (Гриц., 118). Планирамо да управни одбор буде састављен од најмање 20 људи *различитих занимања* (Пол., 11). *Семантичари лингвистичке, филозофске и психолошке оријентације...* (Радовановић 2007: 185).
- То је био *малоуман човек непозната порекла* (Андр., 71). У Травнику је некад живео стари Крцалија, *човек ниског порекла и без нарочитог угледа* (Андр., 124). Цивилну власт организовао је ... *угледни политичар албанског порекла* (Пол., 19). Ибрахим-паша није био ... *човек скоројевић и непозната порекла* (Андр., 163). То је био *човек неодређених година, неодређеног порекла, народности и расе, неодређених веровања и погледа и исто тако неодређеног знања и искуства* (Андр., 230). То је био ... *човек господског порекла* (Андр., Кор.). Редитељ приказује како је *један човек скромног порекла* постао херој (www.rts.rs, 3. 5. 2010, Кор.). *Човјек се унезгоднио, племенитог рода* (Кустурица, Пол., 9).
- ПРЕДИКАТИВ: Кад сам већ била *такве среће* да се не родим у некој пристојнијој вароши (Кап., 29). Није рђаво свршити трговачку школу, нарочито кад је неко *имућног стања* (Сек., 183). Обојица су *старог чисто кастиљанског [шпанског] порода* (Сек., 197).

У ову семантичку поткласу квалитативног генитива сврстали смо именице којима се човек квалификује према свом утицају и угледу у друштву, као и према свом занимању, односно чину. Овде смо сврстали и примере у којима се у предикативу налази фразеологизам.¹⁶⁴

У нашој грађи овакви примери нису бројни, али су у говору прилично фреквентни (у Корпусу 2013 проналазимо много примера типа *уметник/спортиста/научник међународне репутације; локални бизнисмени сумњиве репутације*).

Појмове утицаја, угледа и порекла везујемо за апстрактну посесију.

¹⁶⁴ *Бити такве среће* у датом контексту тумачи се помоћу наставка – *да се не родим у некој пристојнијој вароши*, дакле, као израз *бити лоше, слабе, зле среће* (в. РМС, под *срећа* изр.). Појам *среће* не спада једнозначно у ову семантичку поткласу, али се у њу може уклопити, будући да се односи на задовољство својом животном ситуацијом и стањем.

Порекло се може изразити самом именицом *порекло* и њој синонимним именицама (*род, пород*). Погледаћемо дефиниције ових именица у РМС, као и обавезне одредбе које се уз њих јављају у нашој грађи:

- *порекло* 'припадност по рођењу (породици, класи, нацији и сл.), род'; обавезне одредбе потврђене нашом грађом: *непознато, неодређено; ниско, скромно; албанско; господско*;
- *род* 'порекло (породично), генеза; друштвени степен, углед који од тога зависи'; обавезна одредба *племенит*;
- именица *пород* у РСАНУ потврђена је у значењу 'порекло' неколиким примерима,¹⁶⁵ тако и пример *кастиљанског порода* тумачимо у значењу 'шпанског порекла'.

1.3.1.4.1. О *генитиву порекла* у Стевановићевој класификацији

Генитив порекла Стевановић посматра заједно са примерима у којима се човек квалификује припадношћу одређеној вери и народу. Међутим, таква класа не понаша се једнообразно. Једино се именица *порекло* (и њој синонимна именица *род*) не јавља искључиво као критеријум класификације управне именице – можемо рећи да је неко *високог/племенитог/српског порекла*, али то значење можемо изразити и помоћу конструкције *с(а) + И*, односно помоћу реченице са глаголом *имати*:

- Могао [је] да осети присуство Јевреја, или *особа с јеврејским пореклом* (Ф. Давид, Кор.).
- Уверење о бугарском пореклу добија се ... уколико један од родитеља *има бугарско порекло* (Пол., Кор.). Карла Бруни-Саркози *има италијанско порекло* (www.rts.rs, Кор.). Мадона је удата за Гаја Ричија, који *има јеврејско порекло* (www.rts.rs, 21. 9. 2008, Кор.).

¹⁶⁵ Наводимо примере из необјављене секције РСАНУ: Истина да самъ я одъ порода простогъ, ал' самъ у двору вашемъ ... одрасла (Мих. П. 1, 39). Ова четири простака [су] еднаког с' тобом порода? (Игњ. М. 1, 116). Ја [сам] хтео да она мене, особу моју, не краљевски пород, но сиротог писара љуби (Шапч., Низ. прип., 12).

Међутим, када кажемо да је *неко одређене вере/народности/расе*, не можемо употребити конструкцију *c(a) + И*, нити рећи да неко *има одређену веру/расу* (о томе в. следећу подтачку).

Генитив порекла Стевановић не убраја у квалитативни, али истиче да му је близак, јер на неки начин „казује особину (квалитет) појма од чијег имена зависи ... осим тога, он означава коме пореклу, коме роду, коме соју, којој вери, коме племену, коме језику итд. припада појам од чијег имена тај генитив зависи“ (⁵1991б: 192), с тим што је, како каже, у односу на квалитативни генитив, „одређеније посесивног карактера“ (*ibid.*, 193).¹⁶⁶

Стевановићеви примери за генитив порекла су: ... јер је био *њемачког поријекла*; А јеси ли ти, аго, *нашег рода и наше земље син*? Бејаше *људи различних племена и језика*; Хапси све што је *наше вјере и закона*; Она је *копилског соја*; *Царске је вјере*; Тако ћемо се лакше приближити *нашој браћи римског закона*; Ти си, Марко, *соја орјатског*; *Кћи је добрих родитеља*.

Генитиве које Стевановић сврстава у генитив порекла ми распоређујемо у две генитивне категорије – у генитив близак посесивном генитиву, који би се могао назвати *релационим*,¹⁶⁷ и у квалитативни генитив, у оквиру кога издвајамо подврсту *категоријално-квалитативног генитива* (в. сл. т.).

У први тип (посесивног релационог генитива) сврставамо све случајеве у којима је генитивом енкодиран ПОСЕКОР: *Кћи је добрих родитеља*; *А јеси ли ти, аго, нашег рода и наше земље син?*; *Бејаше људи различних племена и језика*.

Дакле, добри родитељи на неки начин поседују своју кћер (РОЂАЦИ СУ ПОСЕСУМИ); род (овде, по нашем мишљењу, у значењу 'народ') и земља су, у метафоричном смислу, изнедрили свог сина, па га и поседују; трећи, Глишићев

¹⁶⁶ Он истиче да је генитив порекла заправо аблативног карактера, да се у њему преплићу посесивно и аблативно значење (*ibid.*, 193), и то објашњава на примеру: *Кћи је добрих родитеља*: „Иако кћи припада својим родитељима, она у исто време потиче од тих родитеља“ (*ibid.*). И Петерсен истиче да генитив порекла ступа у конкурентске односе са аблативом, исто као и генитив материје, и да га је од овог другог понекад тешко разликовати (1925: 151). Пример *деца честитих родитеља* М. Ивић коментарише као пример синкретизма посесивног генитива и аблатива потицања (1953–1954: 196).

¹⁶⁷ В. Петерсен примере типа *мајка богова, син небеса, деца богова* сврстава у посесивни генитив, и то тзв. генитив односа (*genitive of relationship*) (1925: 151), а каже да се у неким од ових примера осећа и нијанса порекла. И Стевановић издваја тип посесивног генитива којим се „казује однос сродника, пријатеља, непријатеља, сарадника, као и лица у службеном или пословном односу према појму с именом од кога зависи и које допуњава облик генитива“ (⁵1991б: 177), нпр. *кћи ковача Миће*, али га не именује посебним термином (нити у њега убраја примере које издвајамо у класу релационог генитива).

пример за савремено језичко осећање је необичан (рекли бисмо људи из различитих племена, док конструкцију људи ... језика сигурно не бисмо употребили), али је писац сигурно имао на уму да људи припадају одређеним племенским и језичким заједницама (метонимија: ЈЕЗИК ЗА ЗАЈЕДНИЦУ КОЈА ТИМ ЈЕЗИКОМ ГОВОРИ), па га, самим тим, оне поседују.¹⁶⁸

Са друге стране, примере: *јер је био њемачког поријекла; Ти си, Марко, соја орјатскога;*¹⁶⁹ Она је *копилског соја* сврставамо у квалитативни генитив, заједно с нашим примерима у којима се управна именица одређује именицом *порекло* и њој синонимном именицом *род* (т. 1.3.1.4 овог поглавља).

По Стевановићевом тумачењу, ПОСЕКОР би у свим овим примерима био изражен појмом у генитиву (*човек немачког порекла*). Аргумент против тврдње да би генитив порекла могао бити посесивни генитив видимо у значењу саме именице *порекло*, која означава 'припадност по рођењу (породици, класи, нацији)'. Сама лексичка семантика ове именице говори у прилог тврдњи да је ПОСЕКОР заправо човек, а да му, у апстрактном смислу, припада одређено порекло.¹⁷⁰

У трећу групу, коју ћемо назвати *категоријално-квалитативним генитивом*, сврставамо Стевановићеве примере: *Хапси све што је наше вјере и закона; Царске је вјере; Тако ћемо се лакше приближити нашој браћи римскога закона,*¹⁷¹ као и примере из наше грађе у којима се управни појам одређује именицама *народност, вера, раса*. Ту групу разматрамо у тачки која следи.

¹⁶⁸ И у овом типу генитива обавезна је одредба, будући да нема информативности у податку да је неко кћи родитеља, нити да потиче из неке земље, односно племена. Пошто би такве конструкције биле семантички блокиране, неопходно је употребити одредбу. И сам посесивни генитив, како смо видели, захтева одредбу, експлицитну или имплицитну (в. т. 2.5.4), па постојање одредбе не негира могућност да је у питању посесивни генитив.

¹⁶⁹ *Бити соја орјатскога* значи 'бити ниског, рђавог порекла'.

¹⁷⁰ Слично запажање налазимо и у раду Стипчевић–Самарџић 2003: 14.

¹⁷¹ Именица *закон* у овом примеру синонимна је са именицом *вера*. У питању је застарело значење, које РСАНУ даје под бројем 4.

1.3.1.5. Квалификавање полом, расом, народношћу и вером – категоријално-квалитативни генитив

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- Кад именица означава *особу мушког пола* (тј. кад је природног мушког рода), а мења се као именица женског рода... (Д. Кликовац, Кор.). Српска православна црква не признаје бракове *особа истог пола* (Пол., 11. 1. 2008, Кор.). Највише шанси да уђе у парламент има *високообразована особа мушког пола* (Пол., 8. 12. 2006, Кор.). Пре пола дана рођено [је] *дете мушког пола* (Пол., 16. 7. 2001, Кор.).
- Никако се не предаје без отпора ... понајмање *човек његових година, његовог васпитања и његове расе* (Андр., 133). Ми смо деца Божија и људи *аријевске расе* (Н. Велимировић, Кор.). Играју ту игру извлачења оног најгорег *из људи беле расе* (Пол., 25. 4. 2008, Кор.). Доласком људи *друге расе и других обичаја*... (Пол., 11. 12. 2006, Кор.).
- Белгијске власти су упозориле да *стотине људи албанске народности* ... долазе у Брисел (Пол., 3. 3. 2010, Кор.). Сејшелски архипелаг насељавају *људи разних раса и разних народности* (Пол. магазин, Кор.). Посебно је важно да су овде данас присутни *људи свих народности и вероисповести* (Пол., 31. 5. 2010, Кор.).
- Sprema се прасетина, а за *осуђенике муслиманске вере* овчетина (Пол., 15). И он се био ... навикао ... на онај нељудски живот који је пролазио у ... надвикивању и надметању са Турцима, *са рајом свих вера и путницима сваке врсте* (Андр., 113). Дефосе није био изненађен упорством којим се у Босни не само Турци него и *људи свих осталих вера* бране од сваког утицаја (Андр., 240). Свака бројка страдања *људи било које вере*... (НИН, Кор.). Бесмисленост ратовања ... *против људи друге вере* (Пол., 27. 10. 2007, Кор.). Договарају се много боље него многе средине у којима живе *људи исте вере и нације* (Пол., 27. 10. 2007, Кор.). У једној раци нашло се *1057 људи Мојсијеве вере* (Пол., 21. 12. 2009).
- *Људи динарског типа познате мученичке историје*, који су се вековима борили за живот и одржање... (Цвиј., 29).

Погледаћемо дефиниције значења генитивних именица из наших примера у РСАНУ, односно РМС, и навести обавезне одредбе које се уз њих јављају:

- *пол* 'анатомско-физиолошка обележја која разликују мушкарца и жену, мужјака и женку'; руски МАР пружа много потпунију дефиницију: 'укупност особина живог организма које омогућавају размножавање, по којима се мушкарци разликују од жена; једна од класа живих бића које се разликују на основу тих особина'; одредбе *мушки, женски, исти*;
- *раса* 'историјски настала скупина људи која има неке заједничке наследне физичке и психичке особине; боју коже, очију, облик лобање, узраст и сл.'; обавезне одредбе: *аријевска, бела; његова, друга*;
- *народност* 'припадност некој нацији, одн. националној мањини или етничкој групи; осећај припадности некој нацији, одн. националној или етничкој групи; националност'; обавезна одредба *неодређена*; друге могуће одредбе, како Корпус показује, јесу: *албанска*; уз управну именицу у множини могуће су одредбе *разне, све* и др.;
- *вера* 'одређена религија, религиозна организација, вероисповест'; обавезне одредбе: *муслиманска, Мојсијева; било која, друга, иста*; одредбе *све, све остале* захтевају множинску управну именицу (*људи свих осталих вера*) или управну именицу са збирним значењем (*раја свих вера*);
- *историја* 'скуп чињеница везаних за прошлост, живот, развој'; реч *историја* се у овој групи свакако појављује као маргиналан члан, па сличне примере у Корпусу нисмо нашли.¹⁷²

Као што смо поменули, наша мотивација да квалификацију именицама *вера, народност* и *раса* издвојимо од квалификације пореклом јесте то што се оне понашају искључиво као класификационе – можемо, дакле, рећи *човек одређене вере/народности/расе*, као и да *човек јесте одређене вере/народности/расе*, али не и да **човек има одређену веру/народност/расу*. Такав пример нисмо пронашли ни у грађи, а ни у Корпусу.¹⁷³ Овде не постоји ни могућност употребе конструкције

¹⁷² Задали смо упит по регуларном изразу *човек/људи* $[[\{0, 5\}$ *историје*, што значи да се између управне и генитивне именице може наћи до пет речи.

¹⁷³ Када кажемо да су појмови *вера, народност* и *раса* класификациони, можемо да направимо паралелу са категоријом пола код људи – каже се да је нека особа мушког или женског пола, а не

c(a) + И. Међутим, можемо рећи да *неко припада одређеној вери или вероисповести, народу, раси*. То показује и Корпус, из кога ћемо навести један симптоматичан пример:

- Хиспаноси, Азијати, црнци и сви други који не припадају белој раси, вери или нацији... (Пол., 28. 1. 2007, Кор.).

У конструкцијама *човек одређене вере/народности/расе*, које сврставамо у подврсту квалитативног генитива, за коју предлажемо термин *категоријално-квалитативни генитив*, као посесор енкодиран је појам означен генитивном именицом, али се, у неком смислу, као посесор може посматрати и појам означен управном именицом.

Слично запажање налазимо и у синтакси Р. Симића и Ј. Јовановић – ови аутори примећују да код генитива порекла (који, како смо поменули, класификују у посесивне генитивске конструкције са претежно квалитативним значењем), у који сврставају пример *тежаци крићанског закона*, постоји двосмеран својински однос, јер „колико ’тежаци’ припадају ’закону’”, тј. спадају у ред људи те вере, толико и ’закон’ тј. вера, припада ’тежацима’. Својински однос је двосмеран, бар по могућностима аналитичке интерпретације“ (2002: 458).

1.3.1.5.1. Зашто се припадност класи изражава квалитативним генитивом

Запитали смо се због чега се припадност класи изражава квалитативним генитивом. Прототипичан је случај да се квалитативним генитивом описује одређени део неке целине, чиме се посредно квалификује и сама целина у коју тај део спада. Део који се квалификује мора бити упечатљив, уочљив, важан, такав да његово описивање (самим тим и истицање) може да спецификује слику целог појма.

Осим преко квалификације конкретног дела тела, људи се, као што смо видели, могу описивати и појавама које су у складу с њиховом телесном природом (тежином, висином, изгледом), као и апстрактнијим појавама – могућношћу апстрактног размишљања, на пример (интелигенцијом, памћењем,

да има одређени пол. О схватању пола као категоријалне класе говори и Павловић (2007: 440, у фусноти).

идејама). Људи се могу квалификовати и појавама с којима су метонимијски повезани – такви су занимање, углед, моћ, утицај. Дакле, могло би се рећи да се категоријом квалитативног генитива у српском језику могу изразити све особине које управни појам поседује – конкретније или апстрактније.

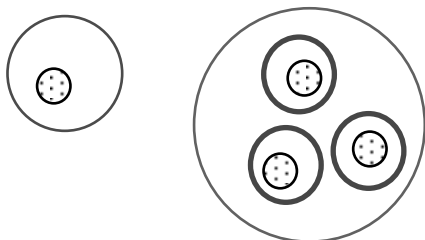
Постоје особине које су такве да се на основу њих могу правити за људе релевантне класификације. Такве су класификације људи према припадности одређеној раси, полу, вери или народности.

Када кажемо да је нека особа одређеног пола, ми заправо мислимо да она поседује извешан скуп особина које је одликују као јединку датог пола, и на основу којих улази у класу са особама које деле те особине. Исто тако, када за некога кажемо да је одређене расе (црне/беле), ми заправо мислимо да поседује одређене антрополошке особине, на основу којих и припада одређеној скубини људи коју називамо расом. Када кажемо да је неко одређене вере, мислимо на то да са другим људима дели религиозна уверења која поседује.

Дакле, човек поседује извесне особине/уверења, на основу којих се сврстава у неке класе. Реч је о двосмерном припадању. Човек поседује извесне особине, а заједно с тим особинама сврстава се у одређену класу, тој класи припада.

Слично размишљање налазимо код С. Павловића. Овај аутор разматра пример *свако дете мушког пола* и каже да би се генитив *мушког пола* могао третирати као квалификативни уколико би се пол посматрао као интегрални део детета, али да је исто тако могуће концептуализовати пол као категоријалну класу којој дете припада (Павловић 2007: 440, у фусноти).

То би се схематски могло представити на следећи начин:

Дијаграм бр. 9: Сврставање неког ентитета са одређеним особинама у класу ентитета са истим особинама

Већи круг с леве стране симболизује особу, мањи круг у оквиру већег симболизује скуп особина (представљених тачкицама) на основу којих се дата особа сврстава у неку класу (рецимо класу особа истог пола), представљену великим кругом са десне стране.

1.3.1.5.2. Теза о пореклу квалитативног генитива од посесивног преко генитива порекла

Иако смо се у овом раду определили за синхрони пресек значења квалитативних падежа, истраживање нећемо у потпуности лишити дијахроне димензије, бар у мери у којој то буде неопходно за посматрање настанка појединих значења. На овом месту осврнућемо се на размишљање С. Павловића о пореклу квалитативног генитива.¹⁷⁴ Он ову категорију сврстава у семантичку сферу инклузивне физиономијске квалификативности парцијалног типа и истиче да „базирајући се на значењу 'имати' овај тип квалификативности полази од исте релације као и семантичка категорија посесивности“ (2007: 436). Павловић, дакле, сматра да се од посесивног генитива, којим је изражена прототипична посесивност, са посесором енкодираним у генитиву, развија квалификативни генитив као тип инверзивне посесивности, у којој је генитивом исказан посесум. Овај аутор истиче да је „граница између посесивности и квалификативности у начелу ... дефинисана волуминозношћу детерминативног члана синтагме. Ако је детерминативним чланом означен инхерентни ентитет детерминисаног појма, говориће се о квалификативности, а уколико је детерминативним чланом обухваћен детерминисани појам, говориће се о посесивности“ (*ibid.*). Дакле, код посесије се као детерминативни члан јавља посесор, а код квалификативности – посесум.¹⁷⁵ Ово је и наше виђење односа посесора и посесума код посесивног и квалитативног генитива.

¹⁷⁴ Павловић истиче да се квалификативни генитив усталио у старосрпском језику тек у XVII веку (до тада се јављао тек спорадично, као периферно синтаксичко средство за изражавање адноминалне квалификативне детерминације) (2007: 437–438).

¹⁷⁵ С. Павловић говори о волуминозности детерминативног члана. Он заиста обухвата детерминисани појам ако је у питању соматска посесивност (*брада овог човека*). Међутим, критеријум волуминозности доводи се у питање када се квалификативним генитивом не означава део тела, већ нека апстрактна особина (*човек велике интелигенције*) (а и сам аутор границу види као начелну).

С. Павловић даље сматра да се на прелазу између посесивности и квалификативности налазе примери типа *човек племенита рода*, „где је детерминисани члан квалификован припадношћу специфичном ентитету као класи. Овде се практично ради о интерференцији посесивности и квалификативности, односно о категоријално-посесивном или посесивно-квалификативном значењу“ (*ibid.*).

Претпостављамо да С. Павловић именицу *род* посматра у значењу 'народ', будући да је тумачи као посесора. Међутим, наше је мишљење да именица *род* у овом примеру има значење 'порекло' (*човек племенитог порекла*), и да је, као што смо већ изложили, човек заправо посесор (а не посесум, као по Павловићевом тумачењу). Да именица *порекло* означава 'народ', не бисмо имали одредбу *племенит*, већ неку другу (колокације *племенит род*, *племенито порекло су*, са друге стране, уобичајене).¹⁷⁶

Међутим, сматрамо важним Павловићево тумачење интерференције посесивности и квалификативности, односно издвајање значења које назива категоријално-посесивним или посесивно-квалификативним (ми га називамо *категоријално-квалитативним*).

1.3.1.5.3. Када кажемо да је неко српског порекла, а када да је Србин и да ли је то исто?

У нашој грађи нашао се пример:

- Цивилну власт организовао је ... *угледни политичар албанског порекла* (Пол., 19).

Запитали смо се када се каже да је неко албанског/српског порекла, а када да је Албанац или Србин. Да ли се ове две варијанте користе као синонимне изражајне могућности или међу њима има разлике? У Корпусу 2013 задали смо као упит регуларни израз *српског порекла* и добили 416 резултата.

Прегледали смо првих сто конкорданци и закључили да се ова конструкција користи када се жели нагласити да је нека особа (да су неке особе)

¹⁷⁶ И старословенски речници примере (које ћемо транскрибовати) *човек добра/блага/славна рода* дају као потврде за значење 'порекло', а не 'народ, племе' (в. РСтЈ, РС под *родъ*).

одређеног порекла иако нека друга одредба у ужем контексту на то иницијално не указује:

- Обрад Кесић, *угледни амерички политичар српског порекла*, изразио је данас уверење... (Пол., 2. 6. 2001, Кор.). Парадигматичан је ... *лик Омер-паше Латаса, турског челника српског порекла* (Пол., 16. 9. 2006, Кор.). Година је обележавања 150. годишњице рођења Николе Тесле, *великог проналазача и научника српског порекла* (Пол., 26. 7. 2006, Кор.). ... у Медачком цепу, у којем су страдали *многи недужни цивили српског порекла* (Пол., 3. 7. 2001, Кор.). Информисање исељеника, *лица српског порекла* ... у иностранству о политици Републике Србије (*Закон о министарствима*, Кор.). ... „Историју Балкана“ Стевана Павловића, *професора српског порекла са Оксфорда* (Пол., 5. 10. 2000, Кор.). *Босанско-херцеговачки муслимани српског порекла* (Пол. културни додатак, 2001, Кор.).

Дакле, за америчког политичара није баш очекивано да не буде америчког порекла, као што бисмо и за турског челника пре очекивали да буде Турчин. У случају Николе Тесле реч је о мало комплекснијем скупу искуствених знања која учествују у формирању исказа, будући да је познато како је већи део свог научног века провео у Америци, а уз то, као спорно се намеће и питање његовог порекла (пошто је рођен у српској породици у Смиљану, месту на подручју данашње Хрватске, неки га сматрају и Хрватом). Што се тиче професора са Оксфорда, пре бисмо очекивали да буде Енглеz, и томе слично.

Ова конструкција може се користити и као еуфемизам, на пример када о народности није популарно говорити због осетљивих политичких прилика (као што је то био случај у Југославији):

- Као и *многи југословенски официри српског порекла* био је франкофил (Б. Петрановић, Кор.). На другом заседању АВНОЈ-а преовлађивали су *делегати српског порекла* (Б. Петрановић, Кор.).

1.3.1.5.4. Квалитативни или посесивни генитив?

На крају ћемо прокоментарисати и последњи пример из групе примера наведених на 109. стр.:

- *Људи динарског типа познате мученичке историје*, који су се вековима борили за живот и одржање... (Цвиј., 29).

Желимо да укажемо на разлику између овог генитива, који сврставамо у квалитативни, и њему, по лексичком саставу идентичног посесивног генитива. Мислимо да је Цвијић желео да каже како су људи динарског типа имали мученичку, тешку историју (у овом случају, *историја* означава 'збивања, догађаје, чињенице везане за нечију, прошлост, живот'; исп. значење ове именице дато у РСАНУ под 2а). Због тога се том историјом, као својим делом, могу и квалификовати.¹⁷⁷

Погледајмо сада следеће случајеве:

- Није Туђману окренуо леђа већ и данас тврди за њега да је „*први човек новије хрватске историје*“ (Пол., 27. 8. 2000, Кор.). Гарибалди је био слободни зидар и *један од најзначајнијих људи италијанске историје* (З. Николић, Кор.). ... о постојању несвесног у човеку, чије су постојање слутили *велики људи културне историје*, од Платона, преко Августина (В. Јеротић, Кор.). Посебна посланица за књижевну критику биће портрети *људи светске и српске историје* (Пол., 18. 11. 2006, Кор.).

Дакле, у примерима у овој групи реч је о посесивном генитиву – човек, односно људи припадају историји – хрватској, културној, италијанској, светској и сл. (сама реч *историја* употребљена је овде у свом примарном значењу 'развојни пут, целокупан ток прошлости појединих народа, племена и сл.'). Реч је, дакле, о истом граматичком моделу, чак и са истим лексемама у функцији управног и

¹⁷⁷ У вези с тим поменућемо следећа размишљања. Лејкоф и Гарнер примећују: “We have a metaphoric understanding of our past as ‘part’ of us” (1989: 186). Тумачећи мрежу и развој генитивних значења, К. Никифорићу формулише метафору у основи објекатског генитива ПОСЕДУЈЕМО ОНО ШТО НАМ СЕ ДЕШАВА (THINGS THAT HAPPEN (TO US) ARE (OUR) POSSESSIONS) (1991: 178).

детерминисаног члана у генитиву, али са различитом семантичком структуром – у квалитативном генитиву је посесум, док је у посесивном генитиву – посесор.

1.3.1.6. Квалификавање експлицитно класификационим појмовима – *тип/врста*, *ков* (’сој, врста, тип’), *калибар* (’ранг, класа, ниво’)

- Тако се уз њихову породицу накупила *многобројна гомила ... чанколиза и нехљебовића сваке врсте* (Андр., 163). И он се био ... навикао ... на онај нељудски живот који је пролазио у ... надвикевању и надметању са Турцима, *са рајом свих вера и путницима сваке врсте* (Андр., 113). ... са осећањем да је међу њих ушао *необичан човек и крвник нарочите и опаке врсте* (Андрић, Кор.).
- *Човек динарског типа* се осећа дубоко везан за своје националне претке (Цвиј., 23). Представници осталих група, изузевши *Србе панонског типа* и, донекле, *оне централнога типа*, немају какве више представе о својој прошлости (Цвиј., 24). *Људи динарског типа* су често необуздане природе (Цвиј., 26). *Људи динарског типа познате мученичке историје*, који су се вековима борили за живот и одржање... (Цвиј., 29). Волим свет ... где нема места за *фолиранте његовог типа* (Кап., 72). Није млади Дефосе само и искључиво *снажан и безбрижан младић „новога типа“* (Андр., 81).
- *Као многи економисти старога кова*, предавао се радо ... култу некога култа (Сек., 54). И он већ *младић, али сасвим другога и свога кова* (Сек., 89).
- Испред куће затичем типа, носиоца *мексиканских бркова првог реда* (Кап., 69).
- Кроз визуру испрва малог ситног хохштаплера ... а касније *играча великог калибра*... (НИН, 51).

У ову значењску групу сврстали смо класификационе именице *врста/тип*, *сој*, *калибар*. У РСАНУ *врста* је дефинисана низом синонима, као ’група, категорија; род, сорта; тип, ранг’. РМС даје дефиницију *типа* ’род, врста, скупина, сој’ (али као секундарно, термилошко значење). Мање су фреквентне и конотативно обојене именице: *сој* ’врста, класа’, *калибар* ’ранг, класа’, *ков*

'врста, тип нечега' (све у секундарним значењима). Дакле, ове именице се у нашим описним речницима тумаче као синоними.

У логици се појмови разликују по обиму, тако да се општи или генерички појам рода разликује од посебних појмова, који се односе на врсте или типове. Разлике између именица *врста* и *тип* свакако постоје у таксономијама појединих наука, али се оне у већини наших примера понашају као потпуни синоними.

Именицом *врста* управна именица квалификује се на основу одређене врсте којој припада, у коју се сврстава на основу одређених особина, с тим што је та квалификација прилично неодређена: *путници сваке врсте, чанколизи и нехљебовићи сваке врсте* (обавезни детерминатор *сваки* могућ је уз управну именицу у множини), *човек и крвник нарочите и опаке врсте (нарочит у значењу 'посебан, особен')*; може се рећи да се најодређенија квалификација постиже обавезном одредбом *опак*. У свим примерима ове групе уместо именице *врста* могла би се, без значењске промене, употребити и именица *тип (нехљебовићи сваког типа; човек и крвник нарочитог и опаког типа)*.

Једино се у Цвијићевим примерима, будући да су везани за поделу у антропогеографији (*човек/људи динарског типа*), именица *тип* не би могла заменити именицом *врста*. Дефиницију овог значења именице *тип* пронашли смо у руском МАР: 'характерный физический склад, облик человека, связанный с его этнической принадлежностью'.¹⁷⁸

У РМС именица *тип* је дефинисана као 'онај који се одликује одређеном особином унутар исте врсте, изразити представник одређене групе људи: акустички тип, визуелни тип'), којом би се могао објаснити Андрићев пример *младић „новога типа“*.

Поменули смо да се и именице *вера, раса и народност* понашају као класификационе. Може се рећи да је неко одређене вере, али не и да одређену веру има (*он је хришћанске вере*, али не и **он има хришћанску веру*). Исто тако, ако се каже да је *човек динарског типа*, он се сврстава у неку категорију, припада тој категорији, али ту категорију не поседује. Дакле, и квалификација именицама које смо сада разматрали може се сврстати у категоријално-посесивно значење, с

¹⁷⁸ „Карактеристична телесна грађа, изглед повезан с етничком припадношћу.“

тим што је за нијансу апстрактније природе, јер су називи класа на нивоу категоризације вишем од основног.

1.3.2. Квалификавање животиње

И без увида у грађу, на основу искуства, можемо да закључимо да се животиња може квалификовати на основу много мањег броја параметара него човек. Животиње спадају у жива бића која, као и човек, имају тела одређених величина и облика, одређене боје и са одређеним деловима. Одликују се и извесним особинама које им човек приписује, односно које човек процењује (лепота, изглед), као и одређеном инстинктивном природом, коју човек оцењује на основу људских особина (интелигенција, оданост, агресивност и др.). Уз то, животиње се класификују у оквиру зоологије.

1.3.2.1. Квалификавање животиње делом тела

АТРИБУТ:

- Давил се трудио да што природније узјаше свога коња, *једног мирног, постаријег вранца широких сапи* (Андр., 26). Шкотски фолд: *маза преклоњених ушију* (сајт б92, 25. 1. 2014). Можда сам једино свој стас наследио од свог (непознатог) оца, јер сам се касније развио у *витку псину дугих ногу* (Киш, 107).

Неки називи делова људског и животињског тела су паронимични (нпр. *глава, врат, нога, ухо, око*). Неки су називи, међутим, везани само за одређене животињске врсте – *сапи* се, на пример, односе на 'крста четвороножних животиња, део тела изнад задњих ногу'.

1.3.2.1.1. Квалификавање животиње делом тела означеним именицом у метафоричном значењу

АТРИБУТ:

- Ипак се понадао да ће их присвојити ... *било каква мачка добра срца* (Киш, 73). Пекинезер – *мали нас лављег срца* (сајт б92, 22. 1. 2015).

Као и у случају квалификације човека, и животиња се може квалификовати метафорично. *Човек мека срца* је фразеологизам, означава човека који има емпатију. Када за мачку кажемо да је добра срца, ми јој приписујемо људску карактерну особину, иако животиње немају карактер – њихово понашање последица је њихове инстинктивне природе. Фразеологизам *бити лављег срца* дефинисан је у РСМ као 'бити храбар, неустрашив'.

Лејкоф и Тарнер говоре о нашој склоности да на основу својих, ексклузивно људских особина разумемо једноставније облике живота – животиња, биљака, предмета (тако се некад чак и за вино каже да *има карактер* или да *није претенциозно*) (1989: 193). Могућност да кроз призму људских особина сагледавамо и схватамо особине других бића и предмета (као и обратно) и да о њима говоримо користећи исти речник који користимо за своје особине Лејкоф и Тарнер објашњавају постојањем *метафоре великог ланца постојања*.

Она је резултат постојања културног модела *великог ланца постојања* (који говори о поретку бића и предмета у универзуму и нашег познавања места које имамо у том поретку), затим постојања здраворазумске теорије о томе које су особине и који облици понашања типични за поједина бића и предмете, као и примене метафоре ОПШТЕ ЈЕ ПОСЕБНО (*ibid.*, 172). Важност те метафоре лежи у следећем: будући да су схеме које се односе на наше знање о појединим облицима живота и предмета посебне, одвојене, метафора великог ланца нам омогућава да успоставимо везу међу њима, извлачећи из појединачних схема општу структуру која им је заједничка. "Such common structure defines now new conceptual categories in which the human and the non-human are seen as instances of the same thing" (*ibid.*, 172–173).

Лејкоф и Тарнер запажају да је домен који се односи на наше разумевање животиња врло разрађен – имамо детаљно разрађене схеме којима описујемо

животиње и помоћу којих животињске особине метафорично схватамо на основу људских особина (и обратно). У оквиру тих схема постоје такозване метафоричне пропозиције, типа *лавови су храбри и племенити, пси су одани, мачке су независне и ћудљиве* и др. (*ibid.*, 193–194). Лејкоф и Тарнер кажу да је за нас овакав начин размишљања и говора толико природан да често нисмо ни свесни да су наши описи метафорични (*ibid.*, 194).

Пример *пекинезер лављег срца* може се објаснити помоћу неколико метафора. Најпре се храброст, као људска карактерна особина, схвата на основу лављег инстинкта (помоћу метафоре великог ланца). Веза се успоставља на следећем принципу: истрајност у храбрости поистовећује се са ригидношћу животињског инстинкта. Када кажемо да је неко лављег срца, заправо мислимо да је његова храброст равна начину на који лав испољава своје инстинктивно понашање. Потом се људска особина, метафорично схваћена на основу животињског инстинкта, поново приписује животињи (*пас лављег срца*) (слични примери могу се наћи у књизи Лејкоф и Тарнер 1989: 195–196).

1.3.2.2. Квалификавање бојом, тежином, оним што је инхерентно телесној природи животиња – боја коже/длаке/перја, облик тела, тежина, грађа

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- Страшило ... намењено да у фантастичним пределима плаши *рајске птице необичних боја и облика* (Андр., 162). Понеки скакавац, поднадуо и тежак, и *сам боје листа који вене* (Киш, 40). Питаћу је: да није ... изволела видети *једну стеону краву боје наранџе* (Киш, 58). *Један српски бик, тежине неколико тона*, добије гомилу златних и сребрних медаља (Кап., 99). Пекинезер је *мали пас јаких костију*, поносног и самоувереног става и полагааног хода (сајт б92, 22. 1. 2015). *Пекинезер – мали пас лављег срца ... Лављег држања, компактне грађе и раскошне густе длаке* (сајт б92, 22. 1. 2015).

У овој групи број примера није велики да би се могли доносити општији закључци, али се чини да је квалификавање бојом прототипично у описивању изгледа животиње.

1.3.2.3. Квалификавање одређеним манифестацијама инхерентним телесној природи животиња – поглед, животни век, ход, држање

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- Враћала се ... потресена ... јер би већ на првим корацима срела *неко шугаво или хромо псе*то **бојажљива и тужна погледа** (Андр., 104). Немачка дога: *див кратког животног века* (сајт б92, 21. 11. 2013). Пекинезер је *мали пас јаких костију, поносног и самоувереног става и полагааног хода* (сајт б92, 22. 1. 2015). *Пекинезер* – мали пас лављег срца ... **Лављег држања**, компактне грађе и раскошне густе длаке (сајт б92, 22. 1. 2015).

Може се закључити да су манифестације инхерентне телесној природи животиње и човека сличне. Употреба неких обавезних детерминатора који се јављају уз именице у генитиву може се објаснити метафором великог ланца (*поносан и самоуверен човек* – *пас поносног и самоувереног држања*; *пас лављег држања*).

1.3.2.4. Квалификавање расом, пасмином и полом

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- Титаником су углавном путовали *пси, различитих раса*, највише пекинезера, чау-чау, кинг чарлс шпанијела и ердел теријера (сајт б92, 19. 7. 2013).
- У магијским поступцима за добијање синова, значајну улогу играју *животиње мушког пола* (Требјеш., 23).

Квалификацију животиња на основу расе и пола сврставамо у категоријално-квалитативно значење.

Примећујемо да је квалификавање људи на основу пола ређе него квалификавање животиња. Јасно је да разлог лежи у ванјезичкој чињеници да пол код људи лакше разликујемо него код животиња, а с друге стране, у лингвистичкој чињеници да се за људска бића мушког, односно женског пола користе посебни називи (*мушкарац, младић, жена, девојка* и др.). Квалификација

полом уобичајена је код мале деце, будући да код њих још увек нису уочљиве полне разлике (често се чује питање *Ког је пола беба/дете?*). Синтагме типа *лице/особа мушког/женског пола* користе се у одређеним, специфичним ситуацијама и функционалним стиловима (у административном стилу нпр.).

Што се назива животиња тиче, познато је да се многи хипероними користе и као хипоними – *мачка, кокош, пас*, а да су хипоними некад лексикализовани, некад не, па се информација о полу животиње, уколико је потребно, пружа квалитативним генитивом или именицама *мушјак/женка* (као и неким другим језичким средствима; у енглеском нпр. *he-wolf, she-wolf*).

1.3.3. Квалификовање биљке

У нашој грађи није било примера за квалификацију биљака, па смо такве примере потражили у речничком опису биљака. Примере смо ексцерпирани из РСАНУ. Овако добијена грађа показује да се и биљке најчешће квалификују својим деловима – квалитетом цвета (његовом бојом, мирисом, величином и обликом), листа (обликом и изгледом), стабљике или стабла (обликом или чврстином), укусом плода. Уз то, неке се биљке могу квалификовати и особинама које им се приписују (*биљка велике моћи ... за одбијање враџбина*). Пошто се биљке класификују у оквиру ботаничких таксономија, уобичајена је и употреба категоријално-квалитативног генитива: општи назив *за јужно воће накусела укуса рода Citrus*.

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- **лала 1. а.** бот. *биљка луковача из рода Tulipa, ф. Liliaceae, дугог сабљастог лишћа и крупног усамљеног цвета различите боје на дугој дршци, тулипан* (Сим. Д. 2). **б.** *биљка из тога рода Tulipa Gesneriana, мириснога црвенога или пругастога жуто-црвенога (ређе жутога) цвета* (И.; ФлС 7, 536). **лисјак 3.** бот. **а.** *у мн.: вишегодишње зељасте биљке рода Astrantia из пор. Umbelliferae, прстасто дељених или усечених листова и цвасти у виду простог облика. метвица ... 1.* бот. **а.** *род вишегодишњих зељастих ароматичних биљака Mentha из ф. Labiatae (Lamiaceae), издужених листова, ситних претежно љубичастих цветова скупљених у*

многобројне цвасти. **месечарка 4.** бот. а. ... *врста руже Rosa gallica* из ф. *Rosaceae*, **великих појединачних и миришљавих цветова тамноружичасте боје** чије су стабљике с бодљама и жлездастим чекињама. **мирођија ... 1.** бот. а. *једногодишња зељаста гајена биљка ... ситних жутих круничних листића.* **мак¹ ... 1.** бот. а. *гајена једногодишња биљка Papaver somniferum*, **светлољубичастих или беличастих цветова.** **ноћурак 2. а.** *биљка Chamaenerium angustifolium*, **усправне или полуусправне, углавном разгранате стабљике, дугачких или линеарно-ланцетастих листова и крупних најчешће пурпурно црвених цветова.** **медуника ж 1.** агр. покр. *воћка слатког плода.* **агруми ...** општи назив за *јужно воће на кисела укуса* рода *Citrus*.

У наведеним примерима квалитативне генитивне одредбе употребљене су претежно у функцији апозитива, што је условљено природом дефиниција у РСАНУ – описни део дефиниције наводи се накнадно, после латинског назива рода и фамилије; уколико се не наводи латински назив (у случају да је управна реч именица на основном нивоу категоризације, квалитативна одредба може се употребити и као атрибут. У нашој грађи нашао се и један пример са квалитативним генитивом у функцији предикатива:

- ПРЕДИКАТИВ: То наше домаће цвеће *је* увек некако **слатких боја** (Сек., 16).

1.3.4. Квалификавање предмета

У филозофији се квалитети, особине или карактеристике посматрају из различитих углова. Из једног од њих особине се посматрају као физичке појаве, на основу којих предмети могу да ступају у различите типове узрочно-последичних интеракција. Разликују се три типа квалитета.

Примарни квалитети су физичке особине (тежина, облик и др.), које су суштинске за сам предмет, неодвојиве од њега. Секундарни квалитети су способности предмета да у нама изазову одређена чулна искуства својим примарним квалитетима под одређеним условима. То су боје, укуси, мириси,

звуци, топлота и хладноћа. Терцијарни квалитети су оне склоности предмета које не спадају у секундарне, нпр. ломљивост (CDOPh, под *qualities*).

1.3.4.1. Квалификовање предмета инхерентним физичким особинама – бојом, величином, обликом, висином, дебљином

Између примарних, секундарних и терцијарних особина у филозофском смислу језик не прави разлику – предмети се квалификују на основу инхерентних физичких особина (величине, облика, висине, дебљине, обима, боје). Већина предмета који се разматрају у овом делу нашег рада дело је људских руку. У грађи се налази и неколико примера у којима се квалификују денотати што спадају у категорију природних ентитета, а које смо сврстали у ову групу (кокошји измет, „утроба“ крушака, честица грипа као микроорганизам).

Наша грађа показује да се предметни свет најчешће квалификује по боји, затим по некој од инхерентних особина, својственим предметима који су махом тродимензионални (величина, дебљина, тежина и др.); постоје и особине које су карактеристичне само за одређене предмете (нпр. диоптрија за наочаре, калибар за револвер).

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- Њихови заиста вешто савијени турбани ... њихова широка одела **вишњеве боје**, привлачили су све погледе (Андр., 26). Унаоколо миндерлуци застрти чојом **вишњеве боје** (Андр., 30). На њој је собна хаљина ... око паса стегнута *појасом од свиле вишњеве боје* (Андр., 137). Наша је познаница имала на глави *перику боје тек излеглог пилета* (Гриц., 147). А у оним *сјајним баштенским куглама разних боја* смешно се ломио ... њен лик (Андр., 175). На девојци су биле *широке димије голубије боје* и уска јечерма (Андр., 184). Дохвата обема рукама стари лавор ... напуњен вршком *стврднутим кокошијим изметом боје пепела* (Киш, 66). Оне зрелије [крушке] пуцају и из њих се излива *њихова тамна утроба боје зрелих смокава* (Киш, 75) (персонификација КРУШКЕ СУ БИЋА (СА УТРОБОМ); метафора УТРОБА ЈЕ МАТЕРИЈА).

- ... посведочио да је велики успех то што смо две вечери напунили *салу величине београдског Бојана Ступице* (НИН, 48). Онде је заиста пронашла једну пластичну кесу *са лево коцкицама свих величина и облика* (Рај., 50). Са четрнаест година била сам послата у један словеначки пансион, *барокни замак невеликих размера* (Гриц., 232). Кућице су биле већином типично поморавске ... *са прозорима малог обима* (Гриц., 122). Ту су се ... низале *стелажнице неједнаке висине* (Гриц., 166). Поред гроба гори дању и ноћу *воштаница необичне дебљине* (Андр., 123).
- Око те липе и између стена и бусења уклопљене су *ниске клупе неправилна облика* (Андр., 9). *Приобално лоцирана кула, једноставне вртенасте форме*, оставља... (НИН, 35).
- Зашто не бих могла, на пример, да ... причам о једној девојци *с наочарима огромне диоптрије*... (Кап., 16). Матори је цртао све сама вешала, топове, тенкове и *револвере крупнијег калибра* (Кап., 38).
- ПРЕДИКАТИВ: У радњи која је припадала атељеу „Тонка“ они су [портрети] били *бољег квалитета* (Гриц., 152). Вирусна честица грипа је приближно *сферног облика* (НИН, 56).

1.3.4.2. Квалификавање предмета деловима које садрже

И предмети се могу квалификовати својим деловима:

- АТРИБУТ И АПОЗИТИВ: У баба-Жењи је истрајавала чаробна смеша од два света, ... , *са бајовитим галијама високо извијених кљунова* (Гриц., 44). Жене су им тада биле све некако друсне, у женским сукњама и мушким јакнама ... *са грубим ципелама равних пета* (Гриц., 202). Конзули су били у парадним униформама, Ана Марија и ћерка јој у *модерним лаким хаљинама од везеног тила, високог струка и широких рукава* (Андр., 238). По неколико пута у дану дође у *онај приземни сумрачни Диван, дебелих зидова и ретких малих прозора* (Андр., 118).

Приписивање интегралног дела посесору као неживом предмету у посебан семантички тип издваја М. Радовановић, који примећује да тај тип није

експлицитно издвојен у литератури (1990: 96).¹⁷⁹ Међутим, ту могућност уочио је још Фелешко (1995: 44).¹⁸⁰

1.3.4.3. Квалификовање појмовима који указују на начин израде – *стил, дизајн, крој*

Предмети које је човек направио (артефакти) могу се квалификовати и на један додатни начин, појмовима који јасно указују на то да су дело људских руку – именице *стил, дизајн* и *крој* односе се на начин израде: *стил* ('скуп карактеристичних црта, обележја материјалне културе'; ми бисмо овој дефиницији коју даје РМС додали и 'специфичан изглед, начин израде и сл.'), *дизајн* (будући да РСАНУ не садржи одредницу *дизајн*, преузели смо дефиницију из речника енглеског језика MED: 'the way that something is made so that it ... has a certain appearance'); *крој* ('начин на који је одећа скројена, сашивена, облик, форма ... одеће'). Дакле, дефиниције садрже део који се односи на начин израде, као и метонимијски део, који се тиче изгледа.

- АТРИБУТ И АПОЗИТИВ: Додаћу да су најстарија од свих набављених у Београду *уличних возила европског стила*, она са бројевима од 1 и даље (Гриц., 151). Ана Марија у црном костиму, *са дугачком сукњом амазонског кроја* (Андр., 246). ... *на разнобојним седиштима застарелог, тврдог дизајна* (НИН, 30).

1.3.4.4. Квалификовање предмета спољашњим изгледом

Предмети се могу квалификовати и на основу особина које им нису инхерентне, већ су у домену оцењивача, као што су *лепота, изглед*. Овим се именицама означава спољашњи изглед, утисак који нешто оставља на око посматрача.

¹⁷⁹ Радовановић наводи примере: *чизма кратких сара, књиге светлијих корица, лаки моторњак уздигнутог кљуна* (примере наводимо скраћено, с управном речју у номинативу).

¹⁸⁰ Фелешко као пример за квалификацију предмета њиховим деловима наводи: *на себи има капут кратких рукава* (1995: 44).

- *Пауново перо, необичне лепоте и упадљивог изгледа*, млада носи на венчању управо зато да би скренула поглед злих очију са себе (Требјеш., 19).

1.3.4.5. Квалификовање класификационим именицама – *тип, класа, врста*

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- То је била онижа просторија, *са шест прозора већ описаног типа* (Гриц., 98).
- Седишта [су] као у купеу *треће класе* (Гриц., 121). Кад је изашао из последњег вагона *треће класе*, одједаред је сагледао ... све (Сек., 192).
- ПРЕДИКАТИВ: Ибрахим-пашина кућа била је *сасвим друге врсте* (Андр., 163). Кућа је камена, махом плочом покривена, *често романско-медитеранскога типа* (Цвиј., 30).

1.3.5. Квалификовање природних ентитета – предела, облика рељефа (острво, долина, врх), насељених места и места уопште (*nomina loci*)

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- Ови народи ... станују у областима *врло разноврсних географских прилика* (Цвиј., 9). Ово је област *високих површи које су ... више од 1000 м* (Цвиј., 40). То је земља *бескрајних пространава, љубичастих планина, бујних речица* (Гриц., 72).
- Мадера, вулкански архипелаг, *острво рајских лепота и егзотичног цвећа* (сајт b92, 23. 9. 2013). На народно осећање ... утичу ... *осамљени и кршни кречњачки врхови разних облика* (Цвиј., 19). У зеленој зони рашких племена то су биле нарочито дубоке долине, често ... *долине стрмих страна* (Цвиј., 46). Целокупно становништво ... чува своје границе, како их становници суседних области не би прелазили са својим стадима и напасали их *на њиховим испашама често малога пространства* (Цвиј., 47).

- Али никада нису хтели напустити *земљу неограничених слобода* (Цвиј., 50). Царство, то је ... *поприште*¹⁸¹ *неограничених могућности, акције, подвига и славе* (Андр., 65).
- Али су задруге биле а и данас су још најмногобројније у *областима динарског типа* (Цвиј., 20). Ере су се исељавале ... у *крајеве панонског типа* и чак у *предеде централног типа* (Цвиј., 39). Међутим *села јужног варијетета* су у голом земљишту (Цвиј., 30). Динарско становништво живи поглавито у *селима разбијеног типа са растуреним кућама* (Цвиј., 19). Динарске су задруге најтипичније, нарочито оне у *селима разбијеног типа* (Цвиј., 20–21). Југозападно од Ветерника нема планина *са испашама алпијског типа* као у Рашкој (Цвиј., 50).
- Одозго је пуштана *светлост различитих боја* (Гриц., 68).
- ПРЕДИКАТИВ: Северни је варијетет *несразмерно већег пространства* но јужни (Цвиј., 29). Села су *разбијеног типа* (Цвиј., 40). Већина малих вароши, економских центара појединих крајева, *скорашињег су порекла* (Цвиј., 32). Мини је с десетак возила учествовао у такмичењу, а простор који су заузели с монтажним халама био је *величине 15 фудбалских терена* (НИН, 66).

Синонимне именице *област* и *крај* могу се квалификовати именицама којим се означавају облици рељефа (*географске прилике*,¹⁸² *површи*). И друге именице којима се означавају облици рељефа (*острво, врх, долина*) могу се квалификовати било оним што садрже (*острво рајских лепота*¹⁸³ и *егзотичног цвећа*) или што им је инхерентно (*врхови разних облика, долине стрмих страна, испаше малих пространстава*).

Могућа је и квалификација неинхерентним појмовима, који су резултат нечије оцене (*слободе, могућности*). Могућности и слободе везују се за људе који се на простору означеном управном именицом налазе. Место (у нашим

¹⁸¹ Именица *поприште* дефинисана је у РМС као 'место где се нешто догађа, збива, врши' (в. РМС под *поприште*, 1а).

¹⁸² Именица *прилика* у овом примеру односи се на облик, форму; географске прилике су, дакле, облици рељефа (ово значење не налазимо у РМС).

¹⁸³ Именица *лепота* у једном секундарном значењу, које је везано за множински облик, означава 'оно што је по своме изгледу веома лепо (природа, предео са растињем, рељефом, градња ...)' (в. РСАНУ под *лепота*, 2а).

примерима *земља, поприште*) метонимијски стоји за људе који се на њему налазе, и који заправо имају неограничене могућности, слободу, славу и сл. Све се ове управне именице могу квалификовати и класификационим именицама, као што су *тип (области динарског типа, крајеви панонског типа, села разбијеног типа)* и варијетет (*села јужног варијетета*).

У природне ентитете убројали смо и онај означен именицом *светлост*, која означава непрототипичну материју, будући да је доступна само чулу вида. Та се материја може квалификовати инхерентном особином.

1.3.6. Квалификовање апстрактних појмова (*појава, пример* и др.), научних термина (*именица, идиом*), назива књижевних дела (*прича, песма*), научних радова и дела (*рад, монографија, студија*), часописа, догађаја и др.

У овом делу рада представићемо хетерогену групу, у којој се као управне јављају апстрактне именице типа *појам, пример, израз, савет, однос, даровитост*, научни термини (*идиом, функција, именица*), називи књижевних и научних дела (*песма, прича, студија, монографија*). Заједно с њима посматраћемо и неке девербативе и деадјективе (*крађа, тешкоћа*).

Реч је, дакле, о ентитетима које Лајонс сврстава у другу и трећу групу. Ентитети другог реда (догађаји, ситуације, процеси, стања) видљиви су и лоцирани у времену и простору (они се дешавају), док су ентитети трећег реда ван простора и времена.

Наше разумевање догађаја и апстрактних појмова олакшано је (и омогућено) способношћу да такве појмове посматрамо као конкретне, као предмете и материју, помоћу онтолошких метафора (Лејкоф и Џонсон 1980/2003: 25; Кликовац 2004: 23). Пошто их идентификујемо с неким конкретним ентитетом, о њима можемо да говоримо, размишљамо, да их класификујемо, меримо (*ibid.*).

Пошто се одређени појмови прогласе ентитетом неког типа (најчешће предметом или бићем), те се метафоре могу даље разрађивати (књижевно дело као предмет с естетском вредношћу, часопис као биће ограниченог животног века).

Највећи број наших примера потврђује значење које смо назвали категоријално-квалитативним. Појам означен управном именицом сврстава се у неку класу (овде уопштену класу предмета), односно тој класи припада (тада је могућа парафраза глаголом *припадати, спадати*).

АТРИБУТ:

- Стога су појаве *ове*¹⁸⁴ *врсте* ... остале недовољно разјашњене (Радовановић 2007: 220). ... па се и у примерима *ове врсте* подразумева и постојање неког имплицитног обавезног детерминатора (Радовановић 2007: 223). Једно време изучавала сам детаљно *најидиотскије одговоре те врсте* (Кап., 54). Има дућан ... у коме продаје ... све, од наочара и писаћег прибора до ... *добрих савета сваке врсте* (Андр., 215). Традиционална граматика ... није ... разграничила њихову „идиоматичност“ у односу на *идиоме лексичког типа* (Ивић 1961: 183).
- Он је сновао *књижевна дела разних родова*¹⁸⁵ (Андр., 76). Као што сте већ навикли да очекујете у осталим причама *ове врсте*... (Кап., 78).
- Обојица су морали да ... се боре са ... *недаћама сваке врсте* (Андр., 96-97). Збуњиван и гоњен већ другу годину *тешкоћама и неприликама сваке врсте*, Давил је... (Андр., 196). У својим се акцијама обично инспиришу побудама *моралне и духовне врсте* (Цвиј., 18).
- Објекат долази у облику генитива ако се исказује *аниматном именицом мушког рода*¹⁸⁶ *на консонант* (Пипер 2009: 469).
- Дефосе је, по некој логици која важи за односе *те природе*... (Андр., 182). Парцелисана језичка јединица је ... у *некаквој функцији апозицијског карактера*¹⁸⁷ (Радовановић 1990: 120). Међутим су Словенци и Хрвати имали већ у XVI веку *заједничку књижевност верског карактера* (Цвиј., 10).

¹⁸⁴ Појава обавезног детерминатора у виду показне заменице *овај* везана је за претходни контекст, дакле за неки тип о ком је било говора.

¹⁸⁵ *Род* 'врста или подврста неке духовне (научне, уметничке и сл.) делатности, области, грана, дисциплина' (в. РМС под *род*, 46).

¹⁸⁶ *Род* 'својство неких врста речи да граматички облик имају у зависности од пола лица на које се односе, односно да такве облике имају на основу сличности или истоветности с претходним: природни ~, граматички ~, именице мушког рода, женски ~ придева') (в. РМС под *род*, 7а).

¹⁸⁷ Именица *карактер* у значењу 'природа, суштина' може да буде класификациона именица (у овим примерима могућа је парафраза с глаголом *имати*).

Захваљујући онтолошким метафорама, и апстрактни појмови могу се рангирати, и на основу тог ранга поново класификовати (такво рангирање могуће је и са конкретним појмовима):

- Они су извршили *подвиге првог реда*¹⁸⁸ (Цвиј., 43). Модални реченични оквир је *пропозиција вишег реда* (Пипер 2009: 464). Звање научни сарадник може стећи истраживач који има ... научне чланке у часописима *водећег националног ранга*¹⁸⁹ (Зак. НИД, 19). Звање виши научни сарадник може стећи истраживач који има ... *монографије међународног и водећег националног ранга* (Зак. НИД, 19). ... чланке у тематским зборницима *радова међународног и водећег националног ранга* (Зак. НИД, 19).

Могу се мерити:

- Озлоглашена књига *Mein Kampf* ... данас, у дигиталном издању, поново постала *бестселер*¹⁹⁰ *светских размера* (НИН, 69). Очеви фамилија су вршили *крађе замашних размера*, да би бежали са својим новим љубавима (Гриц., 67). То кад дође „неки странац“ био је *хепенинг невиђених размера* (НИН, 68). Код многих људи је *даровитост вранчије интензивности* (Цвиј., 29).¹⁹¹

Временски лоцирати:

- Напоследку интимна веза с природом изражава се у *многим топлим обичајима велике старине и дубине* (Цвиј., 19). Ни у *студијама новијег датума*, када се расправља о... (Радовановић 1990: 153, у напмени).
- ПРЕДИКАТИВ: Био је [часопис], иначе, *кратког века* (Гриц., 158) (ЧАСОПИС ЈЕ БИЋЕ (КОЈЕ ИМА ОГРАНИЧЕН ЖИВОТНИ ВЕК)).

¹⁸⁸ *Ред* 'ранг, степен, врста, категорија' (в. РМС под *ред*, 9).

¹⁸⁹ *Ранг* 'разред, врста, категорија'; ову дефиницију преузели смо из руског МАР, пошто именицу *ранг* РМС и РСЈ дефинишу само у једном значењу ('степен, чин, положај, место које неко заузима').

¹⁹⁰ *Бестселер* се односи на најпродаванију књигу, дакле има неку врсту процесуалне семантике. Сама именица *књига* не би се могла квалификовати на овај начин.

¹⁹¹ Овај би се пример могао посматрати и као потврда за предикатив – Код многих људи даровитост је *вранчије интензивности*.

Оцењивати на основу неких особина:

- Ево једног примера љубавне басме која је истовремено и *лирска песма необичне лепоте* (Требјеш., 12) (КЊИЖЕВНО ДЕЛО ЈЕ ПРЕДМЕТ (ОДРЕЂЕНОГ ИЗГЛЕДА)).

У већини примера квалитативна одредба употребљена је у атрибутојској функцији.

1.4. Категорија квалитативног генитива у светлу *великог ланца постојања*

Лејкоф и Тарнер подсећају на значај који културни модел, назван *великим ланцем постојања* (*the Great Chain of Being*), има за наше разумевање себе самих, света у ком живимо и језика којим говоримо. Ови аутори истичу и да је тај модел основа за разумевање литературе и филозофије.¹⁹² Реч је, дакле, о културном моделу који потиче из средњовековне црквене традиције, у виду детаљне вертикалне скале, на коју интуитивно смештамо облике живота и постојања.¹⁹³ Она одражава човеково знање о месту које заузима у свету и о уобичајеном поретку ствари. На врху скале су виша бића, дакле људи, животиње и биљке, а на њеном дну – нижи облици постојања – неживи предмети. Сваки облик постојања праћен је и одговарајућим особинама, па тако људи, као бића на врху скале, имају већи број особина, укључујући, поред физичких одлика, карактеристичних и за многе ниже облике постојања, и такозване више особине, као што су могућност рационалног расуђивања, смисао за морал и естетику. Животиње карактерише инстинктивно понашање, биљке имају биолошке функције, а неживи предмети имају само физичке особине (1989: 166–167).

Лејкоф и Тарнер разликују две верзије великог ланца – основну и проширену. *Основни велики ланац постојања* тиче се односа људских бића према

¹⁹² На значај појма означеног синтагмом *велики ланац постојања* у западњачкој науци, филозофији и поезији указао је А. Лавцој, који каже да је то “probably the most widely familiar conception of the general *scheme* of things, of the constitutive pattern of the universe” (2001: vii) и да је као такав сигурно предодредио савремене идеје о многим питањима (*ibid.*).

¹⁹³ О метафори великог ланца (помоћу које се метафорички концептуализују ствари у широком смислу те речи) писала је Д. Кликовац (2004: 26–27).

нижим облицима постојања, док се *проширени велики ланац постојања* тиче и човековог односа према друштву, богу и свемиру (*ibid.*, 167).

У наставку ћемо се осврнути на *основни велики ланац постојања*, за који Лејкоф и Тарнер кажу да је толико базичан за наше размишљање да смо га скоро потпуно несвесни (*ibid.*, 167). Знамо да су људи бића вишег реда од животиња, да су по том типу хијерархије животиње изнад биљака, а биљке изнад неживе материје. Као што смо поменули, за скалу облика постојања везана је и скала особина – нежива материја има физичке особине, артефакти имају функционалну структуру, биљке су сачињене од материје, имају функционалну структуру, али су уз то и живе; животиње, осим тога, имају и инстинктивно понашање, док неке животиње имају и емоције и ограничене когнитивне способности. Људи имају све наведене особине, а уз то и способност апстрактног размишљања, осећај за морал и естетику, развијену свест. Место неког бића или облика постојања на лествици условљено је његовом највишом, најсложенијом особином (*ibid.*, 168).

Највише животињске особине су инстинкти. Највише људске особине су ум, смисао за морал и естетику – дате особине јављају се као параметри општег нивоа за дата бића (*ibid.*) и самим тим представљају дистинктивне одлике којима се одређени облик постојања разликује од оног испод себе – оне су сложеније и моћније, те су и теже доступне нашим чулима и разумевању (1989: 169). Због тога се често користимо метафором како бисмо их разумели.

Лејкоф и Тарнер указују и на здраворазумску теорију о односу између особина и понашања одређених облика постојања, и дату теорију називају *природом ствари*. Реч је о постојању знања о томе које су то особине суштинске за одређене облике постојања и какве облике понашања оне условљавају. Суштинске особине тако воде до суштинског понашања, док особине које су случајне (нпр. глад за животиње, или топлота материје нпр.) воде до случајних, привремених понашања (1989: 170).

Комбиновањем скале основног великог ланца са здраворазумском теоријом о природи ствари добија се тзв. народна теорија о облицима постојања и њиховом понашању (1989: 171):

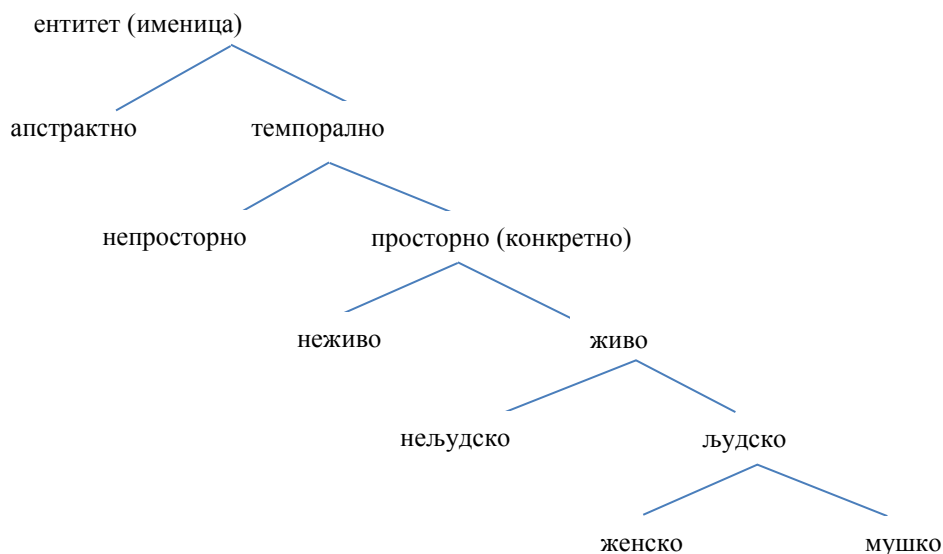
- људи имају особине вишег реда, које условљавају сложеније понашање;

- *животиње* имају инстинкте и њима условљено понашање;
- *биљке* имају биолошке особине и биолошке функције;
- *сложени предмети* имају одређена структурна својства, која условљавају њихово функционисање;
- *природни физички објекти* имају природне физичке особине које условљавају њихово физичко функционисање.

Закључујемо, на основу претходне анализе, да је српски квалитативни генитив категорија којом се могу одредити сви ентитети са скале великог ланца, и основног и проширеног. Уочавамо да се највећи скуп особина везује за човека (саставни делови тела, физичке особине и особине инхерентне телесној, физичкој природи, особине везане за рационалну човекову природу, за човеков друштвени статус). Како се спуштамо низ скалу великог ланца, смањује се и број обележја појединих ентитета. Постојање онтолошких метафора пружа могућност да особине типичне за наведене ентитете приписујемо и апстрактним појмовима, догађајима и сл. (као што смо видели у т. III.1.3.6).

Слично великом ланцу постојања, и хијерархија растуће маркираности (*hierarchy of increasing markedness*), на коју указује Гивон, говори о томе да највећи број обележја краси човека. Ова хијерархија добија се класификовањем именица на основу најопштијих семантичких обележја (типа \pm аниматно, \pm људско и др.) (2001: 55).¹⁹⁴ Хијерархија маркираности коју представља Гивон изгледа овако:

¹⁹⁴ Гивон сматра да је доказ да хијерархија растуће маркираности има смисла могућност примене једносмерних импликација, типа: ако је нешто женско, онда је људско, ако је људско, онда је живо, ако је живо, онда је конкретно... (2001: 56).

Дијаграм бр. 10: Хијерархија маркираности основних семантичких обележја именица (адаптирано према Гивон 2001: 56)

1.5. Напомене о специфичностима појединих синтаксичких функција

1.5.1. Атрибутска и апозитивна употреба квалитативног генитива

Квалитативни генитив јавља се у највећем броју случајева у функцији атрибута и апозитива.¹⁹⁵ Граница између ова два реченична члана понекад је стилске природе, као у Андрићевом примеру:

- Бијаху дјечаџи, *плаве подшишане косе* (Андр. 3, 56, Гр. РСАНУ).

Због паузе, односно зареза, именичка синтагма *плаве подшишане косе* има функцију апозитива, док би, без тог зареза, имала функцију атрибута у именичкој синтагми с функцијом предикатива. Међутим, разлози за избор једне или друге функције ретко су стилске природе.

Фелешко примећује да квалитативни генитив не може као атрибутска одредба да одређује заменицу нити лично име, као ни субјекат који није лексички исказан (већ је јасан на основу конгруентног облика глагола) (1995: 45). Познато

¹⁹⁵ Апозитив посматрамо као издвојену одредбу у чијој се функцији, осим придева и придевских јединица, могу наћи и именичке јединице у квалитативним падежима, у складу са тумачењем Љ. Поповића (¹⁴2012: 284).

је да се ниједан рестриктивни атрибут не може јавити уз лично име нити личну заменицу.¹⁹⁶

Наш корпус потврђује ова запажања К. Фелешка. Управни члан уз који се квалитативни генитив јавља у атрибутској функцији увек је употребљен као референцијално одређен, али је та референцијалност општа, генеричка (то су најчешће заједничке именице). Властите именице, као ни личне заменице (које се одликују појединачном референцијалношћу), не могу се јавити у тој позицији.¹⁹⁷

Ограничења за употребу квалитативног генитива у функцији атрибута јављају се, дакле, због референцијалне одређености – квалитативни генитив јавља се уз именице које се одликују општом референцијалношћу (то су, судећи по нашој грађи, најчешће заједничке именице којима се човек именује по полу или узрасту):

- *Један потпуно непознат човек других бркова* викао је гласно (Андрић, 151). Ибрахим-ага је мршав, висок и погнут *старац седе браде, строгог и достојанственог држања* (Андр., 69). Иза њеног ... лика крила се умна, трезвена и окретна *жена снажне воље и неуморног тела* (Андрић, 54). Корача са неким веома мршавим *младићем паперјасте браде* (Кап., 7). Предводио их је *омањи грађанин космате фризури* (Гриц., 28). Младић је видео пред собом *људескару дебеле главе и злих зелених очију* (Андр., 71). Заносна *Римљанка мачкастих плавих очију* ... с правом носи титулу најлепше италијанске баке (Пол. онлајн, 3. 10. 2013). *То ситно створење паметних очију укочена погледа*... (Андр., 250). Угледао је над собом слушкињу ... *старицу жути и зборана лица* (Андр., 177).

Уз именице које се одликују појединачном референцијалношћу (као што су властите и релационе) (прва група примера ниже у тексту), као и оне које се, због контекста или линеаризације,¹⁹⁸ понашају као референцијално одређене (друга група примера), квалитативни генитив јавља се у функцији апозитива. Примере ћемо, дакле, разврстати у две групе – у првој су они са властитим именицама; у

¹⁹⁶ О томе говори и Тополињска (1981: 8).

¹⁹⁷ Појмове *појединачна* и *општа одређена референцијалност* преузели смо од Пипера (2005: 916–917; 922–924).

¹⁹⁸ Будући да се налазе на почетку реченице и да се односе на појам који је у претходном контексту већ поменут, па је, самим тим и одређен; о улози линеаризације именичке синтагме у исказивању одређене референцијалности говори Пипер (2005: 923).

прва три примера прве групе апозитив се надовезује на апозицију са заједничком именицом као управним чланом; у другој групи налазе се референцијално одређене и релационе именице.

- Најстарији је Хамди-бег Тескеречић, *крупан старац, спорих покрета, али још увек снажног тела џиновских сразмера* (Андрић, 11). Државни саветник Беркс, *један мали човек, слабог тела и фаунског лика* (Црњански, Кор.). У средини поворке јахао је ... Жан Давид, *висок човек, плавих очију и бркова, црвена лица* (Андрић, 20). Бранко се решио за Беч, а Милан, *осетљивијег здравља*, за Алпе (Сек., 180–181). Газда, *свијетла лица*, умивен, обријан ... узнемирено је ходао по авлији (Тор. С., СКГл 16, 321).
- Свештеник млад, нешто испод тридесет година ... *вишег раста*, стасит, *ређе подшишане косе, дуга, јака и избријана врата, и кратке, црне и ретке брадице* (Кост. Т. 5, 6). Студент ... *крезуб, великог забаченог чела, продорног погледа и подсмевачког изгледа* (Вас. Д. 2, 13).

Апозитивна функција има и ту предност у односу на атрибутску што именички референт не мора бити експлициран ни анафорски,¹⁹⁹ а може се и парцелисати (као у другој групи примера; притом, мислимо на парцелацију не само квалитативног генитива у апозитивној функцији, као у последњем примеру, већ на његову интегрисаност у низ апозитива):

- Мала и нежна, *коже болесно беле, косе ватрене, очију некако превешених и скривених*, нерадница (Сек., 44).²⁰⁰ [Тачно у то време кад се Павле спремао да напусти варошицу, сазнало се да се *Милан* вероватно више неће жив вратити у њу.] *Ситног здравља* одувек, остао је преко ферија у Алпима (Сек., 188).

¹⁹⁹ Ставови о томе се разликују. Љ. Поповић каже да се чињеница да се апозитивне одредбе односе на појам који је већ идентификован види не само по њиховом издвајању већ и по томе „што се неке од њих могу додати субјекатском појму и кад није изречен, а и објекатском појму изреченом само енклитичком заменицом, нпр.: Уморан од пешачења, сео је да се одмори. – Марко ме је, уморног од пешачења, позвао у кућу да се одморим“ (Поповић¹⁴2012: 284). Са друге стране, Љ. Суботић и В. Петровић сматрају да и атрибут и апозитив морају имати „ekspliciran (leksikalizovan) imenski referent koji kvalifikuju (AAt [apozitivni atribut] bar na nivou anafore)“ (Subotić i Petrović 2000: 1151).

²⁰⁰ Проширени пример: *Чудна беше та жена ... Мала и нежна, коже болесно беле, косе ватрене, очију некако превешених и скривених, нерадница, пробирачица, нова млада је врло необично изгледала у домазлуку Милице Перчиновић.*

- [Тај везиров заменик, Босанац, био је из једне од првих беговских породица ...] Висок, жилав, танак у пасу ... *плавих очију оштра погледа*, то је био човек ... (Андр., 53). Бошко Перчинов, отац Станојлин, болешљив као дете, развио се после у лепоту од човека. Висок, танак, гибак, тамносмеђ, *мало бадемастих очију* (Сек., 41). Дневничар Петар Марковац, Славонац, стасит подофицир, лепотан, румен у лицу; *црних уфитиљених брчића* (Андр., 115).

М. Радовановић истиче да се предлошко-падежне конструкције са обавезним детерминаторима ретко парцелишу, ређе од слободних или оних везаних употребом предлога, и то објашњава чврстином везе између конструкција са обавезним детерминатором и управне речи (1990: 136–137). Уз то, истраживање овог аутора показало је да се квалитативне одредбе адвербалног типа чешће парцелишу него оне адноминалног типа (*ibid.*, 138). Радовановић примећује да у језику М. Црњанског није пронашао ниједан пример парцелисаног квалитативног генитива у адноминалној функцији. Међутим, примере којима он потврђује парцелацију квалитативног генитива као адвербалне одредбе ми бисмо сврстали у адноминалне одредбе апозитивног типа: *Био му се тај човек допао. Тако лепо израстао. Тако црних очију. Тако тужних очију* (в. Радовановић 1990: 136). Са овим примером уклапају се и наши примери, као додатна потврда за постојање парцелисаног квалитативног генитива као адноминалне одредбе.²⁰¹

Додатна предност апозитива у односу на атрибут јесте и у томе што број апозитива није ограничен онако као што је ограничен број описних атрибута.²⁰²

1.5.2. Квалитативни генитив у функцији актуелног квалификатива

Пре него што пређемо на преглед примера са квалитативним генитивом у функцији актуелног квалификатива, морамо да напоменемо да је овај реченични члан врло близак апозитиву. Без намере да у овом раду улазимо у питање њиховог

²⁰¹ Парцелисан је квалитативни генитив и у примеру из следеће групе коју ћемо разматрати: *Риста је био ... сушта мати ... Поносит, плах ... паметан, опасна језика* (Сек., 24).

²⁰² Р. Симић и Ј. Јовановић указују на то да се више атрибута у позицији одредбе исте управне именице често не подносе из више разлога, а један од њих је и „пренатрпаност конструкције“ (2002: 232–233). Пипер истиче да је број описних атрибута у једној синтагми уобичајено ограничен на један или два, ређе на три, док је нагомилавање већег броја атрибута ретко и сматра се одликом лошег стила (2005: 98–99).

разграничења, примећујемо да је реч о категоријама које нису дискретне.²⁰³ Неки аутори термином који користе указују на њихову блискост. Тако М. Ковачевић користи термин *предикатски апозитив* за примере типа: *Битлсе* и „*Стоунсе*“ *сам слушао само на радио Луксембургу и, млатарајући главом затворених очију, замислио...*; *Жмиркајући у мраку, болних очију – познаде шта је извукао* (2013). Случајеве када је актуелни квалификатив интонационо издвојен Р. Симић и Ј. Јовановић називају *апозитивно-прилошком одредбом*, нпр. *Писар онда, сав црвен, виче* (2002: 243). Као додатни разлог да примере с номиналима који за референте имају делове тела у одређеном стању или положају сврстамо у актуелни квалификатив видимо и њихову семантику – у питању су привремене особине или стања.

Квалитативним генитивом у функцији актуелног квалификатива означава се положај тела (најчешће људског) током обављања радње означене предикатом – то може бити положај, став читавог тела (означен именицом *држање*), али много чешће положај или стање главе (типично), неког њеног дела (лица, очију и погледа, уста), руку и ногу, ређе леђа.

- Седећу с том круном, *мудра држања* као сова (Киш, 33).
- Исправи се на седлу и тако *уздигнуте главе* дојаха (Андр., 35). Ишао је *лежерно савијене главе* [бик] (Кап., 99). Отворила су се ... врата на којима се појавио у блештавом оделу везир, праћен ичогланима, који су ишли *мало погнуте главе* (Андр., 31). Једни су *приклоњене главе* мумлали неке

²⁰³ На примеру израза *go away angry* Ланакер објашњава свој поглед на статус придева у овој конструкцији. Он истиче да ниједна од две саставне структуре (*go away*) и (*angry*) не разрађује изразито место у оквиру оне друге, већ да су спојене захваљујући двама поклапањима. Прво, њихови трајектори су исти, особа која одлази иста је као она која је љута. Друго, временски одсек током ког се одвија одлазак исти је као одсек времена током ког се одвија једна епизода љутње. Израз не може значити да трајектор одлази у једном тренутку и да је љут у другом, већ само то да се та два тренутка поклапају. Пошто ниједна структура не разрађује изразито место у оквиру оне друге, *љут* не може бити ни допуна ни одредба глагола *отићи*. Компонента која нема управни члан назива се додатком (*adjunct*) (2009: 24–25). Превод термина *изразито место* за Ланакеров термин *salient e-site (elaboration site)* преузели смо из хрестоматије Расулић–Кликовац (2014: 217). Ланакер истиче: “I should note that in CG the status of elements as complements, modifiers, or adjuncts is a matter of degree, reflecting the relative salience of particular notions within the global meanings of component structures. It is neither expected nor required that a particular item be obviously or uniquely applicable. That is, notions like complement, modifier and adjunct are not unanalyzable grammatical primitives, but rather convenient labels for typical sorts of configurations that emerge with various degrees of distinctness in grammatical constructions“ (2009: 25).

неразумљиве речи добродошлице, други су ширили руке (Андр., 30).²⁰⁴ Сиротиња, *погнуте главе, најезене коже и стегнутих мишића*, сабира храну и огрев (Андр., 117).

- Поручено је жупнику ... да не иде *откривене главе* (Сек., 76). Безобличне жене, ... , у подераним кожусима, *замотаних глава*, ... , поцупкивале су (Гриц., 80). Тамо лете три потпуно једнаке химере *растресених власи* (Гриц., 252). Рај, то је оно што Бог најмање има да учини у овом случају, где му је један ретко добар ... човек стигао *размрскане главе* (Сек., 66). Муж њен, *разбијене лубање*, лежи на поду мртв (Сек., 64).

Начински актуелни квалификатив може се и метафоризовати – неко може ићи кроз живот устурене (забачене) главе, дакле, такав начин хода није само конкретна квалификација која се тиче положаја главе током хода, већ става према животу, проблемима с којима се особа о којој је реч суочава и сл. Одлазак у смрт уздигнуте главе указује, осим на сам положај тела при умирању, и на храброст која се тим чином исказује.

- Олга је ишла кроз живот ... *устурене главе*²⁰⁵ (Гриц., 66). Управо тиме што су *уздигнуте главе* отишли у смрт... (Рај., 73).

Начин вршења радње може се описати и усмереношћу погледа – поглед усмерен нагоре типичан је за молитву (или за онога који некога моли).

- Испред даске са свећом стајала је висока жена, и *погледа уздигнутог према висинама* служила ускршње јутрење (Гриц., 81). Она до његових ногу, клечи, ... *сузног погледа упереног увис* (Андр., 185).

Следеће три групе примера показују да се начин извођења радње може описати положајем или стањем других делова главе – очију (њиховом затвореношћу, отвореношћу, разрогаченошћу, жмиркањем; њиховом уплаканошћу или сувоћом, као и црвенилом); положајем уста и усана; описом израза лица или његове боје. Сви поменути описи односе се на психофизичко стање субјекатског појма.

²⁰⁴ У последња два Андрићева примера уочава се тзв. дистрибутивна збирност – *који су [ичоглани] ишли мало погнуте главе* – генитивном синтагмом *погнуте главе*, која је у једнини, квалификује се начин хода сваког ичоглана (о томе в. Пипер 2005: 888).

²⁰⁵ *Устурене главе* значи 'забачене главе'; в. РМС, под *устурити*.

- Слушао је старицу, али није разумевао шта му то говори, исто као што је *раширених очију* гледао како... (Андр., 177). У ствари је *затворених очију* слушала ту песму коју добро зна (Андр., 250). Кажу да је изишао *црвених очију* (Сек., 101). Бранко је слушао и ћутао *оборених очију* (Сек., 164). Ма, погледајте како ... зрике *полусклопљених очију* кроз трепавице (Кап., 34). Дрхтао је и, *затворених очију*, само њухом ... пратио шта се збива (Киш, 78). А син, *блед и склопљених очију*, ћути (Сек., 215). Лежао је као камен који се одвалио с висока, *склопљених очију и стиснутих усана* (Андр., 202). Давил и његова жена слушали су је мирно и гледали, *сувих очију* (Андр., 212). Гледала ју је тако тужно, *очију пуних суза* (Киш, 105).
- Салко је чућећи, *полуотворених уста, притајен* ... вирио кроз тарабе (Андр., 175). Нађен је Петар у својој соби ... *рањен*, а старац у својој, *везан и заптивених уста* (Сек., 51). ... кад је ушао Давна, *црн и блед*, као увек, *стиснутих усана и стегнутих мишића на вилицама* (Андр., 46). Видела сам да раскројени човек, *разјапљених уста*, лежи на поду (Гриц., 173). Закључан и сам, он је, *грчевито стегнутих вилица и скупљених обрва*, пажљиво испирао своју рану (Андр., 166).
- Старац *срдито уздрхталих образа* ћути (Сек., 215). Личило је као кад се поред познаника прође *озбиљна лица* (Гриц., 195). Само се око њега гурала светина *румених лица и зажарених очију* (Андр., 59). Из свих капија истрчавали су мушкарчићи, *румених образа и дивљег погледа*, алакали и дозивали се (Андр., 155). Пред њим је лежао *мртав, гологлав, помодрела лица и изубијан*, султан Селим (Андр., 208). Отац је, у *необичном нервном стању, измењеног израза лица*, одмах дохватио са полице две совјетске књиге о руској музици (Гриц., 180). Милан, *фино умна израза на лицу* ... питао је тих дана Павла (Сек., 175). Лудак је, *искривљена лица*, гледао (Андр., 72).
- Ти можеш *светла лика* стати и пред мртвога оца (Сек., 131).²⁰⁶

²⁰⁶ *Стати пред некога светла лика* може се посматрати као израз – 'стати пред некога морално чист, неокаљан' (у РСАНУ не налазимо овај израз).

Актуелним квалификативом указује се и на положај руку и ногу (*седети скрштених/прекрштених руку/ногу, седети подвијених ногу* и сл.), као и на квалитет хода, односно корака (*ићи несигурна корака*).

- Сви су ишли *раширених руку* (Андр., 35). Дочекала га је *раширених руку* (Сек., 110). Најпосле би се нашао напред себе, *раскорачен, испружених руку и раширених затубастих прста* (Андр., 171). Клечећи, *склопљених руку*, она је изговарала речи... (Андр., 185). До његових ногу клечала је девојка, *склопљених руку и лица уздигнута* ка њему (Андр., 185). Она до његових ногу, клечи, *склопљених руку* (Андр., 185). Био је пресамићен, *руку скрштених у крилу, оборена погледа* (Андр., 32).
- Неки су тек онако проводили време на ћепенцима, *скрштених ногу* (Гриц., 6). Ну, што случилос? – упита Григорије Васиљевич, седећи на свом кревету *прекрштених ногу* (Кап., 23). Мордо седи на свом ћепенку, сваког бојјег дана, изузев суботу, *подвијених ногу, погрбљених леђа и погнуте главе* (Андр., 216). Неколико месеци смо преседели у зимским капутима, *ногу поткачених на пречке сопствених или суседових столица* (Гриц., 223).

Седети скрштених руку је и фразеологизам – може да значи 'бити беспослен' или 'бити равнодушан, незаинтересован' (в. РМС, под *рука* изр.), као у следећој групи примера:

- Тако је и он седео *скрштених руку* над својим рукописом (Андр., 133). Када им запрете несреће ... људи не могу тек тако да седе *скрштених руку* (Рај., 31). Повлачила се и *скрштених руку*, очајна, осећала како неред и нечистоћа ... насрћу (Андр., 104).

Следи неколико примера у којима се у функцији актуелног квалификатива јављају фразеологизми или конструкције које су необичне у тој позицији, налик на индивидуализме (последњи пример):

- Ту своју идеју моја мајка напушта, *тешка срца* (Киш, 93).²⁰⁷ За санкама је тапкао један дечак *жалосна срца* (Киш, 81). Могу вам рећи да би се тај столњак могао *мирне душе* изложити на било којој изложби морбидне

²⁰⁷ Израз *тешка срца* дефинисан је у РМС: 'нерадо, преко воље' (в. РМС, под *срце* изр.).

уметности (Кап., 38).²⁰⁸ Ја сам онамо отишла *разиграних жеља* (Гриц., 205).

На крају наводимо неколико интересантних примера. У следећа два примера актуелни квалификатив се уводи преко глагола који није експлициран чак ни у околном контексту, већ се из контекста подразумева:

- Напослетку, заостао, и *несигурна корака*, [иде] Шваба (Сек., 117). Само везир и конзул и, између њих, за подланицу ниже, [седи] склупчан на подавијеним ногама, *прекритених руку и оборених очију*, Давна (Андр., 204).

Наишли смо и на пример у ком се актуелни квалификатив везује за глаголски прилог садашњи, који такође није експлициран – актуелни квалификатив не одређује директно предикат (*су проводили*), већ глаголски прилог *седећи*, који се подразумева.

- Неки су тек онако проводили време на ћепенцима, *скритених ногу* (Гриц., б).

1.5.3. Квалитативни генитив у функцији предикатива

Наше очекивање, које је грађа и потврдила, било је да ће се у предикативној функцији наћи сви семантички типови квалитативног генитива које смо регистровали у атрибутој и апозитивној функцији, уз додатак оних којима се означава неко тренутно, пролазно стање или расположење субјекатског појма, односно квалификација у вези са изгледом. Навешћемо неколико примера из грађе који потврђују такву употребу квалитативног генитива:

- ПРЕДИКАТИВ: Турци по дућанима били су мрки и непомићни, *намерно оборених погледа* (Андр., 35). Био је пресамићен, ... , *оборена погледа* (Андр., 32). Динго је ... био на крају снага, јер је трчао за нама све до Честерега! Био је сав запењен, *исплажена језика* (Киш, 113). Био је

²⁰⁸ Израз *мирне душе* дефинисан је у РСАНУ: 'спокојно, без брига, без гриже савести, без устезања, слободно; лако' (в. РСАНУ, под *душа* изр.). Актуелни квалификатив у овом примеру не квалификује субјекат, већ агенса, који је одстрањен, будући да је реч о деагентизованој конструкцији.

пресамићен, *руку скритених у крилу, оборена погледа* (Андр., 32); *Лоше сам воље* (разг.).

Помињали смо (говорећи о атрибутој и апозитивној употреби квалитативног генитива) да је Фелешко уочио како се овај падеж у атрибутој функцији не може употребити уз заменицу нити властито име (1995: 45), као и то да је наш корпус потврдио ова запажања.

Један од начина да се квалитативни генитив употреби за квалификацију властите именице управо је прибегавање његовој предикативној употреби.²⁰⁹

**Пера високог чела – Пера је високог чела, седе косе и црних бркова.*

Пипер говори о томе да се именичка синтагма с неиспустивим детерминатором може јавити у предикативу „било да је именица која се одређује изразом с неиспустивим детерминатором такође саставни део предиката [*Пера је човек високог чела, седе косе и дугих бркова*], било да она конституише именски израз првог аргумента, тј. субјекат“ [*Пера је високог чела, седе косе и црних бркова*] (2005: 838). Иако се јавља као део предикатива, ми смо случајеве у којима се квалитативни генитив употребљава као атрибутока одредба управне именице у предикативу разматрали у оквиру атрибутоке квалификације: *Пера је човек високог чела, седе косе и дугих бркова.*

Пипер указује на линеаризацију у реченицама које у предикативу имају номинал у квалитативном генитиву, а субјекат им није експлициран – такве реченице могу започети обавезном одредбом, а од управне именице одвојене су копулативним глаголом: *Добре је воље* (2005: 838). И у нашој грађи има сличних примера.

Број примера са квалитативним генитивом у функцији предикатива далеко је мањи од броја примера у другим функцијама (као што смо истакли на почетку, свега 8.27% примера потврђује предикативну употребу).

Да резимирамо. Као што смо на почетку истакли, у квалитативном генитиву у нашој грађи посведочено је укупно 411 примера (под примерима подразумевамо номинале у овом падежу). Више од половине примера (55,02%) квалитативног генитива употребљено је у функцији атрибута, као прототипичној

²⁰⁹ Други начин да се овим падежом квалификује властито име јесте употреба у функцији апозитива (који чак не захтева ни анафорски поменут именички референт; с тим у вези в. т. 1.5.1 овог поглавља): Жан Давил, *висок човек, плавих очију и бркова, црвена лица* (Андр., 20).

придевској функцији. Указали смо на семантичко-синтаксичке разлоге који не погодују атрибутском одређивању управног појма, услед чега се прибегава апозитивној употреби, у којој је потврђена готово петина примера, 19,93%. Актуелни квалификатив посведочен је у 16,78% примера, док је у предикативној функцији забележено само 8,27%.

2. Еквативни генитив

О еквативном генитиву у српском језику није много писано. Овај тип као посебну генитивну категорију издваја М. Ивић (1971). Примери еквативног генитива које ауторка даје су: *имао је огроман труп и ноге Квазимода*; *она има поглед невинашцета*; *обрнуо га гестом каубоја*; *Вера се приближава својим кораком балерине* и др.

Као обавезан услов за појаву еквативног генитива М. Ивић издваја постојање три експлицитно именована појма (што ћемо илустровати примером *имао је огроман труп и ноге Квазимода*): А. постојање појма о персонализованом носиоцу (у датим примерима неизречен субјекат, *он*) неке појединости (С), која се схвата као његов интегрални део; В. појма о уопштеном представнику одређеног физичког/карактерног типа (*Квазимодо*); С. појма о ономе што иступа као карактеристичан, интегрални детаљ у оквиру оба појма, персонализованог и уопштеног (у датим примерима *труп и ноге*) (1971: 307).

М. Ивић каже да се прави посесивни однос јавља само између А и С, будући да је појам А персонализован; однос између В и С не тумачи се као посесиван, будући да је појам В уопштен, типски представник, па се везивањем С за В уместо изражавања посесивности изражава квалитативност.²¹⁰ Таква је разлика нпр. између синтагми *ореол тог/овог/оног/свеца* (*чији ореол*) и синтагми *ореол једног свеца* (*какав ореол*) (*ibid.*).

Будући да је неопходно да се између појма А и С успостави посесивни однос, М. Ивић запажа да се та посесија успоставља или помоћу глагола *имати* (*има поглед невинашцета*; *има труп и ноге Квазимода*), или помоћу посесивних придева и заменица (*њен поглед невинашцета*, *Верин ход балерине*) и истиче да се

²¹⁰ „Фактор типизације појма (В) уједно и блокира семантичку интерпретацију у смислу стриктне посесивности и развија специфички значењски компоненту квалитета“ (1971: 307).

еквативна конструкција не може успоставити уколико „није уобичајена derivirana pridevska forma od odgovarajuće imeničke“ (1971: 307).

Ауторка указује и на то да експлицирање посесора на нивоу површинске структуре није увек присутно, иако је та информација обавезна на дубинском нивоу (*ibid.*).

У мање познатом раду Ивић 1972 ауторка, међутим, каже да се о еквативном генитиву може говорити и онда када изостаје присуство одређене посесивне форме (1972: 130).²¹¹ Издваја два типа еквативног генитива. Први тип, без експлицитног показатеља односа ПОСЕСОРА и ПОСЕСУМА, назива *условно еквативним конструкцијама*, будући да се могу тумачити и посесивно и квалификативно (нпр. *ход балерине, надменост лепотице*), а други тип, у ком је тај однос експлициран – *еквативним конструкцијама (њена грациозност балерине)* (1972: 130).

Еквативни генитив као посебан семантички тип квалификативног генитива (дакле, не квалитативног) издваја И. Антонић.²¹² Ова ауторка га дефинише као „генитив којим се квалификује именички појам у синтагми преко изједначавања с појмом познате квалификације“ (2005: 163). Она каже да је у питању слободни генитив уз именице типа *осмех, ход, ударац, покрет, став*, „којом се именује неко од инхерентних својстава човека“ (*ibid.*). Као примере овог генитивног типа наводи (*осмех Мона Лизе, ход балерине, ударац боксера*).

Овај генитивни тип Пипер и Клајн сврставају у поредбени генитив (2014: 338).

Прототипичне примере еквативног генитива типа *глас лудака, поглед блудника* Ј. Редли сврстава у тзв. генитив класе, заједно с генитивом у функцији семантичке допуне именицама типа *мирис* и *боја* (*мирис хране, боја светлог ваздуха*) (2014: 208).²¹³ У овом тумачењу споран је, по нашем мишљењу, статус генитива, који ауторка види као семантичку допуну уз поменуте управне именице

²¹¹ Притом не назначавача да ли заправо мисли на то да присуство показатеља посесивног односа није обавезно ни на дубинском нивоу.

²¹² Поменули смо, у т. I.2.5, да ова ауторка у *квалификативни генитив* сврстава све типове генитива у функцији квалификативне одредбе.

²¹³ Тумачење које ауторка даје није сасвим јасно. Она, наиме, каже да су „genitivi uz imenice *miris* i *boja* dostupni ... čulima mirisa i vida“ (2014: 208), мислећи вероватно на референте генитивних именица.

(будући да ауторка говори о парафразама помоћу придева, већ и сама употреба придева указује на одредбени, а не допунски однос).

Еквативни генитив ми посматрамо као тип посесивног генитива са уопштеним, типизираним ПОСЕСОРОМ, захваљујући чему посесивно значење прераста у квалитативно. Употреба еквативног генитива подразумева постојање искуствених знања о ономе што М. Ивић назива уопштеним представником одређеног физичког/карактерног типа. На основу постојања таквих знања могуће је правити везу између управног појма и појма означеног именицом у генитиву.

За еквативни генитив (као и за неке друге типове генитива о којима ћемо касније говорити) карактеристично је успостављање везе по сличности. Као неопходну за увиђање сличности М. Џонсон издваја сликовну схему ВЕЗЕ. Он истиче да су два предмета (можемо и генерализовати, два ентитета) слична јер имају заједничке особине – те заједничке особине представљају њихову когнитивну везу у нашем разумевању. Појам везе у овом случају је апстрактан, јер је *tertium comparationis*, који повезује два предмета, нека чулна или логичка особина. Џонсон сматра да је метафоричка елаборација схеме ВЕЗЕ један од основних начина на који успостављамо везе у свом разумевању (1987: 118–119).

У нашој грађи нашло се неколико примера у којима се јавља еквативни генитив:

- Није било лако заборавити румено, девојачко лице Ахмет-бегово, *са ... смеђим бистрим очима горштак* (Андр., 199). Не би се могло рећи да је ... пријатан тај напола сељачки паша крута држања, *са оштрим погледом „најбољег стрелца у целој Босни“* (Андр., 53). После две године врати се Муса, измењен, обркатио, убледео, танак, *са тешким, несигурним погледом човека који мало спава и воли пуће* (Андр., 124). Није било лако заборавити румено, девојачко лице Ахмет-бегово, ... , *са осмејком човека који се ничега не боји* (Андр., 199). Ова Српкиња има петоро деце, успешну каријеру и изглед *тинејџерке* (Блиц онлајн, 19. 12. 2015).

Прегледаћемо у табели синтагме с еквативним генитивом у примерима које наводе М. Ивић, И. Антонић, као и оне које се јављају у нашим примерима:

Табела бр. 2: Синтагме с еквативним генитивом

центар синтагме	одредба у генитиву
<i>труп и ноге</i>	<i>Квазимода</i>
<i>очи</i>	<i>горитака</i>
<i>поглед</i>	<i>невинашцета/блудника</i>
<i>поглед</i>	<i>најбољег стрелца у целој Босни</i>
<i>поглед</i>	<i>човека који мало спава и воли пиће</i>
<i>изглед</i>	<i>тинејџерке</i>
<i>осмех</i>	<i>Мона Лизе</i>
<i>осмејак</i>	<i>човека који се ничега не боји</i>
<i>глас</i>	<i>лудака</i>
<i>гест</i>	<i>каубоја</i>
<i>ударац</i>	<i>боксера</i>
<i>надменост</i>	<i>лепотице</i>

Дакле, као управни појмови јављају се делови тела (*труп и ноге, очи*), затим појаве инхерентне човековој телесној природи (*поглед, изглед, осмех, глас, гест; ударац*²¹⁴), као и особине (*надменост*). У еквативном генитиву, као њихове неконгруентне одредбе, јављају се имена познатих личности (реалних или фиктивних), деадјективи (*невинашце, блудник, лудак, лепотица*), као и именице које означавају особе за које се везују одређене особине – спретност, грациозност, снага, младолост (*каубој, балерина, стрелац, боксер, тинејџер*). У генитиву се може јавити и именица *човек*, али само ако се уз њу налази односни атрибут којим се пружа одговарајућа квалификација. Та је одредба, дакле, условљена лексичком семантиком именице у генитиву (видели смо да квалификативне именице и оне које се као такве могу употребити не захтевају одредбу). Именица у еквативном генитиву не мора имати одредбу, будући да је реч о посесивном генитиву.

У еквативни генитив спадају и примери типа *боја лешника/пепела*, али ћемо њих размотрити у следећој подтачки, с обзиром на специфичну позицију у којој смо их регистровали (што не значи да су само за њу везани).

²¹⁴ Ударац није инхерентна појава у истом смислу као поглед, али је омогућена човековом телесном природом.

2.1. Еквативни генитив у функцији обавезне одредбе квалитативног генитива

На овај тип еквативног генитива индиректно је указао К. Фелешко (кажемо индиректно јер га није експлицитно уврстио у ову категорију). Он је уочио да обавезна одредба у квалитативном генитиву не мора да буде придев, већ да то може бити и нека друга именица у генитиву. Овај аутор запажа да именице, које се појављују у примерима *паперје боје дима*, *суза облика дршке ножа*²¹⁵ уместо обавезне придевске одредбе, тачније у њеном својству, „функционишу на принципу извесних својих одлика које су у првом плану: оне се појављују као назив особине, а не супстанце. *Паперје боје дима* јесте кондензована варијанта реченице *паперје такве боје какву има дим*, *суза облика дршке ножа* јесте варијанта [реченице] *суза таквог облика какав има дршка ножа*“ (1995: 48).

Генитив овог типа, који има функцију обавезне именичке одредбе квалитативног генитива, сврставамо у еквативни.

За разлику од Фелешка (а и пре њега), М. Ивић заузима став да се у функцији обавезне одредбе уз именицу у генитиву мора појавити „типичан атрибут – придев, односно заменица и број у придевској функцији“ (1956: 266) и негира могућност да то буде падежна синтагма или прилошки израз (она сматра да није добро рећи *срео сам девојку очију као небо*) (*ibid.*, 265–266). Ми смо у размишљањима ближи ставовима К. Фелешка.

Најпре ћемо навести примере из грађе:

- Ми веверице обожавамо лешнике, а ти баш имаш *очи боје лешника...* (Кап., 79). Питаћу је: да није ... изволела видети *једну стеону краву боје наранџе* (Киш, 58). Дохвата обема рукама стари лавор ... напуњен вршком *стврднутим кокошијим изметом боје пепела* (Киш, 66). Оне зрелије [крушке] пуцају и из њих се излива *њихова тамна утроба боје зрелих смокава* (Киш, 75). Наша је познаница имала на глави *перуку боје тек излеглог пилета* (Гриц., 147). *Понеки скакавац*, поднадуо и тежак, и *сам боје листа који вене* (Киш, 40). ... посведочио да је велики успех то што

²¹⁵ Обавезна одредба овде је заправо у виду именичке синтагме.

смо две вечери напунили *салу величине београдског Бојана Ступице* (НИН, 48).

Погледаћемо сада синтагме у квалитативном генитиву из наших примера, као и из примера које наводи Фелешко. Као центри тих синтагми јављају се именице којима се означавају инхерентне особине конкретних ентитета – *боја, величина, облик*. Међу наведеним примерима нашли су се и они у којима се у функцији обавезне одредбе, осим именица (*лешника, наранџе, пепела, дима*), јавља именичка синтагма (*зрелих смокава, (тек) излеглог пилета, београдског Бојана Ступице, листа који вене, дршке ножа*).

Табеларно ћемо представити примере из наше грађе:

Табела бр. 3: Синтагме с еквативним генитивом у функцији обавезне одредбе квалитативног генитива

центар	квалификативни атрибут	
	центар синтагме	обавезна одредба
<i>очи</i>	<i>боје</i>	<i>лешника</i>
<i>крава</i>	<i>боје</i>	<i>наранџе</i>
<i>измет</i>	<i>боје</i>	<i>пепела</i>
<i>ваздух</i>	<i>боје</i>	<i>дима</i>
<i>утроба</i>	<i>боје</i>	<i>зрелих смокава</i>
<i>перика</i>	<i>боје</i>	<i>тек излеглог пилета</i>
<i>скакавац</i>	<i>боје</i>	<i>листа који вене</i>
<i>сала</i>	<i>величине</i>	<i>београдског Бојана Ступице</i>
<i>суза</i>	<i>облика</i>	<i>дршке ножа</i>

Међу нашим примерима највише је оних у којима се појам означен управном именицом (конкретан ентитет) квалификује по боји, а обавезна одредба је именица којом је означен појам помоћу ког се та боја спецификује. То је заједничка именица којом се означава предмет или биће (*пепео, лешник, наранџа, пиле*), такав, односно такво да се за њега у мислима везује и одређена карактеристична боја. Тај захтев подразумева да то буде појам који је општепознат и конкретан.

Киш боју често одређује на овај начин (*измет боје пепела, утроба боје зрелих смокава, скакавац ... боје листа који вене*), као и И. Грицкат (*перика боје тек излеглог пилета*). Потреба за оваквом врстом одредаба у одређивању боја

вероватно је, осим стилским разлозима (већом експресивношћу), мотивисана и празнинама у систему назива за боје. Наиме, предметни свет који нас окружује много је богатији бојама него што је то могуће представити постојећим придевским лексемама, па се овакав начин квалификовања показује као врло погодан и сликовит.

Занимљив је и случај квалификације сале по величини поређењем са салом познатог београдског позоришта (напунили *салу величине београдског Бојана Ступице*). Друге могућности за одређивање величине биле би преко конгруентне одредбе (у чијој би функцији био неки придев са значењем димензија), затим помоћу навођења конкретних мера (нпр. у квадратним метрима) или броја расположивих места. Међутим, директно поређење с појмом познате величине чини се когнитивно јаснијим и једноставнијим.

Закључујемо да је еквативни генитив падежна категорија која није нарочито продуктивна и која заслужује детаљније испитивање на већем корпусу. Ограничен је на атрибутску функцију. У нашој грађи потврђен је невеликим бројем од 12 примера, које смо допунили примерима из радова које смо помињали (7 примера).

3. Генитив с предлозима

Генитив је падеж с којим се у српском језику комбинује највећи број предлога (Ивић 1957–1958: 143; Стевановић⁵1991б: 212).

Анализираћемо конструкције генитива с предлозима *од* и *без*.

3.1. Генитив с предлогом *од*

Предлог *од* у српском језику јавља се само уз именицу у генитиву²¹⁶ и издваја се као најфреквентнији предлог уз тај падеж (Стевановић 1964–1965: 239;

²¹⁶ Љ. Шарић истиче да је међусобна везаност предлога и падежа „posebno ... vidljiva kod onih prijedloga koji se kombiniraju samo s jednim padežom, a takav je *od*“ (2012: 9).

⁵1991б: 213; Фелешко 1995: 78).²¹⁷ Као опште значење овог предлога издваја се аблативност (Стевановић 1964–1965: 239; ⁵1991б: 213; Антонић 2006: 129).

Овом предлогу у српском језику посвећена су три рада (Стевановић 1964–1965, Антонић 2006 и Шарић 2012).²¹⁸

Стевановићев рад поклапа се са обрадом предлога *од* у граматици Стевановић ⁵1991б, па ћемо надаље њу цитирати. Као што смо рекли, као основно значење предлога *од* Стевановић издваја аблативно значење и истиче да се њим „означава потицање, одвајање и удаљавање од појма с именом у генитиву, и то не с одређене већ с било које стране тога појма“ (⁵1991б: 213).²¹⁹ На сличну особину предлога *од* указује и Љ. Шарић, која истиче да није строго селективан када је у питању природа просторног локализатора (2012: 15).

Критеријум по ком Стевановић класификује употребу предлога *од* са генитивом није експлициран, а није га лако утврдити ни на основу примера и редоследа излагања. Мешају се примери издвојени на основу синтаксичке функције (функције допуне или одредбе уз глаголске и именске речи, предикатива, допуне уз компаратив придева и прилога) с онима који су издвојени на основу значења (значења места, узрока, изазивача радње и стања, одн. расположења, намене). Конструкција *од* + Г у функцији предикатива у примерима типа *Инвалидско питање је од еминентне важности* уопште се не одређује по семантичком критеријуму (⁵1991: 225).

М. Ивић указује на то да се слободним падежним облицима исказују разни типови непосредног односа између двеју појава, као и то да је могуће, уколико дати однос није објекатског типа, да се према слободној падежној форми појави форма с предлогом. На основу тога издваја два типа слободних падежних облика, условно названих А₁ и А₂, при чему тип А₂ може имати конкурентне форме с предлозима: „*Tako se genitiv kao oznaka međusobne povezanosti dveju predmetnih pojava najčešće zaista ostvaruje bez predloga, ali ipak – i standardni jezik zna za*

²¹⁷ Фелешко истиче да се у корпусу који је користио за испитивање генитива скоро четвртина примера односи на предлог *од* (1995: 78).

²¹⁸ Љ. Шарић рад базира на корпусу који се не односи само на српски, већ на јужнословенске језике штокавског наречја (2012: 7, у фусноти).

²¹⁹ Управо тим општим значењем одвајања Стевановић објашњава могућност напоредне, синонимне употребе генитива с предлогом *од* и генитива без предлога с аблативним значењем уз одређене глаголе (*ibid.*).

primere tipa ključevi od ulaznih vrata i sl.“ (2008: 266). Како ће се видети касније у нашој анализи, велики број генитивних квалитативних значења спада у тип А₂.

И. Антонић истиче да се предлог *од* са генитивом остварује једино са значењем аблативности, које се „манифестује у неколико варијантних појединачних семантичких обележја ... са могућношћу транспоновања у одговарајућа друга семантичка поља“ (2006: 131). Ауторка запажа да се аблативност испољава у различитим семантичким плановима, на нивоу основног значења, на нивоу једног семантичког обележја, и „на нивоу базичног семантичког обележја као семантичког нуклеуса који претрпи различите степене транспоновања ... до површинског семантичког плана“ (2006: 141); квалитативно значење сврстава у ово последње. Уз то, она разликује и два семантичка вида испољавања аблативности, удаљавање и потицање (порекло). Овај други се разлаже у два семантичка субпоља – порекло са активним извором и оно с пасивним извором, при чему квалитативна значења сврстава у прво субпоље (*ibid.*, 141–142).

Ипак, у овом раду се у први план намеће синтаксичка класификација, која раздваја блиска значења (као и у Антонић 2005).²²⁰ Тако се конструкције које ми сврставамо у квалитативне разбијају на следеће синтаксичко-семантичке типове: предикатски генитив (*Тај документ је био од кључне важности у то време*; 2006: 133), аблативни генитив (*блуза од свиле*; *ibid.*, 135), темпорални генитив (*Издање од прошле године, Допис од 20. маја*; *ibid.*, 138–139), квалификативни генитив (*То је чудо од детета*; *ibid.*, 139), квантификативни генитив (*То је зграда од 50 спратова*, *ibid.*, 140). Не узима се у обзир, на пример, то што се генитив који се сврстава у предикатски може реализовати и као атрибутски (*документ од кључне важности*).

У раду Шарић 2012 ауторка на основу когнитивнолингвистичког приступа настоји да повеже наоко неповезана значења генитива с предлогом *од*, изводећи их из просторног значења извора и одмицања од извора као средишњег значења. На детаље из овог рада који су важни за наше истраживање осврнућемо се на одговарајућим местима.

²²⁰ О томе смо говорили у т. I.2.5 овог рада. Наше мишљење о оваквом класификационом поступку И. Антонић дели и Љ. Шарић: „*sintaksičke podrobnosti u opisu zamagljuju opću sliku o tome što povezuje različite upotrebe od-genitiva*“ (2012: 8).

Једном од еквивалената српског предлога *од* у енглеском језику, предлогу *of* (који се на српски језик преводи као *од*, *из* или се не преводи, када је елемент посесивних конструкција) пажњу је посветио Р. Ланакер (2000; 2009).²²¹

Овај аутор истиче да се предлогом *од* профилише нека врста суштинског односа између ОЛ и Л (2000: 76; 2009: 67). На основу различитих примера употребе овог предлога, Ланакер издваја два типа суштинских односа – први, у ком је ОЛ инхерентан и ограничен део Л, и други, у ком су ОЛ и Л коекстензивни.

Као прототипичну семантичку вредност овог полисемичног предлога он издваја први однос (2000: 74), истичући његов когнитивни значај (*ibid.*, 77). Као пример таквог односа Ланакер наводи синтагме *the bottom of the jar; the center of the room; the roof of that house; a portion of the rice* (ови примери на српски се преводе посесивним и партитивним генитивом, дакле најчешће без предлога – *дно тегле; средина собе; кров куће; порција тиринча*).

Што се тиче односа у ком су ОЛ и Л коекстензивни, примери су: *a bar of soap; a mound of dirty clothes; a can of soup; a herd of cattle; a house of straw; the state of California; a man of integrity*. Коекстензија по Ланакеру представља „гранични случај ограниченог дела: случај који настаје када је степен ограничености трајектора према оријентиру раван нули“ (2009: 67).

Оно што је суштинско у овом односу Ланакер објашњава на следећи начин: као што је материја од суштинског значаја за облик којим је уобличена (*a bar of soap; a mound of dirty clothes*), садржај за садржатељ који испуњава (*a can of soup*), појединачно биће за групу у чији састав улази (*a herd of cattle*), тако је за неки предмет од суштинског значаја материјал од ког је сачињен (*a house of straw*), а за неку особу њене суштинске особине (*a man of integrity*) (2000: 77).

Подела коју Ланакер уводи за српски није посебно релевантна (многе примере из Ланакерове друге групе ми бисмо сврстали у прву – за нас нема велике разлике између *a portion of the rice* и *a mound of dirty clothes* – управне именице у оба случаја понашају се као партикуларизатори). Оно на шта нас наводи Ланакерово размишљање јесте увиђање да се у српском језику однос ДЕО–ЦЕЛИНА, када је генитив у питању, прототипично изражава генитивом без

²²¹ Ланакер се противи ставу генеративиста према ком је предлог семантички празан граматички маркер (2000: 73). У шалливом тону, Ланакер такав став назива злостављањем предлога *of* (2009: 74).

предлога (посесивним, партитивним, квалитативним), а да се ППК *од* + Г користи за тип коекстензивног односа (генитив материје, као и за типове настале метафоричким проширењем од њега).

По тумачењу Љ. Шарић, употреба предлога *од* у непросторним доменима указује на удаљеност, стазу одређене дужине којом је прошао одређени предмет. “There is a spatio-temporal distance between ... the bread as a result and the flour as its source in the example *Kruh je napravljen od brašna_{GEN}*” (2008: 25). Може се рећи да је употреба предлога *од* у српском језику иконична у том смислу што се њим указује на извесну удаљеност ОЛ од Л, док се, када такве удаљености нема, када је у питању однос ДЕО–ЦЕЛИНА, предлог не јавља.

У оквиру генитива с предлогом *од* издвајамо две шире класе. Прву чини генитив материје (т. 3.1.1) а другу конструкције типа *злато од жене*, које смо назвали квалитативним синтаagmaма (т. 3.1.2).

У оквиру генитива материје издвајамо неколико ужих класа. Прву посматрамо као прототипичан генитив материје, у ком је управном именицом означен предмет (т. 3.1.1.1). Другу чине случајеви у којима управна именица означава човека (метафоричко проширење од основног типа) (т. 3.1.1.2). Метафоричким проширењем од основног типа посматрамо и трећу групу, коју чине случајеви у којима се појам означен управном именицом квалификује преко неке мере (назвали смо га генитивом мерне квалификације) (т. 3.1.1.3).

3.1.1. Генитив материје²²²

Генитивом материје у прототипичном случају квалификују се предмети које је направио човек, дакле артефакти. Квалификација овим типом генитива има смисла онда када је предмет, означен управном именицом, могуће направити од разних материјала.

Истакли смо, у т. II.4.4, да градивно значење нема код свих аутора исти статус у вези с квалитативношћу. Неки га с њим доводе у везу, а неки га искључују. Ми га посматрамо као квалитативно значење у ширем смислу (т. II.4.6).

²²² Неки аутори користе и термин *градивни генитив* (Пипер 2005: 835).

Генитив материје или састава Петерсен доводи у везу са описним, апозитивним²²³ и партитивним генитивом. Везу са описним генитивом објашњава речима: “To tell of what something consists is a kind of description” (1925: 150), а с партитивним: “for anything made or consisting of something almost necessarily comprises only a part of it” (1925: 150–151).

Стевановић се у својој синтакси падежа није детаљније бавио генитивом материје. Он каже да је „овај облик“ обичан у придевској функцији (⁵1991: 228), поткрепљујући ту тврдњу примерима предикативне и атрибутске употребе ове категорије. За нас је значајно то што овај аутор издваја и случајеве „фигуративне употребе“ генитива материје: *И ја сам сав од среће, од прозирне среће; И избаци једно „о“ дуго, високо, јако све од једног комада* и др. (*ibid.*).

М. Ивић примећује да је квалитативност изражена генитивом материје секундарног карактера – у првом плану је „податак о томе одакле нешто потиче (уп. *траг од шећера* и сл.), или податак о томе од чега је нешто сачињено (уп. *брашно од кукуруза* и сл.)“ (2010: 270).

Поменули смо Ланакерово тумачење, по ком између материјала и предмета који је од тог материјала направљен постоји суштински однос (оријентир означава материјал од ког потиче дати предмет, л) (2000: 76).

И. Антонић у оквиру аблативног генитива издваја ширу класу генитива у функцији „аблативног *детерминатора* реченичне предикације“ (2005: 137; курзив је наш, А. М.; в. и Антонић 2006: 134–135). У оквиру дате класе издваја генитив у функцији друге рекцијске допуне глагола сложене рекције, са заједничком семом ’правити’: ((у)*месити*, (са)*зидати*, (на)*правити*, (ис)*плести* и др.). Она каже да се генитивом овог типа може означити материјал или саставни (градивни) елемент (*Умесио је тарту од ораха; Сазидо је кућу од дрвета / од монтажних блокова*) (2005: 139). Оно што је необично јесте то што ауторка овај тип генитива, који сврстава у рекцијску *допуну*, сврстава у ширу категорију одредбеног генитива, па није сасвим јасно да ли сматра да је реч о одредби или о допуну.

Генитив материје И. Антонић класификује и као подврсту „квалификативног“ генитива, којим се именички појам квалификује преко материје од које је сачињен (2005: 162). На основу овакве класификације остаје

²²³ Апозитивним генитивом назива случајеве типа *бедем од зуба* (*bulwark of the teeth*).

нејасна семантичка веза аблативног генитива као адвербалног типа и генитива материје као адноминалног типа.

Љ. Шарић не прави разлику између адвербалне и адноминалне употребе овог генитива у семантичком смислу, што је становиште које и сами заступамо. Разлога за овакав став има већ и због чињенице да се уз адноминални тип може успоставити неки креативни глагол (*џем [направљен/скуван и сл.] од шљива*). Ауторка примере типа *Паковање је направљено од дрвета и рециклираног картона*, *Класични џем од шљива* и сл. објашњава појмовном метафором МАТЕРИЈАЛ ЈЕ ИЗВОР КОНАЧНОГ ПРОИЗВОДА (2012: 23).²²⁴ Материјал као извор производа резултат је метафоричног проширења од просторног извора.

Поменули смо да К. Никифорићу генитив материје (генитив саставног материјала) изводи из генитива порекла, на основу метафоре САСТАВНИ МАТЕРИЈАЛ ЈЕ ПОРЕКЛО (*ibid.*, 180).

Лејкоф и Џонсон говоре о појму прављења – као резултат људског деловања настаје неки предмет. Дату промену концептуализујемо на два начина – као појављивање, израњање предмета из материје – ПРЕДМЕТ ИЗЛАЗИ ИЗ МАТЕРИЈЕ (*I made a statue out of clay*), али и као претварање материје у предмет – МАТЕРИЈА СЕ ПРЕТВАРА У ПРЕДМЕТ (*I made a sheet of newspaper into an airplane*) (1980/2003: 73). У питању су две супротне концептуализације – док се у првом случају материја посматра као садржатељ из ког се појављује, из ког излази предмет, у другом случају предмет се концептуализује као садржатељ за материју (*ibid.*).²²⁵

Д. Кликовац говори о метафоричној употреби предлога *из* уз глаголе настајања и стварања – *стварати се из магле и пене, лице... исклесано из мермера* – и закључује да у основи ове употребе лежи метафора ОБЛИКОВАЊЕ ПРЕДМЕТА ОД МАТЕРИЈЕ ЈЕСТЕ ИЗЛАЖЕЊЕ (или ВАЂЕЊЕ) ПРЕДМЕТА ИЗ МАТЕРИЈЕ, односно, још

²²⁴ Љ. Шарић указује на то да непросторне употребе предлога *од* имплицирају удаљеност, путању одређене дужине којом је прошао предмет или процес. Постоји просторно-временска раздаљина између хлеба као резултата процеса и брашна као његовог извора у примеру: *Хлеб је направљен од брашна*. Конструкција *од + Г* указује на порекло неког предмета, на одређену материју (брашно). Дата конструкција имплицира процес промене, током ког се оригинални састојци мењају. Изворни облик и конзистенција не могу се уочити у финалном производу. Ауторка сматра да је значење промене, имплицирано конструкцијом *од + Г*, мотивисано компонентом просторног значења која указује на кретање од извора ка крајњем резултату. Процес трансформације материје у производ Љ. Шарић посматра и као метафоричку путању од материјала до финалног резултата (2008: 25).

²²⁵ Лејкоф и Џонсон говоре о занимљивој вези појма прављења са једним од основних људских искустава – искуством рађања. Из мајке (као С) током порођаја излази предмет (беба као СО). У исто време, беба је С за материју од које је сачињена (мајчино месо и крв) (*ibid.*, 74).

уобичајенија метафора ОБЛИКОВАЊЕ ПРЕДМЕТА ЈЕ ОДВАЈАЊЕ ОД МАТЕРИЈЕ²²⁶ (а општа метафора у њиховој основи је НАСТАНАК ЈЕ ИЗЛАЖЕЊЕ). Отуда је у сличним контекстима много уобичајенији предлог *од* (²2006: 219).²²⁷

С. Лураги указује на то да значење материјала често настаје метафоричким проширењем од значења средства: “The material of which something is made is understood as the instrument to make it” (2014: 127) и формулише метафору МАТЕРИЈАЛ ЈЕ СРЕДСТВО ЗА ПРАВЉЕЊЕ ПРЕДМЕТА (MATERIAL IS AN INSTRUMENT FOR CREATING OBJECTS) (*ibid.*). У турском су, на пример, могућа оба начина изражавања материјала – помоћу аблатива (‘Кућа од цигле’) и инструментала (‘Ова кућа направљена је циглама’).²²⁸

Тзв. инструментал грађе или неопходног материјала, како наводи М. Ивић, јесте стари словенски тип и постојао је у старијим фазама развоја српског језика (као у примеру С. М. Љубише: *Ова ваздушна корабља није се могла зидати простијем градивом, већ су сводови сведени лакијем каменом и опекама с острва Родоса*) (1954: 22–23). Овај тип инструментала потиснут је генитивом материје (*ibid.*).

За генитив материје прототипична је формула ПРЕДМЕТ ОД МАТЕРИЈЕ, којом се неки предмет одређује преко материје од које је израђен.

Генитив материје је важна падежна категорија уколико се посматра из угла нашег појмовног система. Лејкоф и Џонсон говоре о појмовима који настају непосредно, на основу људског искуства и знања која имамо о својим телима, о интеракцији са околином (физичком и друштвеном). У њих спадају, између осталих, ПРЕДМЕТИ и МАТЕРИЈА (1980/2003: 118–119). Ствари око себе доживљавамо као предмете од различите материје, а себе као јединке одвојене од остатка света, створене од меса и костију.²²⁹ Предмет и материја су, како истиче Д. Кликовац, основне манифестације физичког света који нас окружује (²2006: 41). За нас је у том смислу посебно интересантан пример у ком су и управна и

²²⁶ А општа метафора у њиховој основи је НАСТАНАК ЈЕ ИЗЛАЖЕЊЕ (*ibid.*).

²²⁷ Материја је концептуализована као С за предмет (обично занатско или уметничко дело) који се од дате материје обликује и у примерима типа: *Сви су комади [намештаја] били стари и урађени ... у махагонију; Сва своја дела ради у камену и металу* (Кликовац ²2006: 106).

²²⁸ Ауторка примећује да би се веза између материјала и средства могла објаснити и метонимијом, јер су у појмовном домену стварања та два појма блиско повезана (*ibid.*, у фусноти).

²²⁹ Ови аутори даље кажу: „О многим стварима стичемо искуство на основу погледа и додира, и уочавамо да имају јасне границе, а када немају такве границе, често их сами пројектујемо – концептуализујући их као ентитете, често и као садржатеље“ (1980/2003: 58).

генитивна именица на највишем нивоу категоризације, због чега и једна и друга захтевају одредбу:

- Никад није видео *предмете обичне, свакодневне употребе* тако вешто израђене и *од тако fine материје* (Андр., Кор.).

3.1.1.1. Генитив материје – прототип категорије

У генитиву материје у нашој грађи посведочене су градивне именице којима је означена материја што се може употребити за израду разних предмета. Као материја некад су концептуализовани предмети на окупу (чешће је *кућа од цигле* него *кућа од цигала*). По изузетку се јављају и заједничке именице, најчешће као називи непрототипичних материјала за израду предмета означених управним именицама у датим примерима.

Преглед примера за генитив материје замислили смо на следећи начин. Најпре издвајамо случајеве у којима су управном именицом означени предмети свакодневне употребе, затим оне у којима је управном именицом означен неки одевни/обувни предмет, и на крају оне у којима се генитивом материје одређује неки прехранбени производ. На овакав поступак смо се одлучили због међуусловљености лексичке семантике управне именице и именице у генитиву.

Уз то, у оквиру прве две групе примере ћемо распоредити и према додатном критеријуму – према томе да ли се уз управну именицу и именицу у генитиву налази одредба – будући да постоји могућност алтернативног изражавања, у виду синтагми с конгруентним атрибутом (*зид од камена / камени зид; ципеле од коже / кожне ципеле*). Циљ нам је био да утврдимо мотиве за избор једног или другог синтаксичког решења.

3.1.1.1.1. Управна именица означава предмете свакодневне употребе

У нашим примерима из ове групе у генитиву се јављају следеће градивне именице:

- *камен, кремен, аметист, шкриљац*
- *дрво (ораховина), (трешњино) дрво, храстовина*

- *порцелан, стакло, кристал*
- *метал, плех, сребро, злато*
- *глина*
- *кожа, вуна*
- *папир/хартија, (каширани) картон*
- *кострет, рафија, рогоз, батист, баришун, свила, платно, сомот.*

Управним именицама ове групе означени су различити предмети – то су заједничке именице типа: *кућа, зид, сто, здела, ваза, кликер...*, које у својој семантици садрже и идеју о стварању и уз које се може употребити неки креативни глагол (*кућа направљена/сазидана/изграђена* и сл. од...).

1) Ни управна именица ни именица у генитиву немају одредбу:

- Мајсторица је све нешто волела да купи *ствари од метала* (Сек., 18). Сасвим позади видиш *зид од камена* према коме су глумци играли (Рај., 79). Нашао [је] *сечива и тестерице од кремена* (Андр., 122). *Брош од аметиста* помицао се са једне стране на другу (Андр., 137). Рукопис ... је почивао у *корицама од картона* (Андр., 80). Организатори би јој уваљали и *заставице од хартије* да њима маше (Кап., 20). Поред шиваће машине ... леже његове заборављене играчке: оловни војници, *кликери од глине* и стакленци (Киш, 19).
- Унесено је неколико сепета, *арара од кострети*²³⁰ (Андр., 192). Изнад глава дрвене полице, по њима дењци, *од рафије*²³¹ (Гриц., 121). Када би нам те перине, тада још нове и *с навлакама од батиста*, подавијала под леђа (Киш, 102).

У генитиву материје могу се наћи и две координиране именице, а и управна именица може бити у множини:

- Почињу одједном да бледе и гасну ... као *беживотна маска од хартије и лака* (Андр., Кор.). Онда нађе дете *с јастуком од баришуна и свиле* како стоји пред сликом своје мајке и проси (Киш, 23).

²³⁰ *Арар* је 'врећа, џак'. *Кострет* је 'козја (ређе камиља, свињска и сл.) длака; предиво или тканина од те длаке' (в. РСАНУ под датим именицама).

²³¹ *Рафија* је 'влакнасто ткиво једне врсте палме које се користи за везивање и за израду разних предмета у плетарству' (в. РМС, под *рафија* 2).

- *Мртви предмети од коже и метала* били су двоструко мртви (Андр., 193).
- 2) Именица у генитиву материје има одредбу:
- Мамлаз за то време куцка прстима *по столу од изрезбарене ораховине* (Кап., 72). Кујунџије су ковале *некакве зделе од обичног плеха* (Гриц., 6). Поручиване су из Беча *вазе од лажног порцелана* (Андр., 178). Један сам изолатор окрњио праћком, пре него што сам открио ... музичку функцију *тог комплета од кинеског порцелана* (Киш, 117).
 - Тачно изнад његове собе ... била су осветљена три прозора, *са завесама од босанског платна* (Андр., 130). Гурну *завесу од зеленог сомота* (Сек., 188). Све ће бити ограђено *мрежама од финих жица* (Сек., 228). Из тог тучета игала ... испредале би се ... дуге беле странице *плетива од ангорске вуне* (Киш, 94). Маше *лепезом од палмова листа* (Сек., 73).²³²
- 3) Управна именица има своју одредбу:
- Виде се ... *грубо тесани клинови од храстовине* (Киш, 39). *Францина кућа* ... доле *од камена*, горе опсегнута дрвеном верандом ... стајала је баш на стени (Гриц., 97). На раменима мален и лак шал ... причвршћен *великим брошем од аметиста* у златном оквиру (Андр., 137). *Дечја таблица од шкриљца* пред њом (Сек., 129). Њихови матори нису у стању да им пруже ништа више *сем оног идиотског сервиса за ракију од кристала* (Кап., 34). Леже по земљи ... *разваљене кесе од хартије* (Киш, 39).
- 4) И управна именица и именица у генитиву су детерминисане:
- Малено турско гробље у ком су се истицала *два висока нишана*²³³ *од белог камена* (Андр., 122). Оставио је знатну суму новца да му се сагради *ово лепо турбе од доброг камена* (Андр., 123). То је био *фино рађен и вештачки склопљен сандучић од доброг и племенитог дрвета* (Андр., 166). Фратри су јели обилно и ћутке ... *снебивајући се на махове пред непознатим јелима и ситним кашичицама од бечког сребра* (Андр., 238). Изашао је из својих кола и поклонио бакути *хемијску оловку од лажног*

²³² У овом примеру можда и није реч ни о каквом посебно израђеном предмету, већ о листу употребљеном као лепеза.

²³³ *Нишан* је 'надгробни споменик'.

злата (Кап., 20). Поред њега *путничка торба од светле, рађене коже* (Андр., Кор.). Застаде *пред излогом, јединим излогом од једноставног великог стакла* (Сек., 230). Он је сад носио *скупу, фину перику од тамно смеђе косе* (Сек., 231). Страшно га је мрзело да се сада малтретира *по некаквим лажним бетонским бункерима од кашираног картона* (Кап., 26).

- Спустио је *свој зембиљ од плетеног рогоза* (Андр., Кор.).

3.1.1.1.2. Управном именицом означени су одевни и обувни предмети

У генитиву материје којим се квалификују одевни предмети (*кошуља, шал, одора, капут, хаљина, фрак, појас, фереџа, јечерма, марама, костим, панталоне, кецеља, зубун, турбан* и сл.) налазе се називи материјала од којих се ти предмети израђују. Те смо називе поделили у три групе:

1. називи тканина: *материја* (у значењу 'материјал, тканина'), *ткиво* (у значењу 'тканина'), *акрил, синтетика, свила, кашмир, твид, чоја, атлас, кадифа, брокат, штоф, вуна, вуница, тил, лан, мушема, платно, сукно*;
2. кожа и називи крзна – *кожа; куна, лисичина, хермелин, астраган*;
3. непрототипичан материјал – *хартија*.

3.1.1.2.1. У генитиву материје налази се назив тканине

1) Ни управна именица ни именица у генитиву немају квалитативну одредбу:

- Нема те дјевојке за удају, која не ће са собом понијети у прђију барем *десетак разнијех хаљина од атласа, од кадифе, од броката* (Цар 1, 96, Гр. РСАНУ). Није се могло проценити какво је тело које живи *под хрпом одела од чоје, коже, свиле, сребра и гајтана* (Андр., 161). Има таквих [*кошуља*] *од свиле* (РСЈ, 127). *Капут до колена*, натраг с прекачком, а кроз ту прекачку, ако је ветар, продевена *марама од вунице*²³⁴ (Сек., 37).

2) Именица у генитиву има одредбу:

²³⁴ У РСАНУ именица *вунца* се дефинише као 'фино вунено предиво за плетење и везење, обично фабричке израде', али и као деминутив именице *вуна*.

- Гледао је ... код жена *фереце од тешке чоје* (Андр., 170). Налик на мој костим *од резеда свиле* (Сек., КППГ 230). Умотана у шал *од сивог кашмира* ... обилази поваздан огромну турску кућерину (Андр., 120). На њој је *собна хаљина*²³⁵ *од беле, фине вуне*, на грудима растворена, а око паса стегнута *појасом од свиле вишњеве боје* (Андр., 137). *Шешир сав од фине мрке коже* (Сек., КППГ 229). У том концертном царству, где господски шуште сатенске блузе на дамама и *фракови од енглеског штофа* њихових пратилаца (Пол., 35974/21). [*Кошуља ...*] *од сто посто акрила* (РСЈ, 126).
- 3) Управна именица има своју одредбу:
- Ишли [су] многобројни пљачкаши ... натоварени *новцијатим капутима од твида* (Гриц., 177). Око врата му ... вунени шалић, за појасом *кратка кецеља од мушеме* (Сек., КППГ 74). То је било *дречаво одело од синтетике* (Корпус, 2013). Имао је на себи *кратке беле панталоне од платна* (Киш, Кор.). У белим гаћама и кошуљи, *са црним зубуном од сукна* (Ћосић, Кор.). Имао је *високи оковратник од каучука* (Киш, 86).
- 4) И управна именица и именица у генитиву имају своју одредбу:
- *Одело ванредно, сиво, од танке, чисто вунене енглеске материје која се не може угужвати* (Сек., 231). *Вешто савијени турбани од финог ткива* – жица злата, жица свиле (Андр., 26).²³⁶ Био је босоног, у *кратким панталонама од тамноплавог лана* (Киш, 61). Чудиле се какве то могу бити *кућне ципеле од златне коже*, у шиљак, и са великим петама (Сек., 229). На девојци су биле широке димије голубије боје и *уска јечерма*, на једну копчу, *од светлоплавог атласа* (Андр., 184). Конзули су били у парадним униформама, Ана Марија и ћерка јој у *модерним лаким хаљинама од везеног тила* (Андр., 238). Сива сукња, нека блуза, *од истог сивог штофа капут до колена* (Сек., 37).

²³⁵ Собну хаљину посматрамо као сложену лексему, тзв. фразну лексему, не као именицу и одредбу (о фразним лексемама в. Прћић 2011).

²³⁶ Пошто се одевни предмети обично израђују од неког материјала, односно тканине, у овом и претходном примеру неопходна је одредба, јер су именице *материја* ('материјал, тканина') и *ткиво* ('ткање, оно што се тка, што је изаткано') на нивоу категоризације вишем од основног.

3.1.1.2.2. У генитиву материје налази се назив крзна

Као управне у овој групи јављају се именице *огртач*, *оковратник*; *ћурак*, *крзно*, *бунда*. Од крзна се праве огртачи, бунде, делови капута (оковратници). Њим се такође постављају огртачи и капути. На пример, *ћурак* је 'огртач постављен крзном, кожух'. *Бунда* може бити одевни предмет од крзна или постављен крзном. С обзиром на то да је у значењу речи *ћурак* и *бунда* обавезно присутна и сема 'крзно', 'крзнен', синтагме *ћурак од крзна*, *бунда од крзна* неинформативне су без детерминатора.

Међутим, неки од делова одеће означених управним именицама у овој групи праве се и од других материјала, па зато има смисла синтагма *огртач од крзна*, дакле, без одредбе, јер огртач може бити и од чоје или неког другог материјала.²³⁷

- 1) Ни управна именица ни именица у генитиву немају квалитативну одредбу:
 - Нови писар Конзулата добио је *ћурак од хермелина*, док је Давил био огрнут и овога пута *крзном*²³⁸ *од куне* (Андр., 160). *бунда од лисице/нерца/ракуна* (Кор.).
- 2) Генитивна именица има одредбу:
 - Дефосе је ... пешачио у својим високим чизмама и смеђој кабаници *са оковратником од видриног крзна* (Андр., 249). Како је овде романтично! – процвркута једна месечарка у *бунди од синтетичког астрагана* (Кап., 58). ...зато што се тамо продају *бунде од правог крзна* (www.rts.rs, Кор.). *Бундица од вештачког крзна* (www.rts.rs, Кор.).
- 3) Управна именица има одредбу:
 - Донесени су ... *скупоцени огртачи од крзна*, и то *од куне* за конзула а *од чоје и лисичине* за његове пратиоце (Андр., 35). Преко кабанице пребачен му је *везиров ћурак од куне* (Андр., 35). *У дугачком ћурку од курјачине...* (Црњански, Кор.). *У свом дугом ћурку од лисичине...* (Андр., Кор.).

²³⁷ Називи крзна могу бити посебне лексеме (*астраган*, *лисичина*, *самуровина*) или се за називе крзна метонимијски употребљавају називи животиња чије је крзно (*куна*, *лисица*, *ракун*, *нерц* и сл.).

²³⁸ *Крзно* овде означава 'одевни предмет, део одеће (капут, оковратник, капа и сл.)', као метонимијску реализацију именице *крзно*; в. РСАНУ под *крзно*, 1в).

4) И управна и генитивна именица имају одредбу:

- На њему је био велики *ћурак од тешког крзна и загаситоцрвене чоје* (Андр., Кор.). У тешком *ћурку од руског крзна...* (Андр., Кор.). У тешкој *бунди од дабровога крзна...* (Црњански, Кор.). Цена најскупље *бунде од најфинијег крзна* – самуровине (*крзно од куне*) достиже и до 150.000 евра (Пол., 20. 5. 2009, Кор.).

3.1.1.2.3. У генитиву материје је назив непрототипичног материјала, односно тканине

- Она доноси сашивену ... за мене *краљевску одору од ружичасте гуверирани хартије* (Гриц., 40).

3.1.1.1.3. Управна именица означава јело / прехранбени производ

Називи биљака и животиња од којих се припремају храна и прехранбени производи понашају се специфично, у том смислу што су њима концептуализовани појмови који се налазе на пола пута између категорија ПРЕДМЕТА и МАТЕРИЈЕ. Именице којима се у српском језику означава поврће и воће М. Ивић убраја у прелазне случајеве између ПРЕДМЕТА и МАТЕРИЈЕ, категорија међу којима граница није чврста. Тако се дешава да се, под одређеним условима, представници категорије ПРЕДМЕТА концептуализују као МАТЕРИЈА,²³⁹ и обрнуто, да се делови аморфне масе опредмете и обликују (уз помоћ партикуларизатора) (Ивић 1980; 2008).

Управо због прелазне природе поменутих појмова одлучили смо се да примере у којима је управном именицом означен неки прехранбени производ посматрамо издвојено. Будући да примери овог типа у нашем корпусу нису били нарочито заступљени, допунили смо их претрагом Корпуса 2013 по разним упитима.

Атрибутска функција генитива материје овог подтипа намеће се као доминантна. Примере другачије употребе нисмо нашли, мада је могућа и употреба

²³⁹ О тумачењу предмета на окупу као материје Д. Кликовац пише: „Predmeti na okupu mogu se konceptualizovati kao MATERИЈА; pri tome se zanemaruje njihova pojedinačnost i ima u vidu samo vizuelni utisak mase koji odaju“ (2006: 44).

у предикативу (на пример, *Сок је од јагода*). Будући да је атрибутска функција типична, неке примере из Корпуса представимо само као синтагме, ради скраћења. Примере ћемо класификовати према семантици генитивне именице.

1) У првој групи су примери с називима поврћа у генитиву материје. Управном именицом најчешће је означено јело које се припрема од датог поврћа.

- Нисам пропуштао да у бистроу узмем сиром *запечену супу од лука* или *рагу од печурака* (Јакшић Б., Пол., 35974/5). Врати се *са два сока од парадајза* (Кап., 44). Зове се кечуп, а у ствари личи *на обичан сос од парадајза!* (Кап., 11). Неке наше познанице кувале су *слатко од шаргарепе* (Гриц., 179). Огромно задовољство имам и када ... фронтално нападем запечену коленицу *уз кнедлу од кромпира* (Јакшић Б., Пол., 35974/5). Испала је *нека бућкотина од блитве* (Гриц., 38). *чорба од бундеве/целера/грашка/карфиола* (Кор.); *ћуфте од тиквица* (Кор.); *вариво од тиквица* (разг.); *чорба од карфиола/келерабе* (разг.).

Именице којима се у српском језику означава поврће понашају се углавном као градивне, и то, како каже М. Ивић, као збирно-градивне²⁴⁰ (2008: 19), па немају множину (такви су у нашим примерима *лук*, *парадајз*, *блитва*). Ову појаву М. Ивић тумачи тиме што се поврће често кува, чиме се његова „предметна” структура преобраћа у својеврсну масу“ (2008: 22). Међутим, неке именице понашају се и као заједничке (*кромпир/кромпири*, *шаргарепа/шаргарепе*, *тиквица/тиквице*) и као збирно-градивне у једнини (*ibid.*).²⁴¹ Генитив материје фаворизује збирно-градивне именице (једино се именица *тиквица* јавља у множини).

2) У генитиву материје је назив воћа. Кад је воће у питању, ситуација је мало компликованија.

²⁴⁰ Збирно-градивним именицама М. Ивић сматра оне које означавају појаве прелазног карактера, нпр. *слама*: „*Slama* је нека врста neuobličene mase, slično blatu ili brašnu (уп. *sve je uprljano od slame* са *sve je uprljano od blata*, *slama se prosula* са *brašno se prosulo*; и сл.). С друге стране, за разлику од *blata* и *brašna*, *slama* је ипак и својеврстан skup uočljivih pojedinačnih entiteta за које постоји и посебан назив: *slamka*“ (2008: 19).

²⁴¹ Пример који наводи М. Ивић је: *Колико сте платили за овај кромпир / за ове кромпире?* (2008: 20).

М. Ивић примећује да се називи за воће већином сврставају у заједничке именице (*јагода/јагоде; јабука/јабукe; кајсија/кајсије*), „bez mogućnosti iskazivanja zbirno-gradivnog značenja singularskom paradigmom“ (2008: 20).²⁴²

Именице којима се означава воће, међутим, користе се и у једнини и у множини. Често се, на пример, чује да је *малина скупа* или да је у продавницама *јабука увозна*.²⁴³ Доказ да се називи воћа понашају и као збирно-градивне именице налазимо, осим у наведеним примерима, и у њиховој употреби у генитиву материје – *кашасте воћни нектар од брескве и јабукe* (натпис на паковању сока). Уз то, као назив сока често се користи само назив воћа од кога је сок направљен, као метонимијски назив (*јабука, јагода* и сл.). У Корпусу 2013 налазимо следеће примере назива воћа и у генитиву једнине и у генитиву множине, што показује да у овом случају постоје превирања:

- *сок од јабукe (ананаса, грејпфрута, лимуна, поморанџе, јагоде, малине, нара);*
- *сок од јабука (кајсија, крушака, вишања, трешања); пита од јабука (вишања, трешања, јагода, шљива...); слатко од шљива (шумских јагода, дуња).*

Погледаћемо и примере у реченицама:

- Препоручује се да сваког дана попијете ... *сок од јабукe и бруснице* (Пол., 27. 11. 2008, Кор.). „Нектаров“ *сок од јабукe* кошта 53 динара (Пол., 24. 12. 2006, Кор.). Обрадују их ... ситнице, на пример, *сок од јагоде* (www.rts.rs, 31. 12. 2008, Кор.). Прва кафана у којој је, уз *сок од малине са содом*, седео за столом... (Пол., 25. 12. 2006, Кор.).
- Београд је међу најјефтинијим градовима у ценама млека ... *сока од јабука* (www.rts.rs, 10. 2. 2009, Кор.). Воћни коктели ... могу бити и врло здрави, нарочито *коктели од јагода и боровница* (www.rts.rs, 14. 7. 2008, Кор.). Начин на који је Милошевић ... покренуо народне масе (причом о ... скупим „Фрукталовим“ соковима *од јефтиних српских малина* итд.)

²⁴² Ауторка као изузетак наводи именицу *лимун*, код које се облик једнине користи и у том збирно-градивном значењу (*Колико сте платили за овај лимун?*).

²⁴³ То потврђују и примери: Она је [пољска малина] јефтинија за 25 одсто од наше малине (www.rts.rs, 31. 12. 2009, Кор.). Живи од малине, само се њоме бави (Пол., 28. 6. 2008, Кор.).

(Пол., 25. 8. 2008, Кор.). Додаје да се опробао и у производњи *лековитих ракија од купина и малина* (Пол., 2. 3. 2010, Кор.).

Иако нам није циљ да до детаља улазимо у питање односа између именица којима се означава воће као заједничких или збирно-градивних, погледаћемо само на примеру *јабукe* и *јагоде* понашање у генитиву материје. У Корпусу смо на упит *од јабукe/од јабукa* у атрибутој позицији добили однос 22 потврде према 8 у корист једнинског облика (дакле, збирно-градивног), док смо за јагоду добили резултат 1 према 19 у корист множинског облика. Иако се на основу наше грађе не би могли донети уопштенији закључци, можда би се могло претпоставити да се за именице којима се означавају ситније врсте воћа (*јагоде, малине, купине* и сл.) у генитиву материје предност даје множинском облику.

Занимљиво истраживање спроведено је у раду Корајац–Салак 2012. Ауторке су анализирале употребу облика једнине, односно множине именице у генитиву материје на основу анкете спроведене међу изворним и неизворним говорницима хрватског језика. Оне су закључиле да је дистрибуција сингуларне, односно плуралне форме условљена семантиком управне именице. Уз именице које означавају течније производе (*сок, сладолед, супа*) чешће се користи генитив једнине (*сок од вишње*), док се уз оне које означавају производе гушће конзистенције (*колач, пита и мармелада*) чешће користе множински облици (*мармелада од бресака*). Уз то, ауторке сматрају да и семантика глагола има утицаја на избор броја генитивне именице и да се уз глаголе попут *наручити, волети, пити, јести* чешће користи једнина (*волети сладолед од банане*), док се уз глаголе припреме (*припремати, кувати, правити*) чешће употребљава множина (*правити питу од јабукa*) (2012: 221).

Дату појаву да се уз глаголе припреме чешће користи генитив множине (*припремам сок од вишања*) ауторке објашњавају тиме што „*postoji svijest da je potrebno više od jednoga komada voća ili povrća*“ (2012: 224), док се уз глаголе *волети, јести, пити, наручити* чешће јавља једнина јер „*se tada govori samo o okusu, bez razmišljanja o pripremi i količini*“ (*ibid.*).

Уз то, ауторке истичу да неизворни говорници, чија је језичка компетенција мања, користе претежно облик генитива једнине у свим

случајевима, док је више колебања код оних са бољим знањем језика (2012: 233–234). Тај податак ауторке објашњавају бољим познавањем језика, а ми мислимо да је уједно индикативан показатељ у том смислу што је за генитив материје прототипичан облик једнине, односно небројивост онога што је генитивном именицом означено. Чини се да се, приликом учења језика са овом падежном категоријом (српског или неког сродног језика), генитив материје најпре уопштено користи управо тако, са давањем предности једнинском, збирно-градивном облику, а да се разлике у употреби оних именица које су иначе бројиве у језику усвајају накнадно.

Генитив материје фаворизује употребу градивне именице, односно појмове концептуализоване као материја (на шта указује и сам назив ове падежне категорије). Тако се решењу са градивном именицом чешће прибегава чак и онда кад је заједничка именица сасвим уобичајена.²⁴⁴

Генитивом материје указује се на доминантност материје означене генитивном именицом у добијеном производу, док се инструменталом саставног дела (нпр. *пита са сиром*) указује на мању количинску заступљеност појма означеног инструменталом у односу на онај означен управном именицом.

3) Називи других животиња/биљака које се користе у исхрани

Именице *печурка* и *острига*, којима се називају посебне биљне и животињске врсте, понашају се као заједничке именице и код њих не постоји могућност исказивања збирно-градивног значења обликом једнине:

- Нисам пропуштао да у бистроу узмем ... *рагу од печурака* (Јакшић Б., Пол., 35974/5); *сос од печурака* (Кор.).
- Зачињено ... *сосом од острига* (Јакшић Б., Пол., 35974/5).

Занимљиви су примери метонимијске употребе назива животиње у генитиву материје:

²⁴⁴ На пример, заједничка именица *цигла*, као генитивна одредба управног појма којим је означен неки грађевински објекат, чешће се концептуализује као градивна: одредба *од цигле* у Корпусу 2013 јавља се скоро пет пута чешће него одредба *од цигала*. То је и разумљиво јер се цигле на окупу (у објекту за чију су израду употребљене) уочавају као материја пре него као појединачни предмети.

- Где се прави *најбоља и једина права моцарела од буфала* (Јакшић Б., Пол., 35974/5). Каква драматична разлика ... у односу на *питу од фазана* (Јакшић Б., Пол., 35974/5).

Наравно, реч је о моцарели од бивољег млека и о питу од фазановог меса. Метонимије овог типа сасвим су разумљиве, али нам се чини да нису сасвим уобичајене у формалном изражавању. Тако се у разговорном језику не каже *сир од краве/овце/козе*, већ *од крављег/овчијег/козјег млека*.

Занимало нас је постоје ли нека ограничења у употреби назива животиња, односно њиховог меса у генитиву материје. Претражили смо Корпус 2013 по упиту *супа/чорба/наприкаш од* и добили следеће резултате, у којима је такође именица којом је означена животиња употребљена метонимијски, уместо назива меса те животиње:

- *наприкаш од сома; чорба од дивљег голуба; супа од морке /корњаче/сове/морског пса; рагу од срне.*²⁴⁵

Међутим, нисмо пронашли примере метонимијски употребљених назива домаћих (и неких дивљих) животиња, од чијег се меса супе и чорбе често праве (**чорба од телета, пилета, кокошке, рибе*). Уместо тога, уобичајене су синтагме:

- *супа/чорба од телећег/пилећег/говећег* и сл. *меса*;
- *телећа чорба; пилећа супа/чорба; јунећа супа/чорба; кокошија супа; говећа супа; рибља чорба; срнећи гулаш.*

Питање који су разлози овакве ситуације могло би бити предмет неког посебног рада. Могуће је да су ти разлози културолошке природе (укорењеност одређених кулинарских навика у нашој традицији, која је довела до тога да се језички различито понашају називи оних животиња које се одраније користе у кулинарству од оних које су у том смислу неуобичајене или ретке (*морка, сова*), односно егзотичне (*корњача, ајкула*, нпр.).

²⁴⁵ Наишли смо и на примере с називима делова животињског тела од којих се нешто припрема: *чорба од свињских папака, чорба од петлових глава, наприкаш од белих бубрега, кнедле од шгерице*.

4) У грађи смо пронашли и примере:

- Ћелија ... мирише ... на смрекову бобу или *чај од нане* (Андр., 219). Лижеш *сладолед од чоколаде, ваниле и цитрона* (Кап., 2). Он [је] вадио из џепа биоскопске карте, ментол-бомбоне и бадеме у *шлаффроку*²⁴⁶ *од чоколаде* (Кап., 35). Штап, израђен као *бело-црвена спирала од марципана* (Гриц., 7).

Већина ових аналитичких назива може се заменити управном именицом у номинативу, уз подршку контекста и конситуације – јасно је, у одређеним ситуацијама, на шта се односе *нана, камилица, чоколада, ванила* и сл. Уз то, од градивне именице *чоколада* уобичајен је градивни придев *чоколадни (сладолед од чоколаде ↔ чоколадни сладолед)*. С друге стране, док је уобичајено рећи *ванилин* (или *ванил*) *шећер*, таква могућност не постоји и за сладолед од ваниле.

3.1.1.1.4. Могућност трансформације именичке синтагме са генитивом материје у синтагму са конгруентним придевским атрибутом

Именичке синтагме у којима се управна именица квалификује неконгруентним атрибутом у облику ППК *од + Г*, када је лексички експонент тог генитива нека градивна именица, дакле када је у питању *генитив материје*, често се могу трансформисати у именичке синтагме са конгруентним атрибутом, у чијој се функцији налази градивни придев, изведен од првобитне генитивне одредбе, као и обрнуто – *кошуља од свиле ↔ свилену кошуљу*.

Постоје, међутим, случајеви када одговарајуће придевско образовање изостаје. У овом делу рада настојаћемо да утврдимо који су разлози тог изостанка, да ли су они творбене, семантичке или синтаксичке природе. Уз то, покушаћемо да одредимо чиниоце који утичу на избор једног или другог синтаксичког решења.

М. Ивић је, испитујући квалитативно значење генитива с предлогом *од*, указала на потребу за истраживањем којим би се утврдиле „разлике ... међу именицама у погледу тога која од њих ... може, а која не може да се

²⁴⁶ *Шлафрок* у значењу 'омотач' јавља се и у називу послатице *јабуре у шлаффроку*.

трансформише у придевом отелотворену лексичку датост“ (2010: 270). Она је запазила да се за *кесу од платна* може рећи да је *платнена*, али да таква могућност не постоји за *кесу од хартије*; да се за *вино од купина* може рећи да је *купиново*, али да таква морфолошка могућност не постоји за *чорбу од кромпира* (алтернативни назив је конструкција са атрибутивом *кромпир-чорба*). Као што ћемо видети у делу рада који следи, узроци нису само морфолошке већ и семантичке и синтаксичке природе.

Слично испитивање М. Ивић спровела је у вези са типом односа између генитивне форме именица и од тих именица изведених присвојних придева и закључила да се налазе у односу комбинаторних варијаната (1967: 262). Услов за обавезну појаву генитивне форме јесте распрострањавање номиналне јединице – ако она обухвата више од једног конституента (дакле, ако именица има детерминатор), придевска форма изостаје, нпр. *лик жене у годинама* (*ibid.*, 259). Ако номинална јединица обухвата више координираних именица (*мајка Јове, Вере и Мише*), могуће су обе варијанте, али је чешћа придевска форма (*Јовина, Верина и Мишина мајка*) (*ibid.*, 261).

Настојаћемо, дакле, да утврдимо да ли употреба одредбе уз именицу у генитиву материје обавезно уклања могућност генитивне форме. Управо због претпоставке да постојање одредбе може утицати на дати избор, грађу смо и представљали у групама, издвојеним на основу присуства/одсуства одредбе. Уз то, размотрићемо да ли су, осим синтаксичких критеријума, важни и семантички, односно, да ли је важна семантичка класа придева у функцији одредбе именице у генитиву. Утврдићемо, такође, и шта се дешава када се у генитиву материје налазе именице у односу координације.

Што се тиче семантичке класе придева који се изводе од градивних именица, они су већином градивни (*од злата – златан, од свиле – свилен, од камена – камени*).²⁴⁷ Границе међу семантичким класама придева нису чврсте, па тако многи градивни придеви стичу и особине описних, у том смислу што одређивање неког предмета по материјалу од ког је сачињен издваја тај предмет у

²⁴⁷ Као конкурентна форма генитиву материје јављају се односни придеви када је управном именицом означен неки прехранбени производ – *суна од телетине/пилетине/говедине // телећа/пилећа/говећа суна*. Пошто се ова група понаша специфично, разматраћемо је посебно.

односу на оне израђене од неког другог материјала.²⁴⁸ Градивни придеви спадају у односне придеве, будући да се у њиховој основи налази именица (па особину изражавају посредно, преко речи која им је у основи). Пипер их, заједно са другим односним придевима, убраја у релационе атрибуте (2005: 100).

У овом делу рада посматране примере делимо најпре у две групе, издвојене на основу творбеног критеријума.

- I. У прву групу спадају случајеви у којима према именици у генитиву материје постоји одговарајуће придевско образовање.
 - II. Другу групу чине примери у којима се од именице у генитиву не гради придев (градивни или односни), као и примери када тај придев постоји, али није распрострањен нити фреквентан.
- I. Према именици у генитиву материје постоји одговарајуће придевско образовање

Ове примере ћемо размотрити у неколико подгрупа.

1. У прву подгрупу сврстали смо примере када је придев изведен од именице у генитиву распрострањен и фреквентан, а сама управна именица нема квалитативну придевску одредбу. Трансформација генитивне именичке одредбе у конгруентну придевску којој је у основи (и обрнуто) може се извести без значењске промене:

- Мајсторица је све нешто волела да купи *ствари од метала* (Сек., 18) (← *металне ствари*). Сасвим позади видиш *зид од камена* према коме су глумци играли (Рај., 79) (← *камени зид*). Нашао [је] *сечива и тестерице од кремена* (Андр., 122) (← *кремене*²⁴⁹ *тестерице*). *Брош од аметиста* помицао се са једне стране на другу (Андр., 137) (← *аметистни брош*).

Рукопис ... је почивао у *корицама од картона* (Андр., 80) (← у

²⁴⁸ Тако Ж. Станојчић истиче да придев *златан, златни* ... има значење описног придева, дакле значење особине, овде добијене по томе што је предмет уз чије име такав придев стоји – начињен од онога што значи мотивна именица (*златан сат* = „сат од злата“) (142012: 172).

²⁴⁹ Придев *кремени* за наше језичко осећање мало је необичан, па би му можда више одговарало место у другој групи примера (у којима је изведени придев неуобичајен и нефреквентан), али га ми сврставамо у прву групу будући да уз њега у РСАНУ нема квалификатора који указују на ограничавање његове употребе.

картонским корицама). Поред шиваће машине ... леже његове заборављене играчке: оловни војници, *кликери од глине* и стакленци (Киш, 19) (← *глинени кликери*). Када би нам те перине, тада још нове и *с навлакама од батиста*, подавијала под леђа (Киш, 102) (←... и *с батистаним/батистеним навлакама*). Има *таквих [кошуља] од свиле* (РСЈ, 127) (← *таквих свилених кошуља*). ... око паса стегнута *појасом од свиле вишњеве боје* (Андр., 137) (← *свиленим појасом вишњеве боје*).

Неконгруентни генитивни атрибут из постпозиције прелази у препозицију кад се замени конгруентним, релационим придевским атрибутом.

На заменљивост једне конструкције другом нема утицаја одређивање управне именице неким придевом. Избор у корист неконгруентног атрибута може бити условљен превеликим бројем описних придева у препозицији (према Пиперу, употреба три описна придева у једној именичкој синтагми је ретка, па исто може важити и за спој описних и градивних придева; в. Пипер 2005: 98).

- Њихови матори нису у стању да им пруже ништа више *сем оног идиотског сервиса за ракију од кристала* (Кап., 34) (← *оног идиотског кристалног сервиса за ракију*). Виде се ... *грубо тесани клинови од храстовине* (Киш, 39) (*грубо тесани храстови клинови*).²⁵⁰ То је било *дречаво одело од синтетике* (Кор.) (← *дречаво синтетичко одело*). Имао је на себи *кратке беле панталоне од платна* (Киш, Кор.) (← *кратке беле платнене панталоне*). У белим гаћама и кошуљи, *са црним зубуном од сукна* (Ћосић, Кор.) (← *црни сукнени зубун*). Донесени су ... *скупоцени огртачи од крзна* (Андр., 35) (← *скупоцени крзнени огртачи*).

П. Пипер истиче да релациони атрибути имају ужу спојивост од описних, па се, сходно томе, распоређују непосредно испред управног члана синтагме (о линеаризацији релационих атрибута в. Пипер 2005: 100).

²⁵⁰ Овде је процес деривације заправо обрнут – од придева *храстов* изводи се именица *храстовина* (Клајн 2003: 296).

2. У другу подгрупу сврстали смо примере у којима именица у генитиву има придевску одредбу, и то описни или релациони атрибут. Појава придевске одредбе уз генитивну именицу утиче на фаворизовање конструкције *од* + Г. Међутим, придевска семантика утиче на могућност трансформације конструкције с неконгруентним атрибутом у ону с конгруентним. У том смислу разликујемо неколико случајева.

2.1. У првом случају именица у саставу неконгруентног атрибута одређена је описним придевом, и то оним из групе назива за боје:

- Гурну *завесу од зеленог сомота* (Сек., 188) (← *зелену сомотску завесу*). Умотана у *шал од сивог кашмира* (Андр., 120) (← у *сиви кашмирски шал*). На девојци су биле широке димије голубије боје и *уска јечерма ... од светлоплавог атласа* (Андр., 184) (← *уска светлоплава атласна јечерма*). Налик на *мој костим од резеда свиле* (Сек., 230) (← *резеда свилени костим*). Био је босоног, у *кратким панталонама од тамноплавог лана* (Киш, 61) (← у *кратким тамнолавим ланеним панталонама / у тамнолавим кратким ланеним панталонама*).

У том се случају неконгруентни атрибут може, без значењских промена, трансформисати у конгруентни (*од сомота* → *сомотска*), а придевска одредба одређује читаву синтагму (*од зеленог сомота* → *зелена сомотска завеса*). Правила линеаризације зависних чланова синтагме налажу да се описни придев налази испред релационог, у који се трансформише градивна именица у генитиву (релациони се, као атрибут са ужом спојивошћу, распоређује непосредно испред именице коју одређује) (Пипер 2005: 93, 97–101).

2.2. Сличну флексибилност показују и примери у којима се генитивна именица одређује описним придевима са значењем објективног квалитета (*тежак, везен, изрезбарен*):

- Гледао је ... код жена *фереце од тешке чоје* (Андр., 170) (← *тешке чојане фереце*). Мамлаз за то време куцка прстима *по столу од изрезбарене*

ораховине (Кап., 72) (← *изрезбарени орахов сто*).²⁵¹ Конзули су били у парадним униформама, Ана Марија и ћерка јој у *модерним лаким хаљинама од везеног тила* (Андр., 238) (← *модерне, лаке, везене тилове*²⁵² *хаљине*).

Оно што омогућава семантичку еквивалентност у две горенаведене групе примера јесте чињеница да се објективним квалификовањем материјала од ког је нешто сачињено квалификује и сам предмет – ако су завесе од зеленог сомота, оне су, самим тим, зелене; ако је везен тил од ког је сашивена хаљина, везена је и хаљина; исто важи и за сто од изрезбарене ораховине.

2.3. Међутим, ако се у саставу неконгруентног атрибута налази придев субјективне оцене, могућност семантичке еквивалентности није обавезна, тачније, може постојати, али и не мора. Ако неко оцени добрим или финим материјал од ког се нешто израђује, то не мора значити да ће и добијени предмет оценити на исти начин (сто од доброг дрвета може бити лоше направљен). Уз то, неки придеви којима су одређене генитивне именице не морају бити колокабилни са управним именицама (*сто од племенитог дрвета* ≠ *племенит дрвени сто*).

- На њој је *собна хаљина од беле, фине вуне* (Андр., 137) (≠ *бела, фина вунена хаљина*). Све ће бити ограђено *мрежама од финих жица* (Сек., 228) (≠ *финим жичаним мрежама*). То је био *фино рађен и вештачки склопљен сандучић од доброг и племенитог дрвета* (Андр., 166) (≠ **добар и племенит дрвени сандучић*).

2.4. Занимљиво је и понашање придева *лажан* – ако је лажно злато, односно материјал, од њега се и даље може направити нешто право (друго је питање каква је вредност тако направљеног предмета):

²⁵¹ И у овом случају процес деривације је обрнут – именица *ораховина* изводи се од придева *оратов* (Клајн 2003: 296).

²⁵² РМС садржи одредницу *тилов* ('који се односи на тил, који је од тила'), али га у Корпусу 2013 не налазимо.

- Поручиване су из Беча *вазе од лажног порцелана* (Андр., 178) (\neq *лажне порцеланске вазе*). Изашао је из својих кола и поклонио бакути *хемијску оловку од лажног злата* (Кап., 20) (\neq *лажну златну хемијску оловку*).

2.5. Семантичка еквивалентност није могућа ни онда када генитивну именицу одређује неки односни придев – *босански, бечки, кинески* и сл. Трансформацијом оваквих примера добијамо два релациона атрибута – односни и градивни. Будући да се у полазном примеру односним придевом одређује именица која се трансформише у градивни придев, дакле материјал, штоф (*фракови од енглеског штофа*), односни придев у трансформисаном примеру одређује управну именицу којом је означен добијени производ (*фракове*). Дакле, *фракови од енглеског штофа* без сумње су штофани, али није сасвим сигурно да ли морају бити енглески.

- У том концертном царству, где господски шуште сатенске блузе на дамама и *фракови од енглеског штофа* њихових пратилаца (Пол., 35974/21) (*штофани фракови* \approx **енглески штофани фракови*). Тачно изнад његове собе ... била су осветљена три прозора, *са завесама од босанског платна* (Андр., 130) (*са платненим завесама* \approx **с босанским платненим завесама*). Фратри су јели обилно и ћутке ... снебивајући се на махове *пред непознатим јелима и ситним кашичицама од бечког сребра* (Андр., 238) (*пред ситним сребрним кашичицама* \approx **ситним бечким сребрним кашичицама*). Један сам изолатор окрњио праћком, пре него што сам открио ... музичку функцију *тог комплекта од кинеског порцелана* (Киш, 117) (*порцеланског комплекта* \approx **кинеског порцеланског комплекта*). Из тог тучета игала ... испредале би се ... дуге беле странице *плетива од ангорске вуне* (Киш, 94) (*вуненог плетива* \approx **ангорског вуненог плетива*).

2.6. Разлог за фаворизовање генитивног именичког атрибута јавља се и онда када се управна именица одређује помоћу две координиране именице у генитиву, као и помоћу више њих у набрајању. Овде се разликује случај када је управна именица у једнини, будући да је реч о једном предмету израђеном од више материјала, од оног када је управна именица у множини (*одела, предмети*), зато

што је тада могућа двојака интерпретација – или је сваки појединачни предмет од другачијег материјала или је од комбинације материјала. Ако је то случај, теоријски је могуће употребити и придевске изведенице од тих именица (*баршунаст и свилен јастук*, можда чак и *баршунасто-свилен јастук*). Предност у сличним случајевима свакако има генитивна форма.

- Почињу одједном да бледе и гасну ... као *беживотна маска од хартије и лака* (Андр., Кор.). Онда нађе дете *с јастуком од баршуна и свиле* како стоји пред сликом своје мајке и проси (Киш, 23).
- Није се могло проценити какво је тело које живи *под хрпом одела од чоје, коже, свиле, сребра и гајтана* (Андр., 161). *Мртви предмети од коже и метала* били су двоструко мртви (Андр., 193).

II. Сада ћемо размотрити примере друге групе. И у њој смо издвојили две подгрупе:

1. У прву ћемо сврстати примере када придевско образовање постоји, али није уобичајено.

- Организатори би јој уваљали и *заставице од хартије* да њима маше (Кап., 20). Леже по земљи ... *разваљене кесе од хартије* (Киш, 39). Он је сад носио *скупу, фину перику од тамно смеђе косе* (Сек., 231). *Дечја таблица од шкриљца* пред њом (Сек., 129). Око врата му ... *вунени шалић, за појасом кратка кецеља од мушеме* (Сек., 74).

Од именице *хартија* може се извести придев *хартијски*, али за њега РМС не даје потврду. У Корпусу 2013 пронашли смо само један пример придева *хартијски* (*Нека врста хартијског пачворка* (Пол., 17. 6. 2008)), што говори о његовој необичности и нераспрострањености.²⁵³ Према именици *коса* постоји односни придев *косни*, али се он не може колоцирати са именицом *перика*. Према именици *мушема* постоје покрајински непроменљиви придеви *мушемали/мушемели*, али се они колоцирају само са именицом *фењер* (према Шкаљићевом речнику турцизама и према РСАНУ). Од именице *шкриљац* гради се

²⁵³ Разлог те нераспрострањености могло би бити грчко порекло именице *хартија* и постојање синонима *папир*.

придев *шкриљчан*, али га РМС не потврђује, а у Корпусу 2013 заступљен је са два примера.

2. У другу групу сврставамо примере према којима не постоји придевско образовање. И овде издвајамо три подгрупе.

2.1. Ни РМС ни Корпус не пружају потврде за придеве *рафијски*, *твидски*. Разлог би могао бити у томе што су то именице страног порекла, због чега им је и деривација сиромашна. Исто објашњење може важити и за именицу *хартија*, иако је придев с њом у основи посведочен једним примером. Било би интересантно посебно испитати које се све именице не могу наћи у основи изведених придева.

- Изнад глава дрвене полице, по њима дењци, *зембиљи од рафије* (Гриц., 121). Ишли [су] многобројни пљачкаши ... натоварени новцијатим *капутима од твида* (Гриц., 177).

2.2. Придев се не може извести ни од именица којима се означава непрототипичан материјал, уз понеки изузетак.

- Она доноси сашивену ... за мене *краљевску одору од ружичасте гуверирани хартије* (Гриц., 40) (**хартијску одору*). Спаљени аутомобили, аутобуси, *зидови од врећа пуњених снијегом* (НИН, 40) (**врећани зидови*). Кућа се срушила као *кула од карата* (Киш, 15) (**каратна кула*).
- Деца су на плажи правила *кулу од песка* (разг.) (← *пешчану кулу*).

Примери ове групе показују да између лексичке семантике управне именице и именице у генитиву материје постоји међусобна условљеност – одређени предмети могу се израдити само од одређених материјала. Тако се кошуље шију од памука, свиле, синтетике и сл., одела су направљена од штофа, куће се праве од камена, цигле или дрвета и сл. Дакле, постоје прототипични материјали за израду одређених предмета.

Непрототипичност материјала за израду одређених предмета одражава се у језику, најчешће тако што се дати предмет не може квалификовати другим језичким средством осим генитивом материје. Од именице у генитиву не изводи се придев (зид се обично прави од камена, цигле, земље и сл.; ако се прави од

врећа, изостаје могућност замене придевом: **врећани зид*). Међутим, и од овог правила постоје изузеци, па је синтагма *пешчана кула* уобичајена.

2.3. Придев се не изводи ни од именице тако општег значења каква је *материја* (овде у два значења, као сировина од које је нешто израђено и као тканина). Кад би се посматрали примери у којима именица *материја* не би била квалификована, у питању би била таутологија, јер су сви предмети израђени од неке материје. Материјал је неопходно квалификовати како би се уклонила семантичка рестрикција, па се примери овог типа могу сврстати у оне са обавезном детерминацијом.

Детерминација је неопходна и када се у генитиву материје налази именица *крзно*, а управна реч је именица којом се означава одевни предмет који се увек израђује од крзна:

- Никад није видео *предмете обичне, свакодневне употребе* тако вешто израђене и *од тако fine материје* (Андр., Кор.). *Одело ванредно, сиво, од танке, чисто вунене енглеске материје која се не може угужвати* (Сек., 231). *бунда од најфинијег/правог/дабровог/вештачког крзна; ћурак од тешког/руског крзна* (Кор.)

Судећи по нашој грађи, од именица које се јављају у генитиву материје у функцији квалитативне одредбе управне именице углавном се може извести односни придев (најчешће градивни). Изузетак представљају неке именице страног порекла (*рафија, твид, хартија*), именице којима се означава непрототипичан материјал, као и именице које су тако опште семантике да се не могу употребити без обавезног детерминатора.

Што се тиче чинилаца који утичу на избор једног од два синтаксичка решења (синтагме са неконгруентним атрибутом према оној са конгруентним), дошли смо до следећих закључака. Оба решења могу бити подједнако заступљена, односно конструкције могу бити међусобно замењиве, у следећим случајевима:

- када именица у генитиву нема сопствену придевску одредбу;
- када именица у генитиву има сопствену придевску одредбу, коју чини придев из семантичке групе придева за боје или за објективан квалитет.

Синтагма са генитивом материје у функцији неконгруентног атрибута има предност у следећим случајевима:

- када именица у генитиву има сопствену придевску одредбу, коју чини придев из семантичке групе придева којима се означава субјективан квалитет (придеви оцене: *фин, добар, племенит*); разлог видимо у томе што се оцена материјала не мора односити и на оцену предмета добијеног од датог материјала;
- када је одредбени придев из групе односних придева (*енглески, кинески* и др.), јер се порекло материјала не мора слагати с пореклом производа;
- када се употреби одредбени придев *лажан*, јер се од неправог, лажног материјала може направити права ствар;
- када се у улози генитивне одредбе налазе две координиране именице или именице у набрајању;
- када се у функцији конгруентне одредбе јави велики број описних придева (више од два).

3.1.1.4.1. О непрототипичним и лажним предметима, као и о непрототипичном и лажном материјалу

Поменули смо у претходној тачки да између лексичке семантике управне именице и именице у генитиву материје постоји међусобна условљеност – одређени предмети у типичном случају израђују се од одређених материјала. Дакле, постоје прототипични материјали за израду одређених предмета.

Закључили смо и то да се непрототипичност материјала за израду одређених предмета одражава у језику, најчешће тако што се дати предмет не може квалификовати другим језичким средством осим генитивом материје. Од именице у генитиву не изводи се придев (уз понеки изузетак, нпр. *нешчана кула*).

Када се у генитиву материје ипак нађу именице којима је означен материјал непрототипичан за израду предмета означених управним именицама, и дати предмети постају непрототипични представници своје врсте.

- Кућа се срушила као кула *од карата* (Киш, 15). Спаљени аутомобили, аутобуси, зидови *од врећа пуњених снугеом* (НИН, 40). Она доноси сашивену ... за мене *краљевску одору од ружичасте гуверирани хартије* (Гриц., 40). *капа/авион/брод од папира* и сл. (разг.). Деца су на плажи правила кулу *од песка* (разг.).

Предмети добијени од непрототипичног материјала на неки начин (изгледом, функцијом и сл.) асоцирају на праве предмете. Непрототипичност се може и лексички изразити, као у примеру: Страшно га је мрзело да се сада малтретира *по некаквим лажним бетонским бункерима од кашираног картона* (Кап., 26).

Лејкоф и Џонсон говоре о томе да наше поимање предметног света не може да се сведе само на инхерентне особине самих предмета (везаних за облик, тежину, структуру и др.) већ да у њему учествују и такозване интерактивне особине, које самим предметима нису инхерентне, а везане су за наше искуство с њима – руковање, знање о њиховој намени, функционисању и сл. (1980/2003: 120–121). Они ту своју тврдњу доказују разматрајући шта се дешава када се појам неког предмета, на пример пиштоља, модификује одредбом лажни (*fake gun*) и размишљају о томе какав треба да буде пиштољ да би се назвао лажним – он мора да изгледа као пиштољ, да буде такав да се њиме може руковати на сличан начин, па чак и да послужи за неке намене као и прави пиштољ, на пример за застрашивање. Оно што га чини лажним јесте немогућност да се из њега пуца. Међутим, уколико не може да пуца, то још увек не доказује да је лажан – може бити покварен, а то га не чини лажним (*ibid.*).

Због тога Лејкоф и Џонсон истичу да предмете концептуализујемо преко вишедимензионалног скупа особина, а све те особине нису садржане у самим предметима, већ су везане и за нашу интеракцију са њима. Аутори закључују: “Thus we find that our concepts of objects, like our concepts of events and activities, are characterizable as multidimensional gestalts whose dimensions emerge naturally from our experience in the world” (*ibid.*).

Атрибут *лажни* може се, осим управној, приписати и генитивној именици:

- Поручиване су из Беча *вазе од лажног порцелана* (Андр., 178). Један пар дугмади за *манжете од лажног сребра* (Киш, Кор.). ... *прашњаве костиме од лажне свиле, са лажним украсима, од ... лажног злата* (Киш, Кор.). *Лепезе од лажне слоноваче* (Д. Великић, Кор.). Навукао би витешки панцир, пребацио *огртач од лажног крзна* (Д. Великић, Кор.). Последњих је година све чешће писао по хотелима ... *на столовима од лажног мермера* (Киш, Кор.). ... *закачен о огрлицу од лажног бисера* (Б. Ћосић, Кор.). *Бундица од вештачког крзна* (www.rts.rs, Кор.).

Ситуација је у овом случају другачија, будући да се од лажног материјала могу добити предмети који нису лажни у функционалном смислу (као што је то случај, на пример, с лажним пиштољем и бункером). Вазе од лажног порцелана и манжете од лажног сребра несумњиво јесу вазе и манжете и њихов категоријални статус у том смислу није споран, али се од оних сачињених од правих материјала разликују по квалитету, изгледу, вредности и сл. Будући да је у наведеним примерима генитивном именицом редовно означена материја која се високо цени и вреднује, прављењем предмета од сличне материје добијају се и даље функционални предмети, али другачијих квалитета и вредности.

3.1.1.4.2. Зашто се од назива биљака и животиња не изводе градивни придеви

И летимичан поглед на примере генитива материје у ком се налазе именице којима су означене биљке и животиње говори да се понашају другачије од осталих именица у овом падежу. Док се од већине градивних именица, како смо видели, уз одређене синтаксичке услове, могу деривирати градивни придеви, то са именицама ових семантичких категорија није увек случај. Иако се и биљни и животињски ентитети могу концептуализовати као МАТЕРИЈА, то очигледно није довољан разлог да би се од свих именица којима су означени могао извести градивни придев.

Градивни придеви изводе се од малог броја именица којима су означене биљке. Тако Клајн наводи примере *слезов чај*, *лимунов сок*, *кокосово брашно*, *маслиново уље* за производе биљног порекла (2003: 296). У Корпусу смо

пронашли и примере *гроздова/лозова ракија*, као и *купиново/јабуково вино*. Из разговорног језика наводимо и пример *јабуково сирће* и *сунцокретово уље*. Чак и поред великог броја придева који се изводе од назива биљака по овом творбеном моделу (*кромпиров, купусов, бадемов, трешњев, вишњев* и др.), дати придеви најчешће нису заменљиви генитивом материје с предлогом *од*, тачније, ти придеви нису градивни, већ најчешће присвојни.

Могла би се изнети хипотеза да се градивни придеви по овом принципу творе само у случају да се читавом синтагмом означава производ који није сасвим ефемерне природе, као што су то јела (чорбе, супе, варива и сл.), за која се често узимају називи смишљени *ad hoc*. Уколико је реч о производима који се користе, условно речено, дуже, као што су то уље, брашно, ракија и сл., називи са придевом у саставу постају сложене, фразне лексеме, добијају статус близак статусу израза.

Што се назива животиња тиче, њима означени појмови понекад се концептуализују као МАТЕРИЈА, када се има у виду њихово месо, због чега су честе метонимије типа *супа од корњаче*. Ипак, таква концептуализација не условљава или не омогућава извођење градивног придева.

3.1.1.4.3. Синтетички и аналитички називи прехранбених производа и пића

Посебно, занимљиво питање, којим се ми овде нећемо детаљније бавити, јесте због чега се неки називи јављају и као синтетички (*пита од бундеве / бундевара; пита од сира / сирница; пита од зеља / зељаница; пита од кромпира / кромпируша; ракија од шљива / шљивовица*), док за већину таква могућност не постоји (нпр. *чорба од кромпира*).

Приметићемо на овом месту толико да се називи ракија често јављају и као синтетички (аналитички називи су из Корпуса, док су синтетички из Обратног речника):

- *ракија од дивље крушке, дуње, шљиве/шљива, вишње, грозђа, купина, кајсије, меда, џанарике;*

- *шљивовача,*²⁵⁴ *дуњевача, кајсијевача, вишњевача, ораховача, медовача, трешњевача, глоговача, дудовача, лозовача, клековача, јабуковача, крушковача, бадемовача, дрењиновача; шљивовица, трешњовица, медовица.*

На крају прегледа генитива материје закључујемо да је само у шест примера забележена апозитивна употреба ППК *од* + Г (навешћемо један пример): На девојци су биле широке димије голубије боје и *уска јечерма*, на једну копчу, *од светлоплавог атласа* (Андр., 184). Овај се падеж у типичном случају везује за атрибуцкску функцију.

3.1.1.2. Управна именица означава човека

У нашој грађи налазе се примери у којима се генитивом материје квалификује човек, као и делови човековог тела. Овај значењски тип посматрамо као метафоричко проширење основног типа. У оквиру овог типа издвајамо неколико ужих типова.

3.1.1.2.1. Тип *човек од крви и меса*

Именице којима се означавају људска бића квалификују се генитивом материје у експресивном изражавању. Будући да је сасвим јасно од чега је човек саткан, сам генитив материје добија сасвим другу, метафоричну димензију (будући да не постоји могућност реалног истицања различитих материјала, као што је то случај са предметним светом). Тако се, када се жели посебно нагласити да је човек саткан од онога од чега смо сви саткани, односно да има особине које се од човека очекују (да има врлине, али и мане, што експлицитно показује наш трећи пример), користи фразеологизам *бити од крви и меса*, односно *човек од крви и меса*:²⁵⁵

²⁵⁴ Иако је доминантан суфикс за ракије *-ача*, док је суфикс *-ица* мање фреквентан, *шљивовица* је чешћи назив за ракију од шљива.

²⁵⁵ У РСАНУ се спој *бити од крви и меса (живаца)* тумачи: 'имати особине, мане, животне потребе и сл. својствене људима; моћи осећати, разумевати и сл.' (под *крв* изр.).

- Један Станковићев човек или жена, то је увек *човек или жена од крви и меса* (Б. Ћосић, Кор.). Моцарт је ... био *човек од крви и меса*, волео је жене, људе (Пол., 12. 1. 2006, Кор.). А *човек*, онај са врлинама и манама, *од крви и меса*, а не плод фикције, тема је већине филмова... (Пол., 25. 1. 2006, Кор.). Италијани су могли да закључе да је и Партизанов голман само *човек од крви и меса* (Пол., 24. 5. 2007, Кор.). *Човек* од темперамента, *сав од меса и крви*, снажног физичког живота (Ј. Скерлић, Кор.).

У основи овог фразеологизма налазе се метафора и метонимија. Човек се посматра као предмет, артефакт: ЧОВЕК ЈЕ ПРЕДМЕТ (НАЧИЊЕН ЉУДСКОМ РУКОМ). На метафору се надовезује метонимија – материјал од ког је човек сачињен, у овом случају крв и месо, указује заправо на прототипичне људске особине (како оне позитивне, тако и негативне). Дакле, у питању је метонимија КРВ И МЕСО ЗА ЉУДСКЕ ОСОБИНЕ, у чијој је основи још општија метонимија – МАТЕРИЈАЛ (ИЛИ МАТЕРИЈА) ЗА ОСОБИНЕ. Дакле, срећемо се са метафтонимијом.

3.1.1.2.2. Тип *човек од челика/гуме*

Људи се, у експресивнијем изражавању, квалификују и као сачињени од других материјала. У основи таквог квалификовања налази се иста метафора – ЧОВЕК ЈЕ ПРЕДМЕТ (НАЧИЊЕН ЉУДСКОМ РУКОМ). Смисао такве квалификације исти је као и у претходном случају – човеку се приписују особине разних материјала. Међутим, такво квалификовање није сасвим једнозначно и у већој мери се ослања на контекст. Материјал има одређене особине, али се оне могу дешифровати тек у контексту. Тако се синтагма *човек од гуме* може тумачити на два нивоа, па се могу имати у виду нечије физичке способности (савитљивост, гипкост и сл.), али и социјалне вештине, што је случај са квалификовањем политичара у примеру (чиме се постиже додатна метафоричност, јер се еластичност више не односи на физичке особине, већ на апстрактније, менталне). У конкретном примеру указује се на нечију прилагодљивост разним политичким приликама, што носи негативну конотацију. *Човек од челика* је снажан, издржљив. Могао би се замислити и

пример у коме би се таква квалификација односила на нечију неосетљивост, хладноћу и сл. И у овом случају материјал стоји за особине које га одликују, па се може говорити о здруженом деловању метафоре и метонимије, метафтонимији.

Последњи, издвојени пример је другачији јер је управни појам употребљен метонимијски (ОСОБА ЗА СТАТУУ КОЈА ЈЕ ПРЕДСТАВЉА), а та метонимија делује свеже и необично баш због квалификовања по материјалу – на метонимију се надовезује метафора БИЋЕ ЈЕ ПРЕДМЕТ (или човек, још конкретније – писац). Занимљивост читавог примера лежи у томе што се метонимијом предмет „оживљава“, персонификује, док се метафором дехуманизује, опредмећује, па метонимија и метафора имају супротне смерове.

- Зоран Лилић, на крају свог председничког мандата, после текста о њему под насловом „*Човек од гуме*“[,] рекао је... (Пол., 15. 1. 2001, Кор.). ... осмопласираног на светској листи, који после лоших периода поново оправдава надимак „*човек од челика*“ (Пол., 18. 10. 2009, Кор.). Давиденко опет *човек од челика* (наслов, Пол., 18. 10. 2009, Кор.).
- Све те лекције подсећају ме некако *на оне несрећне писце од бронзе по Калемегдану* (Кап., 38).

Овакав начин квалификовања живих бића врло је често у насловима књижевних дела и филмова:

- *Човек од сламе* ... Робина Хардија (назив филма, www.rts.rs, 31. 10. 2008, Кор.). У збиркама прича „Порука у боци“, „*Човек од пепела*“ писали сте... (Пол., 3. 5. 2008, Кор.). *Човек од мермера* (назив филма, Пол., 7. 12. 2009, Кор.). *пси од сламе* (назив чувеног филма Сема Пекинпоа).²⁵⁶

²⁵⁶ Квалификације овог типа често се могу изразити градивним придевима, употребљеним у секундарном или основном значењу (и овакве су квалификације честе у називима филмова и књижевних дела): Давно је мене пореметио *ледени човек* (А. Исаковић, Кор.). ... који је као и мој поч. отац био *прави водени човек*. Толико је о води знао (Б. Пекић, Кор.). *Снежни човек* Давида Албахарија (Пол., 14. 10. 2000, Кор.). ... сарађивала са ... Томом Крузом у филму *Кишни човек* (Пол., 19. 7. 2006, Кор.). Филмски хит *Гвоздени човек* зарадио је ... (Пол., 9. 5. 2008, Кор.). Режијери и сценаристи ... филма *Paper man (Папирни човек)* (www.rts.rs, 19. 4. 2010). Памти се његова велика улога у серијалу *Лимени човек* (www.rts.rs, 28. 3. 2010, Кор.). У основи ових примера леже сличне метафоре, којима се човек опредмећује (*кишни човек*).

Делови тела и појаве својствене људима такође се могу квалификовати генитивом материје. У основи датих примера леже слични механизми као они које смо помињали у вези са квалификацијом човека. У другом примеру на делу је, уз све наведено, и синестезија, јер се глас, као акустична појава својствена човеку, опредмећује као материјал, који се перципира додиром уместо слухом:

- Онај који иде у Турску на службу треба да има *стражњицу од челика* (Андр., 82) ('чврсту, неосетљиву'). Историчар ... говори као да му је *глас од свиле* (Сек., 172) ('пријатан за слушање').

Квалификација тог типа може бити и конкретна, свакако нетипична:

- Умро је, а мртву су му удесили *нос од гипса* (Сек., 130).

Уколико се размишља о смислу употребе ових и сличних примера, у којима се човек опредмећује, а затим му се приписују особине разних материјала, тај би се смисао могао видети у следећем. Човеку би се особине попут савитљивости и чврстине могле приписати и директно (*чврст човек*). Та синтагма сасвим је обична и метафора у њеној основи (ЧОВЕК ЈЕ ПРЕДМЕТ) толико је свеприсутна да се и не примећује. Метафорично, секундарно значење придева *чврст* није нимало експресивно. Када се, међутим, чврстина припише човеку посредно, преко материјала који ту чврстину поседује, јавља се и експресивност (*човек од челика*).

И у овом случају назире се метафора великог ланца, по којој се људима, као вишим бићима, приписују особине једноставнијих облика постојања.²⁵⁷

²⁵⁷ Ова метафора омогућава и обрнут смер, приписивање људских особина предметима (нпр. *паметни телефони*).

3.1.1.2.3. Тип *човек од науке*

Пре него што представимо овај тип, подсетићемо на то да генитив материје којим се одређује људско биће посматрамо као метафоричко проширење од централне категорије. Пут од те централне категорије до синтагми типа *човек од науке* могао би се представити следећим низом:

столица од дрвета → *човек од крви и меса* → *човек од гуме* → *човек од науке*

Сматрамо да се синтагме типа *човек од крви и меса* налазе ближе прототипу, из тог разлога што се њима заиста указује на састав човековог тела, додуше с намером да се, преко тог састава, укаже на типичне, очекиване човекове особине. Човек је заиста саткан од крви и меса, с тим што та материја метонимијски стоји за одређене особине.

Са друге стране, у синтагмама типа *човек од гуме* и *човек од науке*, као материја су концептуализоване одређене особине (и то не директно, него преко појмова који на њих указују).

У типу *човек од науке* управна именица (*човек/жена* или именица из групе *nomina professionis*) квалификује се генитивном именицом, којом су означени појмови везани за:

1. човекову интелектуалну, емоционалну, етичку и духовну природу;
2. социјални живот;
3. занимање, нешто чему је човек посвећен, хоби;
4. врсту, класу.

Подела коју дајемо је условна. Тако се неки појмови могу везати за више категорија (на пример, *реч* у конструкцији *човек од речи* може се везати и за етичност, дакле за прву категорију, као и за човеков социјални живот, као део човековог обзира према другима). Као материја од које је човек саткан концептуализоване су појаве везане за рационалну и социјалну људску природу.

Когнитивни механизам у основи ових синтагми је сложен. Човек се квалификује појмом из неке од четири горенаведене области. У основи ових синтагми лежи метафора ЧОВЕК ЈЕ ПРЕДМЕТ САЧИЊЕН ОД ОДРЕЂЕНЕ МАТЕРИЈЕ.

Будући да је као та материја концептуализован неки појам везан за људе, може се издвојити и метафора ОНО ЧИМЕ СЕ ЧОВЕК БАВИ И ШТО МУ ЈЕ СВОЈСТВЕНО ЈЕ МАТЕРИЈА ОД КОЈЕ ЈЕ САТКАН. Оно што овим конструкцијама пружа додатну експресивност јесте и димензија интензитета која се постиже свођењем човековог састава на једну, кључну и доминантну особину или активност – сваки човек се нечим бави и има неке особине, али се истицањем на овај начин указује на посебну израженост дате особине или на посебну посвећеност неком послу. Д. Кликовац помиње метафору коју формулише Лејкоф говорећи о моралности и разним моралним категоријама: ЧОВЕКОВА СУШТИНА ЈЕ МАТЕРИЈАЛ ОД КОЈЕГ ЈЕ НАЧИЊЕН (2004: 18, у фусноти). Та метафора важи и за ове синтагме.

1. Квалификација појмовима у вези с човековом интелектуалном, емоционалном, етичком и духовном природом (*ред, част, интегритет, карактер, срце, идеје...*):

- Видим да сте *човек од реда и части* (Андр., Кор.). Није требало одржати и овековечити физичког човека, већ моралног човека, *човека од части* (Цвиј., 48). *Сваки човек од части и образа* би то учинио (Д. Ћосић, Кор.). Коштуница ... је *човек од интегритета* (Пол., 12. 10. 2000, Кор.). *Као човек од начела и моралне чистоте...* (Пол., 29. 3. 2006, Кор.). Ако је у питању *човек од принципа...* (Пол., 21. 10. 2009, Кор.). При свом ћу и остати, јер сам *човек од карактера* (Ф. М. Достојевски, Кор.).
- Изиграва ... *човека од срца и разумевања* (Андр., Кор.). *За људе од срца и савести* имају нарочита имена: душевници, савесници (Цвиј., 23).
- *Као човек од духа* и хумориста, није хтео да сачини још једну од „мртво озбиљних“ књига (Пол., 27. 3. 2001, Кор.). Нушић је *човек од духа, од специфично београдског духа*, лак на речи (Ј. Скерлић, Кор.). Нушић је био *писац од жива духа* (Ј. Скерлић, Кор.).
- Он је одвећ традиционалист и *човек од предубеђења*, сув логичар (Ј. Скерлић, Кор.). *Човек од темперамента*, сав од меса и крви, снажног физичког живота (Ј. Скерлић, Кор.).

- Грбић [је] био *човек од идеје и изванредне интуиције* (Пол., 25. 4. 2007, Кор.). Кочић је *човек од силне националне енергије* (Ј. Скерлић, Кор.). Ја нисам *писац од неке велике страсти и енергије* (Пол., Кор.).
- Коста Стојановић, париски ђак, који је ... био *човек од талента* (М. Миланковић, Кор.). Грујић је био *писац од извесног талента* (Ј. Скерлић, Кор.). Ако је *писац од дара и слуха*... (Д. Киш, Кор.).
- Није пуки теоретичар, књишки мољац, већ *човек од акције* (С. Басара, Кор.). Гагарин је у души био *човек од акције* (Пол., 12. 4. 2001, Кор.).
- Булатовић није *писац од мере и дисциплине* (П. Ивић, Кор.). Ако Станковић нешто није био, онда није био *писац од дисциплине* (Н. Петковић, Кор.).
- *Човек од истине*, искрен дух, он презире лаж (Ј. Скерлић, Кор.). Јакшић је био сувише *човек од маште* и без осећања за драму (Ј. Скерлић, Кор.).
- Лајпциг је ... привлачио ... наше људе *од ума и вештина* (Пол., 35974/15).
- И сам *човек од доста ниских нагона*, неуредан ... Игњатовић је волео авантуристе (Ј. Скерлић, Кор.).

2. Квалификација појмовима који су везани за човеков социјални живот – друштвени и професионални положај (*ауторитет, углед, поверење, утицај*):

- Било је случајева када је као *играч од ауторитета* и сам морао да дисциплинује саиграче (Пол., 35974/40). Аутор је *човек од ауторитета* (*Мостови*, Кор.).
- Потом је, као *човек од поверења*, био инспектор у 4. гардијској бригади (Кор. Изборна криза 2000). Рекао је *овај дугогодишњи човек од поверења социјалиста* (Кор. Изборна криза 2000). Он је код Слободана Милошевића већ увелико словио као *човек од највећег поверења* (Пол., 26. 12. 2000, Кор.). Борис Давидович је *човек од поверења* (Д. Киш, Кор.). ... ове границе, коју је утемељио наш врли земљак, *дипломата од највећег поверења на двору Петра Великог* (Пол., 24. 7. 2008, Кор.).

- Али је као ... градоначелник Амстердама без сумње био *човек од успеха* (Д. Киш, Кор.). *Као човек од угледа*²⁵⁸ *и имена* долазио је... (Пол., 31. 8. 2000, Кор.). ... да посетиоци виде амбијент у коме је живео и стварао *писац од таквог имена и дела* (Пол., 16. 1. 2001, Кор.). *Тај писац од имена*²⁵⁹ није знао... (Пол., 10. 8. 2008, Кор.).
- Никад не помишљамо да их изједначимо *са људима од посла и угледа* (Андр., 147). Уметнички директор може бити *музичар од угледа* (Пол., 26. 10. 2000, Кор.).
- То не значи да није био *човек од огромног утицаја* (М. Савић, Кор.). Љубомир П. Ненадовић, тада већ *писац од гласа*, кренуо је тај лист 1850 (Ј. Скерлић, Кор.). *Политичар од формата* има више лица него присталица (НИН). Черномирдин је био угледан политичар, *дипломата од формата* (Пол., 25.10. 2000, Кор.).
- Него сам обећао баби, а ја сам *човек од речи* (М. Ђорђевић, Кор.). Будући да је г. Коштуница *човек од речи*... (Корпус Изборна криза 2000).²⁶⁰

²⁵⁸ М. Ковачевић примећује да се углед не јавља као интегрални део личности у правом смислу, већ само као карактеристика личности у одређеној средини, „dok je za druge sredine ona nepoznata, 'nevidljiva' pošto je neinherentna“ (1983a: 162). Ми, међутим сматрамо да тај прагматички моменат ипак није језички значајан, пошто се и углед у језичком смислу концептуализује као интегрална особина појма означеног управном именицом. На то указује и могућност да се овај појам јави у квалитативном генитиву – *човек великог угледа*.

²⁵⁹ Сваки од ових израза могао би се посебно разматрати. Тако се у датом споју именица *име* јавља са значењем: 'мишљење (добро или рђаво) које влада о некоме, углед, реноме', представљеном у РСАНУ под 2б, и илустрованом примерима: *Поврх тога она је све знала и познавала све људе, а нарочито оне од имена и положаја* (Кол. 6, 29). *Чудно се покојни Фердинанд нашалио с четвртим ухапшеником, човјеком чиста карактера и некаљана имена* (Јонке 2, 21). Чињеница да је други наведени пример са квалитативним генитивом за нас је индиректна потврда да је углед концептуализован као човекова интегрална особина (в. претходну фусноту).

²⁶⁰ РМС дефинише израз *бити од речи* као 'одржа(ва)ти обећање', а *човек од речи* могао би се дефинисати као 'човек који држи реч, испуњава обећања'. Према овом изразу направљена је реклама за једну школу језика, као игра речи: *кућа од речи*. Ова реклама делује прилично успешно јер се може тумачити на више нивоа, помоћу метафоре у смислу специфичног материјала од ког је сачињена (РЕЧИ СУ МАТЕРИЈА), али и метонимије, којом се указује на људе који у тој кући раде, а који су од речи, поштују договорене услове пословања.

3. Квалификација појмовима у вези са занимањем, хобијем, посвећеношћу:
- *Човек од дебелог пословног искуства* не губи време (Пол. онлајн, 1. 6. 2002). *Као човек од искуства* могу са сигурношћу да потврдим да се у нашем „Сан Марину“ једе боље (Пол., 2. 7. 2006, Кор.). То нам је потврдио и Јакуб Форст Батаља, *дипломата од искуства* (Пол., 4. 12. 2010, Кор.).
 - Петар, стари трезвењак, *човек од цифара и формула*, одмахнуо би руком... (М. Савић, Кор.) (... где вам уредник, и сам *човек од пера*,²⁶¹ саветује... (Д. Киш, Кор.). Намера уредништва [је] „да се око часописа окупе *музичари од пера*, угледни музиколози...“ (Пол., 28. 8. 2000, Кор.).
 - Био је *човек од четкице, али не и од пера*. Ретко је остављао запис о својим љубавима и моделима (Пол., 22. 12. 2000, Кор.). Саша Обрадовић. *Дипломата од пера* (Пол., 10. 1. 2010, Кор.).²⁶²
 - Вероватно да је био *човек од науке*, јер је под мишком држао велику кожну торбу, напуњену књигама (М. Миланковић, Кор.).²⁶³ Коштуница је правник, *човек од закона* (Пол., 15. 1. 2001, Кор.). Зато се могло десити да један одред јамака ... доведе на престо једног ... несрећника, окруженог ... *издајницима од заната* (Андр., 190).
 - Ја нисам *човек од политике* (Пол., 18. 11. 2001, Кор.).
 - Нисам баш неки *човек од вере* (Пол., 28. 12. 2009, Кор.). ... на чијем је челу владе био *човек од струке*, архитекта (Пол., 20. 12. 2000, Кор.).
 - Из Париза је Давил имао обавештење да ће му ... послати *чиновника од каријере* са знањем турског језика (Андр., 54). Давил се нарочито жалио што му Министарство не шаље поузданог човека, *чиновника од каријере* (Андр., 57). На његовом челу је сер Џон Чилкот, *дипломата од каријере* (Пол., 25. 11. 2009, Кор.) Андрић ... *дипломата од каријере* – био је... (Политикини културни додаци, Кор.). Словачки премијер Роберт Фицо

²⁶¹ Исто конципиран израз постоји и у другим језицима, у француском, на пример: *homme de lettres*, 'човек од пера, човек од речи'.

²⁶² *Перо, четкица, цифре, формуле* метонимијски су употребљени и односе се на појмове с којима су у вези – ПЕРО ЗА ПИСАЊЕ / КЊИЖЕВНО СТВАРАЛАШТВО, ЧЕТКИЦА ЗА СЛИКАРСТВО; *цифре* и *формуле* могу се протумачити уз помоћ метонимијског ланца – ЦИФРЕ И ФОРМУЛЕ ЗА МАТЕМАТИКУ ЗА РАЦИОНАЛНОСТ.

²⁶³ У Корпусу смо наишли и на пример: Хтела бих да кажем да нам је јако мило што сте Ви тренутно *човек политике*, али сте превасходно *човек науке* и *човек културе* (Пол., 12. 7. 2001, Кор.), који ћемо ниже прокоментарисати.

желео [је] да ресор и даље води неко ко није партијски кандидат већ *дипломата од каријере са искуством* (www.rts.rs, 23. 1. 2009, Кор.).

4. У последњој групи, за коју имамо свега неколико потврда, управни појам квалификује се именицом класификационе природе (*сој, класа, врста*). У прва два примера присутан је имплицитан детерминатор, којим се појам у генитиву квалификује као изузетно позитиван на вредносној скали – *људи од добра, изузетна соја; противник од добре класе*).

- Ми, Перчиновићи, сишли с планине, не шугавци, него *људи од соја*, радили и стекли (Сек., 61). Он је у Ротиним очима био *противник од класе* кога не треба узимати олако (Андр., 107).²⁶⁴

И у овом типу синтагми срећемо се са појавом да се истим или врло сличним лексичким садржајем могу изразити различито енциклопедичке врсте посесивног односа.²⁶⁵

Пипер примећује да се у неким синтагмама овог типа значење не мења уколико се употребе без предлога *од* – *човек (од) науке* (2005: 835). И у нашој грађи нашло се неколико сличних примера с предлогом и без њега:

- Сви су се пак слагали да је *Ранковић* врло учен и *човек од будућности* (М. Ускоковић, Кор.). *Игњатовић* није био *човек прошлости*, и то поетизоване прошлости, но *човек од садашњости, од реалне и прозаичне садашњости* (Ј. Скерлић, Кор.).

Дакле, постоји могућност паралелне употребе синтагми *човек прошлости/садашњости*²⁶⁶ и *човек од прошлости /садашњости*.

²⁶⁴ У нашој грађи нашао се и пример: Све вам је то блатна пустиња, настањена *бедницима од две врсте* (Андр., 120). Овај пример, по нашем мишљењу, указује на избегавање квалитативног генитива и његову замену конструкцијом *од + Г* због броја (*бедницима двеју врста / од двеју врста*). У разговорном језику често се чује: *Он је бедник прве врсте*.

²⁶⁵ Говорећи о генитиву порекла, среди смо се са примерима који имају сличан лексички садржај: *људи динарског типа познате мученичке историје, портрети људи светске и српске историје*. У првом примеру генитивом је енциклопедичан ПОСЕСУМ, а ми смо га сврстали у квалитативни генитив; у другом примеру, који смо сврстали у посесивни генитив, генитивом је енциклопедичан ПОСЕСОР (т. III.1.3.1.5.4).

²⁶⁶ Временски одсечак (*прошлост, садашњост, будућност*) концептуализован је у посесивном генитиву као човеков садржатељ. Оно што човека одређује као припадника неког периода у овом смислу јесу његов начин живота, идеје, уверења, која могу бити усклађена с временом, регресивна

Такви су и неки други међу нашим примерима:

- *човек (од) закона; човек (од) културе; човек (од) принципа; човек (од) вере.*

Међутим, код неких других таква могућност не постоји:

- *човек од интегритета : *човек интегритета; човек од речи : *човек речи; човек од талента : *човек талента; човек од поверења : *човек поверења; човек од угледа : *човек угледа; човек од пера : *човек пера.*

Сматрамо да се различито понашање појединих конструкција овог типа може објаснити лексичком семантиком именице у генитиву. Рекли смо да се генитивном именицом у конструкцијама овог типа енкодира посесум (*човек од интегритета* јесте човек који има интегритет, који се интегритетом одликује као неком специфичношћу; интегритет је концептуализован као материја од које је саткан, као да се жели рећи да је сачињен претежно од тог састојка, да му је то важна, разликовна особина).²⁶⁷

Уколико је, међутим, лексичка семантика именице таква да она осим посесума може да означава и посесора, конструкција се може употребити и без предлога *од*: *човек од науке* је човек који је саткан од науке, који је науци посвећен; са друге стране, *човек науке* је човек који на неки начин припада свету науке, део је тог света. У питању је онда посесивни генитив, са другачијим односом семантичких улога. Дакле, сама именица у генитиву мора бити такве семантике да означава одређену област људског деловања (закон, политика, култура, вера и др.), такву којој човек може, на апстрактан начин, да припада.

Примећујемо да се именице из прве, друге и четврте групе наших примера јављају и у квалитативном генитиву. Њима означени појмови концептуализовани су тако да могу да се посматрају и као да чине саставни део управног појма (као апстрактни посесуми) (*човек особеног интегритета*). То се огледа и у

или прогресивна. Човек у овим конструкцијама метонимијски представља те идеје и схватања. У основи овог значења је метафора ПОСТОЈАЊЕ ЈЕ ПУТОВАЊЕ КРОЗ ВРЕМЕ, односно, како то истиче Д. Кликовац, њена варијанта, по којој се крећу и време и човек (²2006: 156). Ова ауторка каже да се у канонском случају човек и време крећу истом брзином, али и да човек може бити испред свог времена, што се тумачи као прогресивност (а такав је и *човек будућности*), као и да може заостајати за временом, бити назадан (мада се израз *човек прошлости* не мора увек тумачити на тај начин, неко може бити једноставно носталгичан). У садржинском смислу нашим конструкцијама сличне су конструкције које Д. Кликовац објашњава поменутом метафором: *држати корак с временом, ићи у корак с временом, ићи испред свог времена, односно заостајати за њим (ibid.)*.

²⁶⁷ Слично тумачење даје Пипер (2005: 835).

могућности да се, осим квалитативним генитивом, изразе и конструкцијом *c(a) + И (човек са интегритетом)*. Представићемо и примере у којима су дати појмови енкодирани као посесор, изражени посесивним генитивом (*човек духа и визије, човек вере*).

- *Човек особеног интегритета*, етоса, научне и људске доследности (Пол., 13. 8. 2009, Кор.). ... те да би као личност *са интегритетом* могао да се наметне као ... лидер опозиције (Пол., 25. 11. 2007, Кор.). Систем селекције ће избацити *играче са интегритетом* (Пол., 22. 8. 2009, Кор.).
- Добили смо најзад селектора чистих руку, *селектора са принципима* (Пол., 24. 4. 2001, Кор.). Нисам човек компромиса, већ *човек принципа* (Свет. Кор.).
- Човек који није био прозаични политичар, већ *човек духа и визије* (Пол., 16. 9. 2006, Кор.).
- *Овај човек са искуством*, пре свега, воли филм (Пол., 15. 3. 2007, Кор.).
- *Као човек вере* морам бити оптимистичан (Православље, Кор.).
- Када би постојао неко у ТВ кући одговоран за све што излази на екран, рецимо *арт директор с ауторитетом* (Политикини културни додаци, Кор.).

Синтагме типа *човек од науке* Љ. Шарић посматра као метафорично проширење од просторног значења извора – именица у генитиву с предлогом *од* концептуализована је као активан извор начина на који се човек квалитативно остварује (2012: 29–30). Ова ауторка указује и на то да се у синтагмама овог типа уочава „konceptualna integracija svojstava obaju uključenih entiteta“ (2012: 30).

Остаје нам на крају да напоменемо да је у свим нашим примерима конструкција *од + генитив* употребљена у атрибутој функцији, са једним изузетком у примеру: Нушић је *човек од духа, од специфично београдског духа*, лак на речи (Ј. Скерлић, Кор.). Конструкција је овде употребљена у функцији налик на апозитивну, али та употреба вероватно не би била могућа да дати апозитив није у функцији додатног прецизирања атрибута *од духа*.

3.1.1.3. Генитив мерне квалификације

Генитив који посматрамо у овом делу рада К. Никифорићу повезује с генитивом материје. Она каже да су примери типа *a period of three days* примери генитива као саставног материјала, али апстрактније природе, а апстрактније су и целине у чији састав генитивни референти улазе: “*the period is made of (= is) three days, the distance is made of (= is) two miles*” (1991: 182).

Ово је становиште које и сами заступамо. Генитив овог типа посматрамо као метафоричко проширење генитива материје.

Као што смо поменули, предлог *од* употребљава се у српском језику једино с генитивом. Овај предлог се, међутим, често јавља и уз непроменљиве бројеве и количинске изразе, као и уз бројеве који се ретко деклинирају (уз партитивне и паукалне синтагме).

Тако Стевановић указује на употребу предлога *од* уз бројеве и непроменљиве изразе (*државица од милион и по душа, жена од четрдесет и шест и дјевојка од двадесет и двије године, човјек од педесет година*) (1964–1965: 252), као и уз акузатив мере: *висина од хиљаду метара, млада љуба од недељу дана, боца од литру и по* (*ibid.*, 262).²⁶⁸ Паукалне синтагме, уз које се предлог *од* такође често употребљава (*породица од два/три/четири члана*), у савременом језику ретко се деклинирају (¹⁴Поповић 2012: 283).

Иако се синтаagma овог типа изражава нека мерна, количинска вредност управног појма, оне преко те вредности квалификују управни појам, па сматрамо да их треба сврстати у квалитативне.

Тог је мишљења и И. Грицкат, која их повезује са другим сличним типовима генитивних квалитативних синтагми с предлогом *од*: „Пошто одређивање по узрасту, по старости (и по некој мери уопште) представља квалификацију своје врсте, нема начелне разлике између таквих израза и квалификативних предлошко-генитивних конструкција уопште ... човек од

²⁶⁸ У неким класификацијама исти типови генитива различито се класификују у зависности од тога да ли се предлог *од* употребљава уз непроменљиву партитивну синтагму. И. Антонић у *партитивни генитив* сврстава генитив уз „основне бројеве од пет па навише и апроксимативне бројеве“, нпр. *пет/десет/петнаест књига, десетак пакета* (*ibid.*, 141), док „генитив с предлогом *од* и квантификатором (најчешће нумеричким) у функцији квантификативног детерминатора уз именицу“ сврстава у *квантификативни генитив* (нпр. *зрада од 50 спратова, књига од 1000 страна*) (2005: 163).

талента, ствар од вредности“ (1968: 45). Ауторка сматра да је ширењу, за балканске језике типичне, конструкције *од* + генитив у функцији узрасне квалификације наишло у српском језику на погодно тле будући да „бројне конструкције у српскохрватском језику постепено али видно губе променљивост по падежима“ (1968: 46), због чега је предлог често неопходан (у руском језику предлог се не користи у синтагмама овог типа, будући да се бројеви деклинирају – *ребенок двух лет*). Дакле, употреби синтагми овог типа погодује индеклинабилност бројева (или, другим речима, мотивисане су том индеклинабилношћу).

Генитивно значење осећа се и тамо где овог падежа заправо нема, па видимо да многи аутори говоре о генитиву у паукалним синтагмама, вероватно због генитивног предлога и обличке сличности облика паукала и генитива једине.²⁶⁹

У нашој грађи нашао се немали број примера у којима се појам означен управном именицом одређује по некој вредности која му је инхерентна (величини, тежини, узрасту, броју делова који га чине и сл.). Будући да већина таквих примера у функцији неконгруентног атрибута има предлог *од* у комбинацији с непроменљивом партитивном или паукалном синтагмом, такве примере нећемо разматрати.

Представићемо примере са именичким синтагмама у којима се појам означен управном именицом, најчешће апстрактан појам с просторним или временским значењем (*раздаљина, одстојање, растојање, висина; рок, трајање, одсуство, узраст*) или неки други појам који има временску димензију, одређује ППК *од* + Г, таквом да је управна именица генитивног номинала одређена конгруентним атрибутом у чијој је функцији број *један* или неки од вишечланих бројева на *један*. Као управни чланови ових номинала јављају се именице са значењем мере или називи временских јединица.

- *На одстојању од једне и по миље* од летњиковца... (Ц. Остин, Кор.). ... морали бисте да пронађете начин да региструјете овакве експлозије *на раздаљини од око једне светлосне године* (У. Легвин, Кор.). Имао је очи које су нетремице могле гледати у сунце и *са висине од једне миље*

²⁶⁹ И Љ. Шарић разматра *тип генитива* у примеру: *Маче од два дана* (2012: 32).

(Толкин, Кор.). Преда мном, *на растојању од двеју-трију улица*,²⁷⁰ дизала се расветљена громада штаба (А. Тишма, Кор.).

- Ослободише из затвора сињора Бернара Ченчија, који се обавезао да ће у року *од једне године* исплатити... (Стендал, Кор.). ... после пет година рада проведених у настави на факултету може бити одобрено плаћено одсуство у *трајању од једне школске године* ради стручног и научног усавршавања (Зак. о Универзитету, Кор.). ... у Новосибирску на минус 40, и потом у Каиру на плус 26, а све у року *од једног месеца!* (Пол., 14. 2. 2010, Кор.). ... желе да у року *од једне седмице* нигде не остане никаквог помена о рату с Евроазијом (Ц. Орвел, Кор.). Он не би могао смислити ништа боље да јој више омили *од тог одсуства од једне недеље* (Т. Ман, Кор.). У *узрасту од једног месеца* већина беба ... окрећу главу и очи према светлу (<https://www.health.qld.gov.au/ph/documents/childhealth/serbian/28741.pdf>).
- Пред нама јесте троструки убица, али ... то је ипак само *младић од двадесет и једне године*²⁷¹ (О. Б. Ињац, Кор.). Сада *као остарео човек од педесет и једне године* моћи ћу поново да дођем без визе [у Италију] (Пол., 13. 11. 2009, Кор.).

3.1.2. Квалитативне синтагме

Именичке синтагме које ћемо разматрати у овом делу рада у нашој литератури понекад се описно називају типом *злато од жене* (Јоцић 1994). У англосаксонској литератури за синтагме овог типа користе се термини *биноминалне именичке синтагме* (*binominal noun phrases*, в. Артс 1998; Кејзер 2007), као и *квалитативне биноминалне именичке синтагме* (*qualitative binominal noun phrases*, Ден Дикен 2006: 162).

Ми ћемо их, једноставности ради, у даљем току излагања називати једноставно *квалитативним синтагмама*, будући да квалитативност настаје тек у споју, док номинал у ППК *од + Г* није квалитативан. Њим се само експлицира референт управног члана, у чијој је функцији нека квалификативна именица.

²⁷⁰ У овом примеру растојање није изражено мерном јединицом, већ метонимијски.

²⁷¹ Број година у примерима у Корпусу написан је цифрама.

3.1.2.1. Структура квалитативних синтагми и њихова семантичко-синтаксичка специфичност

Многи истраживачи указују на то да се у синтагмама овог типа помоћу прве именице другој приписује нека особина и да се стога прва именица према другој понаша као предикатив (Грицкат 1986: 86;²⁷² Јоцић 1994: 263; Артс 1998: 118–119;²⁷³ Кејзер 2007: 86; Шарић 2012: 29). Однос субјекатско-предикатског типа између чланова синтагме намеће, како неки аутори истичу, поклапање њихових селекционих рестрикција, као и поклапање у роду и броју (дакле, може се рећи *her nitwit of a husband* према *her husband is a nitwit*, али не и **this nitwit of a building*; с тим у вези в. Кејзер 2007: 86). Селекционе рестрикције или ограничења спојивости нису универзалне природе, па није немогуће да се на српском језику каже за неку зграду да је *баксуз од зграде*. Чини се и да у српском језику у синтагмама овог типа не важе ни ограничења везана за род – могуће је чак рећи и *она принцеза од човека*.

Семантичка особеност ових синтагми јесте то што се првом именицом заправо означава особина која се приписује појму означеном генитивним номиналом.

Предикативна природа прве именице, како Кејзерова истиче, огледа се у могућности да се та прва именица трансформише у придев: *that idiot of a prime minister – that idiotic prime minister* (2007: 86).

3.1.2.2. Одређивање управног члана и досадашња истраживања

У радовима наших лингвиста јављају се различита мишљења око тога који је члан у синтагмама овог типа управни.

Као што ће се из прегледа који следи видети, неки истраживачи као управни члан виде прву именицу, неки другу, а неки одвајају управни члан у

²⁷² И. Грицкат каже да изрази овог типа „могу и сами да понесу интонацију потпуних реченица, као да су то предикативне конструкције: интонациона структура пружа могућност схватања да у њима постоје субјекат и предикатов номен, без копуле, као да су то ... номиналне реченице“ (1986: 85).

²⁷³ “Interestingly, this subject-predicate relationship is internal to a nominal maximal projection, and it is reversed: the subject expression follows, rather than precedes, the predicate” (1998: 118–119).

синтаксичком и у семантичком смислу, посматрајући ове синтагме као својеврсне конструкције са два управна члана.

Конструкцијама овог типа бавио се Стевановић у својој синтакси и у више радова (1964–1965; 1967; ⁵1991б), као и И. Антонић (2005; 2006). Фелешко их у својој монографији посвећеној генитиву не помиње (1995). Синтагмама овог типа бавиле су се И. Грицкат (1986), М. Јоцић (1994) и Љ. Шарић (2012).

Стевановић истиче да су у граматичком смислу ове синтагме допунског карактера, будући да је именица у генитиву допуна управне именице. С друге стране, у семантичком смислу, то су одредбене синтагме: „у њима функцију одредбе имају управне речи ... али ... само по смислу“ (1964–1965: 258).

Дакле, Стевановић истиче да се у синтагмама овог типа граматички и семантички управни члан не поклапају – граматички управни члан заправо је одредбени у семантичком смислу, и обратно – граматички зависни члан, а то је именица у генитиву, у семантичком смислу је детерминисани члан.

Као и Стевановић, именицу у генитиву и И. Грицкат види као члан који је зависан у граматичком смислу (1986: 75).²⁷⁴

За разлику од Стевановића и И. Грицкат, М. Јоцић каже да је централни члан онај који је детерминисан, дакле именица у генитиву (1994: 262). И. Антонић такође именицу у генитиву издваја као квалификативно детерминисани, дакле управни члан синтагме (2005: 161; 2006: 139). Љ. Шарић истиче да прва именица квалификује другу (2012: 29).

Дакле, Стевановић и И. Грицкат разликују граматички и семантички управни члан, док М. Јоцић, И. Антонић и Љ. Шарић као управни члан издвајају генитивну именицу.

Наш поглед на синтаксичку структуру ових синтагми наставља се на размишљања М. Стевановића и И. Грицкат – управни члан је прва именица у низу, док је ППК *од* + Г изражен њен падежни атрибут.

²⁷⁴ И. Грицкат преноси речи М. Регуле у вези с тим да ове конструкције представљају синтаксички парадокс, „и то зато што карактеристика која се изриче постаје (привидно) 'Kernglied' [главни члан], а оно на шта се карактеристика односи стоји у (привидном) облику додатка за карактерисање“ (М. Регула, према Грицкат 1986: 90). Слично се констатује и у граматици енглеског језика, наиме, каже се да у конструкцијама типа *the fool of a policeman, an angel of a girl* предлошка фраза “is not a regular prepositional postmodification” (Кверк *et al.* 1985: 1285).

Оно што квалитативне синтагме чини необичним јесте управо непоклапање управног члана у семантичком и синтаксичком смислу, на које је указао М. Стевановић. И. Грицкат истиче да је референт ових синтагми управо оно што је означено генитивном именицом: „Језгро исказа ... тежи да буде у G ... 'Читав жбун од косе' ... је првенствено коса“ (1986: 87).

3.1.2.3. Класификација квалитативних синтагми

Корпуси на којима су синтагме овог типа у српском језику истраживане нису били нарочито обимни.²⁷⁵ У нашој грађи нашло се деведесетак примера (примере које смо ексцерпирали допунили смо примерима из поменутих радова, као и из Корпуса 2013).²⁷⁶ Што се примера из других радова тиче, иако су неки од старијих писаца, узимали смо их у обзир у случају да за данашње језичко осећање не звуче необично.

Синтагме ћемо класификовати према типу референта који је њима означен, дакле, на основу семантике именице у генитиву. У наставку ћемо, једноставности ради, управну именицу обележавати као N₁, а именицу (или именичку јединицу) у G као N₂.

Могућ је и другачији начин класификације. И. Грицкат је, на пример, извршила класификацију на основу лексичке семантике прве именице у низу. На основу тог критеријума издвојила је пет врста синтагми. Прву групу чине оне у којима је N₁ у основном значењу и те су синтагме скоро једнаке копулативним реченицама (*делија од човека*). У другој групи су синтагме у којима је N₁ употребљена метафорично (*несрећа од детета, рђа од човека*). У трећој групи као N₁ јављају се заједничке именице које „у својим помереним значењским остварењима служе за дефинисање G“ (1986: 86), на пример *облак од воде, крпа од човека*. У четвртој групи N₁ је нека од именица која је необична, инвентивна (*екстаза од живота*), а у петој као N₁ се јавља нека од именица збриног значења (*вашар од тоболаца*).

²⁷⁵ У раду Стевановић 1964–1965 потврђене су са свега четири примера; у раду Грицкат 1986 са 16; најбогатији је корпус М. Јоцић (у раду Јоцић 1994), који броји 33 примера.

²⁷⁶ Корпус смо претражили на упит по регуларном изразу *од човека*. На овај начин добили смо 416 конкорданци, а 27 међу њима одговарало је нашим синтагмама.

Нама се као једноставнији критеријум класификације чини онај који је заснован на типу означеног референта, који ће чинити основу наше поделе. Допунски критеријум односиће се на лексичку семантику N_1 , којом се N_2 квалификује.

Међутим, који год принцип да се примени, према лексичком значењу N_1 или N_2 , јављаће се прелазни случајеви које неће бити могуће сасвим недвосмислено сврстати у неку групу.

Три су типа референата ових синтагми – жива бића (у нашој грађи то је у највећем броју случајева човек), конкретни ентитети (концептуализовани као предмети или као материја) и апстрактни појмови (означени апстрактним именицама).

Тип 1

Најпре ћемо размотрити примере квалитативних синтагми које за референта имају човека. Издвајамо пет типова ових синтагми, према лексичкој семантици прве именице.

Тип 1а

N_1 је квалификативна именица²⁷⁷ која се односи на човека (*геније, несрећник, делија, добричак* и сл.). Овде спадају и именице као *хаин* и *рсуз* из наших примера (реч је о застарелим и покрајинским речима, са значењима 'разбојник' и 'лопов'), које су такође именице оцене. Све ове именице конотативно су обојене, изражавају став, оцену говорника (позитивну или негативну). Будући да су ове синтагме блиске, како каже И. Грицкат, „копулативним реченицама“ (1986: 86), морају бити поштоване семантичке рестрикције, па и N_2 мора бити из тематске групе људско биће (*човек*), а може бити и нека од именица из групе назива занимања (*келнер, касирица* и сл.). И N_1 и N_2 су у основним значењима.

²⁷⁷ Термин *квалификатори* за именице овог типа уводи М. Ивић. У питању су заједничке именице које човека именују уз обавезно квалификовање, по некој физичкој или психичкој особини (*лепотица, глупак*) или по склоности ка вршењу неке радње (*лажов, лопов*) (1972: 127). Термин *квалификативна именица* користи Ј. Поповић, који каже да су то речи прожете емоционалношћу (нпр. *будала, јадник, несрећница, пас* (у секундарном значењу, кад се односе на човека)) (в. Поповић 1997: 87). М. Ковачевић за именице овог типа наводи да имају придевско значење (1983б: 141).

Свака од ових квалификација могла би се, у другачијим комуникативним условима, изразити и у форми копулативне реченице: *тај човек је геније; онај келнер је несрећник; овај командант је хаин и рсуз* и сл.

У зависности од тога да ли је N_1 с позитивном или негативном конотативном нијансом, синтагме могу бити увредљиве или похвалне. Наравно, именица која ван контекста има позитивну конотацију може се употребити у ироничном контексту (као *геније* у првом примеру).

Фразе ове групе нису идиоматизоване – реч је о отвореним, слободним спојевима. Можемо замислити низ сличних, нових комбинација између именица два поменутог типа. Уз то, како показује трећи, Андрићев пример, први номинал може бити и напоредна синтагма (*хаин и рсуз*).

- У твојим годинама мени је већ било двадесет и три! – рече *тај геније од човека* (Кап., 94). Позабавимо се још мало *оним несрећником од келнера* у „Три шешира“ (Кап., 64). Иде по стоти пут ... да се жали *на овог хаина и рсуза од команданта* (Андр., 173). *делија*²⁷⁸ *од човека* (Т. Ђукић, Грицкат 1986); *добричак од човека* (К. Ш. Ђалски, Грицкат 1986); *гад од касирице* (В. Милићевић, Грицкат 1986); *будала од човека* (Јоцић 1994); *кретен од човека* (разг.).

Тип 1б

Овај тип богатије је засведочен у нашој грађи (и он је, уз тип 1в, најбогатије посведочен). N_2 се, као у читавом првом типу, односи на човека. То може бити именица којом се означава људско биће одређеног узраста и пола, а може бити и неко од *nomina professionis* (*играч, медицинска сестра, помоћник*).

N_1 , којом се одређује именица у генитиву, јесте именица у неком секундарном, метафоричном значењу. То могу бити именице: *чудо; чудовиште, наказа, ђаво*, с негативном конотацијом; именице *срце* и *душа*, којима се човек високо вреднује; затим именице као *благо, злато* и њима, у овом контексту,

²⁷⁸ Будући да именица *делија* означава, у секундарној семантичкој реализацији, 'храброг човека, јунака' или 'крупног човека, горостаса' (в. РСАНУ, под *делија* (2а и б)), прво подзначење сврстава ову конструкцију у групу 1а, јер је реч о душевној особини, а друго у групу 2а, јер је реч о физичком изгледу.

антонимна именица *беда*, којима се указује на човекову духовну вредност, односно на одсуство те вредности.

У позицији N_1 могу бити и зооними, који су и иначе чести у конотативном карактеризовању људи.²⁷⁹ У нашим примерима јављају се зооними: *јагње*, *орангутан*, *видра*, *змија*, *лаф* (*лав*), *кучка*. За јагње везујемо кроткост, недужност (в. РСАНУ под јагње, 2а); орангутане сматрамо неконтролисаним, неотесаним, грубим; видре спретним, окретним, сналажљивим, мудрим; змијом називамо опасне особе, а кучкама неморалне и уопште лоше особе.

Као крајње негативне, увредљиве јављају се именице *ђубре*, *г...*, *рђа*, као називи разних врста отпадних или нежељених материја. Мање увредљиво карактеризовање врши се именицама *љуска* и *рушевина*, којима се указује на оно што је остало од човека, у метафоричном смислу, а што није испуњено одговарајућим душевним садржајем. Чини нам се да је овде реч о „душевним рушевинама и љускама“, више него о физички лошем изгледу, мада би се то са сигурношћу могло рећи тек на основу контекста.

Именицама *ватра* и *напаст* често се квалификују људи (претежно жене) с обзиром на темперамент; именицама *сила* и *пушка* човек се може позитивно оквалификовати, вероватно на основу сема везаних за моћ.

Већина поменутих именица може се јавити и у предикативу копулативних реченица: *Ти си срце! Срце си! Душо моја! Он/она је чудо (чудовиште, ђубре). Она је (жива) ватра/напаст* и сл.

- Важио је као *чудо од дечака* (Андр., 58). Чак је и једна меана истакла фирму: „*Код чуда од човека*“ ... Свет се почео окупљати око тог чудовишта (Р. Домановић, Кор.). Он је заиста био *чудо од мужа, од човека*,

²⁷⁹ О конотативном карактеризовању говори М. Ивић (1992). Ова ауторка истиче да се поједини називи људи и животиња, као и лична имена, често не користе само као имена, односно називи одређене врсте, већ као ознаке одлика карактеристичних за одређену врсту, односно за неког појединца. На пример, кад се за некога каже да је Аполон, указује се на изглед дате особе, док се тиме што се за неку жену каже да је кучка – указује на њен карактер (1992: 4). Са друге стране, постоји и денотативно карактеризовање, усмерено на денотативно значење појединих лексема (*ibid.*, 2).

од љубавника, од пријатеља, од животног другара (Пол., 2. 9. 2007, Кор.). *чудо од човека* (Јоцић 1994); *чудо од детета* (Јоцић 1994);²⁸⁰

- *Чудовиште од жене*, и она баш измислила обожавање (Сек., 182); Дошла је, ето, да види *то чудовиште од човека*, хладнокрвније од сваког крвника (Андр., Кор.). Значи, овај патуљак, *ова наказа од човека*, сада је велика љубав твог живота? (М. В. Љоса, превод, Кор.). Како може заборавити, *такав ђаво од човека!* (Шолохов М., превод, Кор.);
- Казао ми је да је Представник *душа од човека* (Кап., 74). *Душа од човека, благо од играча* (Пол., 8. 9. 2007, Кор.). То није био више онај човек, кога су ... знали, *као срце од човека* (Црњански, Кор.); *срце од човека* (Јоцић 1994);
- Ко покла толике људе по Босни, кад *такво јагње од човека* живи затворено у Конаку? (Андрић 10, 285, ГрРСАНУ). Пре тога, наше маме обично вриште, као луде, па им *они орангутани од медицинских сестара* опаљују шљаге (Кап., 27).²⁸¹ А онај борбени официр с њим? *Видра од човека* (Иљф и Петров, превод, Кор.). Знате ли можда ко је био Стане Доланц? ... Еј, бре, *змија од човека* (часопис *Свет*, Кор.); *змија од жене* (Јоцић 1994); *кучка од жене* (Стерија, Грицкат 1986);
- *благо од човека* (М. Сретеновић, Грицкат 1986); *злато од човека* (Јоцић 1994); *злато од жене* (Јоцић 1994); *злато од ђака* (М. Милићевић, Грицкат 1986); *беда од човека* (Јоцић 1994);
- Зашто држи такво *ђубре од помоћника* (Гриц., 134). *ђубре од човека* (Јоцић 1994); *рђа од човека* (Грицкат 1986); *г... од човека* (Јоцић 1994); Глас истражитеља, или замахнута рука, претварали су Костика ... *у крпу од човека* (Д. Киш, Кор.). Целог живота ме туцала у главу како сам неспособан, *крпа од човека*, чим не могу да зарадим за пристојан ауто

²⁸⁰ Синтагму *чудо од детета* М. Јоцић дефинише као 'врло способно, надарено дете'. С тим бисмо се тумачењем сложили. Међутим, синтагма *чудо од човека* може се, зависно од контекста, тумачити и као позитивно и као негативно конотирана. В. пример Р. Домановића и пример из *Политике*. Контекстуалну условљеност тумачења именице *чудо* уочава и Љ. Шарић, која каже да ова именица „стоји за *skup kontekstualno više ili manje dobro definiranih kvaliteta*“ (2012: 29).

²⁸¹ Двоумили смо се да ли да синтагму *орангутани од медицинских сестара* сврстамо у тип 1б или 1в, али смо, будући да се односи на квалификацију понашања, а не изгледа, одлучили да је сврстамо у тип 1б (томе у прилог говори наставак реченице, наиме, медицинске сестре „опаљују шљаге“).

(Пол., 10. 9. 2006, Кор.). *крпа од човека* (Јоцић 1994); *љуска од човека*²⁸² (Јоцић 1994); Ућути гаде! Уштво шугава! *Парче од човека!* (Шолохов М., превод, Кор.). *рушевина од човјека* (Јоцић 1994); Онда, по повратку из логора? ... *Рушевина од човека* (Киш, Кор.). Претворила се у *руину од човека* и у проблемима је, обучена је као просјак (М. В. Љоса, превод, Кор.). Ушао сам у библиотеку срећан и здрав, а из ње изашао *као олупина од човека* (Ц. К. Цером, превод, Кор.). Упознали смо се деведесетих, био је *нула од човека* (Пол., 14. 5. 2008);

- *ватра од жене* (Јоцић 1994); *напаст од жене* (Јоцић 1994);
- *пушка од човека* (Јоцић 1994); *сила од човека* (Ј. Веселиновић, Грицкат 1986);
- Ту се поврати моја ... реума, сав се укрутим, *даска једна од човека* (Исаковић А., Кор.);
- *То сврдло од човека* запазио је филмски режисер Радош Новаковић и понудио му главну улогу у филму (Пол., 9. 2. 2007).

У синтагмама овог типа уочавају се и појмовне метафоре. Метафоре су, заправо, везане за N_1 , јер је она, као што смо рекли, употребљена у метафоричном значењу. Човек се овим синтагмама дехуманизује, концептуализује као предмет (*благо, љуска, руина, пушка, даска*); као животиња (поменути зооними); као појава (*чудо*) и сл. Ове концептуализације могле би бити предмет посебног испитивања.

Тип 1в

У овај тип сврстали смо примере у којима се првом именицом указује на физички изглед појма означеног помоћу друге именице. На овај начин најчешће се указује на нечију корпулентност (односно њено одсуство) или на естетску оцену изгледа.

- На вратима је стајао *џин од човека* (Ц. К. Роулинг, превод, Кор.). *див од човека* (Јоцић 1994); *Тај горостас од човека* сасвим је изгубио душевну

²⁸² У вези са овим примером занимљиво је упоредити пример из Корпуса 2013: *Схвати да се Марк потпуно променио, да је изгубио сав некадашњи ентузијазам и да је од човека којег је познавала остала само љуштура* (www.rts.rs, 2. 10. 2009). Наиме, овим примером експлицирано је значење синтагме *љуска од човека*.

равнотежу (Ј. Хашек, превод, Кор.). Пола сата сам се освртао око себе док се неки *грмаљ од човека* није разгаламио (НИН, 29. 4. 2002, Кор.). *Грмаљ од човека* је био мој син Горан. Стотину и двадесет килограма је имао (Илустр. пол., Кор.). Говорио је *овај див од човека*²⁸³ (Пол., 10. 6. 2007, Кор.). Истражио сам обимну грађу и нећу се зауставити док не сазнам шта се све збивало *са том грдосијом од човека* – у физичком али и у духовном смислу (Пол., 4. 2. 2007, Кор.). *Као громада од човека и научника*, Чајкановић је у међуратном периоду био наткрилио средину (Пол., 10. 10. 2001, Кор.). *човечуљак од уредника* (Јоцић 1994); „*Кула од човека*“, Турчин Султан Косен, младић од скоро два и по метра (www.rts.rs, 17. 9. 2009, Кор.). *То брдо од човека* стајало је иза мене (Пол., 1. 6. 2002, Кор.). Овај је био *право брдо од човека* (Д. Михаиловић, Кор.). *Ова громада од човека*, двометраш, изгледао је ... исцрпљено (Ц. Патерсон, превод, Кор.).

- Хоћу да *тај чивилук од жене* [манекенку] ушијем и на њеном терену! (Кап., 103). Постао је, дакле, *сенка од човека* (Киш, Кор.). Био је блед и мршав, *сенка од човека* (Андр., Кор.). Алексеј Дики, командант нуклеарне подморнице на Камчатки, *танушина сенка од човека* (Пол., 14. 3. 2009, Кор.). Какво високо мишљење сада о себи имају они *гробови од риба* које нико није хтео ни да погледа (Н. Милосављевић, *Свети Никола у Торонту*);
- *ругота*²⁸⁴ од створења (Јоцић 1994).

У зависности од тумачења N_1 , у ову би се подгрупу могле сврстати и синтагме *рушевина од човека*, *сила од човека* (ако би се схватиле као да је фокус на физичком изгледу, не на душевном стању).

И ове би се синтагме могле трансформисати у копулативне реченице: *Тај човек је (прави) див! Онај уредник је човечуљак. То створење је ругота.*

²⁸³ Из контекста је јасно да се мисли на физички крупног човека, док следећи пример показује и могућност другачијег тумачења.

²⁸⁴ Именица *ругота* дефинисана је у РМС као 'ругоба; наказа'.

Тип 1г

У ову групу сврстали смо примере у којима се као N_1 јавља нека апстрактна или девербативна именица (*лепота, несрећа, афектација*), или именица из групе *poten actionis* (*урнебес*).

Наша дилема код класификације овог подтипа односила се на то да ли се у синтагми *лепота од човека* именица *лепота* јавља у секундарном значењу, као 'лепа особа, лепотан', или је у свом основном значењу. Нама се ипак чини да је случај ово друго, будући да се именица *лепота* јавља и уз предметни референт, *лепота од планине*, а у том се случају не би могла јавити ван основног значења.

Ове синтагме разликују се од оних из претходних група због тога што именице које се јављају као прве у својим метафоричким реализацијама мање директно указују на човека ван контекста.

- Развио се после у *лепому од човека* (Сек., 40). *Лепота од човека*, и свршено (Сек., 139). Био је *лепота од глумца*, обожавале смо га (*Илустрована пол., Кор.*). *Сушта красота од човека* у најбољим годинама (Г. Божовић, Кор.);
- ... човек који се осрамио сексуалним скандалом и понизио себе и породицу! Нажалост, *такво ругло од човека* (*Православље, Кор.*);
- *несрећа*²⁸⁵ *од детета* (Грицкат 1986);
- Укратко – *узор од човека* (Ј. Хашек, превод, Кор.);
- У разред уфура *она афектација од разредног старешине* (Кап., 46);
- *Мућак, псовка од човека, слина* (Д. Андрић, Кор.).²⁸⁶

²⁸⁵ У Корпусу 2013 нашли смо пример из друге књиге *Сеоба: Зло је у човеку који није као што је већина људи. Павле је несрећа!* На основу контекста, јасно је да Павел Исакович није оквалификован као 'човек који нема среће, несрећник', већ погрдно, као 'покварењак, хуља' (в. РСАНУ, под *несрећник* 36).

²⁸⁶ Овде би се, на први поглед, могао уклопити и пример Л. Лазаревића који И. Грицкат наводи: *урнебес од попова*. Ми смо тај пример пронашли у *Антологији српске књижевности* (на сајту: <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/>) и погледали шири контекст, који гласи: Те ноћи дође у нашу окружну варош владика. Нећу вам причати шта се ту спрема, ни *ону трку и урнебес од попова* (Л. Лазаревић, АСК). Наше је мишљење да је овде реч о реченици са изостављеним деловима: *ни ону трку и урнебес (који су потекли) од попова*. Дакле, по нама су *трка* и *урнебес* у реченици акузативи експликативног објекта (о овом акузативу в. Гортан-Премк 1971: 23–27), а не чланови синтагме *трка и урнебес од попова*.

Тип 1д

Последњи тип прве групе специфичан је по томе што се у улози управног члана јавља апстрактна именица, али метонимијски употребљена, тако да је референт апстрактума човек.

- Узе лепога мужа, *красоту од здравља* (Сек., 141). Прерушио се у такозваног малог, радног човека – *чудо једно од скромности* (Кап., 87).

Дакле, овде се квалификују метонимијски употребљене именице, ЗДРАВЉЕ ЗА ЗДРАВ ЧОВЕК; СКРОМНОСТ ЗА СКРОМАН ЧОВЕК. Метонимијска природа управне именице захтева јасан контекст, како би било јасно на шта се синтагма односи (издвојена из контекста, синтагма *красота од здравља* не би могла да се употреби као што је то могуће са синтагмом *злато од жене*). Уз то, избор N₂ је сужен (то не може бити квалификативна именица, већ само нека метонимијски употребљена именица).

Тип 2

У други тип сврстали смо синтагме чији је референт предмет (у широком смислу речи, као део неживе природе).

Тип 2а

Први подтип чине случајеви у којима се ентитети означени првом и другом именицом пореде по изгледу или некој другој карактеристици (у питању су и предмети и материја):

- Кад се облаци трајно повуку на високе ивице стрмог *амфитеатра од планина* које окружују варош... (Андр., 183). *О зрцало од облачка / укреше се тамна тачка* (Теш., 8). *Зрак са душе чак зарања / у завесе од орања* (Теш., 43). *читава облак од воде* (Л. Лазаревић, Грицкат 1986); [о појасу му виси] *вашар од тоболаца* (М. Глишић, Грицкат 1986); *Гледа ... из оне шуме од власи* (Андр., 216). *Онда убацујемо сав онај криш од ствари у нову изнајмљену гајбу* (Кап., 29). *Жене им ... обрију оно паперје од браде* (Кап., 48);
- *Његова велика уста ... сипала су речи, дажд од речи* (Андр., 231). *Извињавајући се због савијања ове речне окуке од говоранције...* (Кап., 37).

N₁, с којом се управни члан пореди, јесте нека заједничка или збирна именица у основном значењу (*амфитеатар, облак, паперје* и др.). Уочљиво је дејство селекционих рестрикција у томе што се управни појам у множини (*ствари*) или у збирном значењу (*власи, брада*) пореди са именицама истог лексичко-граматичког типа (збирним именицама или оним са збирним значењем).

Како истиче И. Грицкат, N₁ „често носи печат маште онога који говори ... печат његових асоцијација“ (1986: 76). Уз то, овај тип генитива с предлогом она посматра као паралелу беспредлошком генитиву типа *стуб ватре*,²⁸⁷ у ком се управном именицом „обавештава о форми, лику, изгледу путем којег се G испољава, о перцептивно сазнатљивом карактеру G“ (Грицкат 1986: 75).

И на овај тип могло би се применити оно што И. Грицкат тврди за беспредлошке синтагме с генитивом поменутог типа (*тањир сунца*), а то је да „овде немамо обавештење у смислу комплетног дефинисања ... него у смислу дефинисања само једног вида, једне стране у природи датога G“ (*ibid.*, 75), изгледа, чулног утиска и сл.

У питању, дакле, може бити визуелни утисак, али и акустички, што показују последња два примера (*дажд од речи, речне окуке од говораницје*). Тачније речено, овде је у питању сложена визуелно-акустичка представа. У првом случају, речи које неко изговара на слушаоца (описивача) остављају утисак као да бива њима засут, слично као на киши.²⁸⁸ У другом случају, излагање које, вероватно, има превише непотребних дигресија, бива оквалификовано као речна окука. У питању су везе засноване на синестезији.

Синтагме овог типа мање су конотативно обојене од оних којима се квалификује човек. Нијанса прикривене оцене осећа се у примерима *кри од ствари, ваишар од тоболаца, паперје од браде, шума од власи*. У прва два примера због тога што именице *кри* и *ваишар* имају конотацију која није негативна, али ни сасвим позитивна (у секундарним значењима обе именице означавају неуређену, хаотичну гомилу ствари); у примерима с *паперјем* и *шумом* оцена настаје у споју

²⁸⁷ Синтагме типа *крпа од човека, несрећа од детета* и њима сличне синтагме без предлога типа *дажд стријела, зелена магла шуме* и Стевановић посматра као потпуне семантичко-синтаксичке синониме (1967: 28, 31).

²⁸⁸ И. Грицкат наводи пример за беспредлошки генитив *ромон његова шапутања* (1986: 76), који објашњава акустичким асоцијацијама.

– за мушку браду се не очекује да буде као паперје, а коса као шума оставља утисак неуредности. Оцена се добија у споју и у примерима *дажд од речи* и *речне окуке од говоранције* – најчешће не желимо да нас неко „засипа“ речима, нити да говори „меандрирајући“.

Тип 2б

- *Ова лепота од планине ...* треба да се отвори за посетиоце (Пол., 2. 8. 2000, Кор.). И када су их напунили *свим оним фолирањем од намештаја*, открили су да им зидови зврје празни (Кап., 58). *пародија од горњег капута* (Крешић С., Грицкат 1986).

У овај тип сврстали смо синтагме у којима се предметни референт квалификује неком апстрактном именицом (*лепота, фолирање, пародија*).

Трансформи ових синтагми нису увек копулативне реченице. *Фолирање од намештаја* могло би се парафразирати реченицом *онај намештај је право фолирање* (тачније, он је одраз нечијег фолирања, што указује на метонимију); *капут изгледа као нека пародија* и сл.

Тип 3

У последњој и најужој групи налази се мање-више хетерогена скупина примера у којима су и првом и другом именицом означени било конкретни, било апстрактни ентитети.

- Наиђе неки глисер ... *подиже чудо једно од таласа* и ми ти се лепо потописмо! (Кап., 11). *То чудовиште од годишњег доба* траје данима, недељама (Андр., 116). Није слутио какви се *амбиси од злоће, притворности и неверства* крију у људима (Андр., 190). *једна велика екстаза од живота* (М. Богдановић, Грицкат 1986); *иронија од живота* (Јоцић 1994); *смејурија од правосућа* (1994).

3.1.2.4. Зооними у функцији карактеризовања људи

Што се зоонима тиче, интересантно је њихово понашање у функцији карактеризовања људи. Лејкоф и Тарнер говоре о томе како се, на основу

метафоре великог ланца, особине животиња разумеју на основу људских особина. Ми, дакле, животињске особине схватамо метафорично – приписујемо животињама људске карактерне црте (памет, лукавост, храброст, оданост) иако је њихово понашање искључиво инстинктивно (1989: 194).²⁸⁹

Лејкоф и Тарнер посматрају реченице типа *Ахил је лав* и закључују да је то исто што и рећи *Ахил је храбар* (1989: 195). Они размишљају на следећи начин. Метафора великог ланца омогућава да нељудске особине доживљавамо на основу људских карактерних црта. Тако ми особине животиња, које су инстинктивне природе, посматрамо кроз призму људских особина. Оно што је занимљиво јесте да су овде на делу, како Лејкоф и Тарнер кажу, две метафоре које иду у супротним правцима: ми лава карактеришемо на основу људских особина (дакле, лавља храброст је метафорично схваћена особина лава), а затим тако метафорично схваћену особину лава приписујемо човеку (*ibid.*, 195–196). Смисао оваквог карактеризовања аутори виде у томе што се непоколебљивост, чврстина Ахилове храбрости метафорично разуме на основу ригидности лављег животињског инстинкта. “The real metaphoric work concerns not the properties in the source and target schemas but rather the structures of those schemas” (*ibid.*, 196). Дакле, овде је у питању пресликавање изворне структуре схеме лава на циљну схему човека. У структури лава као суштинска особина издваја се његова храброст, а та се структура преноси и на Ахила – храброст је и његова суштинска, најважнија карактерна црта. Дакле, људска особина се на неки начин провуче кроз призму животиње како би се поново приписала човеку, обогаћена додатним садржајем.

Ову метафору разматра и Грејди (1999) и користи је као повод за ново тумачење улоге сличности у метафоричном пресликавању, као и за нову класификацију метафоре. Теорија метафоре у когнитивној лингвистици била је заснована на негирању сличности између појмова као основе метафоричког пресликавања. Уместо тога, истицана је важност повезаности појмова у искуству – два потпуно различита појма когнитивно се повезују јер су блиско повезана у одређеним типовима поновљених искустава (осећај задовољства и стицање на циљ нпр.). Међутим, Грејди истиче да се Ахил и лав не могу посматрати као потпуно

²⁸⁹ “It is so natural for us to understand nonhuman attributes in terms of our own human character traits that we often have difficulty realizing that such characterizations of animals are metaphorical” (1989: 194).

различити појмови, међу којима се веза успоставља искуствена веза (*ibid.*, 88). “The simplest explanation for the metaphor is that, in some sense, brave people and lions are perceived to resemble one another” (*ibid.*). Да није тако, људску храброст бисмо могли да повезујемо и са кокошкама и са златним рибицама.

Уместо одбачене теорије сличности Грејди предлаже хипотезу о сличности. Надовезујући се на сликовне метафоре Лејкофа и Тарнера, којима се један на други не пресликавају појмови, већ слике (на основу сличности у облику, боји и сл.), овај аутор закључује да између лава и Ахила постоји ограничено појмовно пресликавање, слично као код сликовних метафора (*ibid.*, 89). Циљни појам (Ахил) и изворни појам (лав) јесу посебни примери опште схеме (храброст) (*ibid.*, 94).²⁹⁰ Како Грејди каже, постоји надређена категорија која обухвата оба појма (*ibid.*, 97).

3.1.2.5. Сликовне метафоре

У овом типу синтагми на делу су метафоре које Лејкоф и Тарнер називају *сликовним метафорама* (1989: 89). Као изворни домен овде се јавља појам означен именицом у генитиву, а његова сликовна схема, сликовна метафора, изражена је првом именицом у низу. За разлику од појмовних метафора, којима се циљни појам (обично апстрактан) разуме и концептуализује на основу структуре другог, изворног (обично конкретнијег), сликовним метафорама не пресликава се појмовна, већ сликовна структура. У питању су *менталне слике* које се могу повезивати захваљујући заједничкој структури (која се може односити на одређене особине, као што су боја, физички облик, закривљеност или на односе који се тичу целине и њених делова). “It is the existence of such structure within our conceptual images that permits one image to be mapped onto another by virtue of their common structure” (1989: 90).²⁹¹

²⁹⁰ Грејди с метафорама овог типа упоређује метафоре типа ОПШТЕ ЈЕ ПОСЕБНО (нпр. РИЗИКОВАЊЕ ЈЕ КОЦКАЊЕ) и истиче да се од оних заснованих на сличности разликују по томе што изворни појам (коцкање) представља посебан пример циљног појма (ризиковање). За разлику од њих, у случају метафора заснованих на искуственој повезаности (ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО), основа за везу између изворног и циљног појма није сам изворни појам (нпр. неки велик предмет), већ неко његово обележје (величина, нпр.) (*ibid.*).

²⁹¹ Оно што, по Лејкофу и Тарнеру, омогућава стварање детаљима богатих менталних слика јесу сликовне схеме (1989: 99).

Ови аутори сликовне метафоре називају и *one-shot* метафорама, условно речено, једнократним метафорама – будући да су слике богате детаљима, овакве метафоре (за разлику од појмовних, које имају широку примену) имају употребу ограничену на појединачне примере.

Једнократност метафора у нашим примерима огледа се, дакле, у томе што Андрић *планине које окружују варош* по облику пореди са *амфитеатром*; М. Тешић пореди *облачак* са *огледалом*, вероватно по неком светлосном ефекту, а *орање*, у овом случају као резултативну глаголску именицу, као 'поорану њиву', са *завесама*, по облику – као нешто што је широко и дугачко. У примерима *вашар од тоболаца*, *шума од власи* и *криш од ствари* слике се повезују на основу структуре, распореда појмова означених генитивним именицама. Дакле, у питању су појединачне, једнократне сликовне асоцијације.

Метафоре овог типа Д. Кликовац сврстава у откривачке метафоре, будући да се њима уочавају већ постојеће сличности. Као примере таквих метафора она наводи афоризме Д. Радовића: *На послужавнику Новог Београда и овог јутра службе наполитанке нових стамбених зграда*, *На плавом тигању неба*, *сунце на око*. Нови Београд се пореди са послужавником, стамбене зграде у њему с наполитанкама и сл. Оно што је специфично за ове метафоре јесте њихова уникатност, сличност издвојена оком Душка Радовића (а коју сви накнадно разумемо и уочавамо) (2004: 104–107).²⁹² У каснијем истраживању сликовних метафора ауторка закључује да се и оне могу понашати као стваралачке – на пример, када се неки предмет направи тако да личи на неки постојећи предмет (крило авиона као крило птице) (*ibid.*, 66).

Д. Кликовац је указала и на важну улогу сликовних метафора у лексикону и на њихову разлику у односу на појмовне метафоре. Ова ауторка истиче да су и „метафоре помоћу којих лексеме стичу нова значења врло често сликовне. У питању су примери као што су *зуб чешља*, *крило зграде*, *глава ексера*, *нога од стола*, *врат флаше* итд. – метафоре које су се у реторичкој традицији

²⁹² За разлику од откривачких постоје стваралачке метафоре, којима се, како Д. Кликовац истиче, сличности и стварају (*ibid.*, 108–110). „Један апстрактан ентитет – друштво – разумева се као конкретан – простор ... нема нићег *sličnog* између простора и друштва, него се друштво *razume* као простор. Метафора ту, дакле, *ne otkriva* већ постојеће сличности, него *stvара* сличности“ (2004: 110). Стваралачке метафоре нису индивидуалне, већ су „*upisane* у *kolektivno iskustvo cele zajednice*“ (*ibid.*, 106), што се одражава на језик – оне су лексикализоване (њима је мотивисана полисемија).

проглашавале 'мртвим', 'окамењеним', 'лексикализованим' метафорама, будући да нису сликовите, тј. важне за постизање стилских ефеката. Са своје стране, лексикологија је забележила метафору као начин на који лексеме стичу нова значења, али није уочила њихову сликовну природу, која се истиче нарочито у опозицији према појмовним метафорама“ (2008: 65).²⁹³

Лејкоф и Тарнер постављају питање, везано за метафору уопште, може ли се било шта поредити са било чиме и постоје ли у том смислу било каква ограничења с обзиром на људску инвентивност у метафоричном повезивању. Одговор на то питање јесте да метафора не може бити безгранична и да помоћу ње није могуће повезати било шта са било чим (1989: 200), а имагинативност не може бити потпуно слободна и неограничена (*ibid.*, 202). “Though wide-ranging metaphorical interpretations are possible, they are far from arbitrary” (*ibid.*, 203).

И Ирена Грицкат примећује нешто слично у вези са синтаagmaма типа *стуб ватре*, *сунђер мозга* (на које се, уклањањем предлога, могу свести синтагме које посматрамо – *амфитеатар (од) планина*). Она каже да слобода у осликавању именице у генитиву помоћу прве именице није бескрајна, да има границу: „Основно мерило употребљивости веза је у томе што N мора садржати било какву метафорску, метонимијску, симболичну, алегоријску или другу семантичку компоненту која је способна да постане експликатор за G, у његовом правом или помереном значењу“ (1986: 78).

Рекли смо да је N₁ употребљена у основном значењу, а исто важи и за N₂. И. Грицкат за именице у позицији N₁ каже да су такве да „без пропратне дескрипције предочавају слику; то су имена материјалних предмета са уочљивим изгледом“ (*ibid.*, 76). Именице у квалитативним синтаagmaма овог подтипа означавају појмове који припадају основном нивоу категоризације, за који имамо „mentalne slike i motorne programe“ (Кликовац 2004: 278). Баш на том нивоу

²⁹³ Као тема за посебно истраживање намеће се питање да ли су сликовне метафоре заиста изоловане, као што то примећује Д. Кликовац: „Свака заузима по једно 'место' у лексикону, тј. њеним дејством ствара се метафоричко значење једне једине речи у лексикону. С друге стране, једна појмовна метафора може бити активна на више места у лексикону, тако што ће помоћу ње већи број лексема развити своја апстрактна значења“ (2008: 67). Иако се у конкретним случајевима може говорити о изолованости и ограничености дејства сликовне метафоре, сам механизам и могућност да се предмети који су слични по облику, боји, деловима и сл. назову на исти начин говоре о општем механизму у лексикону (и у мишљењу). *Језик на ципели* јесте сликовна метафора, будући да део ципеле обликом и покретљивошћу подсећа на део тела. Отуда би се можда могло говорити о системима сликовних метафора – па би се разликовале оне које су мотивисане сличностима по облику, боји, структури целине и сл.

предмете концептуализујемо као перцептивне и функционалне гешталте (Тејлор 1991: 48). Како Тејлор истиче, о стварности најчешће разговарамо користећи управо појмове основног нивоа, чији изглед лако можемо и да замислимо (*ibid.*).

3.1.2.6. Сумарни поглед на семантичке класе именица које се јављају у позицији N₁

Грађа показује да се у позицији прве именице најчешће јављају заједничке и градивне именице, а ређе апстрактне; уз то, за тип 2, дакле за предметне референте, јављају се и збирне именице (*наперје од браде*) или именице збирног значења (*криш од ствари*).²⁹⁴ Дакле, у позицији N₁ не јављају се, према нашој грађи, само властите именице.

Артс наводи два примера из енглеског језика са властитим именима у тој позицији: *a Miss Havisham of a piano, a Kate Moss of a wine*; првом синтагмом описује се неки стари клавир (*Miss Havisham* је специфичан лик из Дикенсовог романа), док се другом описује “*a wine with not much body to it*” (1998: 121).²⁹⁵

Слични примери могли би се замислити и у нашем језику, будући да се лична имена познатих често користе за квалификовање људи, на основу особина које се за особе којима припадају везују (о тој врсти карактеризовања говори М. Ивић, 1992: 4). Као што је могуће рећи за некога *Он је Аполон* или *Он је Аништајн*, могли бисмо такву квалификацију изнети и синтагмом *Аполон/Ајништајн од човека*.

Артс примећује да су синтагме овог типа у енглеском језику обично увредљиве и не посебно фреквентне; заступљене су највише у разговорном језику (1998: 121). Уз то, овај аутор истиче да је прва именица увек евалуативна (*ibid.*).

Ситуација у српском језику је другачија. Синтагме овог типа врло су фреквентне и продуктивне.²⁹⁶ Тако су структуриране да их је могуће испунити разноликим лексичким материјалом. Њихови референти најчешће су људи и

²⁹⁴ Сличан случај могли бисмо замислити и за групу људи, нпр. *криш од људи*.

²⁹⁵ И Лејкоф наводи сличан пример, додуше са називом предмета посебне врсте – *Cadillac of vacuum cleaners* (Лејкоф овај пример помиње у контексту разумевања категорија преко узора, идеалних представника) (1987: 87).

²⁹⁶ Исто то примећује и М. Јоцић (1994: 263).

предметни свет, ентитети које и иначе најчешће квалификујемо. Чини нам се да се тиме може објаснити њихова велика продуктивност.

Ове синтагме спадају у експресивна изражајна средства.²⁹⁷ Што се фразеологизације спојева које смо разматрали тиче, наш је став да степен фразеологизације у њима није висок, ако га уопште и има (за разлику од става М. Јоцић, која сматра обратно, 1994: 262–263). Ми о њима размишљамо на следећи начин.

Управна именица у највећем броју случајева је таква да је и сама довољна за квалификовање одређених ентитета (квалификативне именице *несрећник*, *будала*; метафорично употребљене именице *злато*, *благо*, *мајмун*, које у својој полисемичној структури имају и значење особе са одређеним особинама). Квалитативне синтагме јављају се као zgodno средство да се за квалификовање употребе и именице које немају метафоричку (или метонимијску) реализацију сличног типа. То је омогућено моделом синтагми – једноставним експлицирањем референта помоћу ППК *од* + Г.

Отуда ми о овим синтагмама размишљамо у вези са скалом уобичајености, а не као о фразеологизираним спојевима, па разликујемо оне које се осећају као уобичајене (*злато од жене*, *чудо од детета* и сл.), преко оних које звуче необичније (*сврдло од човека*, *парче од човека*), до оних које звуче сасвим ново (*чивилук од жене*, *гробови од риба*). Уобичајене су оне у којима је прва именица у низу такве природе да се и сама може употребити за квалификовање одређене особе/предмета/појаве (због тога смо разматрали могућност употребе датих именица у предикативу или вокативу). Именице *сврдло* и *парче* ван контекста тешко да би асоцирале на човека,²⁹⁸ па и синтагме с њима звуче необичније, свежије. *Чивилук* и *гроб* асоцирани су са женом у свести појединца који међу њима уочава сличност, па сам спој звучи прилично необично.

Оно што ипак указује на извешан степен фразеологизације квалитативних синтагми јесте немогућност њихове употребе у множини (**оне су змије од жена*, **то су чуда од деце*).

²⁹⁷ Експресивност се у лексикологији посматра као један од елемената конотативне компоненте лексичког значења (поред евалуативности, емоционалности и сликовитости) (Кузњецова 1989: 183).

²⁹⁸ Ова друга у жаргону може да означава zgodnu женску особу, додуше уз одредбу, *добро парче*.

3.1.2.7. Трансформи квалитативних синтагми

Као могуће трансформе датих синтагми М. Јоцић наводи варијанту у којој се именица у генитиву одређује придевом који је значењски близак управној именици (*душа од човека* → *веома добар човек*, као и реченицу са поредбеном конструкцијом *човек је као душа*). Међутим, ауторка истиче да се синтетично, експресивно значење ових синтагми не може изразити ниједним трансформом (1994: 262), као и да је то значење често са ироничном и пејоративном нијансом.

И заиста, већина синтагми могла би се изразити и другачије, с конгруентним или неконгруентним атрибутом, уз мање или веће значењске разлике (уместо *будала од човека* – *глуп/ограничен човек*; *злато од жене* – *дивна/добра* и сл. *жена*; *змија од жене* – *зла/опасна/подмукла жена*; *лепота од планине* – *прелепа планина*; *амфитеатар од планина* – *планине у облику / у виду амфитеатра*; *чудовиште од годишњег доба* – *страшно/непријатно* и сл. *годишње доба*).

Уочљива је већа експресивност синтагми првог типа. Уз то, управо чињеница да се квалификовање врши именицама утиче на додатну сложеност и сликовитост тако изражене особине. Квалификација изражена именицом као да има већи интензитет у изражавању особине од оне изражене придевом. Тако је неко ко је назван *будалом од човека* мало више оцрњен него неко ко је само *глуп*, *змија од жене* много је опаснија од *зле жене*, а *чудовиште од годишњег доба* много је ружније него време напросто оцењено као *лоше/ружно* и сл.

О разлици између изражавања особине помоћу именица и придева размишљала је А. Вјежбицка. Она истиче да за неке примере именица и придева семантичке разлике несумњиво постоје (нпр. јасна је разлика између речи *камен* и *црвен*). Међутим, између речи *круг* (*circle*) и *округао* (*round*) таква разлика није уочљива (1988: 465). Претпоставка је да између именичког и придевског изражавања неког квалитативног концепта мора постојати семантичка разлика (*ibid.*). Та разлика не лежи само у типовима референата означених речима једне и друге врсте већ у типу семантичке структуре (*ibid.*, 466).²⁹⁹ Вјежбицка истиче да је

²⁹⁹ “If one ‘quality concept’ acquires two designations, one nominal and one adjectival, it is not because the part-of-speech status doesn’t matter, semantically, but because the concept in question splits into two, related, but not identical concepts, one of which is semantically more suited for being designated by a

за именице типична функција категоризовања, док је за придеве типично квалификовање. Тако се, када се жели указати на неку од више особина, користе превасходно придеви (на пример, *паметан*), док се, када се жели указати на особину која је толико упечатљива да се не може или не жели ставити у ред са другим особинама, користи именица (на пример *геније*). Такво квалификовање блиско је категоризовању: “Evidently, cleverness tends to be thought of as just one property among many; but ‘genius’ is so conspicuous that it tends not to be treated on a par with other properties, but rather, to be taken as a basis for a separate category of human beings. What I am suggesting, then, is that human characteristics tend to be designated by nouns rather than adjectives if they are seen as permanent and/or conspicuous and/or important. The common denominator is, I think, this: a noun indicates a categorization; an adjective, on the other hand, indicates a mere description” (1988: 467–468).³⁰⁰

Кад се неко одреди као *геније* или *дебелуца*, добија неку врсту ознаке и сврстава се у одређену категорију, јер се та особина издваја као важна, дистинктивна и као нешто што дату особу дефинише, што није случај када му се одговарајуће особине приписују придевима (*паметан*, *дебео* и сл.) (*ibid.*, 469–470). Дакле, смисао употребе квалитативних синтагми лежи управо у томе што се референти генитивних именица и додатно категоризују, тиме што се једна од њихових особина посебно издваја и проглашава за доминантну.

3.1.2.8. Синтагме типа *злато од жене* у реченичном контексту

Што се генитивне именице тиче, Ирена Грицкат истиче, на основу анализе сличних конструкција у другим, несловенским језицима који имају члан, обавезност да именица у генитиву буде неодређена (одређеност именице повлачи за собом посесивно тумачење – *a fool of a man* ’будала од човека’, *the fool of this man* ’будала која припада овом човеку’) (1986: 90).

noun than by an adjective ... The real semantic difference between nouns and adjectives lies not in the range, or kind, of referents, but in the kind of semantic structure” (1988: 465–466).

³⁰⁰ Вјежбицка истиче да се баш из тог разлога понекад, из еуфемистичних разлога, избегавају именице. Тако је, на пример, људима лакше за себе да кажу да *пију* него да признају да су *алкохоличари* (1988: 468).

Међутим, има случајева када је одређеност генитивне именице ипак неопходна. Наиме, када је у питању релациона именица, неопходна је одредба, имплицитна или експлицитна. На пример, чести су примери типа *онај паметњаковић од њеног мужа*, када релациона именица захтева повезивање са појмом с којим је у релацији. У том случају не долази до посесивне интерпретације односа између прве и друге именице, али би се слични случајеви свакако могли додатно испитати. Такође, када се у генитиву јави властита именица, поново изостаје посесивна интерпретација (*она будала од Томе*).

Синтагме овог типа, које су се у досадашњим радовима разматрале изоловано, посматрамо и у реченичном окружењу. Као што смо истакли, сама конструкција *од* + Г нема квалитативно значење, већ то значење настаје у споју са управном именицом. Због тога се синтагме овог типа и не јављају у типично придевским функцијама, већ у осталим функцијама које номинали могу имати (аргумената, предикатива и допунског предикатива, падежног атрибута, апозиције и адвербијала). Посматрамо типове одредби које се уз њих јављају, односно показатеље референцијалности.

Погледаћемо примере неколико синтагми у функцији изражавања аргумената, затим у функцији предикатива, као и неколико њих у функцији апозиције и адвербијалне одредбе (у једном случају овом синтагмом изражена је специјална реченица):

Квалитативне синтагме у функцији аргумената (наводимо скраћене или делимично скраћене примере):

- Рече *тај* геније од човека (субјекат); Ко покла толике људе по Босни, кад *такво* јагње од човека живи затворено у Конаку? (субјекат); На вратима је стајао *џин* од човека (субјекат; имплицитна обавезна одредба, као да је речено *прави џин*); *То* брдо од човека стајало је иза мене (субјекат); Пола сата сам се освртао око себе док се *неки* грмаљ од човека није разгаламио (субјекат); Дошла је, ето, да види *то* чудовиште од човека (прави објекат); Зашто држи *такво* ђубре од помоћника (прави објекат); *То* сврдло од човека запазио је филмски режисер Радош Новаковић (прави објекат); Позабавимо се ... *оним* несрећником од келнера (неправи објекат); Иде ...

- да се жали *на овог хаина и рсуза [разбојника и лопова] од команданта* (неправи објекат); Претворила се у *руину од човека* (неправи објекат);
- Важио је *као чудо од дечака* (допунски предикатив); Он је ... био *чудо од мужа, од човека, од љубавника, од пријатеља, од животног другара* (предикатив); Казао ми је да је Представник *душа од човека* (предикатив);
 - Читала сам *чланак оне громаде од научника* (падежни атрибут);
 - *Чудовиште од жене*, и она баш измислила обожавање (специјална независна реченица); Значи, овај патуљак, *ова наказа од човека*, сада је велика љубав твог живота? (апозиција); Алексеј Дики, командант нуклеарне подморнице на Камчатки, *танушна сенка од човека* (апозиција); Узе лепога мужа, *красоту од здравља* (апозиција);
 - Гледа ... *из оне шуме од власи* (адвербијал).

На основу овог краћег прегледа видимо да се квалитативне синтагме у функцији аргумената јављају са обавезним показатељима референцијалности, одређене (личним или показним заменицама) или неодређене (неодређене заменице).

Када се јаве у функцији предикатива, квалитативне синтагме употребљене су, наравно, неререференцијално.

Када је синтагма у функцији апозиције, показатељи референцијалности нису обавезни, будући да је кореференцијална са синтагмом коју додатно одређује, а која је већ референцијално одређена.³⁰¹

У функцији адвербијала показатељ референцијалности је, изгледа, обавезан.

³⁰¹ Пипер говори о кореференцијалности, која може бити контекстуално независна (са експлицитним показатељем референцијалности) и контекстуално зависна (без њега) (2005: 72).

3.2. Генитив с предлогом *без*

Предлог *без* Стевановић убраја у предлоге за изузимање. Он истиче да сви предлози за изузимање имају аблативно значење, будући да „свако изузимање у односу на оно од чега се изузима значи кидање везе с њим, растављање од њега“ (⁵1991б: 281), као и то да су аблативног значења и „облици речи, односно њихове везе, којима се исказује растављање“ (*ibid.*). Пошто прегледамо примере из грађе, вратићемо се на ово тумачење и изнети своје мишљење о њему.

Стевановић запажа да се генитив с предлогом *без* најчешће јавља у атрибутој и предикатској функцији (*ibid.*, 284), али овакве примере не класификује семантички. Наша грађа потврђује највећи број примера ове конструкције у атрибутој функцији, а затим у функцији апозитива.

М. Ивић конструкцију *без* + Г посматра као супротну конструкцији *с(а)* + И (1954: 207), исто као и Љ. Поповић (¹⁴2012: 291).

ППК *без* + Г може се посматрати и као супротна неким типовима генитива без предлога – квалитативном генитиву: *течност без боје – течност одређене боје*. Колико нам је познато, на овај тип супротности није скретана пажња у литератури. Фелешко, на пример, уочава да је конструкција *без* + Г „често ... 'негатив' разних релација између два појма који се изражавају адноминималним генитивом без предлога, исп. крај посла – посао без краја, речи и језик поезије – поезија без речи и без језика, сјај погледа – поглед без сјаја ... садржина речи – речи без садржине“ (1995: 142).

М. Ковачевић говори о томе да се овим моделом управном појму приписује недостатак неке карактеристичне појединости која може бити његов саставни део или просто толико уобичајена уз дати управни појам да се схвата као интегрални део (*чај без шећера*) (1983: 162). Аутор разматра синониме ових конструкција: у неким случајевима синонимне су им конструкције са конгруентном придевском одредбом, изведеном од именице у генитиву, обично с префиксом *без-* или *не-*: *чај без шећера // не(за)шећерени*³⁰² *чај, човек без греха // безгрешни човек*, док су им у другим случајевима синонимне синтагме са конгруентним атрибутом који није изведен од предлога и генитивне именице: *човек без кривице // невин човек; тркач*

³⁰² У овом случају конгруентна придевска одредба на коју указује Ковачевић није изведена од именице у генитиву, већ префиксацијом трпног придева.

без очију // слепи тркач (ibid., 163). Он закључује: „I jedna i druga mogućnost nisu opšteg karaktera i ne obuhvataju sve slučajeve. Uvijek se kao sinonim podređenom članu može rekonstruisati relativna rečenica sa glagolom *nemati* u predikatu“ (*ibid.*). Видећемо, међутим, да то није случај.

Пипер указује на то да „семантички статус конструкција са предлогом *без* и трансформационе могућности реченица с таквим конструкцијама зависе од њиховог лексичког садржаја“ (2005: 693). Овај аутор издваја неколико значењских типова: посесивно-објекатско (*дете без капута*), посесивно-социјативно (*човек без пријатеља*), посесивно-соматско (*младић без ноге*) и посесивно-квалификативно (*средина без конфликта*) (*ibid.*). Пипер, дакле, конструкције овог типа класификује на основу посесивности.

ППК *без* + Г означава се одсуство појма означеног номиналном у генитиву. Неки лингвисти за то значење користе термин *абесив* (Штолц *et al.* 2006: vi) и истичу да је абесив одрични пандан социјатива (*ibid.*), а ми бисмо додали и псеудосоцијатива.

Предлог *без*, као антоним предлога *с(а)*, такође указује на обрнут однос фигуре и основе (*човек без руке*).

Примере у којима се појам означен управном именицом одређује помоћу ППК *без* + Г посматраћемо ослањајући се на типове посесије које издваја Хајне (в. т. II.5). Примере ћемо представити према типу референта означеног управном именицом.

1) Најпре ћемо представити примере у којима је управном именицом означен човек. Конструкцијом *без* + Г може се указати на одсуство:

а) појмова који спадају у неутуђиву посесију – делова тела (најпре ћемо наводити примере који показују атрибутску функцију ове конструкције, затим оне са апозитивном, ако их буде):

- Упознајте Никол, *мисицу без једне руке* (сајт b92, 13. 6. 2013). Изгледају као две *утваре*³⁰³ *без глава* (Сек., 29). То је био *кратак и пун човек, без браде и бркова* (Андр., 167). Није било тако лако знати које речи да

³⁰³ *Утвара* се у овом примеру односи на нешто блиско представи човека.

одабере када пише *човеку без лица* (Рај., 57). То је *мален човек, грбав, али без видљиве истурене грбе* (Андр., 106).

Уместо синтагме *мисица без једне руке* могла би се употребити синтагма *мисица с једном руком* (нећемо улазити у разлоге за коришћење једне и друге варијанте). Оваква могућност постоји онда када је у генитиву употребљена именица којом се означава неки од парних органа, па се само мења перспектива посматрања (поседовање само једног органа, односно немање једног органа).

Могућност сагледавања једног од парних органа са становишта поседовања само једног од оба, односно непоседовања једног, утиче на условну синонимију конструкције *без + Г* са конструкцијом *с(а) + И*. Рекли смо условну, будући да је у конструкцији *с(а) + И* неопходна и одредба, а супротност је ограничена на случајеве у којима се у *Г* (или *И*) налазе називи парних органа. М. Радовановић указује на случај када ППК *с(а) + И* садржи имплицитни обавезни детерминатор, нпр. *човек без ноге : човек са (одсеченом) ногом*. Овај аутор наводи одломак из приповетке Л. Лазаревића, у ком је та синонимија вешто искоришћена у приповедању: „Jeste li videli onoga s nogom? Koga s nogom? Ta onog bez noge? Koga bez noge? Ta onoga sa štakom? Koga sa štakom? Sa štakom! Onoga što su mi doktori odсекli nogu?“ (Л. Лазаревић према Радовановић 1990: 111).

Пример *човек без лица* употребљен је фигуративно и заправо се жели рећи да то лице не постоји за говорника, да му није познато, па се овај пример може посматрати као пример са имплицитним детерминатором – ’човек без знаног/познатог/виђеног лица’.

б) појмова који такође спадају у неутуђиву посесију – сродника и пријатеља:

- Она је узела под своје Аску ... руску девојчицу отприлике мојих година, *сироче без мајке а практично и без оца* (Гриц., 118). Он је *човек без пријатеља* (разг.).

в) појмова којима се означавају појаве својствене човеку (*осмех, покрет, лепота*), као и појмова који спадају у апстрактну посесију (појмова везаних за интелектуалну, емотивну или моралну природу, порекло, занимање и сл.):

- Гледајући *те људе и жене*, пресамићене, закукуљене и увек неме, **без осмејка и покрета...** (Андр., 132).
- Левантинац је човек **без илузија и скрупула, без образа, то јест са више образина** (Андр., 38). Тешко претенциознима **без духа и без културе који хоће да преваре друге** (Цвиј., 34). Као код свих писаца **без дара и правог позива...** (Андр., 77). Овај човек **без корена и равнотеже, али чиста срца и љубопитљива духа**, имао је ... несебичну страст (Андр., 234). Био је то витез **без страха и мане** (Гриц., 99). То је била једна рушевина која се кретала. Рушевина **без лепоте и величине, управо са једином величином ужаса** (Андр., 161). Било их је младих и задриглих, **без посла и одређена звања** (Андр., 163).

г) појмова који указују на сталну посесију:

- Она је била кћи ... *једне мађарске баронице без иметка* (Андр., 100). Маса тих људи **без адресе**³⁰⁴ су то што јесу по личном избору (НИН, 31). Жао му је *тих људи без крова над главом* (НИН, 30). Посматрао је ... *чобанице поред друма ... са преслицом у рукама, а без видљивог стада*³⁰⁵ **поред њих** (Андр., 83).

У овој групи размотрићемо и случајеве кад је управним појмом означен део тела, а конструкцијом *без + Г* недостатак неке појаве која је том делу тела својствена.

- Гледала ме је ... *тим очима без сјаја* (Гриц., 166). Лице пуно и бледо, **врат без иједне боре** (Андр., 212).

Занимљиво је упоредити последња два примера. Док се сјај може посматрати као интегрални део ока (*очи варљива сјаја*), и самим тим може бити изражен квалитативним генитивом, боре се не концептуализују као интегрални део тела, односно неког дела тела (не може се рећи **врат дубоких бора*), иако оне то заправо јесу (или временом постају). Разлог је можда у томе што настају накнадно, као резултат старења.

³⁰⁴ У питању је метонимија – АДРЕСА ЗА КУЋУ/СТАН. Слично је и у следећем примеру, са синегдохом КРОВ НАД ГЛАВОМ ЗА КУЋУ.

³⁰⁵ За сталну посесију типичан посесор је нежив, мање типичан посесум у том смислу је стока.

Ланакер посматра синтагме *the tip of my finger, the splinter in my finger; the colour/center/edge of the lawn, that brown spot in the lawn* и закључује да се у синтагмама *the tip of my finger, the colour/center/edge of the lawn* управним појмом означава суштински, инхерентни део прста, односно травњака (врх, односно боја/средина/ивица), док са другим двома (*трн у мом прсту, она смеђа мрља на травњаку*) то није случај, и поред чињенице да је трн забоден у прст и да је мрља на травњаку (2000: 75). Сличан је случај и са нашим примерима – иако су боре део врата, нису концептуализоване тако да би се могле изразити квалитативним генитивом, па ни експликативним генитивом (док се може рећи *сјај очију*, не може се рећи **боре врата*).

2) Када је управном именицом означен предмет као дело људских руку, у генитиву с предлогом *без* може се налазити назив неког његовог саставног дела. Наш корпус није претерано широк за ову категорију, али би се могло издвојити неколико поткатегија овог случаја.

а) Конструкција *без* + Г може указивати на недостатак неког обавезног саставног дела предмета означеног управном именицом. Ова поткатегија могла би се посматрати наспрам неживе неотуђиве посесије: *књига има корице (књига с корицама) : књига без корица*.

- *књиге без корица* (разг.); *камион без фарова* (разг.); Некога може једног дана заинтересовати: како је живела у овој нашој средини особа билингвална ... многи би рекли *тиква без корена* (Гриц., 5). *Нема ни једног бунара без дна* (Кап., 12).

Могућност да неки део предмета не буде присутан, а да предмет означен управном именицом и даље буде представник своје категорије нису неограничене – неки предмети престају да буду то што јесу без одређених делова (као што бунар не би био бунар да нема дно).

б) Саставни део (на чији се недостатак указује) не мора бити обавезан, он може бити и очекиван:

- Живео [је] заједно с нама у *шпајзу без прозора* (Гриц., 36). *Око куће без дворишта* / с једним Црним језди Ништа (Геш., 9).

в) Одређивањем неких предмета конструкцијом *без* + Г заправо се указује на тип предмета – тај део није неопходан, могуће је да постоји, као и да га нема (тако се, у неким случајевима, и конструкцијом *с(а)* + И указује на тип предмета, нпр. *папуче с потпетицом*):

- *Тврде четвороугаоне столице без наслона* са којих се они сатима не дижу (Сек., 11). Док идеш у својој јединој ципси-сукњи и *жутој мајици без рукава* (Кап., 2). Моја мала Ана носи *ону широку трапезасту хаљину без струка*³⁰⁶ (Кап., 7).³⁰⁷

г) ППК *без* + Г може се указивати и на пратећи појам, који се јавља као уобичајен или очекиван уз управни појам (*просторија без сунца и ваздуха, лавор ... без емајла, колач без јаја*), као и на очекивани садржај управног појма. Наспрам наведених конструкција није уобичајена посесивна конструкција са глаголом *имати/немати* (*просторија има сунца*,³⁰⁸ *колач има јаја* и др.); уобичајеније је да се управни појам изрази као адвербијал у безличној егзистенцијалној реченици: *у просторији има/нема ваздуха, на лавору нема емајла, у колачу има/нема јаја*).

- Конзулова соба за рад је *једна дугачка, непријатна просторија без сунца и ваздуха* (Андр., 134). Дохвата обема рукама *стари лавор, напукао по ивицама и скоро без емајла* (Киш, 66). *Сочни чоколадни колач без јаја* (назив рецепта). То ти је, Тодоре, *кора без ора*. Не ваља ништа (Сек., 56–57).

д) Управном и генитивном именицом могу бити означена и два посебна појма, асоцијативно повезана у мање-више функционалне целине (*лук и стрела, вретено и преслица, сијалица и сенило*). Изузимање се односи на изостанак заједничког појављивање означених референата у одређеној ситуацији.

³⁰⁶ У питању је, наравно, метонимија, мисли се на сужење на струку; као антоним постоји израз *струкирана хаљина*.

³⁰⁷ Посебна врста, у другачијем смислу, јесте и воће које не рађа: *На мом је узглављу израсла јабука. Једно квргаво, повијено стабло без плода* (Киш, 14).

³⁰⁸ Упитником у експоненту обележавамо случај који није ни сасвим неприхватљив, ни потпуно уобичајен.

- Један од њих је имао *лук без стреле* (Андр., 207). Крње Слово, рељеф руке / и *вретено без преслице* (Теш., 24). *Врло јака електрична сијалица без сенила* осветљавала је ... пољану (Гриц., 80).

3) Када су управном именицом означене разне појаве предметног и материјалног света – *вода, ваздух, простор, делови пејзажа, делови дана*, изузимање се може односити на саставне делове управних појмова, мање или више конкретне (*дубока вода без краја* ('без дна'), *ноћ без освита*), на инхерентне особине (*тамна боја без прелива и сјаја, течност без боје, простор без сјаја и лепоте*), затим на очекиване пратеће појмове (*камен без вегетације, два света без стварне везе, клисура без цвећа, без птица, ноћ ... без звезда, ваздух ... без икаквих бензинских и сличних градских испарења, простор без сведока и судије*).

- Јер се одмах над њим склопи мук, *као дубока вода без краја* (Андр., 132). Путић који се једва разазнавао пошто је под ногама био *камен скоро без вегетације* (Гриц., 252). Здравно и болесно човечанство за њега су *два света без стварне везе* (Андр., 214). Није било тешко уочити, *по тамној боји без прелива и сјаја* ... да је и то перје било лажно (Киш, 102). То је био кратак и пун човек ... жуте, танке и провидне коже која је изгледала као да је испуњена ... *течношћу без боје* (Андр., 167). *Ваздух* је одиста био „свеж“, *без икаквих бензинских и сличних градских испарења* (Гриц., 121).³⁰⁹ Циновски борови стражарили су *над том суровом клисуром без цвећа, без птица, и од искона без људског гласа* (Гриц., 251). Мора да бдије тамо где га судбина баци, *богзна на каквом уском, безименом простору, без сјаја и лепоте, без сведока и судије* (Андр., 134).
- Била је то *ноћ без освита* (Гриц., 178). *Ноћ* је била потпуна, *без звезда и без зоре* (Гриц., 184). Младић се несвесно дизао ... не знајући ни сам шта тражи у *тој ноћи без гласа и светлила* (Андр., 134).

4) Управним појмом може бити означен производ говора или писања – *речи, писмо, садржај који се речима исказује* (изражен именицом општег значења *ствари*). На основу употребе ове конструкције јасно је да се очекује да речи имају

³⁰⁹ *Ваздух без испарења*, у значењу 'чист ваздух', јавља се као супротан изразу *ваздух испуњен испарењима*, у ком се испарења концептуализују као CO.

смисао, значење, 'памет', да буду повезане, у логичном следу. Недостатак тих очекиваних појава квалификује управни појам на својеврстан начин. Слично речима и језичким јединицама, одређени садржај може бити очекиван и за музику.

Изузимање се може односити и на појам који се очекује као СО у С. Примери који следе указују на то да се језичке јединице концептуализују као садржатељи, чији је садржај значење, смисао (в. о томе Кликовац ²2006: 186). Као супротне речима без значења и без памети налазе се речи испуњене тим садржајима. Како примећује Д. Кликовац, одсуство смисла може се и другачије експлицирати, па реч може бити *празна*, говор или прича *испразни* и сл. (*ibid.*).

Речи треба да чине кохерентне целине и да буду повезане – када такве везе нема (*речи без везе*) оно што је изговорено губи смисао.

- Говориш, што реко Змај, „*речи без памети*“ (Сек., 155). Пустила је да је пуковник ... ушушка уз тепања и *добре речи без значења* (Андр., 138). То су уводне речи у ... гневно цактање потпетица по кући, у *тешке и ружне речи без везе*³¹⁰ и *логике* (Андр., 137). Стизале су ... наредбе ... *циркуларна писма без икаквог смисла* (Андр., 39). Преклапао са овим жутокљунцем о *стварима без вредности* (Андр., 128). Разабирао је *њихове самогласнике, без боје и без јасне границе* (Андр., 131).
- У том добу ... упију се они флуиди, *оне песме без речи*, које човека – опет без речи – уобличи за цео његов даљи век (Гриц., 117). *Музика – без речи, без икаквог садржаја* – говорила је нешто што нисам могла да докучим (Гриц., 92). Чак и у *таквим ведрим србијанским напевцима и припевцима, у дурском тону, без туговања*, промиче ... нешто жудно и чедно (Гриц., 133).

Примери у којима се управни појам квалификује помоћу конструкције *без* + Г указују на то да су у основи односа који се језички кодирају на овај начин различите сликовне схеме – схеме ДЕО–ЦЕЛИНА, схема ВЕЗЕ и САДРЖАВАЊА.

Пребројали смо примере и дошли до следећих података: од укупног броја од 79 примера, 47 се односи на изузимање дела из целине у коју улази; 11 примера

³¹⁰ Речи треба да чине кохерентне целине и да буду повезане – када такве везе нема, оно што је изговорено губи смисао.

односи се на изузимање СО из С. Остали примери (њих 21) односе се на изузимање појма који с управним појмом чини неку врсту функционалне целине (ту, на пример, убрајамо случајеве изузимања сталне или апстрактне посесије) или је с њим на неки други начин (на пример асоцијативно) повезан. Може се закључити да је схема ДЕО–ЦЕЛИНА доминантна; са друге стране, и схема ВЕЗЕ је заступљена у великој мери, ако се узме у обзир да веза, осим у поменутиим примерима, постоји и у односу ЦЕЛИНА–ДЕО и у односу између СО и С.

Ако се вратимо на Стевановићево тумачење с почетка овог одељка, можемо рећи да се слажемо с њим у оном делу који се односи на то да се ППК *без* + Г указује на постојање везе између референата означених управном и генитивном именицом, али не и са тим да се обавезно указује и на кидање везе међу њима, будући да је та веза некад само претпостављена, очекивана.

Што се тиче односа између абесива и посесије, закључујемо следеће. Абесивом се може означити одрицање или негирање живе и неживе неотуђиве посесије (*човек без руке; дете без мајке; књига без корица*), сталне посесије (*човек без крова над главом*), као и апстрактне посесије (*човек без скрупула*).

Што се генитивних квалитативних значења у целини тиче, закључујемо да су за њих типичне сликовне схеме ДЕО–ЦЕЛИНА и схема ВЕЗЕ.

IV. ИМЕНИЧКЕ ЈЕДИНИЦЕ С КВАЛИТАТИВНИМ ЗНАЧЕЊЕМ У ИНСТРУМЕНТАЛУ

Квалитативна значења инструментала, која су предмет нашег рада (дакле, она с придевском вредношћу), изражавају се само везаним обликом инструментала – и то обликом овог падежа у конструкцији с предлогом *c(a)*, као и обликом који је везан и предлогом и обавезном одредбом.

1. О квалитативном инструменталу у литератури

Представићемо класе квалитативног инструментала које се издвајају у синтаксичкој литератури српског језика и изнети своје мишљење о представљеним класификацијама. Како ће се видети из наставка излагања, већина аутора ослања се, уз мање модификације, на поделу коју је увела М. Ивић, која се инструменталом најдетаљније бавила.

Конструкције овог типа спадају у ширу категорију *социјатива*, којом се, како истиче М. Ивић, означавају случајеви у којима се два појма налазе у *заједници* у тренутку вршења радње,³¹¹ али таквој заједници да оба појма задржавају извесну самосталност (1954: 159). Конструкције са предлогом *c(a)* ауторка дели на две основне категорије – *социјативну* и *псеудосоцијативну*.

Пошто се псеудосоцијатив као категорија развија на основу социјатива, осврнућемо се најпре на ову другу категорију. За социјатив је карактеристично то да означава заједницу два, међусобно органски неповезана појма, која заједнички иступају у вршењу радње (*ibid.*, 161). Социјатив се назива још и *инструменталом друштва*. М. Ивић се пита шта је, у лингвистичком смислу, однос друштва и закључује: „Однос ’друштва’, посматран из перспективе вршиоца радње, повезује лица која *врше исту акцију*. Неопходно је да буду два партнера у питању ако се ради о социјативној конструкцији [...] Однос друштва обавезно претпоставља истоветност у времену и начину – пратилачким моментима глаголске радње – за оба учесника у остварењу дате акције“³¹² (*ibid.*, 164, курзив је наш, А. М.). За

³¹¹ Пипер указује и на повезаност два учесника у заједничком стању (Пипер 2005: 701).

³¹² М. Ивић примећује да се, на основу тог момента, социјативна конструкција разликује од обичне множинске конструкције са везником *и* (*ibid.*).

успостављање односа друштва важан је, дакле, временски моменат, односно повезаност по времену.

Управо на основу тог момента могућа је употреба социјативне конструкције и у категорији *псеудосоцијатива*, онда када нема правог односа друштва (*ibid.*, 181).³¹³ Тако се и предмети могу наћи „сједињени односом друштва“ (*ibid.*, 183); „привидно социјативни случајеви ... социјативно се конципирају у лингвистичком смислу“ (*ibid.*). За разлику од социјатива, *псеудосоцијативом* је означен такав однос у ком је њиме обележен појам *подређен* у односу на појам с којим је у заједници, као његова допуна или одредба (*ibid.*, 160). Појам обележен псеудосоцијативом месно и временски је везан за појам означен управном именицом.

У оквиру псеудосоцијатива М. Ивић издваја три ужа типа – *пратилачки инструментал*, *инструментал карактеристичне појединости* и *инструментал саставног дела* (*ibid.*, 195–196). Пошто се пратилачки инструментал не јавља у адноминалној позицији, нећемо се њим бавити.

(1) *Инструментал карактеристичне појединости* обухвата два типа – може имати значење (а) *привремене* и (б) *сталне одредбе*. Кад је у питању (а) привремена карактеристика, најчешће је везана за особину или положај неког органа учесника у ситуацији у тренутку вршења радње (*Корачаше поред ње с уздигнутом главом*). „Стање у коме се налазе органи вршиоца условљава у извесном смислу околности под којима се акција врши, наравно, само у оној мери у којој у датој прилици дати орган односно дата особина, с обзиром на природу своју, може да утиче на чин вршења“ (*ibid.*).³¹⁴

Инструменталом карактеристичне појединости могу се обележити и други појмови које неко лице има уз себе (или му припада), тако да само присуство тог појма „употпуњује претставу о датом лицу“ (*ibid.*, 203). Реч је обично о предметима које лице има на себи или уз себе. „Давањем података о томе на коме се делу тела налази извешан предмет (напр.: *седи с капом на глави*) или у каквом

³¹³ До развијања ових типова инструментала дошло је „редукцијом различитих компонената социјативног односа који у себи иначе обавезно садржи и ово значење временског паралелизма као једну од основних семантичких количина“ (*ibid.*, 183).

³¹⁴ Откривањем стања у ком се налази саставни део управног појма, односно предмета који има уз себе, не открива се увек и начин вршења радње: „Све зависи од појма који је у питању, од особине која му се приписује и од значења глаголске радње“ (*ibid.*, 207). Тако се, нпр., ништа не сазнаје о начину извођења радње на основу примера *Она седи с дететом на колону*.

се стању налази предмет који је везан за човека, тако да чини с њим целину (напр.: *дошла је с исцепаном хаљином*) казује се нешто ново о самом вршиоцу радње у оном истом смислу у коме се нешто ново о њему казује ближим одређивањем интегралног дела – органа“ (*ibid.*, 203).

М. Ивић примећује и да се одредбеност појма обележеног псеудосоцијативом односи на целу реченичну ситуацију, а не само на појам означен именицом у функцији субјекта или на предикат (*ibid.*, 207) (а, ми бисмо додали, и на појам означен именицом у функцији објекта).

Поткатегорију псеудосоцијатива којом се означава предмет који лице има уз себе у тренутку вршења означене радње М. Ивић сматра спојном кариком између социјативне и псеудосоцијативне категорије – сврстава је и у *неправи* или *привидни социјатив* (1954: 183), као и у *псеудосоцијатив* (*ibid.*, 203).³¹⁵

Инструментал карактеристичне појединости има функцију сталне одредбе (б) када се њим указује на особину која није везана само за време вршења радње означене предикатом, већ је постала уобичајена, нпр.: *Ено онога с кратким панталонама* (*ibid.*, 204); *Ено оног с брадом*; *Само му вири пјегаво лице с крупним, грахорастим очима*; *А нос прав, меснат, с округлим ноздрвама* (*ibid.*, 202).

(2) *Инструментал саставног дела*, како смо у уводу поменули (т. I.2.4), указује на случај када се инструменталом означава предмет „који с другим неким предметом стоји у односу целине као његов саставни део“ (*ibid.*, 206), на пример: *очи са црним трепавицама, косе са златним преливом, плоча с натписом, сандук с новцима, разбој са златном пређом и чекрком, купа с вином, врата од подрума с тешком челичном бравом, један круг унутрашњег збивања са нечим усред тога круга* (*ibid.*). Ауторка примећује да поменути појмови чине целину независно од момента вршења радње.

У класификацији М. Ивић видимо три проблематична момента. Први је тај што ауторка групу примера којом илуструје инструментал саставног дела не дели експлицитно у две класе, али смо сигурни да прва два примера, у којима се инструменталом означава саставни део или особина управног појма (*очи са црним трепавицама, косе са златним преливом*) разликује од преосталих, у којима саставни део „није обавезан с обзиром на његову природу и на природу основног

³¹⁵ Разлог за такво посматрање видимо у следећем континууму који наводи: *иде с пријатељима // иде с џаком // иде с џаком на леђима // иде с рукама у џеповима // иде с бледим лицем.*

појма“ (*ibid.*). „Откривањем саставног дела даје се карактеристика основног појма“ (*ibid.*). Док су, дакле, трепавице готово обавезан саставни део очију, купа и вино стоје у другачијем односу.

Други проблем је то што се однос илустрован примерима за инструментал саставног дела може третирати и као однос између појма означеног управном именицом и његовог саставног дела, али је дати опис исувише уопштен и потребно је прецизирати га; то ћемо учинити тако што ћемо се запитати каква је природа појмова означених управном именицом и именицом у инструменталу, као и каква је природа односа између њих.

Уз то, класе инструментала карактеристичне појединости и саставног дела се преклапају, граница међу њима није јасна – *пјегаво лице с крупним, грахорастим очима; нос прав, меснат, с округлим ноздрвама; очи са црним трепавицама* могу се уклопити у обе класе.

Поменули смо, говорећи о генитиву, да је М. Ивић испитивала и однос квалитативног генитива и инструментала и закључила да се ова два падежа налазе у односу комбинаторних варијаната када су њима означени делови тела (*човек седе браде / човек са седом брадом*). Ова ауторка истиче да замена генитива инструменталом није могућа када се генитивом означава особина (*човек средњег раста / *човек са средњим растом*) (1956: 261). Међутим, наша грађа показује да се и инструменталом може означити особина – према *човек велике интелигенције* налазимо пример: Стручњаци кажу да је данас број људи *са изузетно високим коефицијентом интелигенције* само два одсто светске популације (Пол. онлајн, 23. 8. 2013). Због тога сматрамо да дати однос треба детаљније испитати.

Поље пресека два падежа М. Ивић везује и за функцију привремене одредбе (актуелног квалификатива), када се појмом у генитиву, односно инструменталу, даје карактеристика личности као целине (*Ја ћу овако с прекрштеним рукама / прекрштених руку причекати*) (*ibid.*, 263).

И М. Стевановић издваја неколико категорија социјатива. Он говори о (1) *правом социјативу* (⁵1991б: 453), у ком је појам пратилац равноправан с појмом који прати (као саучесник, односно саималац), као и о случајевима у којима те равноправности нема, када појам пратилац само указује на околности вршења радње – (2) *социјативом опреме* означава се „опрема с којом се главни појам

креће, коју има уза се за време вршења дотичне радње, при чему се каткад и служи њом (*Иде са штапом у руци, Борио се с пушком у руци*)“ (*ibid.*, 456).

Стевановић издваја и (3) *квалитативни инструментал*, употребљен „уз именицу у функцији њеног атрибута“ (*ibid.*): *пространа соба с врло укусним господским намештајем, фес с кићанком, пјегаво лице с крупним грахорастим очима, свијетли дани с облацима и без облака, грдосија с перајима, лађица с јарболом, блиједа дјеца с престрашеним очима, фотеље са загаситоцрвеним плишем, флаша с натписом, војска са заставама, бокал с вином, миндерлук с модрим јастуком, прозор с решеткама* (*ibid.*). Када Стевановићеву класификацију упоредимо с поделом М. Ивић, уочавамо да Стевановић у ову категорију убраја и инструментал карактеристичне појединости као сталне одредбе (по терминологији М. Ивић), као и инструментал саставног дела. Његов критеријум заснован је на сталности одредбе.

Овај аутор указује на могућност међусобне заменљивости генитива и инструментала када је у питању означавање неког интегралног дела целине означене управним појмом – инструментал ће се употребити онда када се наглашава одвојеност/одвојивост или одвојено посматрање појма пратиоца, док ће се генитив употребити онда када се наглашава неодвојивост, то јест „тешња повезаност, односно истовремено посматрање једнога појма с другим“ (*ibid.*, 457).

У уводу смо поменули (т. I.2.5) да М. Ковачевић падеже и ППК са значењем карактеристичне појединости (како назива типове неконгруентног атрибута којима се појму означеном управном именицом приписује особина или стање) дели на две велике групе: у прву убраја оне у којима зависни члан означава интегрални део или особину управног појма (1983а: 156–163), док у другу убраја оне у којима се зависним чланом именује предмет који прати појам обележен управном именицом у тренутку вршења глаголске радње и тако представља његову привремену одредбу (*ibid.*, 163). (Критеријум његове класификације је сталност/привременост одредбе, као и код Стевановића). Ковачевић истиче да само прве имају и функцију и значење правог атрибута, док друге имају само функцију правог атрибута, али не и чисто атрибутско значење, као и то да је карактеристична појединост изражена на овај начин увек привременог карактера (*ibid.*, 167). Иако се са поделом М. Ковачевића у великој мери слажемо, наша

грађа показује да особина означена пратећим предметом који није интегрални део – није обавезно и привремена. И ова категорија градуелне је природе: присуство другог предмета, пратиоца, у неким случајевима посматра се готово као интегрални део и не може се везати само за тренутак важења радње означене глаголом у предикату.

И. Антонић модификовала је поделу М. Ивић у неколико сегмената. Она каже да се „*квалификативним*“ *инструменталом* реченична предикација одређује у погледу начина реализације, а именички појам у погледу особине (2005: 255). Ауторка разликује три типа ове падежне категорије: 1. *основни семантички тип*; 2. *инструментал карактеристичне појединости*; 3. *инструментал саставног дела*.

У оквиру основног типа разликује неколико подтипова, у претежно адвербалној позицији (*ibid.*, 256–257), због чега се њима нећемо бавити. У *инструментал карактеристичне појединости* убраја само случајеве адноминалног инструментала у конструкцији с предлогом *c(a)*, са обавезним детерминатором (експлицитним или имплицитним), којим је означен интегрални део тела живог бића (*Девојка с плавим очима и дугачком косом*; *Човек са (седом) брадом*) (*ibid.*, 257).

У категорији *инструментала саставног дела* ауторка разликује две уже класе: а) у прву спадају случајеви *очи с црним трепавицама, кутија с дрвеним поклопцем, соба с погледом на море* (*ibid.*, 257–258), у којима се инструменталом означава саставни део предмета или орган живог бића, чиме се и сам појам квалификује; б) у другу спадају случајеви у којима је инструменталом означен „неки градивни појам ... из групе намирница, хемијских супстанци и сл., који представља градивни елемент именичког појма уз који стоји и који идентификује и квалификативно детерминише“, на пример: *торта с орасима, пита с месом, чај с лимуном* (*ibid.*, 258).

Инструментал који М. Ивић сврстава у категорију карактеристичне појединости као привремене одредбе ова ауторка уопште не класификује у квалитативни инструментал, већ у *инструментал пропратне околности*, називајући га термином *инструментал карактеристичне појединости као пропратна околност*, нпр. *Корачао је храбро, с уздигнутом главом*; *Седео је с*

капом на глави (*ibid.*, 259–260). И овде уочавамо раздвајање семантички блиских категорија због разлике у синтаксичком понашању.

Пипер класификацији псеудосоцијатива приступа мало другачије. Сви типови ове категорије у његовој класификацији садрже, као део назива, и назив шире, псеудосоцијативне категорије. На пример, уместо термина *пратилачки инструментал* Пипер уводи термин *пратилачки псеудосоцијатив* (2005: 707); уместо *инструментал карактеристичне појединости – псеудосоцијатив карактеристичне појединости* (*ibid.*).³¹⁶

За тип *псеудосоцијатива „карактеристичне појединости“* (у који сврстава и категорију инструментала карактеристичне појединости и саставног дела по терминологији М. Ивић) Пипер каже да има значење „дела целине који се због неке своје одлике узима ради карактеризације целине, тј. ради квалификације заоденуте у форму социјатива“ (2005: 707). Пипер, дакле, проблем с недовољно јасним раздвајањем класа карактеристичне појединости и саставног дела код М. Ивић (на који смо указивали) решава тако што их сврстава заједно. Указује на присуство посесивног значења у случају када се именицом у инструменталу означава део тела (*Долазио је опет онај с риђом брадом / онај што има риђу браду*) (*ibid.*). Пипер сматра да је квалитативно значење изразитије када се инструменталом означава део предмета, а не део тела (*капа с кићанком, флаша с вином, књига с илустрацијама*) (*ibid.*, 707–708).

У *Нормативној граматици* класификација је другачија. Аутори издвајају класу *квалитативног инструментала* (*Вози кола са аутоматским мењачем; Срели су неког човека са штапом*), као и класу *квалитативног инструментала карактеристичне појединости* (*Слика коња с белом гривом, Видели су рибу са огромним устима, Гледао је у руке с набреклим жилама, Примили смо пацијента са сломљеном ногом*) (2014: 380), између којих однос није сасвим јасан. У ову класу сврставају само део случајева које Пипер сврстава у класу псеудосоцијатива „карактеристичне појединости“ у Синтакси 2005 (в. претходни пасус). Наиме, разматрају само ППК *c(a) + И* у функцији атрибута, са обавезном и необавезном одредбом (²2014: 380–381). Важно је, по нашем мишљењу, запажање аутора да се у квалитативном инструменталу јавља атрибут који не мора бити

³¹⁶ У класи псеудосоцијатива издваја још и *псеудосоцијатив става* и *временски псеудосоцијатив* (*ibid.*, 708).

обавезан: „Ако се део или својство неке целине не подразумева као неизоставан, онда атрибут уз квалификативни инструментал није обавезан“, нпр. *кошуља са (извезеним) монограмом (ibid., 381)*.

Да резимирамо размишљања српских лингвиста о издвојеним категоријама. Однос категорије инструментала саставног дела према категорији карактеристичне појединости није сасвим јасан ни у тумачењу М. Ивић, а ни у подели И. Антонић. Наиме, говорећи о категорији карактеристичне појединости као сталне одредбе, М. Ивић наводи и примере у којима је управном именицом означена особа (*Људи с ногама од чапље*), али и оне у којима је управном именицом означен предмет (*Само му вири пјегаво лице с крупним, грахорастим очима; А нос прав, меснат, с округлим ноздрвама*) (*ibid.*, 202). Са друге стране, инструментал саставног дела доводи у везу само са овим другим случајем, када се управном именицом означава предмет, а не биће (*ibid.*, 205) и наводи сличне примере: *Има плаве очи са црним трепавицама*. Није јасно да ли ауторка инструментал саставног дела посматра као поткатоорију инструментала карактеристичне појединости или као од њега одвојену категорију. Што се тиче класификације И. Антонић, видели смо да она у квалитативни инструментал не убраја инструментал карактеристичне појединости у функцији привремене одредбе. У истој *Синтакси* Пипер даје сасвим другачију класификацију, сврставајући у једну ширу категорију све поткатоорије псеудосоцијатива с квалитативном функцијом, док се у *Нормативној граматици* псеудосоцијатив као класа не помиње.

Сада ћемо представити размишљања неких страних лингвиста који су се бавили инструменталом и социјативом.

Јанда указује на то да све употребе инструментала с предлозима у руском подразумевају уклањање ентитета означеног овим падежом из ланца догађаја. Једино у случају предлога *с(а)* инструментал остаје у вези с једним од учесника, док је у осталим случајевима тек у близини неког од њих. Сам падежни облик одређује само релативну позицију њим означеног ентитета према учеснику у ланцу; остатак информације (нпр. постојање или непостојање везе) потиче од предлога (1993: 182).

Као што смо поменули (II.3.1.3), схему социјатива Јанда описује на следећи начин: номинатив заједно са инструменталом делује на акузатив у неким околностима.

Л. Јанда сматра да постоји прелазна зона која спаја спроводнички инструментал (инструментал оруђа) са комитативом (социјативом) (*ibid.*, 182). Постоји неколико чинилаца који утичу на то да ли ће се предмети који су периферни за радњу тумачити као средство или пратећи додатак. Важну улогу, наиме, има природа референта означеног именицом у инструменталу. Предмети, животиње и делови субјекатског референта могу бити сасвим покорени субјекту и искоришћени као средство (*Сељани обрађују земљу мотикама; Орати земљу воловима*). Људска бића, међутим, делују према сопственој вољи – не могу се замислити као средство. Аниматност и воља нису једини чиниоци који доприносе социјативном тумачењу: у реченицама с глаголима кретања, таквим да означавају кретање без неког посебног средства, не може се замислити потреба за неким средством, па се и животиње и предмети могу тумачити као одредбе субјекта (*Слеп човек прешао је улицу са псом; Ловац је пратио јелена с пушком*) (*ibid.*, 183–184). Јанда примећује и то да преклапање са схемом ДЕО–ЦЕЛИНА омогућава да се и делови учесника представе као додаци који учесника прате у комитативном односу: *Купили смо кауч са црним леђима* (*ibid.*, 184).

Штолц *et al.* посветили су категорији комитатива (социјатива)³¹⁷ посебну монографију (2006). У питању је типолошка студија, спроведена на материјалу великог броја језика (аутори се у највећој мери ослањају на теорију граматикализације, *ibid.*, 3).

Аутори указују на сложеност категорије социјативности и истичу да се о њој не може размишљати мимо односа ПРАЋЕЊА (*accompaniment*). Поменути односи засновани су на ситуацијама у којима учествују најмање два учесника, ПРАЋЕНИ (*accompanee*) и ПРАТИЛАЦ (*companion*).³¹⁸ У идеалном случају модел ситуације праћења може се представити у виду троделне формуле, коју чине два поменута учесника (*a* и *b*), као и релатор (*R*), којим се успоставља веза између њих

³¹⁷ Аутори наводе занимљив податак да су термин *социјатив* увели младограматичари (2006: 452, фуснота бр. 36). М. Ивић, која се у својим истраживањима ослањала на младограматичаре Делбрика и Бругмана, користи овај термин (1954).

³¹⁸ И Стевановић говори о ПОЈМУ ПРАТИОЦУ и ГЛАВНОМ ПОЈМУ (⁵1991: 455).

(релатор је, на пример, често предлог *c(a)* и његови еквиваленти у другим језицима) (2006: 17):

ПРАЋЕНИ (a) РЕЛАТОР (R) ПРАТИЛАЦ (b)

Дијаграм бр. 10: Ситуација ПРАЋЕЊА (адаптирано према Штолц *et al.* 2006: 17)

Штолц *et al.* сматрају да би се односи о којима је реч (ПРАЋЕНИ и ПРАТИЛАЦ), будући да су универзалне природе, могли посматрати као семантичке улоге (*ibid.*).³¹⁹

Прототипичне особине ових улога су следеће:

- ПРАЋЕНИ је истакнутији учесник ситуације ПРАЋЕЊА, у том смислу што је замишљен као директније укључен у ситуацију означену глаголом у предикату; прототипичан ПРАЋЕНИ има обележје [+људско];
- ПРАТИЛАЦ је мање истакнути учесник ситуације ПРАЋЕЊА, у том смислу што је само индиректно укључен³²⁰ у ситуацију означену глаголом у предикату; у ситуацији учествује само посредством своје везе са ПРАЋЕНИМ; као и ПРАЋЕНИ, и прототипичан ПРАТИЛАЦ има обележје [+људско] (*ibid.*, 26–27).

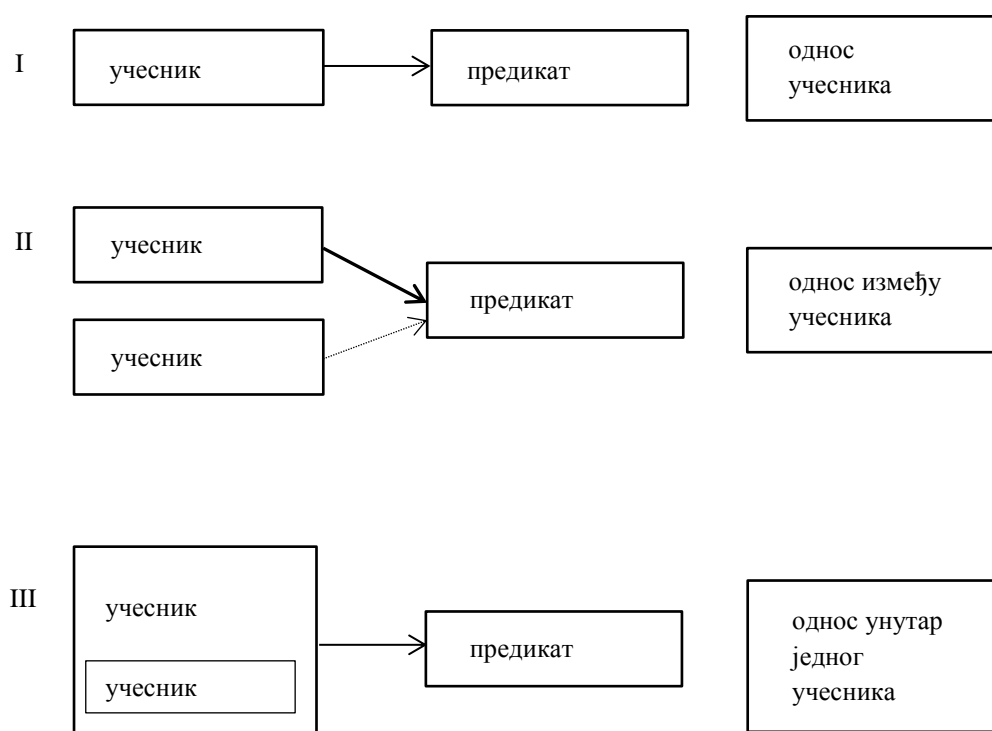
Однос учествовања у ситуацији може се посматрати на више нивоа. Први ниво везан је за однос учесника према предикату (*participant relation*). Други ниво везан је за однос између два учесника у ситуацији (*inter-participant relation*) (тада је у питању оно што се у србистици назива социјативом). Када се однос ПРАЋЕЊА посматра на терену синтагме, дакле када није везан за два учесника у ситуацији, може се говорити о томе да дата синтагма представља једног сложеног али јединственог учесника, с таквом унутрашњом структуром да се однос између конституената који је чине може посматрати као *однос унутар једног учесника*

³¹⁹ Ми овде нећемо разматрати оправданост предлога да се дати учесници у односу ПРАЋЕЊА прогласе семантичким улогама. Оно што је већ на први поглед јасно јесте чињеница да би се аргумент са статусом ПРАЋЕНОГ јавио са две семантичке улоге, од којих би прва била везана за улогу коју има у ситуацији означеној реченицом, а друга за улогу у односу праћења (став да се свака улога може појавити само једном у простој реченици потиче од Филмора 1968/2003: 148). И сами аутори примећују: “The complex NP that the attributive COMITATIVE is embedded in is free to occur in any syntactic relation. This relation hierarchically overrules the internal relation holding between ACCOMPANEE and COMPANION. This higher-order relation is identical to the one which affects the head of the NP – and thus the entire NP including the modifier” (2006: 32).

³²⁰ Овде видимо паралелу с Јандиним појмом периферности ентитета означеног инструменталом.

(*intra-participant relation*) (*ibid.*, 33). Одредба учествује у опису ситуације само захваљујући својој вези са управним чланом синтагме (није и пуноправан учесник). “We consider it justified to extend the domain of participation to intra-participant relations in general as well. Intra-participant relations establish a third level of participation, namely the most remote one in terms of conceptual distance to the nuclear predication as the centrepiece of the situation” (*ibid.*).

Аутори дате односе између учесника и предиката схематски представљају на следећи начин:

Дијаграм бр. 11: Три нивоа односа (адаптирано према Штолц *et al.* 2006: 34)

Термин СОЦИЈАТИВ, како истичу Штолц *et al.*, покрива широк низ додатних, још специфичнијих односа. Постоје неморфолошки разлози да се уведу додатне дистинкције. На основу дистрибуције предлога *mit* у немачком језику, аутори издвајају следеће врсте односа између ПРАЋЕНОГ и ПРАТИОЦА (ми ћемо посматрати само примере везане за однос који се тиче једног учесника; примере ћемо превести на српски језик) (*ibid.*, 42–43):

1. *Ана, девојка са смеђим очима, не живи овде.*

Однос илустрован овим примером аутори називају односом ДЕО–ЦЕЛИНА / СТАЛНА ОСОБИНА: два ентитета (која не морају имати исти статус у погледу аниматности) трајно су повезана – један се не може замислити без другог; у типичном случају један ентитет је део другог;

2. *Ана се вратила с гробља с црвеним очима.*

За однос између ПРАЋЕНОГ живог учесника и његове пролазне телесне особине аутори користе термин ОРНАТИВ (*ornative*) / ПРИВРЕМЕНА ОСОБИНА; та особина не делује на друге учеснике, али обично није подложна контроли самог ПРАЋЕНОГ;³²¹

3. *Ана је изашла с кишобраном.*

За однос илустрован овим примером Штолц *et al.* користе термин КОНФЕКТИВ (*confective*) / НЕЖИВИ ПРАТИЛАЦ: живи ПРАЋЕНИ (пре)носи неки конкретан предмет – неживог ПРАТИОЦА; неживи пратилац има другачију макроулогу него живи праћени и ни на који начин не може да утиче на било ког учесника; ПРАЋЕНИ контролише ПРАТИОЦА;

4. *Ана увек пије кафу с млеком.*

Овај пример илуструје однос КОМБИНАЦИЈЕ: два (у прототипичном случају) нежива ентитета јављају се у мање-више уобичајеним комбинацијама, које могу бити асиметричне, тако да се један од ентитета јавља као надређен другом.

Аутори закључују да датом листом нису обухваћене све могућности (*ibid.*, 43). На основу грађе из других језика (из монголског, нпр. *tavag-taj xool* 'а plate with something to eat') закључују да се датим односима мора додати и однос САДРЖАТЕЉ–САДРЖАЈ, који посматрају као посебан вид односа ДЕО–ЦЕЛИНА или КОМБИНАЦИЈА (2006: 51–52). И наша грађа указује на то да неки односи не могу да се подведу под овде издвојене односе, а ни под категорије инструментала карактеристичне појединости и саставног дела. Поред односа које Штолц *et al.* издвајају, ми ћемо увести и однос НОШЕЊА. Уз то, односе ћемо класификовати на другачији начин (т. 3 овог поглавља).

³²¹ Видећемо, у прегледу који следи, да је привремена особина често везана за положај тела ПРАЋЕНОГ, када је подложна и његовој контроли.

2. О предлогу *c(a)*

Особину предлога *c(a)* која је важна за нашу анализу истиче А. Херсковиц: овај предлог указује на обрнут однос између фигуре и основе (*the church with a steeple*) (1986: 32). Чињеница да предлог *c(a)* не захтева л који је посебно уочљив и фиксиран чини овај предлог zgodним за друге функције – за идентификацију и описивање ол. Како истиче А. Херсковиц, када је основни циљ идентификација, референтни предмет не мора бити уочљивији од ол – довољно је да ол буде једини који је са л у описаном односу (*Дај ми ону књигу поред оловке!*). Међутим, неки односи између фигуре и основе који су неприхватљиви у прототипичном случају – неприхватљиви су и када се ол само жели идентификовати: **Флаша је испод поклопаца, *Флаша коњака је она испод поклопаца*, иако би било очекивано да се флаша с коњаком може идентификовати на овај начин ако је једина која има поклопац.³²² Уместо тога, прихватљив је израз са предлогом *c(a)*, који није примарно просторни предлог, па самим тим не захтева да локализатор има сталан положај или да буде посебно уочљив (*Флаша коњака је она с поклопцем*) (1986: 37).

Дирвен предлог *with* сврстава у предлоге „близине“ (заједно с предлогом *by*). Оно што је за њега типично јесте то да се помоћу њега трајектор лоцира у односу на неки просторни оријентир посматран само као тачка оријентације (чији физички облик није важан). Предлог *with* означава и тачку оријентације и идеју спајања, везе, али су ти појмови обухваћени апстрактнијим појмом друштва и/или пратње. Отуда се уз предлог *with* као оријентир могу наћи једино људи (*John is sitting with Marry*) (1993: 75). Дирвен посматра значењска проширења појединих предлога из просторног домена у друге, апстрактније домене и закључује да се она не јављају случајно, већ да следе стазу постепено растуће апстракције (*ibid.*, 76). Предлог *with* концептуализује појмове друштва и пратње, који нису физичке природе, иако могу да означе близину у физичком смислу; та се близина, како Дирвен примећује, не може пренети на домен времена и стања (*ibid.*, 80).³²³ Дирвен каже да сва апстрактнија значења предлога *with* подразумевају

³²² “Our linguistic ear demands the same relative fixity and salience of Figure and Ground in the identification case as in the prototypical locative case” (1986: 37).

³²³ За српски предлог *c(a)* то не важи у потпуности; о томе говоримо у т. VI.1.1.2.2 овог рада.

метафоризацију појма пратње: начин и средство, нпр., посматрају се као пратња за испуњавање неког задатка; околности су пратилац који стоји поред, а узрок је емоција која доводи до неких резултата (*ibid.*). Предлог *with* је прототипичан предлог, који покрива и појам начина и оруђа – у комбинацији са апстрактним именицама обично изражава начин, док с конкретним именицама изражава оруђе (*ibid.*, 90).

Љ. Шарић указује на неколико важних чињеница у вези с предлогом *c(a)*. Именицом у инструменталу означен је мање важан елемент просторне слике, док други предмет (појам означен управном именицом) има важнију улогу. Иако однос који имплицира предлог *c(a)* није примарно просторни, он указује на близину два предмета у просторном домену (2008: 26).³²⁴ Ауторка примећује да се конкретни пратиоци могу једноставно проширити на апстрактне, као и на пратеће околности (а даље и на домен средства, начина и узрока) (*ibid.*).

Ланакер истиче да предлог *c(a)* профилише³²⁵ посесиван однос, такав да ОЛ одређује искуствену област у којој се може наћи л (2009: 15).

Грејди примећује да се пратилачко значење предлога *c(a)* (нпр. *He's with Paul*) у развоју говора усваја раније од других значења тог предлога, посебно од значења средства, и ту развојну чињеницу објашњава тиме што се значење средства³²⁶ не може објаснити помоћу тзв. примарне сцене (1999: 86) (*примарним сценама* овај аутор назива типове поновљених искустава, нпр. појављивање предмета из садржатеља, 1997: 125–126).³²⁷

³²⁴ Ауторка дословце каже: “Although not primarily spatial, this relation implies the symmetric proximity of two objects in the spatial domain” (2008: 26).

³²⁵ Профилисање је везано за чињеницу да сваки израз призива неки појам, прост или сложен, као основу свог значења; у оквиру те појмовне основе изразом се издваја одређени део као фокус на који се скреће пажња; тај део, који се назива *профил*, јесте оно што израз означава (његов појмовни референт); реч *лук* призива као основу појам круга; основа за *кров* јесте појам куће (*ibid.*, 2000: 7). Израз, дакле, може да профилише ствар или однос; ствари нису ограничене на предмете или физичке ентитете, а односи не морају да укључују више учесника. Именицама се профилише ствар, док придеви, глаголи, прилози и предлози профилишу различите врсте односа (Ланакер 2009: 9).

³²⁶ Грејди каже да значење средства подразумева у најмању руку посесију и извођење одређене радње (*ibid.*). Са овим запажањем у складу је и чињеница из дијахроније – Лурагијева каже да је инструментал најпре имао социјативно значење, а да је значење средства настало касније (2003: 28).

³²⁷ Грејди и Џонсон указују на типове питања која се могу тумачити на два начина. Питање *Шта радиш с тим ножем?* може се тумачити као питање усмерено на радњу која се помоћу ножа изводи или као питање усмерено на непримерену чињеницу да дете држи нож (да би се неки израз могао тумачити на два начина, мора садржати такав конституент који се може приписати било целој ситуацији, било појединим учесницима у њој). Разлика између та два тумачења заснована је

На крају ћемо указати на размишљање Лејкофа и Џонсона, који разматрају разлоге због којих се у многим језицима истим предлогом означавају средство и друштво. Дату граматичку појаву ови аутори објашњавају чињеницом да је наш појмовни систем организован помоћу метафоре СРЕДСТВО ЈЕ ПРАТИЛАЦ (1980/2003: 135). Дати граматички принцип важи и за многе друге језике, захваљујући томе што је искуство на ком је заснована метафора СРЕДСТВО ЈЕ ПРАТИЛАЦ – универзално. Језици у којима важи поменути принцип кохерентни су с датом метафором, док они језици у којима тај принцип не важи – нису кохерентни с њом (*ibid.*).

Штолиц *et al.* сматрају да је идеја о узроцима који су утицали на синкретизам средства и друштва била широко прихваћена као чињеница, иако та наводна језичка универзалија важи једва за четвртину језика света (2006: 99). Ови аутори закључују да је синкретизам социјатива и инструментала “clearly a minority solution” (*ibid.*), али да је највише заступљен у индоевропским језицима који се говоре у Европи.³²⁸

3. Преглед конструкција са квалитативним инструменталом

Конструкције са квалитативним инструменталом представимо у четири тачке, према типу односа који постоји између појмова учесника у односу праћења. У т. 3.1 представимо однос ДЕО–ЦЕЛИНА; у т. 3.2 однос САДРЖАВАЊА; у т. 3.3 однос ВЕЗЕ (под који подводимо и однос КОМБИНОВАЊА); у т. 3.4 однос НОШЕЊА.

3.1. Однос ДЕО–ЦЕЛИНА

Однос ДЕО–ЦЕЛИНА разматрамо у две шире целине – у првој је ПРАЋЕНИ човек или животиња (т. 3.1.1), у другој предмет (т. 3.1.2).

на томе да ли се ППК *c(a) тим ножем* тумачи као средство повезано с радњом или као посесивно *c(a)*, као у примеру: *Стајала је на прагу с ножем*. Оба тумачења могу бити симултана – да би неко користио нож, мора га и држати у руци. Релативно сложена сцена са особом која користи неки предмет како би извела неку радњу у типичном случају подразумева једноставну подсцену – нека особа држи неки предмет (*ibid.*, 129). Како истичу Грејди и Џонсон, постоји доказ да мала деца ППК овог типа интерпретирају на основу подсцена (*ibid.*, 129–130).

³²⁸ Аутори кажу да је дати синкретизам у ареалном смислу ограничен на Европу, па је, условно речено, реч о „евроуниверзалији“ (2006: 389).

3.1.1. ПРАЋЕНИ је човек

Када је ПРАЋЕНИ човек (или, у ређим случајевима у нашим примерима, животиња), ПРАТИЛАЦ може бити део тела (т. 3.1.1.1); заједно с овим примерима, због семантичке блискости, разматрамо и случајеве када је ПРАЋЕНИ део тела, а ПРАТИЛАЦ други део тела; у т. 3.1.1.2 разматрамо случајеве када се као ПРАЋЕНИ јавља човек или део тела, а као ПРАТИЛАЦ појава инхерентна човеку / одређеном делу тела; у т. 3.1.1.3 ПРАЋЕНИ је човек, а ПРАТИЛАЦ појам у вези са интелектом, емоцијама, социјалним животом, пореклом; у т. 3.1.1.4. ПРАЋЕНИ је човек, а ПРАТИЛАЦ појам везан за болест. У посебну подтачку (3.1.1.5) издвајамо случајеве када је ПРАЋЕНИ човек или, ређе, животиња, а ПРАТИЛАЦ део тела у одређеном положају или стању, са одређеним изгледом. Примери у прве четири подтачке везани су за атрибутску, апозитивну и предикативну функцију квалитативног инструментала, а они из последње подтачке – најчешће за функцију актуелног квалификатива.

Инструментал илустрован овом последњом подтачком М. Ивић сврстава у инструментал карактеристичне појединости са значењем привремене одредбе, истичући да је много обичнији и чешћи од оног са значењем сталне одредбе (1954: 200).³²⁹ Чини нам се да је овај закључак условљен анализираном грађом (наиме, у грађи коју ауторка анализира заиста је мало примера који потврђују први тип). Наша грађа показује готово подједнаку заступљеност и сталне одредбе овог типа, изражене атрибутом, апозитивом и предикативом, као и привремене одредбе, изражене најчешће актуелним квалификативом.

Што се тиче тога да се атрибутска одредба сврстава у сталну одредбу, наспрам привремене, у чијој је функцији актуелни квалификатив, мора се напоменути да се ни атрибутом (а ни апозитивом) не мора изразити стална одредба у дословном смислу. Она можда јесте стална будући да није везана за време трајања радње, односно важења стања означеног предикатом, али не мора бити трајна у дословном смислу: *Њено лице бледо од јутарње свежине, са*

³²⁹ Ауторка указује на блискост ова две категорије и на њихову могућу генетску везу: „Природно је претпоставити и генетичку везу између њих, с обзиром на то да смо према *он је дошао с дугом брадом* могли добити *он је сад, у овом тренутку с дугом брадом* и најзад *човек, који је с дугом брадом, долази* односно *онај с дугом брадом долази* тј. *човек с дугом брадом*. Такође је, уосталом, могуће замислити и супротан процес“ (1954: 203).

неиспаваним очима (Андр., 246). Испод слабе косе ... *малено, живо лице, са здравом бојом* (Андр., 54). У превејалиште се попела дебела жена *са поплавелом половином лица* (Гриц., 173).

3.1.1.1. ПРАЋЕНИ је (1) човек/животиња или (2) део тела; ПРАТИЛАЦ је (други) део тела

- (1) АТРИБУТ: Био је он ... *аристократа са снатривим очима* (Гриц., 130). Мали Грк је био ... *ретко лепо дете са невиђено крупним очима, и ... са јасним јаким грчким носем* (Сек., 391). Преобучен у пајаца, *човек са прилепљеним карађорђевићевским, наравно наказним, носом*[,] оличавао је омраженог краља (Гриц., 203). У дућану цвет госпоја, и *оних с кукастим носом*,³³⁰ и нашег света (Сек., 176). Гувернанта ју је носила високо на рукама ... као да је приказивала *овај драгуљчић ... са дивним локнама и још дивнијим црним очима* (Гриц., 156). Скамењени и урасли у лед, попут *приказа са смрзнутим очима*, лежали су једни до других и једни преко других руски и немачки мртваци (Гриц., 189). На велики оцак су усадили црвену вртешку, *птицу са дугачким репом* (Сек., 60).
- (2) *Његово лице са бадемастим, косим очима* дошло је ... краће и шире (Андр., 53). Ретки али дубоки трагови богиња *на широком, обријаном лицу са великим, чулним устима и жарким очима* (Андр., 23). На том високом и мршавом телу стајала је ... *лепа глава са модрим очима* (Андр., 220). *Његова велика уста са малобројним и несигурним зубима* сипала су речи, дажд од речи (Андр., 231). Над тим устима је искочио *снажан јеврејски нос, обао и меснато грбав, широких ноздрва са јаком тамном унутрашњом покожицом* (Сек., 231).
- (1) АПОЗИТИВ: Ту је *то слабачко и ћутљиво дете, са великим очима и страсним устима на бледом лицу ...* видело (Андр., 109). *Та стара госпођа отменог држања (с грбавим носем ...)* (Киш, 19–20). То је *мален човек, ... , са јаким грудним кошом, са моћном главом* (Андр., 106). Бледа, мршава, *са јаком косом црвеног металног сјаја*, изгледала је као

³³⁰ У тумачење примера овог типа укључују се и енциклопедијска знања – *они с кукастим носом* заправо су Јевреји.

далека нека туђинка (Сек., 71). *Газда*, свијетла лица, умивен, обријан, *са подстриженим брковима и поткресаним перчином* ... узнемирено је ходао по авлији (Ћор. С., СКГл 16, 321, Гр. РСАНУ). У разред уфура *она афектација од разредног старешине, са ево оволиким бордо ноктима* (Кап., 46). Туста баба, *са црним квадратом уместо лица* ... стајала је поред њих (Гриц., 22).³³¹ *Један ... надувенко, са лажним мишићима* (Кап., 37). *Фрау Роза[.] са трбухом до зуба*, објавила је... (Сек., 146).³³²

- (2) *Необично црвено лице*, као у помораца, *са кратком, црном брадом и мало косим, црним и сјајним очима*, било је отворено и насмејано (Андр., 34). У везира је било *широко, бескрвно лице*, пресавијено у неколико ... бора, *са ретком брадом* (Андр., 161). При томе му показа за тренутак *младо, широко лице, са сјајним али кротким смеђим очима, јаким и не посве правилним носом и са великим али савршеним устима* (Андр., 182). Само су *његове смеђе, округле очи, са увек црвеним и запаљеним очним капцима*, одавале ... доброту (Андр., 99). Није било лако заборавити *румено, девојачко лице Ахмет-бегово, са сјајним зубима и смеђим бистрим очима горитака* (Андр., 199). Њено лице бледо од јутарње свежине, *са неиспаваним очима* (Андр., 246). Испод слабе косе ... *малено, живо лице, са здравом бојом, финим цртама и модрим очима металног сјаја* (Андр., 54). На том високом и мршавом телу стајала је ... *лепа глава са модрим очима ..., са фином руменкастом кожом* (Андр., 220). Изненада из магле искрсне неки непознати *на белом, хромом коњу, са три ноге* (Цвиј., 42).³³³

³³¹ Овај пример заправо је јака експресивна квалификација – људском бићу приписује се црни квадрат уместо лица, тачније, лице се пореди са црним квадратом, чиме се указује на нездраву боју и необичан облик тог дела тела. Д. Кликовац објашњава пример у коме (неко) *лице постаје све угластије* метафором по којој се лице претвара у пуки ОБЛИК, чиме се физички деформише и деградира, постаје ДЕХУМАНИЗОВАНИ ПРЕДМЕТ (2004: 79–80). Дато објашњење могло би се применити и на наш пример.

³³² Овај пример ексцерпиран је без зареза, али сматрамо да је зарез неопходан, а да је одредба заправо апонирана (атрибут не може стајати уз властито име). Уз то, обавезна одредба у овом примеру је неконгруентни атрибут у виду ППК *до + Г*.

³³³ Као обавезна одредба овде се јавља број, и то такав који није уобичајен за број ногу поменуте животиње; захваљујући томе пример је информативан (за разлику од примера *коњ са четири ноге*).

- (1) ПРЕДИКАТИВ: Младић је био висок ... румен у лицу, *са смеђим великим очима* (Андр., 58). Био је мали и дебео[,], *са избуљеним очима и прћастим носом* (Рај., 71).

Будући да се инструменталом овог типа појму означеном управном именицом – човеку (односно неком другом бићу) или неком делу тела приписују (други) делови тела, ти се делови морају одредити како би се уклониле семантичке рестрикције.

Када се управном појму приписују делови који нису обавезни, ни одредба није обавезна (што не значи да се не јавља). М. Ивић као такве појмове издваја *грбу, браду, ћелу* (*ibid.*, 202).³³⁴ У нашој грађи јављају се и појмови као *бркови, бубуљице, пеге, ожилјак, бразготина* (такође у значењу 'ожилјак'), *локне, пунђа, перчин*. Неки од њих везани су за одређене делове тела – бркови за главу, као и локне, пунђа и перчин. Пеге и ожилци приписују се појму означеном управном именицом уз могуће прецизирање дела тела на ком се налазе (... *једне дактилографкиње с пегам на носу*; Висок је, црн, *са два ожилка на челу*). Сви наведени појмови немају исти статус као делови тела (неки се пре могу сврстати у појаве), али им је свима заједничка периферност у односу на обавезне делове тела.

- АТРИБУТ: У глави ... *једначине са три непознате ... и руски класици са брадама* (Кап., 4). Онда? – пресече ме *тип са брковима* (Кап., 70). Гувернанта ју је носила високо на рукама ... као да је приказивала *овај драгуљчић ... са дивним локнама* (Гриц., 156). Је л' преводиш? – упитих преводиоца, *неког младог лингвисту са бубуљицама и обавезним осећањем мање вредности* (Кап., 22). ... *једне дактилографкиње с пегам на носу* (Кап., 102). *Танка и жилава капицибашина рука са широком бразготиним* (Андр., 52).
- АПОЗИТИВ: Да ли је могуће да су сви у краљевој војсци били *крволоци, са брадом* (Н. Глоговац, Пол. онлајн, 21. новембар 2013). *Газда, свијетла лица, умивен, обријан, са подстриженим брковима и поткресаним*

³³⁴ Уз то, она помиње и појмове који се могу односити на неке по изгледу специфичне делове тела, нпр. нос, који може да буде „у извесном смислу најкарактеристичнији део датог појма тако да се откривањем тог најкарактеристичнијег саставног дела даје посебна карактеристика целокупног појма ... *Ено оног с носом значи ено оног носатог човека, носоње*“ (*ibid.*).

перчином ... узнемирено је ходао по авлији (Тор. С., СКГл 16, 321, Гр. РСАНУ). На том дугачком телу *правилна глава, ... , са неколико дугих праменова кудељасте, мртве косе* (Андр., 231).

- ПРЕДИКАТИВ: Висок је, црн, *са два ожиљка на челу* (Пол. 1958, 16313/7, ГрРСАНУ). Жене су им тада биле све некако друге, у женским сукњама и мушким јакнама, *са старомодним пунђерцима на потиљку* (Гриц., 202).

Одсуство одредбе у неким случајевима може се објаснити енциклопедијским знањем – реч је о чувеној скулптури без руку.

- Када сте уопште видели макар и *једну једину Милоску Венеру са рукама?* (Кап., 97).

3.1.1.2. ПРАЋЕНИ је човек или део тела; ПРАТИЛАЦ је инхерентна појава

Појму означеном управном именицом могуће је приписати и инхерентну појаву (поглед човеку, сјај очима, боју гласу и сл.) (део тела за који се појава везује понекад се прецизира конструкцијом у + Л):

- АТРИБУТ: Помало [је] личила *на жене са острва Балија са својим монголско-индонезанским присенком у очима* (Гриц., 14). Кроз његов стајски апартман прођоше ... *белке са сентименталним сјајем у очима* стигле из руских степа (Кап., 99).
- АПОЗИТИВ: Не би се могло рећи да је ... пријатан *тај напола сељачки паша круга држања, са оштрим погледом „најбољег стрелца у целој Босни“* (Андр., 53). После две године врати се *Муса*, измењен, обркатио, убледео, танак, *са тешким, несигурним погледом човека који мало спава и воли ниће* (Андр., 124). Гледао је у *њене очи*, сјере и дубоке, *са сјајем негде на дну*³³⁵ (Андр., 243). Жена је на то обарала поглед и показивала *очне капке, сјајне и са модрикастом сенком* (Андр., 246). Није било лако заборавити *румено, девојачко лице Ахмет-бегово, ... , са осмејком човека који се ничега не боји* (Андр., 199).

³³⁵ Обавезна одредба овде је изражена прилошки (*на дну*), а могла би се изразити и придевски – *са дубоким сјајем*.

- ПРЕДИКАТИВ: *Глас му мали, али пун неке сете и љубави, и са оном бојом која тако дира људе меланхоличне* (Сек., 21).

3.1.1.3. ПРАЋЕНИ је у типичном случају човек; ПРАТИЛАЦ је појам у вези са интелектуалном или емоционалном природом / социјалним животом / пореклом

Појму означеном управном именицом (у нашим примерима то је човек, само у једном примеру животиња) приписује се неки апстрактан појам, везан за интелект, емоционалност, способности. Будући да је реч о инхерентним појавама, обавезна је одредба, експлицитна (*људи са проматрачким даром; чиновник од каријере са знањем турског језика*) или имплицитна (*новинар са (чврстим) ставом*).

- АТРИБУТ: *Је л' преводиш? – упитах преводиоца, неког младог лингвисту са бубуљицама и обавезним осећањем мање вредности* (Кап., 22).³³⁶ Био је новинар са ставом (сајт б92 онлајн, 28. 10. 2013). Сазнао сам за паметне људе са проматрачким даром (Каран. 1, Гр. РСАНУ). Стручњаци кажу да је данас број људи са изузетно високим коефицијентом интелигенције само два одсто светске популације (Пол. онлајн, 23. 8. 2013). Већ сада се код мишева изолују гени који могу да доведу до стварања мишева са супериорном меморијом и снагом (Пол., 35974/6). Јулица се показала жена са ситним али ужасно упорним каприсима (Сек., 100). Интелигентна млада особа са литерарним склоностима и извесном афирмацијом у својој улици (М. Кап., 68). Мудар човек са пуно карактерних особина ... Борислав Станковић је... (Пол., 25. 12. 2005, Корпус 201). На сваком ћошку постављају замке оцвали лепотани са блудним мислима у глави (Кап., 2). Тај Јеврејин са две крви,³³⁷ тај православни Јеврејин неће имати лак живот (Сек., 242). Из Париза је Давил имао обавештење да ће му ... послати чиновника од каријере са знањем

³³⁶ Капор у овом примеру постиже хумористичност захваљујући координацији дела тела и апстрактног појма.

³³⁷ Именица *крв* овде је употребљена у значењу 'порекло', као да је Андрић хтео да каже *Тај Јеврејин са двоструким пореклом*.

турског језика (Андр., 54). Сећам се једног нашег знанца, човека *са добром дипломом*³³⁸ (Гриц., 206). Истраживач ... јесте *лице са најмање високом стручном спремом*,³³⁹ односно *са најмање завршеним основним академским студијама* (Зак. НИД, 18). Звања *истраживача са високом стручном спремом* који нису изабрани у звања из става 1. овог члана... (Зак. НИД, 18).

- АПОЗИТИВ: Давил се нарочито жалио што му Министарство не шаље *поузданог човека*, чиновника од каријере, *са знањем турског језика* (Андр., 57). Противно од ... фон Митерера, који је био *питом и приступачан човек*, *са неком тужном благошћу у опхођењу* (Андр., 106). Дању, док је мирно разговарао са Пуквиллом или са Давном, он је био *одрешит и миран човек*, *са одређеним именом, звањем и рангом, јасним циљем и видљивим задацима због којих је дошао у ову забачену турску провинцију* (Андр., 23). *Ти ведри младићи, с лепим сведоцима, и с крилатим вољама*, полазе одавде (Сек., 222). Биљка за умерену климу. *Са урођеном способношћу да се лако одушеви и занесе ... са нарочитом склоношћу за поезију* (Андр., 67).³⁴⁰

3.1.1.4. ПРАЋЕНИ је човек; ПРАТИЛАЦ је појам који се односи на болест, недостатке, диоптрију

Уколико је појам пратилац на вишем степену категоризације (*болест, обољење, мана*), јавља се и обавезна одредба:

- АТРИБУТ: Хуманитарна акција ... за децу из социјално угрожених породица и децу *са инвалидитетом*, традиционално је организована (Пол., 35974/2). *Жене са лупусом* лепо излазе у свет, под густим велом (Сек., 245). Ништа ти то не знаш ... *ћорице ћорава са минус један и по* (Кап., 6) (метонимија БРОЈНА ВРЕДНОСТ ЗА СТЕПЕН ПОРЕМЕЋАЈА ВИДА). Можда би се неко и окренуо за тобом на улици ... *Неко с великом диоптријом* (Кап., 15). ...

³³⁸ У питању је метонимија, ДИПЛОМА ЗА ОБРАЗОВАЊЕ.

³³⁹ *Спрема* је у овом значењу дефинисана као 'стручно знање стечено учењем и праксом' (в. РМС, под *спрема*).

³⁴⁰ У овом примеру апозитив је парцелисан.

али је зато *код пацијената са хроничним болестима...* (НИН, 58). Вакцина ... обезбеђује заштиту ... *код особа са хроничним обољењима* (НИН, 59). Вакцина се не препоручује ... *особама са израженом алергијом на претходну дозу вакцине ... особама са акутном инфекцијом* (НИН, 59). Најчешће оболевају *болесници са срчаним манама ... болесници са хроничном опструктивном плућном болешћу ... и особе са изразито ослабљеним имунитетом* (НИН, 61).

3.1.1.5. ПРАЋЕНИ је човек или животиња; ПРАТИЛАЦ је део тела у одређеном положају/стању, са одређеним изгледом

У ову подгрупу односа ДЕО–ЦЕЛИНА сврставамо случајеве у којима се као ПРАЋЕНИ јавља живи учесник, док је ПРАТИЛАЦ део тела у одређеном положају / са одређеним изгледом или у одређеном стању. За овај однос Штолц *et al.* уводе термин ОРНАТИВ (2006: 41, *et passim*). Ми дати термин нећемо уводити у своју класификацију, јер је однос за који га аутори користе само посебан пример односа ДЕО–ЦЕЛИНА.

ПРАТИЛАЦ у овој групи најчешће означава положај тела субјекатског или објекатског референта у време реализовања ситуације означене глаголом у предикату. Конструкција *c(a)* + И најчешће је везана за функцију актуелног квалификатива, ређе апозитива (у ретким случајевима јавља се атрибут, и тада је обично реч о привременој особини). Положај тела најчешће се прецизира описом положаја главе или екстремитета:

- АКТУЕЛНИ КВАЛИФИКАТИВ: Сви су поново хитали да се као животиње згомилају *са главама сабијеним једне уз друге* (Гриц., 170). Неизбројиве дане лутала [сам] сама, и гледала облаке – беле лабудове *са главама испод крила* (Гриц., 8).³⁴¹ Оклеmbешене као мртве, *с главом у сопственом крилу*, ове најредовније клијенте ГСП-а и контролори заобилазе (НИН, 30). Пастири лешкаре *с руком под главом* (Гриц., 133). Почела да се клања *са руком на грудима* (Гриц., 147). Појавио [се] у блештавом оделу везир,

³⁴¹ Овај пример сврставамо међу оне за актуелни квалификатив иако у њему нема експлицираног глагола. Сматрамо да би се глагол могао реконструисати: *беле лабудове [који плове / како плове] са главама испод крила*.

праћен ичогланима, који су ишли мало погнуте главе и *са рукама покорно скрштеним на прсима* (Андр., 31). Обрео се насред собе, *са испруженом руком*, говорећи (Андр., 128). Јеврејке, које су седеле на миндерлуку, *са рукама скрштеним на трбуху*, само су трептале очима (Андр., 40). Само што је у извештају Француза Аустријанац на крају лежао ... на земљи³⁴² *са обе плећке* (Андр., 94). И то је преклињало за скровиштем и ћутањем и *са прстом на устима* бежало у безименост и тишину (Андр., 132). Вежбачи могу да изводе скокове *са ногама уденутим у алке* (Гриц., 65). Мртва голубица лежи *са скврченим ножицама* (Гриц., 251). Одједном чаршилије поскачу са својих места на којима су годинама непомично седели мирни, уредни, чисти, *са подвијеним ногама*, гордо услужни (Андр., 148). Седећи на сунцу, *са испруженим ногама у сукненим чизмама*, ... , Ешреф ефендија је говорио... (Андр., 171). Затекао бих је на свом чамцу како ме чека *са ногама у води* (Кап., 7). Нејака или престарела бића, која не стоје чврсто и *са обе ноге на земљи*, и нису овде предмет лечења (Андр., 211).³⁴³

- ПРЕДИКАТИВ: Лудак је био укроћен, *са немоћно и болно закрнутом десном руком на леђима* (Андр., 72).

Конструкцијом $s(a) + И$ може бити означено стање дела тела (прва група примера), односно изглед/израз лица (друга група):

- АТРИБУТ: У превијалиште се попела дебела жена *са поплавелом половином лица* (Гриц., 173).
- АКТУЕЛНИ КВАЛИФИКАТИВ: Пошто бисмо ми, асистенти, стигли на посао, *често још са погужваним образима од слатког јутарњег спавања...* (Гриц., 223). Клечећи, *са лицем обливеним сузама*, заклео се... (Андр., 109). *Са сузама у очима*, стрина Ребека је покушавала да спасава... (Киш, 92). Младић приђе, и *са очима пуним суза* пољуби руку госпа Нолину (Сек., 135). Како су вас неке друге, већ одебљале жене гледале завидљиво *са устима пуним кремпита* (Кап., 36). Своје прво учешће на Дакар релију

³⁴² Адвербијал *на земљи* двосмерно је оријентисан, одређује и место на ком се радња врши (*лежао на земљи*) и положај, одн. место на ком су плећке (*са обе плећке на земљи*).

³⁴³ *Стајати са обе ноге на земљи* је фразеологизам. Не налазимо га у РСАНУ, а његово значење могло би се дефинисати као 'бити рационалан'.

сам завршио *с три сломљена ребра* (НИН, 64). Видела сам како на ђачкој клупи лежи човек у запрљаном оделу, *са допола распореним трбухом* (Гриц., 173).

- ПРЕДИКАТИВ: Давна је био блед као покојник, *са капљама хладног зноја на челу* (Андр., 205).
- АКТУЕЛНИ КВАЛИФИКАТИВ: Замјауках *с анђеоским изразом лица* (Кап., 41). Ту се нагнух преко стола ка Роберту Манџуки, *с изразом крајње конспирације на лицу* (Кап., 101). Врти главом мој отац, *с изразом љутње и презира* (Киш, 41). Наставља да чита *с ироничним осмехом на уснама* (Киш, 41).

Последња два примера илуструју актуелни квалификатив неживог субјекатског референта (неживог ПРАЋЕНОГ). Сврставамо их у ову групу будући да су метафорично употребљени, персонификовани (веш мирује с раскреченим рукавима, лишће пада стрмоглавце):

- АКТУЕЛНИ КВАЛИФИКАТИВ: Следећег јутра није имало шта да се ради са вешом: он је мировао сав закован у лед, *са раскреченим рукавима, крагнама и ногавицама под прозракном површином* (Гриц., 180). Лишће дивљег кестена *пада* стрмоглавце, *с петељком наниже* (Киш, 7).

3.1.2. ПРАЋЕНИ је предмет

Случајеве када је ПРАЋЕНИ предмет делимо у три групе. У првој ћемо размотрити случајеве када је ПРАЋЕНИ предмет, а ПРАТИЛАЦ саставни део праћеног (т. 3.1.2.1). Посебно разматрамо случајеве када је ПРАЋЕНИ кућа/зграда (т. 3.1.2.2), а посебно оне када је ПРАЋЕНИ насељено место или земља/област (т. 3.1.2.3).

3.1.2.1. ПРАЋЕНИ је артефакт или предмет уопште; ПРАТИЛАЦ је саставни део праћеног

ПРАЋЕНИ је предмет као производ људских руку или као предмет уопште, а ПРАТИЛАЦ је саставни део појма означеног управном именицом. Дати део може

бити обавезан, када његово постојање чини одређени предмет оним што јесте – чизма мора имати сару, сито отворе, књига корице. Код неких других предмета било би боље говорити о степену обавезности или обавезност везати за прототип – тако прототипичан шешир има обод, прототипичне наочаре оквир. Мање типични представници датих предметних категорија могу се јавити и без тих делова. Примере ћемо представити у две групе – у првој ће бити они са израженијим степеном обавезности, у другој они с мање израженим.

АТРИБУТ:

- Ноге су кратке и танке, у *ниским чизмама са посувраћеним сарама* (Андр., 106). Провирио је убуђали папир, нешто као *велика књига са иструлелим корицама* (Гриц., 105). Издавање угља решетаног *на ситу са отворима од 35 мм* (Гриц., 190). *Кишобран тамно зелен, огроман ... са дебелом мотком и пребијеном куком* (Сек., 37).
- Отац скиде *свој шешир с тврдим ободом* (Киш, 43). Реко сам му да ... мој отац ... носи *црни шешир са тврдим ободом, наочари са гвозденим оквиром и штап са шиљком* (Киш, 85). Вади из ... кутије *наочаре са лименим оквиром* (Андр., 217). Продавали [су] ... *овалне упијаче са куглицом као дршком*³⁴⁴ (Гриц., 37). Ишао је тамо ... *неки камион са врло јаким фаровима* (Гриц., 254).

Неки се предмети обавезно јављају с неким деловима, а разликују се према броју тих делова – тај је број онда у функцији обавезне одредбе:

- Чим зајесени, облачи *вунене рукавице с једним прстом* (Сек., 37). Онда се дешавале ствари које је госпа Нола још теже разумевала него ... *виљушке са четири или са три зуба* (Сек., 82). Уз пут смо ... тражили *детелину са четири листа* (Кап., 62). У околини Бара, момак убере сребрном паром *детелину са четири листа* (Требјеш., 8).

У следећу групу сврстали смо примере у којима ПРАТИЛАЦ означава такав део који није неопходан да би предмет био то што јесте. ПРАТИЛАЦ одређује тип предмета означеног ПРАЋЕНИМ. Тако се помоћу конструкције *с(а) + И* ниво

³⁴⁴ Дати пример могао је да гласи *упијаче са дршком у облику куглице*.

категоризације појма означеног управном именицом спушта за један ниво. Синтагме које посматрамо у неким случајевима се користе као сложен назив типа предмета (*ципеле с платформом/потпетицама, лампа с абажуром*) или просто као описни назив (*кошуља са два реда шлингераја*).

- АТРИБУТ: Сваки сто има *лампу са абажуром* (Кап., 10). Једне године пронађосмо *напуштен брод са кабином* (Кап., 13). *Сребрне и златне ципеле са платформом* (Пол.). Око врата му ... вунени шалић ... на ногама, лети, *женске напуче с потпетицама* (Сек., 74). Реко сам му да ... мој отац ... носи ... *штан са шиљком* (Киш, 85). Гувернанта ју је носила високо на рукама ... као да је приказивала овај драгуљчић у *белој хаљиници са карнерима* (Гриц., 156). Мараја [Кери] је ... носила ... *црну хаљину са деколтеом* (Блиц онлајн, 9. 2. 2014). Она види себе одједаред у *плавој хаљини са чипкама* (Сек., 91). Још два три дана, па ћемо скинути *ову кошуљу са два реда шлингераја* (Сек., 88). Нацртао госпа Нолину десну руку која је ... изгледала ... смешна у рукаву *од ноћне кошуље са два реда веза* (Сек., 85). Окачим на своју црну цемперишку *неку звезду са два мача* (Кап., 32). Па зар *Карађорђеву звезду с мачевима* на ланац? (Кап., 33). Све до пре вратоломног салта мортале у финоћу носио [је] *дугачке гаће са учкуром* (Кап., 70).

Блиска овој групи је следећа: и у овој групи примера ПРАТИЛАЦ указује на посебан тип предмета, с тим што се уз именицу у инструменталу јавља и одредба. Ту одредбу не сматрамо обавезном, на пример: обућа може и не мора имати потпетицу – већ само њено присуство указује на тип обуће (в. у претходној групи пример *женске напуче с потпетицама*); када се та потпетица одреди по величини, то је само додатна, а не обавезна одредба. Према синтагми *столица са равним наслоном* јавља се *столица с наслоном*, као тип столице.

- АТРИБУТ: Миш који је јурио кроз собу тркнуо је *кроз њену ципелу са малом штиклем* (Гриц., 126). *Ноге су кратке и танке, у ... плитким ципелама са великом, позлаћеном копчом* (Андр., 106). ... када седне на неку блесаву *лажну алдајч столицу са равним наслоном* (Кап., 69). Умро онај њен фини бели носић за који је вечито био запет *црн вео са вишњикастим ситним*

бобицама (Сек., 129). Неко му је поклонио и *неку ћурдију са олињалом лисичином око врата*, коју је носио са много достојанства (Андр., 150). Дефосе је ... пешачио у својим високим чизмама и *смеђој кабаници са оковратником од видриног крзна* (Андр., 249). Павле носи у руци *кожну торбу са много одељака* (Сек., 231). *Ципеле са уметцима од плавог сомота* (Сек., 229). Напукло огледало и стари умиваоник ... излизан тепих и *кревет са жутиим месинганим куглама!* (Кап., 82). Његов млађани син, регент ... понекад би се провозао кроз град у *издуженом аутомобилу са крушколиком сиреном ван каросерије* (Гриц., 7). Пијаниста Владимир Софроницки ... давао [је] солистички концерт свирајући у *вуненим рукавицама са исеченим врховима прстију* (Гриц., 183). *Погребна кола са коњском запрегом*³⁴⁵ однела су из њихове куће мртву маму (Гриц., 118).

У следећу групу сврстали смо случајеве у којима су ПРАЋЕНИМ и ПРАТИОЦЕМ означена два предмета која се јављају заједно, чинећи неку функционалну целину – овде се схема ДЕО–ЦЕЛИНА преклапа са схемом ВЕЗЕ:³⁴⁶

- АТРИБУТ И АПОЗИТИВ: Још мало, па ћемо ... купити дукате и затворити их у ... *сомоцку* [!] *кутију с кључем* (Сек., 150).³⁴⁷ *Дугуљаст суд са решетком*, за кување рибе (Сек., 230). Види јесу ли *котарице са заклопцем* код куће (Сек., 92). Поред зимских капута ... *бочица са цуцлом*... (Кап., 29). Седела [је] у *фотељи са белом навлаком која се често мењала* (Андр., 105). Снабдео се ... *краватом са прибадачом* (Гриц., 21). Запазивши ... на пучини *некакву бродицу са црвеним стегом*, журно су истакли свој (Гриц., 21). Мишићави младићи ... повадили су кочеве ... оборили ружичасти

³⁴⁵ Наведени пример сврставамо у ову групу јер *кола са запрегом* посматрамо као тип кола. Коњска запрега није део у истом смислу као штикла на ципели, али јесте разликовни моменат за типове кола. Уједно, овај пример може послужити као спојна карика према следећој групи, у којој се јавља преклапање са схемом ВЕЗЕ.

³⁴⁶ Штолц *et al.* примећују да у примеру *That was a red Range Rover with a Reykjavik number plate* регистарске таблице припадају колима за која су прикачене, али да нису саставни део кола. "In a way, the license plate is an additional extra" (2006: 335). И Љ. Шарић примећује да се однос СПАЈАЊА не може лако разграничити од односа ДЕО–ЦЕЛИНА (2008: 46).

³⁴⁷ Неки примери из ове групе могли би се сврстати у групу у којој се инструменталном одредбом одређује тип предмета – *кутија с кључем* може указивати и на предмет одређеног типа (на кутију коју је могуће закључати, при чему фокус није на самом кључу, већ више на брави), али и на заједницу два посебна предмета.

шатор и *горди јарбол са заставом* (Киш, 38). Када би нам *те перине*, тада још нове и *с навлакама од батиста*, подавијала под леђа... (Киш, 102).

Примећујемо да се у овој групи примера као доминантна јавља атрибутска функција инструменталне одредбе. Нашли смо свега неколико примера апозитивне употребе (заједно с последњим примером из претходне групе):

- АПОЗИТИВ: На средини је био стилизован столац, пред њим *права правцата преслица, са напучицом, са точком* (Гриц., 105). Била је то *сингер машина, с ножном педалом* (Киш, 14). *Наш историјски кофер*, сад већ огуљен и *с копчама које сваки час попуштају са зарђалим праском* (Киш, 96). Чудиле се какве то могу бити *кућне ципеле од златне коже, у шиљак, и са великим петама* (Сек., 229).

У наведеној групи конструкцијом *с(а) + И* у прва три примера означени су обавезни (или бар чести) делови појма означеног управном именицом. Такве делове има више смисла накнадно поменути, издвојити него делове који нису обавезни и који су, самим тим, мање очекивани. Иако апозитивна функција ни у таквим случајевима није искључена (као у последњем примеру), она је, изгледа, мање уобичајена.

3.1.2.2. ПРАЋЕНИ је кућа/зграда; ПРАТИЛАЦ је део / инхерентна појава

Примере у којима је управном именицом означена кућа/зграда (ова подтачка) или појам из групе насељено место (сл. подтачка) издвојили смо у посебну групу због њихове сложености и другачије природе у односу на предмете свакодневне употребе и предмете уопште. Када ПРАЋЕНИ означава зграду/кућу, односно неки њен део – просторију, ПРАТИЛАЦ означава или неку целину у оквиру зграде/куће (нпр. стан, подрум, лифт; прва група примера) или неки саставни део (зид, таваницу, прозоре, врата; друга група). Може означавати и неку инхерентну особину (*супермаркет са огромним волуменом*; последњи пример):

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- Као да су ту, у Србији ... у зградама **са много српских станова**, блескали парчићи ... разбијеног огледала (Гриц., 47). Добили [су] **кућу са много малих станова за издавање** (Сек., 185). Само да знаш какву они **кућу** тамо имају **са великим подрумом** (Гриц., 142). У мургавој згради с краја **деветнаестог века, са гвозденим лифтом** ... обитавао је агилни ... стари Рус (Гриц., 83).
- Ево шта му пева харфа на уво ... да ће напустити **уцерицу са набијеном земљом уместо пода** (Киш, 120). То је била **онижа просторија, са шест прозора већ описаног типа, ... , са таваницом дуж које су се протезале греде изједене црвоточином** (Гриц., 98). Зидови ове феудалне утврде били су толико дебели, да се имао утисак да кроз њих пролазе **ходници са знатно тањим зидовима** (Гриц., 64). Живео [је] заједно с нама у **шпајзу без прозора, са нефарбаним дашчаним вратима** (Гриц., 36). Пред зачуђеним погледом расветлила се **одаја са једним мутним прозором** (Гриц., 105). Окруживао ме је **неки грандиозни амфитеатар, са поднебесним рубовима и руинама** (Гриц., 109).
- **Супермаркету са огромним волуменом и великом паркинг површином** дато је ... средишње место (НИН, 35).

Уз обавезне делове (таваница, зидови, врата) јављају се обавезне одредбе различитог типа. Иако су у питању делови, наша грађа показује да се ређе обележавају генитивом него конструкцијом *c(a) + И*. У нашој грађи нашао се само један пример који потврђује употребу назива дела просторије у квалитативном генитиву: По неколико пута у дану дође у **онај приземни сумрачни Диван, дебелих зидова и ретких малих прозора** (Андр., 118). **Диван дебелих зидова** за наше језичко осећање је прихватљива синтагма, али не и **Диван ... ретких малих прозора** (чак нам се чини да у Андрићевом примеру прихватљивост прве синтагме утиче на релативну прихватљивост друге). Једино се зид као део структуре просторије/зграде, бар према нашој грађи и језичком осећању, може изразити квалитативним генитивом. Разлог вероватно лежи у томе што се квалитетом зида може квалификовати читава просторија (што јесте типично за квалитативни

генитив), док квалитет мањих делова (врата, прозора) не може да послужи за такву квалификацију.³⁴⁸

Уз то, иако су стан, подрум, лифт делови зграде, однос се не може изразити квалитативним генитивом – није могуће рећи **зграда лепих станова*, **кућа великог подрума*, нити **зграда гвозденог лифта*. Разлог за то могла би бити чињеница да су у питању делови сложенијег типа, који као такви нису видљиви споља; као што смо поменули, квалитативни генитив је категорија којом се означава инхерентни део, најчешће такав да је његова појава, односно постојање очигледна (тако можемо рећи за некога да је *лепих очију* или *велике памети*, али не и **болесне јетре*).³⁴⁹

Следећа група примера разликује се од претходне због другачије тачке гледишта – куће се посматрају споља, па се и описују према деловима који су видљиви споља, за разлику од прве групе.

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- Ишло се ... покрај *приземљуша са стрмим крововима*, као натученим до преко очију (Гриц., 96). Гледао је у низини под собом *куће са црним крововима и модрим димом* (Андр., 56). У разговорима још [сам] пригунђавала да ми се не допадају *оне камене куће са излизаним басамацима* (Гриц., 9). Пред њима се указаше дуги и високи зидови и бело здање конака, *складна велика зграда са редом стаклених прозора* (Андр., 28). У том шору и кућу купио. *Обичну паланачку кућу на углу, са три прозора и дућаном на фронт, и са два прозора у сокачету* (Сек., 16).³⁵⁰
- ПРЕДИКАТИВ: *Кућице* су биле већином типично поморавске, бело окречене, *са прозорима малог обима* (Гриц., 122).

³⁴⁸ У Корпусу смо пронашли два примера која потврђују да се и таваница може употребити за квалификацију просторије (Све је у *тој соби високе таванице* било испуњено миром (Б. Ћосић, Кор. 2013); ... кад је ступила у *ту ... велику собу високе таванице* (Р. Кузмановић, Кор. 2013)).

³⁴⁹ Изгледа да то не важи за хрватски језик, бар судећи по неколицини примера са *Google-a*: Како *особама болесне јетре* није препоручљиво јести... (<http://www.glas-slavonije.hr/240998/16/Anemiju-lijeci-kad-je-susena>); Неки лијечници вјерују да је једнако учинковито ... иако би је *особе болесне јетре* или *високог холестерола* требале примјењивати само... (<http://abeceda-zdravlja.com/psorijaza-ljuskavica>).

³⁵⁰ Однос између ПРАЂЕНОГ и ПРАТИОЦА у овим примерима близак је односу НОШЕЊА – прозори су *на* кући, као и кров и спољне степенице. На чињеницу да се прозори могу посматрати као део грађевине, али и као делови њених бочних површина, када је тај однос близак односу НОШЕЊА, указује Љ. Шарић (2008: 46).

Кућа се може јавити као ПРАЋЕНИ уз појмове *двориште/башта* као ПРАТИОЦЕ. Однос између датих појмова је другачији, двориште и башта не чине део куће у истом смислу као саставни делови. Међутим, чињеница да се уз кућу или око ње налази двориште/башта, чинећи са њом целину, дозвољава да се и они посматрају као део. Кућа заправо може бити садржана у дворишту/башти (као ограђеном простору), али је фокус, када се дати однос изрази инструменталом, на просторној вези, близини између куће и дворишта – дакле, између ПРАЋЕНОГ и ПРАТИОЦА постоји у овом случају и однос ВЕЗЕ:

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- Створили су себи *кућицу с баштом и воћњаком* (Гриц., 50). Док смо живели у *старом стану са двориштем...* (Гриц., 151). *Обичну паланачку кућу на углу, са ... баштицом позади* (Сек., 16). *Супермаркету са огромним волуменом и великом паркинг површином* дато је ... средишње место (НИН, 35).

3.1.2.3. ПРАЋЕНИ је насељено место или земља/област

У примерима ове подтачке ПРАТИЛАЦ може да означава инхерентне делове (*села ... са растуреним кућицама*) или инхерентне особине (*језерске површи ... са висином од 100 до 500 метара*).

Примере делимо у две групе. У првој се ПРАТИЛАЦ односи на обавезне делове ПРАЋЕНОГ или на његову инхерентну особину, због чега је неопходна одредба.

- АТРИБУТ: Динарско становништво живи поглавито у *селима разбијеног типа са растуреним кућама* (Цвиј., 19). Ово се нарочито може посматрати код динарског становништва, које је са површи од 1000 или 1500 м висине сишло и населило се *по равницама и језерским површима Шумадије са висином од 100 до 500 метара* (Цвиј., 4).

Насељена места, у овим примерима означена ПРАЋЕНИМ, концептуализују се као целине, а њихови делови означени су ПРАТИОЦЕМ. Исти однос може се

изразити и квалитативним генитивом – То је *земља бескрајних пространстава, љубичастих планина, бујних речица* (Гриц., 72).³⁵¹

У следећој групи примера ПРАТИЛАЦ се односи на такве делове који нису обавезни – на пример, сваки град има улице, али не обавезно и булеваре, ашчине, џамије, који се могу јавити као типични за поједина места (отуда и необавезност одредбе):

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- *Мој лепо град са многобројним ашчинецама, њевабинецама, прчваринецама* (Гриц., 6). Тамо негде остао им је *Санкт-Петербург са булеварима и царским обалама Неве оденутим у гранит* (Гриц., 6). Потом смо обилазиле *старински градић, са лавиринтима улица, мостова, са средишњим тргом* (Гриц., 108). Била је то одиста *некаква јужна земља, са каменим оградама, голубаринецама и џамијама, са засвођеним мостићима изнад прозрених полуречица полупотока* (Гриц., 22). Уто престадоше куће а поче *чаршија са ниским дућанима* (Андр., 28). *Околне врете са својим осулинама и снежинецама* ишчезле су у слепој бури (Гриц., 111). На народно осећање и на народну машту утичу *високе и простране планине, са дубодолинама и вододеринама* (Цвиј., 19).

3.2. Однос САДРЖАВАЊА

У нашој грађи нашли су се примери у којима се однос између ПРАЋЕНОГ И ПРАТИОЦА прецизније може описати као однос САДРЖАВАЊА.³⁵²

³⁵¹ Насељена места могу бити концептуализована и као САДРЖАТЕЉИ (дводимензионални или тродимензионални), а СО могу бити зграде, улице, речне обале, људи – све оно што је у вези са С. С може бити и део насељеног места, улица, нпр., а СО – зграде. Однос између тродимензионалног или дводимензионалног садржатеља са оним што је у њему садржано близак је односу између целине и њених делова – зграде, улице, тргови и сл., осим што су садржани у неком граду као садржатељу, уједно и сачињавају тај град, представљају његове делове. Д. Кликовац истиче да насељена места представљају такав тип садржатеља који је дефинисан оним што се налази у његовим оквирима – деловима типа градских области, као и појмовима везаним за град – зградама, људима и сл. (²2006: 96), као што показују и наши примери.

³⁵² На исти однос у примеру *She put her sore finger into the glass with cold water* указују Шголц *et al.* (2006: 335).

Примере овог типа представићемо према типу садржатеља (сви су примери потврда атрибутске функције конструкције $c(a) + И$).

3.2.1. ПРАЋЕНИ је просторија/зграда; ПРАТИЛАЦ је оно што се налази у праћеном

Најпре ћемо прегледати примере у којима су ПРАЋЕНИ појмови зграде и просторије – они се могу довести у везу с предметима који се у њима налазе, који су смештени у њима, и на тај начин описати. У неким случајевима појам ПРАТИЛАЦ заправо указује на тип ПРАЋЕНОГ (*радња с вином, дућан са лекаријама*) или на његову величину (*сала са 200 места*). Када то није случај, помињање ПРАТИОЦА једноставно служи за опис ПРАЋЕНОГ (*продавница са свим и свачим у излогу*). Будући да разни предмети не морају имати унапред утврђено место (као што га имају делови, типа прозора и врата), у овом случају често се јављају и месне одредбе (*у неку продавницу са свим и свачим у излогу*).

ПРАЋЕНИ се јавља најчешће у функцији атрибута или апозитива.

- АТРИБУТ И АПОЗИТИВ: До госпа Нолине удадбе, два дућана беху свега *једна велика радња с вином* (Сек., 66). Цео Травник и сва околна села знали су за Морду и његов *дућан са лекаријама* (Андр., 215). У Ода театру ... у Приштини, у препуној сали са *200 места* ... два дана је ... играна представа *Изопачени* (НИН, 48).³⁵³ Нас две смо биле ушле у неку *продавницу са свим и свачим у излогу* (Гриц., 108). То је била *онижа просторија ... са описаним лонцима* (Гриц., 98). Ана Марија је показала Дефосеу свој Musikzimmer[,] *једну малу, светлу просторију са врло мало намештаја, са неколико силуета по зидовима и великом позлаћеном харфом на средини собе* (Андр., 242). *Сва ова соба, ... , са абажуром од воштане и исто тако оранжасте хартије, са завесама које су затамњивале покућство*, имала је у себи нешто што није личило на

³⁵³ Атрибут у овом примеру могао би се изразити и конструкцијом коју чине предлог *од* и партитивна синтагма – *сала од двеста места* не звучи необично. У Корпусу налазимо пример: Београду треба *концертна сала од око хиљаду места* за оваква гостовања (Пол., 14. 12. 2009). Други наведени примери не могу се, међутим, изразити на тај начин. Разлог видимо у томе што се сала преко броја места одређује и по величини – на тај начин стиче се приближна представа о простору који заузима дати број места (у питању је метонимија).

амбијенте у нашим овдашњим крајевима (Гриц., 166). Капљу етиде, продиру *из дечје собе са спуштеним завесама* (Киш, 100).

- ПРЕДИКАТИВ: Лађа је била теретна, *тек са некаквим дашчаним лежајима уз мало сена, у мрачном и смрадном потпалуљбу* (Гриц., 17).

Индикативно је то да се у функцији ПРАЋЕНОГ у наведеним примерима не јавља човек, без обзира на то што је човек често СО у С посматраног типа – разлог лежи у привремености и променљивости човекове смештености у некој просторији, због чега се просторија не може квалификовати на тај начин.

Следи неколико примера у којима се као ПРАЋЕНИ јављају *шатор, кавез и чеца*, а као појмови пратиоци – оно што се у њима налази, у овом случају жива бића (будући да се животиње чувају у кавезу (шатору) како не би побегле, њихова смештеност је трајнија). Уз то, у нашој грађи нашао се и пример у ком су у функцији праћеног „човеколики“ појмови (свеци, мртваци):

- *Застаје ... тамо где је био шатор с мајмунима* (Киш, 40). Носили [су] *кавезе с канаринцима* (Гриц., 172). С Главачића ено клеца, / и с точкова пламен баца, / *божја чеца са три свеца / и тисућу три мртваца* (Теш., 47).

3.2.2. ПРАЋЕНИ је тродимензионални С типа посуде; ПРАТИЛАЦ је СО

У нашим примерима као ПРАЋЕНИ јављају се посуде типа: *буре, чутура, боца, тегла, чаша, лончић, чинија* и др.³⁵⁴ У нашим примерима као ПРАТИЛАЦ чешће се јавља материја, и то течна материја (или предмети који пливају у течности – *пијавице, акрети, кисели купус, траве*). ПРАЋЕНИ као С служи за чување и преношење СО.

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- Је ли, Тодоре, да ти нећеш да у твојој кући повоздан грме *бурад с пићем*, и купе се пијандуре? (Сек., 66). Јашући су улазили у кафану, котрљали по сокацима *бурад са вином* (Гриц., 26). ... јер је грешком упао у *буре с*

³⁵⁴ Прототипичан С за материју јесте, како на то указује Д. Кликовац, округла посуда средње величине, којом се може лако руковати, са отвором на горњој страни (²2006: 75).

младим вином (Кап., 22). *Чутура са шљивовицом или вином* иде од једнога другог (Цвиј., 34). О Каленића пијаци да и не говоримо, и о *бурету са киселим купусом у подруму* (Кап., 88). Сунце црта на *љубичастим боцама с колоњском водом* звезде од злата (Киш, 8). Њој одмах испадне *тегла са слатким* на под (Рај., 25). У једном излогу – *тегла са живим пијавицама* (Гриц., 122). У прозору *велики суд са пијавицама у бистрој води*, и други, мањи, *са акрепима у зејтину* (Андр., 218). Грчевитим покретима је одбијао *чашу са шербетом* (Андр., 202). Класом се свинула / *над чинију с ракијом* (Теш., 62). Фра Лука је пристављао на својој мангали *лончић са травама* (Андр., 227) (метонимија – ТРАВА ЗА ВОДУ СА ТРАВАМА). На њој [мангали] увек ври *лончић са травама* (Андр., 219) (у овом примеру јављају се две метонимије – ЛОНЧИЋ ЗА ВОДУ КОЈА ВРИ И ТРАВЕ ЗА ВОДУ С ТРАВАМА).

СО као ПРАТИЛАЦ може бити и непрототипична материја (коју Д. Кликовац описује као материју која се може сипати, али не и тећи; *ibid.*, 43), нпр. *жито*, *угљен*, *сочиво*, *брашно* и др., или предмети који се на гомили могу концептуализовати као материја (*бадеми*, *јаја*, *шишарке*, *паре*, *лего коцкице* и сл.):

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- Свекрва, која уводи младу у нов породични култ, даје јој *сито са житом* (Требјеш., 17). *Пред чинију с угљеном* чучне баба глувара (Теш., 55). Требало га је тражити испод пепељаре или *тањурића с бадемира* (Кап., 92). Један мали је скочио у *врећу са сочивом* пред бакалницом (Сек., 114). Прашина им је била толико изменила боју да су личиле ... на два миша која су изашла *из џака са брашном* (Киш, 84). *Цак са шишаркама* теглили смо наизменце (Киш, 87). Хвата се за место где му је *пртена кеса с парам* (Андр., 218). Онда је заиста пронашла *једну пластичну кесу са лево коцкицама свих величина и облика* (Рај., 50). Заједно с кочијашем скида госпа Нола *котарице с јајима, зелени, живином, ракијом, брашном, сељачким пешикима и ћебићима* (Сек., 38).

ПРАЋЕНИ је кутија или сандук, а појмови ПРАТИОЦИ предмети. Неки од ПРАЋЕНИХ из примера који следе могу се посматрати и као материја и као предмети, нпр. *новци*, *прашкови*, *спрема*.

АТРИБУТ:

- Његова породица 1988. године Историјском архиву предала је *кутију са фотографијама и дневником који је др Маћашовски водио* (Пол., 35974/20). *Кутуја са писмима која је добила...* (Рај., 27). Није спавао, пред њим *кутија с прашковима* (Сек., 236). Рекла бих ти нешто о *чекмеџету с новцима* (Сек., 146). У Херцеговини мајка у *сандук са девојачком спремом своје кћери* стави шипак (Требјеш., 24). „Не ваља се“ да *сандук с младиним даровима* буде затворен за време венчања (Требјеш., 15).

ПРАЋЕНИ може бити *књига/свеска/писмо*; ПРАТИЛАЦ је неки предмет, слика, текст или садржај изнесен датим текстом.³⁵⁵

АТРИБУТ:

- И још сам осећала као да сам изгубила *албум са својим најдражим фотографијама са мале матуре!* (Кап., 55). Сагоревају *моји албуми са сликама* (Гриц., 176). Од свезака сам понео само две, *оне са својим школским саставима* (Киш, 97). Леже по земљи ... истргнуте *странице из ђачких свезака с цртежима* (Киш, 39). Живи у чаробном свету који се сакрива међу корицама различитих модних журнала или *неког сличног поучног итвива са сликама* (Кап., 34). Више сам сазнала о њој у даљим годинама, када сам у рукама држала *свеску са њеним успоменама* (Гриц., 101). Сад су почела долазити *писма са рђавим вестима* (Сек., 53). По повратку у Београд нацртала [сам] нешто као *стрип са одсецима ове маршруте* (Гриц., 116).

ПРАЋЕНИ су појмови типа *леја, улица, свећњак*, а ПРАТИОЦИ су предмети који су у њима непотпуно садржани. (Поменућемо случај непотпуног садржавања у ком се само један део СО, обично мањи и мање важан, налази у С, нпр. *олеандар у големом дрвеном сандуку*; када је очуван функционални аспект садржавања, СО

³⁵⁵ Д. Кликовац објашњава мотивацију за посматрање књиге као С: „Pošto korice imaju perceptivnu sličnost sa poklopcem prototipičnog S tipa kutije, a njima se na sličan način i rukuje, SO je sve ono što se vidi kad se knjiga 'otvori', a ne vidi kad se ona 'zatvori'. To može biti neki predmet umetnut između stranica, ali u tipičnom slučaju je tekst ili slika i, metonimijski u odnosu na tekst, njime iznesene ideje i stav pisca, jezik na kojem je on napisan“ (2006: 54). Писмо се може уклопити у затворене С због коверта у ком се налази.

може се преносити у С, односно неће из њега испасти; Кликовац ²2006: 49; Херсковиц 1986: 77.)

АТРИБУТ:

- Сокаци, гатови, *леје са јарким цвећем* ... све је било шиљато, закренуто, заучасто (Гриц., 96). Видите, онде где је *она леја с луком*... (Киш, 14). Соба мог детињства претворила се у *леју с луком* (Киш, 14). Шта кажете, нема овде нигде *улице с дрворедом кестенова*? (Киш, 11). Бар бисте могли знати да ли има ту негде *нека улица с дрворедом дивљих кестенова*? (Киш, 11). *Тај свећњак с једном једином упаљеном свећом* беше ту (Киш, 88).

3.2.3. ПРАЋЕНИ је дводимензионални С; ПРАТИЛАЦ је СО

ПРАЋЕНИ је дводимензионални садржатељ – ограђени простор. У примерима који следе управна именица је *двориште/башта*, а конструкцијом *с(а)* + И означено је оно што се у дворишту налази:

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- У дворишту су се са мном забављали газда и газдарица који су становали у предњој, бољој зградици а у *истом дворишном правоугаонику са једним буретом и два дрвета* (Гриц., 41). Млад пар ... јагми да откупи *малу њивицу са десет гранатих ораха на међи, и са ђермом* (Сек., 104). Добро, казао је деда Гаврило и одселио се у *тамо неко двориште са заједничком чесмом у средини* (Кап., 33). Тек иза њега је долазила *права, непокривена авлија, са бунаром и травом и цвећем по крајевима* (Андр., 30).

На крају се срећемо са усамљеним, помало парадоксалним случајем – ограничен дводимензионални простор одређује се као бескрајни круг, а СО је звезда:

- *Бескрајни плави круг са звездом* очито није што и звездани небески свод (Петк., 104).

3.3. Однос ВЕЗЕ

У ову групу издвојили смо примере у којима између ПРАЋЕНОГ и ПРАТИОЦА постоји однос ВЕЗЕ. Разликујемо неколико случајева овог односа. У т. 3.3.1 разматрамо случајеве у којима је ПРАЋЕНИ човек, а ПРАТИЛАЦ предмет (најчешће одећа) који носи на себи. У т. 3.3.2 ПРАЋЕНИ је земља или насељено место, а ПРАТИЛАЦ појам који је с праћеним у логичкој вези. У т. 3.3.3. посматрамо случајеве у којима између ПРАЋЕНОГ и ПРАТИОЦА постоји просторна веза. У т. 3.3.4 посматрамо однос који Штолц *et al.* издвајају као однос КОМБИНОВАЊА, а који ми сматрамо подврстом односа ВЕЗЕ.

3.3.1. ПРАЋЕНИ је човек, ПРАТИЛАЦ је неки предмет који ПРАЋЕНИ носи на себи (као одећу) или има уз себе (у руци или закачен за неки део тела)

ПРАЋЕНИ је човек,³⁵⁶ ПРАТИЛАЦ је неки предмет који ПРАЋЕНИ носи на себи (као одећу) или има уз себе (у руци или закачен за неки део тела) док изводи неку радњу или се креће. ПРАТИЛАЦ може постати толико уобичајен за ПРАЋЕНОГ да се може сматрати његовом сталном особином.

Поменули смо да поткатегорију псеудосоцијатива којом се означава предмет који лице има уз себе у тренутку вршења означене радње М. Ивић сматра спојном кариком између социјативне и псеудосоцијативне категорије (1954: 203). Уз то, ауторка указује на то да ова поткатегорија псеудосоцијатива има функцију сталне одредбе када није везана само за време вршења радње означене предикатом, већ је постала уобичајена, нпр.: *Ено онога с кратким панталонама (ibid., 204).*

Навели смо и то да М. Стевановић предлаже термин СОЦИЈАТИВ ОПРЕМЕ (⁵1991б: 456). Пошто је у питању псеудосоцијатив, могао би се размотрити термин *песудосоцијатив одеће/опреме*.

Рекли смо да И. Антонић овај тип не сврстава у квалитативни инструментал, већ у подтип *инструментала пропратне околности* под називом *инструментал карактеристичне појединости као пропратна околност* (због тога што се јавља у функцији одредбе пропратне околности реченичне предикације)

³⁵⁶ Или предмет направљен у облику човека, *кип* нпр.

(2005: 258). Наша замерка овој класификацији јесте то што се овај тип инструментала не јавља само у функцији актуелног квалификатива већ и као атрибуцка и апозитивна одредба.

Ова ауторка истиче да се поменути тип инструментала јавља као ређа варијанта у односу на примере у којима се у инструменталу налази назив неког дела тела и каже да се овај модел може реализовати „изузетно, у појединим примерима“ (*ibid.*, 260). То се, међутим, не може закључити на основу броја примера којима је дата тврдња у синтакси падежа ове ауторке посведочена. Бројност примера у нашој грађи и њихова уобичајеност у говору, по нашем језичком осећању, указују на то да се не ради о типу који је на било који начин ограничен или маркиран.

Статус одеће и предмета који се третирају слично деловима одеће, појмова који се налазе уз типично људски референт током реализовања ситуације означене глаголом, занимљив је са психолошке тачке гледишта.

Делови одеће понекад се у језику третирају као неотуђиви посесуми. Хајне указује на то да је статус именица из семантичке групе назива одеће у односу на категорију отуђивости променљив (1997б: 18) и условљен прагматиком – уколико је комад одеће на ономе ко га носи, може се третирати као неотуђиви посесум, а ако није, као отуђив. Тако се у немачком, како Хајне наводи, реченица *Поценао сам панталоне* различито формулише у зависности од тога да ли је одевни предмет о коме је реч на вршиоцу радње, да ли га у датом тренутку има на себи (*Ich zerriß mir die Hose*) или не (*Ich zerriß meine Hose*). У првом случају панталоне се понашају као неотуђиви посесум, на шта указује облик датива личне заменице (*ibid.*, 17–18).³⁵⁷

Дакле, у језику постоје танане дистинкције везане за перцепцију близине између учесника у говорној ситуацији и њихових посесума.³⁵⁸ Хајне наводи речи јапанског лингвисте Т. Цуноде (Tsunoda), који примећује: „У одећу спадају одећа

³⁵⁷ Појава илустрована наведеним примерима назива се *дизање посесора* – атрибуцки изражен посесор (*meine Hose*) промовише се у ранг учесника – неправог објекта у дативу (*mir die Hose*) (Хајне 1997б: 17). Матасовић указује на сличне појаве у хрватском језику и наводи занимљив пример. Реченица *Иван је Ани додирнуо капу* употребиће се када је додирнута капа на глави, док ће се реченица *Иван је додирнуо Анину капу* употребити када то није случај (2002: 156).

³⁵⁸ Те би се дистинкције могле везати и за језичку иконичност. Већа близина између посесора и посесума у неким случајевима обележава се енклитиком, која са именицом којом је означен посесор чини изговорну целину.

(у ужем смислу), наочари, кравате, шешири, ципеле, минђуше, све оно што се носи на телу или закачено за њега. Према уобичајеној класификацији, наведени предмети спадају у отуђиву посесију. Ипак, будући да су у физичком (а вероватно и у менталном) смислу веома близу посесору, могу се третирати готово као делови тела, будући да се носе на телу или закачени за њега. Међутим, када се не налазе на нечијем телу, већ се чувају, на пример, у орману, имају другачији статус као посесуми“ (Цунода према Хајне 1997б: 18).

Одећа спада у прототипичне S , како истиче Д. Кликовац. Делови одеће обавијају SO са свих страна или већим делом, штите га од спољашњих утицаја и од погледа (²2006: 65). Међутим, „*нарушена је једна битна импликација прототипичног случаја: не само што SO није преносив у S него важи обрнуто – S менја место у простору кад се покрене SO . То је разлог што се S не може употребити да locira SO , већ само да га идентификује (на питање *Gde je on?* не може се одговорити са *U kaputu*)“ (*ibid.*). Нарушавањем дате импликације може се објаснити и то што се, за разлику од неких других типичних садржатеља, какве су, на пример посуде, назив одеће не може јавити као ПРАЋЕНИ – уобичајено је *буре с вином, соба са много намештаја*, али не и **панталоне с човеком*.*

У облику ППК $c(a) + И$ могу се јавити типични делови одеће, али и такви који спадају у мање типичне (оно што се у модној индустрији назива *додацима*), рукавице, обућа, шешири. Слично одећи третирају се и предмети који се носе закачени за делове тела или за одевне предмете – наочаре, беџеви, као и предмети који се носе у рукама (штап, разни алати) или преко рамена.

Најпре ћемо представити примере из грађе у којима конструкција $c(a) + И$ има функцију атрибута. Примера овог типа има најмање, што је и разумљиво, јер је мање уобичајено човеку приписивати одређени предмет као сталну него као привремену особину. (Занимљиво је и то да међу потврдама атрибутске функције конструкције $c(a) + И$ има више оних са функцијом квалификовања него идентификовања; можда би се само последњи пример могао везати за идентификацију.) Такво приписивање много је обичније у функцији апозитива, када се присуство одређеног предмета наводи као једна у низу особина управног појма, као и актуелног квалификатива, када се везује за одређено време.

За неке предмете је јасно за које се делове тела везују, па се таква информација обично не наводи (помало плеонастично звучи пример *Ратници у оклопима ... са шиљатим постолама на ногама, веселили су се, пили*). Међутим, за неке предмете потребно је пружити и такву информацију како би слика била потпуна: *Ана Сам, увек с машиницом у коси*. Одредбе овог типа подвукли смо у примерима.

- АТРИБУТ: Зашто не бих могла, на пример, да ... причам *о једној девојци с наочарима огромне диоптрије* (Кап., 16). Питате се само где ишчезоше *они револуционари са беџовима* (Кап., 48). Одмах су му изишли пред очи травнички музиканти, три одрпана Циганина, два бубњара и *трећи са зурлом* (Андр., 39).³⁵⁹ Било је међу њима ... и *таквих [људи] са црним шеширом и штапом* (Киш, 85). Видећеш кафану, визави зграде на чијем се pročелу виси *кип сељака са косом у руци* (Гриц., 32). На католичком гробљу ... сахрањен је и *шлајфер с плавим наочарима* (Сек., 34). ... настави човек *са беретком* (Рај., 79).
- АПОЗИТИВ: И *тај старац (са смешним шеширом и дугачком лулом међу зечјим уснама)*, који виси над очевим креветом, и *та стара госпођа отменог држања (с грбавим носем и смешним шиљатим ципелама на копчу)*... (Киш, 19–20).³⁶⁰ Ратници у оклопима, *са шишкама преко чела и са шиљатим постолама на ногама*, веселили су се, пили (Гриц., 164). На надгробним споменицима израђују се колор-фотографије *мајки и супруга, са белим рукавицама, са шеширићима* (Гриц., 85). *Његов млађани син, регент, са цвикерима*, понекад би се провозао кроз град у издуженом аутомобилу (Гриц., 7). Иза савијутка стазе помолила се *фигура гломазног мушкарца у раскопчаној опаклији, са аутоматском пушком забаченом за леђа* (Гриц., 79). Освалд је синоћ био *шпански тореадор, са црвеним чаршавом око кукова* (Гриц., 71). Посматрао је ... *чобанице поред друма, изгубљене међу камењем и трњаком, са преслицом у рукама*, а без

³⁵⁹ Овај пример посебно је занимљив јер је синтагма *са зурлом* заправо употребљена као номинацијска јединица – уместо ње могла је бити употребљена именица *зурлаш*, коју је Андрић можда и свесно избегао (можда јер није превише честа; РСАНУ наводи свега три примера ове именице). Конструкција *с(а) + И* свакако је сликовитија у датом контексту, јер неко ко је зурлаш не мора у сваком тренутку имати инструмент уз себе.

³⁶⁰ Апозитиви су у овом примеру издвојени заградама уместо зарезима.

видљивог стада поред њих (Андр., 83). Јављала се, неминовношћу природних појава, *Ана Марија у црном костиму, са дугачком сукњом амазонског кроја* (Андр., 246). Можда се сећате његовог оца? *Едуард Сам, с наочарима* ... или његове сестре, *Ана Сам, увек с машиницом у коси* (Киш, 14). На зиду ... *лик непознатог витеза у оклопу, са визиром и великом перјаницом на глави* (Андр., 219).

- ПРЕДИКАТИВ: *Жене* су им тада биле све некако друсне, у женским сукњама и мушким јакнама, *са старомодним пунђерцима на потиљку, са грубим ципелама равних пета* (Гриц., 202). Били смо сви у партизанским униформама, *са шајкачама које је красила црвена звезда, са опасачима и упртачима* (Гриц., 209).
- АКТУЕЛНИ КВАЛИФИКАТИВ: Пришуњам јој се, дакле, иза леђа и имам шта да видим – бакута *са дуплим наочарима* чита чланак (Кап., 99). Када се осушим ... поново ћу задобити свој ореол првака у разреду и седећу *с том круном*, мудра држања као сова (Киш, 33). Молила је да буде сахрањена у црнини коју је носила после Тањине смрти, *са бројаницама у руци* (Гриц., 141). Сад је, *са свећом у руци*, помолила главу кроз полуотворена врата (Андр., 130). Видео је како његов отац ... *са штапом у руци, са својим тврдим црним шеширом*, заостаје за колима и како се оцртава на хоризонту (Киш, 50). Жена га затече *с јастуком у наручју* (Киш, 21). Онда нађе дете *с јастуком од баришуна и свиле* како стоји пред сликом своје мајке и проси (Киш, 23). И онда га упитах није ли неки од тих људи које је срео *са црним шеширом и штапом* имао помало чудан ход³⁶¹ (Киш, 86).

Следећа два примера наслањају се на фразеологизме; први случај може се посматрати као варијанта израза *држати (имати) нешто у руци* (са значењем 'располагати чим, поседовати'); други се може тумачити као варијанта израза *имати нешто у џепу*, са истим значењем.³⁶² Конструкција *с(а) + И* у првом примеру, и поред тога што је употребљена у функцији актуелног квалификатива, има значење сталне пре него привремене одредбе:

³⁶¹ У овом примеру одредба би се могла издвојити и зарезима и чини се да би тада било јасније да се односи на објекатски референт.

³⁶² Занимљиво је да израз *имати нешто у џепу* не наводе ни РМС ни ФРХСЈ; у овом другом наводи се само израз *имати (држати) кога, што у џепу*, са значењем 'имати кога у власти, у зависности'.

- АКТУЕЛНИ КВАЛИФИКАТИВ И АПОЗИТИВ: Садашњи образовни систем производи хиљаде младих људи који *са дипломом у руци* завршавају на бироу за запошљавање (НИН, 43). Гранични официр, *са наградом од сто дуката и високим признањем у цепу*, ... , био је у себи жељан свега (Андр., 100).

3.3.2. ПРАЋЕНИ је земља / област / насељено место; ПРАТИЛАЦ је појам који је његов обавезни пратећи елемент

У следећој групи ПРАТИЛАЦ није инхерентни део ПРАЋЕНОГ, али чини његов обавезни пратећи елемент, с њим је у логичкој вези. Тако за свако место/област везујемо одређену климу, становнике и сл. Будући да се њихово присуство подразумева, неопходно их је одредити.

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- Босна, *оскудна земља са тешком климом и злим људима* (Андр., 77). Била је то одиста *некаква јужна земља*, ... , *са женама које су силазиле по воду* (Гриц., 22). Превлађују *мале вароши са неколико хиљада становника* (Цвиј., 18).³⁶³ *Оваква места са тешким положајем и неблагодарном климом* имају редовно... (Андр., 183). Бивше аустроугарске земље у којима живе Јужни Словени по своме су месту *између средње Европе са континенталном климом и грчко-јегејских области са медитеранском климом* (Цвиј., 14). Инсбрук ... *град са много јесени и кише* (Сек., 189).

³⁶³ Овај пример могао би да гласи: ... *мале вароши од неколико хиљада становника*, будући да број становника може да укаже на величину места.

3.3.3. ПРАЋЕНИ је ентитет геометријски концептуализован³⁶⁴ као линија; ПРАТИЛАЦ је нека тачка на тој линији

У следећем примеру трамвају су, као превозном средству које саобраћа одређеном линијом, приписане станице као делови те линије. Приписивање станица као делова, пунктова на тој линији не надовезује се искључиво на трамвај као на превозно средство, већ на с њим метонимијски повезану линију којом саобраћа (ТРАМВАЈ ЗА ТРАМВАЈСКУ ЛИНИЈУ).³⁶⁵ У следећем примеру речи се приписују локве, које се могу тумачити као део речног тока (исто као што су станице делови трамвајске линије). У овом случају однос ВЕЗЕ преклапа се са односом ДЕО–ЦЕЛИНА.

АПОЗИТИВ:

- Дуж ње [главне улице] је лупкао ... *дежмекасти трамвајчић, са станицама готово на сваком ћошку* (Гриц., 6). Испод моста, протицала је *речица, углавном газна, понегде са устајалим локвама* (Гриц., 121).

3.3.4. Однос КОМБИНОВАЊА

Као што смо поменули, инструментал у конструкцијама овог типа И. Антонић сврстава у тип *инструментала саставног дела* којим се именује неки градивни појам (из групе намирница). Тај појам представља градивни елемент појма означеног управном именицом, идентификујући га и одређујући га квалитативно.³⁶⁶

³⁶⁴ Појам геометријске концептуализације преузимамо од А. Херсковиц. Наиме, геометријски односи у неким случајевима нису везани за саме предмете, већ за различите геометријске фигуре (тачке, површине, запремине). Неки геометријски описи подразумевају процес геометријске концептуализације – предмет се у многим случајевима посматра као тачка, линија или површина. Нпр., *То село је на путу за Лондон*, пут се замишља као линија, село као тачка, а тачка и линија замишљају се као спојене (1986: 13).

³⁶⁵ О концептуализацији станице као тачке на путној линији у примеру *The train is at Victoria Station* говори Херсковиц (1986: 51).

³⁶⁶ Ауторка истиче да се у инструменталу овог типа не јавља обавезна одредба, као у њему блиском инструменталу саставног дела којим се означава саставни део или као орган неког бића или као део неког предмета (*очи с црним трепавицама; кутија с дрвеним поклопцем*), али да се инструментал „може интерпретирати као квалитативни детерминатор именице уз коју стоји зато што се њиме именују градивни појмови који се, у ширем културном контексту, сматрају пожељним, а намирницама које су од њих сачињене приписује се висока кулинарска вредност, тако да је обавезни детерминатор заправо прагматички имплициран“ (2005: 258). Ми се, међутим,

Наша грађа показује да су ПРАЋЕНИ и ПРАТИЛАЦ често везани за именице из групе назива за намирнице, али да се могу јавити и појмови који нису из те групе (*сенке за очи са шљокицама, сапун са превеликим количинама соде*). ПРАЋЕНИ може да се односи и на апстрактну смесу (као што показује наш последњи пример).

Употреба предлога *c(a)* сугерише да је други састојак, онај означен именичком јединицом у инструменталу, додат првом, и то тако да је у количинском смислу доминантан тај први (у чају помешаном с неким састојком – шећером, лимуном, млеком – доминира, наравно, сам чај).³⁶⁷

Примере смо издвојили у четири групе: у првој је представљен однос комбиновања две материје; у другој – материје и предмета; у трећој – предмета и материје; у четвртом примеру у питању је „апстрактна“ смеса.

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- Окупљали су се, *на шољу чаја са шећером и лимуном* ... руски гости (Гриц., 43). Узимајући у обзир ужасан квалитет *сапуна, са превеликим количинама соде*... (Гриц., 180). Код госпође Драгиње се пије *бела кава са шлагом* (Сек., 98).³⁶⁸ *жито са шлагом* (Кап., 30);
- *Сенке за очи са шљокицама* (Пол., 35974/33). Узимајући у обзир ужасан квалитет *сапуна, ... , са парчићима канапа, чак једном и са одреском мишијег репа* према очевој процени (Гриц., 180);
- *Фазан са слатким од рибизла*, јело које Руси једу са задовољством (Гриц., 63). У белом дућану јелку је украсио ђеврецима и *кифлама са чоколадом* (Пол., 35974/34). У самопослузи ... купујем ружицу, *чоколаде са лешиницима* (Кап., 7). Увек би се нашло толико ловијановића за два *сендвича са саламом или нечим сличним* (Кап., 13). Ставили бисмо у

с овим ставом не бисмо сложили, а интерпретација може бити и субјективно условљена – *пита с месом* није свима подједнако привлачна, као ни *чај са шећером*.

³⁶⁷ Разматрајући модификацију социјативних конструкција овог типа прилогом *заједно* (*Увек пије кафу (заједно) с млеком*), Штолц *et al.* примећују да се у примеру са прилогом сугерише да су дате течности сервиране посебно и да се пију из две посуде, што указује на промоцију члана реченице обележеног инструменталом помоћу овог прилога, будући да се посматра одвојено од кафе (2006: 45).

³⁶⁸ Љ. Шарић посматра однос садржавања материје у материји (*мед у млеку, шећер у кафи*) и истиче да ОЛ у прототипичном случају заузима исти простор као и Л и да се не може посматрати као одвојен од њега (док неки мање типични случајеви дозвољавају одређивање позиције ОЛ) (2008: 91). Наша прва два примера илуструју први случај. Трећи пример ближи је другом случају.

торбу *два велика сендвича са саламом и сиром* (Кап., 13). У најбољем случају савиће окуку кроз Скадарлију, мазнути *лепињу са гулашем*, па натраг (Кап., 34); *пита са сиром* (разг.);

- У баба-Жењи је истрајавала *чаробна смеса од два света*, света словенског и света азијатског, *са лаконогим тројкама и дивљим целепима, свиралама и тупанима, са слепцима, ходочасницима, мечкарима, са бајовитим галијама високо извијених кљунова* (Гриц., 44).

3.4. Однос НОШЕЊА

Однос између ПРАЋЕНОГ и ПРАТИОЦА у следећим примерима близак је релацији НОШЕЊА. ПРАЋЕНОМ одговара улога НОСИТЕЉА, а ПРАТИОЦУ – улога НОШЕНОГ ПРЕДМЕТА. Запитали смо се због чега се овај однос може изразити и локативом (*Акропољ на платоу, црква на врху, фотографија на споменику*), али и инструменталом? Мислимо да ову другу варијанту омогућава управо чињеница да између НОСИТЕЉА и НОШЕНОГ ПРЕДМЕТА постоји контакт, веза – ношени објекат належе својом доњом површином на горњу површину НОСИТЕЉА. Дакле, у случају када се такав однос изражава инструменталом, фокус је усмерен на везу, додирну, просторну тачку између два објекта.

Први наш пример илуструје типичног НОСИТЕЉА – раван и издигнут објекат (у овом случају, плато), на који належе ношени објекат. Носитељ не мора бити заравњен у дословном смислу – тако је врх као НОСИТЕЉ у другом примеру издигнут, али не и сасвим заравњен. У трећем примеру реч је о површини која је равна, али не и издигнута³⁶⁹ – гранични прелаз концептуализован је као НОСИТЕЉ³⁷⁰ на ком је смештена царинска служба. Помало парадоксално, граница граничне линије није релевантна и гранични прелаз се концептуализује као отворена површина, као замишљена линија.

³⁶⁹ О мање типичном случају НОСИТЕЉА као површине која није издигнута писала је Д. Кликовац, нпр. *на плочнику/тргу ливади* (2007: 50)

³⁷⁰ *Линијом* је означен 'уски појас земљишта'; в. РСАНУ под *линија*, 1в. Реч је о тзв. идеализованом локализатору (таквим локализаторима Љ. Шарић сматра линије, ивице, стазе) (2008: 47).

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- Камера се усмери на једно старо позориште смештено *испод самог платоа са Акропољем* (Рај., 79). У даљој околини Шкофје Локе постоје врхови, *сваки са својом црквом која се бели над зеленим побрђима* (Гриц., 116). Испред саме *линије прелаза, са њеном милицијском и царинском службом*, налазила се кафана (Гриц., 243).

Као појам ПРАТИЛАЦ може се јавити оно што је на ПРАЋЕНОМ појму насликано или исписано. У нашим примерима ПРАЋЕНИ могу бити следећи појмови: споменик, фотографија, плочице, зидови, разне тканине за израду одеће. Ови се појмови могу концептуализовати и као НОСИТЕЉИ – фотографија је *на* споменику јер је изложена погледима (као и натписи, илустрације, фреске на зидовима, дезени на тканини, амблеми на заставама и сл.).

Однос између ОЛ и Л овог типа Љ. Шарић објашњава на следећи начин: ОЛ може се концептуализовати као да је лоциран на Л и онда када је његов инхерентни део, нпр. *цртеж на зиду* (2008: 20). Ауторка примећује да у том случају ОЛ “must exhibit a special structure in order to be perceivable as a separate object situated on the surface of the LM, especially in cases when the LM in reality is actually not separable from the TR” (*ibid.*). Та структура у нашим примерима везана је за контуре слике, уопште онога што је представљено или исписано.

ПРАТИЛАЦ се као насликан/исписан појам може изразити експлицитно (*са уклесаним еванђеоским изрекама, са њеном фотографијом, са исликаним рунолистима, са сликаријама паткица и рибица*), али и метонимијски, указивањем на сам референт уместо на слику/текст на којој је дати референт представљен (РЕФЕРЕНТ ЗА СЛИКОВНУ ПРЕДСТАВУ) (*фишеклије са металним орлом, шал са штрумфовима, циц са цветићима*).

АТРИБУТ И АПОЗИТИВ:

- Био је подигнут над Тањином хумком *леп бели споменик, са њеном фотографијом и са уклесаном познатом јеванђеоском изреком о томе како...* (Гриц., 138). Многобројни прозорчићи ... били су заклапани дрвеним капцима *са исликаним рунолистима* (Гриц., 96). У купатилу је приметио *керамичке плочице са сликаријама разних шарених паткица и рибица* (Гриц., 155). На Злати је била *црна свилена кошуља са лепо израђеним љиљанима и лептирима* (Гриц., 166). Повадише неке шешире, опасаче и *фишеклије са металним орлом на њима*, а из цакова *црвене барјаке ... са сликом светитеља у средини* (Андр., 193). Онда се открило да је оно тамо била ... *грузијска застава ... црвена али са одговарајућим амблемом* (Гриц., 21). Сад не гледам у *зидове с фрескама* (Гриц., 256). Био је солидно нафатиран *чистом целулозом*³⁷¹ *са потписом гувернера банке* (Кап., 58). Купила сам и *шал са итрумфовима* (РСЈ, 104). Гледао сам како се једна бала *цица с цветићима* упорно мота око ногу и око глава (Киш, 27). Имао је на себи герок и *тамне панталоне са светлим итрафтама* (Киш, 86). Носио је ... *панталоне са светлим итрафтама* (Киш, 86). Згужвао је бесно *хартију са господином Роршахом* [са Роршарховом мрљом] (Кап., 96).³⁷² Излепљене су плакате, на којима су биле представљене *две кутије*, једна „позитивна“, „за свесне“, *друга са обележјима крвавог јатагана, избегеног Драже* (Гриц., 203). Гос-Тоша даде једног дана ударити над улаз своје куће на салашу *таблицу с натписом*: „Мој мир“ (Сек., 57). Скоро сва деца скупљају сличице ... па сам се дала у сакупљање *разгледница и новинских исечака са члановима династије Карађорђевића* (Гриц., 152). Негде сам, господин Јоксима, видео *слику католичког свеца, са блиставим сунцем на грудима* (Сек., 235).

Као ПРАЋЕНИ јавља се и небо, а ПРАТИЛАЦ су облаци (*загонетке од облака*).

Небо се јавља као замишљена површина, односно перципира се као површина:

³⁷¹ Метонимија ЦЕЛУЛОЗА ЗА НОВЧАНИЦУ ИЗРАЂЕНУ ОД ЊЕ.

³⁷² Метонимија – ОСОБА ЗА ИЗУМ.

- И поново *небо*, свуд околo, широко, *са својим загонеткама од облака* (Гриц., 251).

Д. Кликовац описује случајеве садржавања у којима је очуван само перцептивни аспект – такве у којима је СО прекривен садржатељем, па се од њега не види: „SO је prekriven sadržateljem, tako da се od njega не види; он [S] има облик плjosнатог предмета или слоја материје који чврсто, понекад и неодвојиво, прианја уз SO (често из њега израстајући или избијајући), али није његов inherentan део, већ је ту доспео naknadно“ (2006: 67–68). Овом типу садржавања близак је однос *НОШЕЊА* – калдрма и трагови воћа прекривају улицу (у овом другом случају, местимично), башта је под травом, зидови и под купатила прекривени су плочицама.

- АТРИБУТ И АПОЗИТИВ: *Улице са испараном калдрмом* изгледале [су] светле и чисте (Андр., 56). Биће купатило, и *башта са травом која се шиша* (Сек., 228). *Сва ова соба, са својим зеленкастим и златкастим нијансама*, ... , имала је у себи нешто што није личило на амбијенте у нашим овдашњим крајевима (Гриц., 166).³⁷³ Ја утонух право у ... *полураспаковане кофере с налепницама свих светских аеродрома* (Кап., 74). Да га човек случајно погледа са стране, мислио би да иде у *купатило с најлепшим шареним плочицама* (Кап., 49).
- ПРЕДИКАТИВ: Путеви су били суви и тврди, *са траговима згњеченог воћа* (Андр., 56).

Можда би се као близак претходној групи могао посматрати и пример:

- АТРИБУТ: Он је пустио *лонглеј плочу са Баховим фугама* ради интелектуалне атмосфере (Кап., 57).

Ако се Бахове фуге посматрају метонимијски, као трагови урезани у носач звука, овај пример може се прикључити претходној групи.

И следећи примери могу се тумачити на више начина. Бројеви улица, превозних средстава, називи улица и установа исписани су на видљивим местима. У том смислу се возила и установе могу концептуализовати као *НОСИТЕЉИ* својих ознака (*натпис на кафани*). Што се улице тиче, она се може посматрати и као

³⁷³ Овај би се пример могао тумачити на више начина. Ако се нијансе везују за зидове, спада у ову групу.

метонимијски НОСИТЕЉ, а стваран може бити нека зграда која се налази у тој улици (уколико би се назив улице везао само за натпис). Неки од праћених појмова могу се посматрати и као посесори, бар што се назива тиче (може се рећи да кафана или улица *има* одређено име).

- АТРИБУТ: Преселила се онамо, у меблирану собу за издавање код руског старчића, у улици *са високим редним бројем* (Гриц., 83). Линијом број један кретали су се *рићкасто-црвени моторни вагони са бројевима од 51 до 80* (Гриц., 151). Додаћу да су најстарија од свих набављених у Београду уличних возила европског стила, *она са бројевима од 1 и даље* (Гриц., 151). Експресно ће банкротирати, ево, *цела та улица са финим именом римског војсковођа* (Сек., 104). Затим је измислио *једну кафану с најлепшим називом на свету*: зове се једноставно – ? (Кап., 29).

Конструкција $c(a)$ + И у наведеним примерима употребљена је претежно у функцији атрибута.

Примере који илуструју наведене односе представили смо датим редом (ДЕО–ЦЕЛИНА, САДРЖАВАЊЕ, ВЕЗА, НОШЕЊЕ), у складу са бројем примера који указују на дате односе. Од укупно 415 примера са ППК $c(a)$ + И у функцији квалитативне одредбе 230 примера илуструје однос ДЕО–ЦЕЛИНА (55,42%); однос САДРЖАВАЊА јавља се у 75 примера (18,07%); однос ВЕЗЕ у 74 примера (17,83%); однос НОШЕЊА у 36 примера (8,67%).

V. ИМЕНИЧКЕ ЈЕДИНИЦЕ С КВАЛИТАТИВНИМ ЗНАЧЕЊЕМ У ЛОКАТИВУ

Сва квалитативна значења локатива изражавају се именичким јединицама у ППК *у/на* + Л, с тим што је у неким случајевима обавезна употреба одредбе. Означавање месних односа сматра се прототипичним за локатив.³⁷⁴

1. О квалитативном локативу у литератури

Поменули смо у Уводу (т. I.2.4) да се Т. Батистић у монографији посвећеној локативу не бави посебно категоријом квалитативности, као и то да локативом особине сматра локатив уз копулу који се може заменити придевом или трпним придевом (1972: 48, 50–51).

Стевановић се не бави посебно квалитативним значењем локатива, односно ППК са тим падежом. Он указује на употребу ППК *на* + Л и *у* + Л у функцији атрибута, апозитива и предикатива, сврставајући тако, по датом функционалном критеријуму, у једну групу семантички разнородну скупину примера.

Тако се, као потврда за ППК *на* + Л, наводе примери употребе ове конструкције у функцији прилошког предикатива (*Последњи становници грађевина били су на прелазу; Села и вртови [су] на присоју*), падежног атрибута с прилошким значењем (*баба на колицама [sic!], врата на соби, мој шешир на коси*),³⁷⁵ семантичког језгра декомпонованог предиката (*Срби су били на опрезу...*), као и у изразима (*Стјепан је био на доброј нози; Чуо сам да је стари на самрти; Није он био узалуд на гласу*) (1991б: 494–495).

ППК *у* + Л потврђена је код Стевановића у функцији актуелног квалификатива (у терминологији овог аутора *атрибутско-прилошка одредба*) (*Искочи један млад човек у белим рукавицама*), апозитива (*Драгишићка, сва у плачу, ухвати такође напјев*), семантичког језгра декомпонованог предиката (*Он*

³⁷⁴ „У нашој лингвистичкој науци локатив се приказује као предлошко-падежна категорија која у првом реду означава тјесне односе“ (Батистић 1972: 15); „Локатив је, како и његов назив сам каже, падеж места“ (Стевановић 1991б: 488). Пипер и Клајн као основну семантичку вредност локатива издвајају смештеност нечега „у простору, у времену, у одређеној ситуацији“ (2014: 356).

³⁷⁵ Неке примере наводимо скраћене, ради уштеде простора.

је био у свађи с оцем), падежног атрибута с прилошким значењем (*Гледаше на једно место у тамници*), падежног атрибута с придевским значењем (... као роман у наставцима, ... дјевојка већ у годинама, ... куће у пламену) и др. (*ibid.*, 500–501).

Љ. Поповић квалитативно значење локатива везује за ППК у + Л, истичући да се њом може означити „више типова карактеристика (права особина, карактеристично стање и др.): човек у пуној снази, човек у годинама; роман у наставцима; младић у карираној кошуљи, жена у црној сукњи; човек у лошем расположењу; човек у тешком положају“ (¹⁴2012: 291). Наведени примери илуструју, осим значења особине и стања, и значење положаја (претпостављамо да примере *човек у пуној снази*, *човек у годинама* аутор везује за оно што назива „правом особином“).

И. Антонић у *квалитативни локатив* убраја локатив у функцији начинске одредбе глаголске радње (*ibid.*, 290–291), а у оквиру ове категорије, вероватно омашком, разматра као посебан модел локатив с предлозима у и на у функцији атрибута (истичући да се у овом моделу може јавити и обавезни детерминатор) (*човек у (младим) годинама; професор на гласу*) (*ibid.*, 291).

Квалитативни локатив везује се за ППК у/на + Л и у *Нормативној граматици*. Аутори идентификују само атрибутску функцију ових конструкција с квалитативним значењем: Лука је био човек у годинама; Жена у другом стању седела је...; Он је био човек на лошем гласу (2014: 360).

ППК у + Л у функцији актуелног квалитатива аутори *Нормативне граматике* сврставају у различите семантичке класе, у зависности од значења овог реченичног члана; у класу *начинског локатива* сврставају примере типа: *Реаговао је у афекту; У љутњи им је подвикнуо; У бесу је спустио слушалицу; У тајности нам је послала писмо* (*ibid.*, 362). Примере типа: *Посматра птицу у лету; Гледали смо Сунце на заласку* сврставају у *ситуативни локатив* (*ibid.*), док у узрочни локатив класификују примере типа *Загрлио их је у одушевљењу, У чуду се питао шта да ради, У неверици је отворила уста*.

Наше је мишљење да је представљена класификација прилично компликована, будући да се иста ППК, у истим синтаксичким функцијама, везује за чак три типа локатива. Што се тиче *начинског* и *узрочног локатива*,

примећујемо да је граница међу њима тешко уочљива – у примеру *Реаговао је у афекту* осим начинске нијансе присутна је и нијанса узрока, без обзира на ред речи.³⁷⁶

1.1. Предлози у и на

У нашој грађи налазе се ППК у + Л и на + Л. Као што смо поменули (т. П.6), типично значење предлога у је САДРЖАВАЊЕ, док је типично значење предлога на НОШЕЊЕ. Р. Дирвен указује на то да су предлози *in* и *on* (заједно с предлогом *at*) основни и најопштији просторни предлози у енглеском језику (1993: 74).³⁷⁷ На њихов статус као основних и најчешћих просторних предлога у словенским језицима указује Љ. Шарих (2008: 32).

А. Херсковиц указује на разлику између прототипичне и непрототипичне сврхе израза с месним значењем. Прототипична сврха таквих израза везана је за одређивање положаја неког предмета, како би слушалац тај предмет лако могао да пронађе. Положај се одређује помоћу одређених референтних предмета, чије је место познато слушаоцу или га је лако уочити (1986: 30). У непрототипичним случајевима изрази овог типа служе за идентификацију неког предмета (*продавница на углу*), за указивање на однос који постоји између два ентитета, као и за опис ОЛ (*плаве очи на издуженом лицу*) или само за описивање ОЛ (*човек у капуту*).

Што се тиче примера типа *Имао је светлоплаве очи на издуженом мршавом лицу*, А. Херсковиц примећује да сврха ППК на + Л није давање информације о месту на ком се очи налазе (мада се пружа и та информација), већ пружање описа лица; реченица би могла да гласи и *Имао је светлоплаве очи и издужено мршаво лице*. „Употреба предлога на уместо везника и наглашава однос очију и лица, тиме што указује на то да постоји нешто вредно пажње у споју лица

³⁷⁶ Д. Кликовац примећује да је „’природно’ место узрока [...] пре последице“ (2006: 134), као и то да свако стање може бити и узрок „некој ситуацији, али да ли ће се тај потенцијал у конкретном случају и реализовати, зависи од типа ситуације: у „*Živi u panici*, конструкција u+L имала би наћинско значење; *Uradio je to u panici*, или, још боље, *U panici, uradio je to*, имаће узроћно значење“ (*ibid.*, у fusnotи).

³⁷⁷ То су и први предлози које деца усвајају током развоја говора (*ibid.*). Предлози у и на улазе међу десет најчешћих лексема према *Фреквенцијском речнику*; аутори овог речника истичу да дете, када учи говор, „прво почиње да говори предлог на, па нешто касније када почне растурање играчака да би се видело шта је унутра, у играчки, предлог у“ (ФРССЈ, 27).

и очију“ (1986: 32).³⁷⁸ Што се тиче примера *човек у кошуљи*, ауторка примећује да се њим човек не може лоцирати (осим у шали), већ само идентификовати. У овом случају нарушен је уобичајен однос између фигуре и основе, јер се помоћу ППК у + Л не може одредити нечији положај – одевни предмет покреће се заједно са особом која га носи, па није подесан као референтна тачка (1986: 32). И Д. Кликовац указује на нарушавање битне импликације садржавања кад се као С јавља одећа, на чињеницу да С мења место кад се покрене СО (²2006: 65).

Р. Дирвен истиче да предлог *на*, будући да означава додир, контакт између трајектора и оријентира, захтева оријентире који се могу посматрати као једнодимензионални простор (нека линија) или дводимензионални простор (површина). Предлог у означава затвореност, смештеност трајектора у оријентир, због чега се оријентир концептуализује као дводимензионални простор (површина) или тродимензионални простор (запремина) (1993: 74).

Дирвен сматра да се значењска проширења предлога из домена простора преко домена времена у друге, апстрактније домене не одигравају случајно, већ да „следе стазу постепеног повећања апстракције, при чему веза са сваким претходним значењем остаје очигледна и може послужити за објашњење многих, ако не и свих, ограничења заједничког појављивања трајектора и оријентира“ (*ibid.*, 76);³⁷⁹ уз то, Дирвен истиче да и појмови трајектор и оријентир постепено постају апстрактнији у другим доменима.

Сва значењска проширења предлога у прожета су основним просторним значењем, које је концептуализовано као „затвореност или запремина“ (*ibid.*, 78; превод појмова преузет од Д. Кликовац, ²2006: 33). Дирвен издваја следећа значењска проширења овог предлога: временског одсечка (*in one day*), стања (*in despair*), области (*specialise in*), начина/средства (*in a loud voice*), околности (*she nodded in agreement*) и узрока (*delight in one's success*) (*ibid.*, 79). У основи значења начина/средства, околности и узрока по Дирвену се налази стање, које се даље прецизира у зависности од контекста (*ibid.*).

Предлог *на*, чије је основно значење везано за појам контакта, у енглеском језику има следећа значењска проширења: временски период (*on Sunday*), стање

³⁷⁸ У енглеском језику у питању је предлог у (*He had bright blue eyes in a long thin face*).

³⁷⁹ “... follow a path of gradually increasing abstractions, whereby the link with each prior meaning remains obvious and may account for most, if not all, co-occurrence restrictions between trajector and landmark” (*ibid.*, 76).

(*on display*), област (*lecture on history*), начин/средство (*dine on snails*), околности (*on arrival*), узрок/разлог (*congratulate sb. on his performance*) (*ibid.*, 78). Општи је закључак да предлози који означавају место у општијем смислу лакше развијају метафорична значења (*ibid.*, 85), као и да је значење стања могуће изразити предлозима *on, in, at, under* (*ibid.*) (о значењу стања говоримо у т. V.1.1.2.2).

Исцрпна семантичко-синтаксичка анализа ППК *у + Л* и *на + Л* представљена је у књизи Кликовац ²2006, као и у раду Кликовац 2007 (анализа која следи биће у великој мери заснована на тумачењима и закључцима до којих се дошло у овим радовима). Особина се, као појам условљен природом ентитета на који се односи, може везати за конкретне носитеље и садржатеље, као и за метафоричке носитеље и садржатеље (облик, стање, положај, узраст и језик). Анализу ППК *у/на + Л* започећемо представљањем случајева у којима се као *Л* јављају конкретни садржатељи и носитељи (т. 1.1.1). Затим ћемо разматрати случајеве с метафоричким садржатељима и носитељима (т. 1.1.2).

1.1.1. *Л* је конкретан НОСИТЕЉ/САДРЖАТЕЉ

1.1.1.1. *Л* је одећа

Највећи део потврда за ППК *у + Л* у нашој грађи јесте онај са именицама којима је означен неки одевни предмет у локативу. То је и разумљиво, с обзиром на то да је одећа готово обавезан пратилац људских учесника у разним ситуацијама и као таква нарочито погодна за идентификовање или квалификовање тих учесника.

Т. Батистић разматра међусобну заменљивост глагола *имати* и *бити* у примерима типа: *Девојчица је у хаљини / Девојчица има (на себи) хаљину / На девојчици је хаљина*. Ауторка истиче да замена глагола *бити* глаголом *имати* проузрокује трансформацију локатива у акузатив, уз могућност додатне трансформације локатива у номинатив и истиче да је „у питању рећенички образац у којему су именичке лексеме ... ограничене углавном на појмове у значењу одјеће и obuће s jedne strane, odnosno živih stvorova koji ih nose s druge“ (1972: 107). Она указује и на могућност јављања ППК *у + Л* у адноминалној позицији (... *окрену*

профил према момку у прљавој коцкастој кошуљи и заврнутим сукненим чакширама) и повлачи паралелу између овог типа локатива и инструментала карактеристичне појединости (*ibid.*, 194).

Ковачевић истиче да је ППК у + Л, када је у Л именица којом је означен одевни предмет, заменљива конструкцијом *c(a)* + И, као и да су синтагме са зависним чланом у локативу чешће у језику писца који описује (1983: 163). Као синонимне њима наводи и синтагме у којима се уместо зависног члана у локативу јавља релативна реченица са глаголима *имати* и *бити*, напомињући да се уз овај први мора употребити и одредба *на себи* (или *на глави*, уколико је о капи реч): *човек у униформи // човек који на себи има униформу // човек који је у униформи* (*ibid.*, 164). Размотрићемо, у анализи која следи, да ли су ППК у + Л и *c(a)* + И заиста синонимне.

А. Херсковиц примећује да се предлози *у* и *на* у неким случајевима јављају у ППК са супротним значењем (иако сами предлози нису у односу антонимије), чиме се скреће пажња на различите аспекте употребе предмета сложеног облика (*The shoes are on my feet; My feet are in the shoes*) (1986: 35).

Могућност комплементарне употребе предлога *у* и *на* Д. Кликовац објашњава тиме што се одећа јавља као непрототипичан садржатељ, који приања уз СО (за разлику од типичног садржатеља, код кога таквог приањања нема): „То пријанјање, које је једна од импликација sheme NOSITELJA, омогућава употребу предлога *на*“ (2006: 65). *Човек у кошуљи* означава исту ситуацију као и *кошуља на човеку* (то не важи и за однос *хаљине у ковчегу* ≠ *ковчег на хаљинама*) (*ibid.*). Ова ауторка истиче и то да су одевни предмети прототипични садржатељи по свом перцептивном и функционалном аспекту – обавијају садржани објекат (човека) са свих страна (или већим делом) и штите га.

Љ. Шарић овај случај садржавања посматра у оквиру сликовне схеме у којој је оријентир заправо слој на спољним странама трајектора (типичан оријентир у схеми овог типа је неки материјал) (нпр. *чоколада у папиру*) (2008: 90). Примере типа *девојка у плавој хаљини* Љ. Шарић посматра као устаљене

изразе, који се не могу применити на конкретне просторне релације (*ibid.*, 90–91).³⁸⁰

У нашој грађи јављају се називи одеће посебних типова и различитих нивоа категоризације – на највишем нивоу је именица *одећа* у основном значењу, 'све оно што људи одевају, облаче, одевни предмети, одело', која често има одредбу, јер сама синтаagma *човек у одећи* (у смислу 'одевен човек') није информативна (могла би бити информативна ако би била у контрасту према синтагми *човек без одеће*).

Особа се често идентификује навођењем само једног од више одевних предмета које има на себи (на пример, *младићи у морнарским мајицама, дечак у панталоницама, човек у кожној кецељи*). Фокус је на само једном одевном предмету, који је, као у датом тренутку најјучљивији, изабрао говорник.

Делови одеће намећу се као карактеристични из разних разлога условљених ситуацијом. Некада је то визуелни моменат, па се помиње део одеће који је оку најдоступнији – онај који се носи одозго – капут, мантил, кошуља и сл. Некада је фокус на самој боји (о томе говоримо мало ниже), па сами одевни предмети нису важни за говорника.

Што се тиче обуће и маргиналнијих представника категорије одевних предмета, који се носе на периферним деловима тела (*рукавице, капе* и сл.), уз њих се као ОЛ може јавити човек (као у већини наших примера), нпр.: Жена је ходала тешко у *чизмама* (Андр., 252), али и само одређени део тела, нпр.: Ноге су кратке и танке, у *ниским чизмама са посувраћеним сарама или у свиленим чарапама и плитким ципелама са великом, позлаћеном копчом* (Андр., 106).³⁸¹

Као необичан за наше језичко осећање јавља се случај употребе именице *наочари* у ППК у + Л: Ко је, и шта је, по Богу, *онај у плавим наочарима?* (Сек., 80); Мали, мршав, увек у *плавим наочарима* које ваљда ни за спавања није скидао (Сек., 74), додуше, само у језику И. Секулић. Овде би свакако уобичајенија била ППК *с(а)* + И. Наочари се у овом примеру концептуализују као С. У питању је

³⁸⁰ Љ. Шарић не помиње то да је сврха оваквих израза везана за могућност да се ОЛ идентификује, већ истиче: "The functional factors are primary [...] describing the relation of a girl and the clothes she is wearing" (2008: 91). Нама се чини да однос између ОЛ и Л није у првом плану, као што то каже ауторка (тај однос је у првом плану, као што смо помињали, у примерима типа: *Имао је светлоплаве очи на издуженом мршавом лицу*), већ могућност да се ОЛ идентификује помоћу Л.

³⁸¹ О деловима одеће који обухватају периферне делове тела као садржатељима за целу особу говори Д. Кликовац (²2006: 66).

свакако непотпуно садржавање, а необичност овог примера може се објаснити и тиме што се за наочари као *C* не може узети ниједан од важних аспеката садржавања – ни заштита, ни преношење, ни ограничавање кретања *CO*. Можда би се само перцептивни аспект садржавања могао наслутити (будући да су наочаре често упечатљив детаљ на лицу).

Уместо на самој одећи фокус је понекад, захваљујући метонимији, на некој њеној особини (боји, стању и сл.). Ти су случајеви илустровани примерима у којима се у локативу налази поименичени придев *бео* (у том значењу везан за средњи род: *Биће сва у белом*; *бело* као 'одело, део одела или рубља те боје', в. РСАНУ под *бео*, 17б) или именица *црнина* ('црна одећа (као знак жалости за неким)', в. РМС под *црнина*, 3а).³⁸²

Некада је фокус на стању одеће, па се користе разни називи за стару, поцепану одећу (*дроњци*, *рите*). Неко може бити и у *закрпама*. И тај се случај може објаснити метонимијом – реч је о експресивном значењу прекривености одеће *закрпама* (о значењу прекривености, које издваја Д. Кликовац (²2006: 67–68), говоримо ниже, у т. 1.1.1.3).

Метонимија омогућава и реализације типа: *И саме мачке у ... дубоким деколтеима* служиле су наоколо (Кап., 92), у којима се уместо назива одевног предмета јавља назив његовог дела – у овом случају деколте, као изрез на блузи.

Примере ћемо распоредити према синтаксичким функцијама ППК у + Л.

АТРИБУТ:

У неким случајевима појам означен управном именицом се квалификује (*агенти у цивилу*, *драгуљчић у белој хаљиници*, *конзул у сјајној униформи*, *неки официри непознати у полувојним одећама*), а у неким идентификује (*плави дечак у панталоницама*, *онај даса у кожњаку*).

- Он је тада имао при руци само *четворицу агента у цивилу* (Гриц., 153).³⁸³

Гувернанта ју је носила високо на рукама ... као да је приказивала *овај*

³⁸² О могућности да се и неке друге особине одеће употребе метонимијски уместо назива саме одеће писала је Д. Кликовац. Она учова да се може рећи *пресвући се у чисто/суво*, али не и *пресвући се у прљаво/мокро* (²2006: 67). Објашњење за то вероватно се може наћи у прагматици – пресвлачење у суво и чисто има смисла и уобичајено је.

³⁸³ Именица *цивил* се у овом значењу у РМС дефинише као грађанско одело (као контекстуални антоним именице *униформа*).

драгуљчић у белој хаљиници са карнерима (Гриц., 156). Судбоносни избор је пао на плавог дечака у *панталоницама* (Гриц., 11). Хвала Богу, зајамчено човек у *панталонама до ципела*, а не бесполни анђеол (Гриц., 241). *Онај даса у кожњаку* направио и базен (Кап., 33). *Неки официри непознати у полувојним одећама...* (Гриц., 198). Деца су се искупила на улици ... да сачекају и виде *конзула у сјајној униформи* (Андр., 93). Између правилних писаних редова назире друге: до у бескрај постројене *месе људства у доброј спреми и светлим царским униформама* (Андр., 136). На зиду ... *лик непознатог витеза у оклопу* (Андр., 219). Муж *даме у астрагану* изгледао је као и сви остали мужеви *дама у астрагану* (Кап., 58). Једног јутра ... *мишићави младићи у морнарским мајицама*, који су ту данима изводили своје вештине... (Киш, 38). Седеле су [ту] госпође – *једна од њих у зеленом шлафроку* (Гриц., 175). *Неки даса у кожном капуту до земље* упадне у нашу кућу (Кап., 33). Одмах сам угледао да су *три особе у плавим комбинезонима* одвалиле неколико дашчица паркета (Пол., 35974/4). Видела сам како на ђачкој клупи лежи *човек у запрљаном оделу* (Гриц., 173). Стазом је прошао *човек у кожној кецељи* (Гриц., 237). Покрај ње је прецупкивала с ноге на ногу *девојчица у шалварицама од струка до пета*, слична печурки (Гриц., 22). Ко је, и шта је, по Богу, *онај у плавим наочарима?* (Сек., 80). Видјеле смо *грешника / у свијетлој кошуљи* гдје набраја злочине (Теш., 53). Иза савијутка стазе помолила се *фигура гломазног мушкарца у раскопчаној опаклији* (Гриц., 79). Како је овде романтично! – процвркута *једна месечарка у бунди од синтетичког астрагана* (Кап., 58). У левом собичку приземне кућице седео је, леђима окренут према вратима, *онизак старац у кошуљи* (Гриц., 246). А на Студентском тргу седео је ... *стари руски генерал у похабаној царистичкој униформи* (Гриц., 219). *Једна белопутна госпођица у црној кецељи гимназијалке* седи (Киш, 8). Међу остацима храма гурала се *гомила туриста у лакој одећи* (Рај., 78). И *саме мачке у кратким сукњицама и дубоким деколтеима* служиле су наоколо (Кап., 92). *Ратници у оклопима* ... веселили су се, пили (Гриц., 164).

АПОЗИТИВ:

- *Неки сељак*, онај прави, у *сељачком оделу* (Гриц., 122). И не настави да прича ... о три обнажена леша на Калемегдану, само у *гаћама подсуканим до колена*, голих прса и леђа (Петр. Б. 3, 641, Гр. РСАНУ). *Малоуман, босоног човек, болестан и у дроњцима*, склонио се (Андр., 104). *Два фратра*, оба високи и тешки људи, у *празничним хабитима*, прекрили су потпуно столице на којима су седели (Андр., 238). Дрхтећи од студени, блед и зелен, у *својој црној кабаници*, дугачкој до земље, *Давна* је преводио (Андр., 144). *Безобличне жене, у избледелим ватираним панталонама, у подераним коџусима* ... поцупкивале су (Гриц., 80). Био је то синчић једног амбулантног оштрача, чудног човека. Мали, мршав, увек у *плавим наочарима које ваљда ни за спавања није скидао* (Сек., 74).

АКТУЕЛНИ КВАЛИФИКАТИВ:

- Некада је умео да истрчи у *Звездином дресу* (Пол., 35974/10). Сека оживе ... и врати се кући у *сељачком оделу оног краја* (Сек., 23). Отворила су се ... врата на којима се појавио у *блештавом оделу* везир, праћен ичогланима (Андр., 31). Дошли су у *прописно тамним вечерњим оделима* (Сек., 178). ... јављала се, неминовношћу природних појава, Ана Марија у *црном костиму*, са дугачком сукњом амазонског кроја (Андр., 246). Татјана у *белом пењоару*, крај прозора, пише писмо (Гриц., 163). Напред [иду] Срба и Лука у *јахаћим костимима*, а за њима сви млађи (Сек., 113). Рече тај геније од човека, одлазећи из собе у коју је управо уфуравала маман у *свом најновијем јутарњем издању* (Кап., 94).³⁸⁴ Његови коњаници су јахали за њим – један у *свештеничкој мантији*, други у *цивилу*, трећи као *белогардејац*, четврти у *ритама* (Гриц., 19). Имам генијалну идеју – рече и извади из ормара фотографију једне старице како стоји покрај неких рушевина, *сва у закрпама* (Кап., 68). Мајка и ја смо већ чекале крај излазних врата, у *мантилима* и са коферима уз ноге (Гриц., 96). Она виде себе одједаред у *плавој хаљини са чипкама, у финим ципелама* (Сек., 91). Седи она, госпа Нола, у *плавој хаљини* (Сек., 91). У том тренутку је стајала

³⁸⁴ Д. Кликовац закључује, на основу сличног примера, да се изглед концептуализује као издање књиге и формулише метафору ИЗГЛЕД ЧОВЕКА ЈЕ ИЗДАЊЕ КЊИГЕ (²2006: 165).

у сребрнасто сивој хаљини пред ... завесом (Сек., 187). Седи пре подне код „Три грозда“, после подне спава, и то *у панталонама које су му увек изгужване* (Кап., 80). Одједном чаршилије поскачу са својих места на којима су годинама непомично седели мирни, уредни, ... , *у својим чохали чакширама, гајтанли ферменима и светлим пругастим антеријама* (Андр., 148). Неки Енглези су се створили у једном шумадијском селу, са занимањем очекујући да ће видети људе који некако ђихају или играју коло *у народним ношњама* (Гриц., 226). Неколико месеци смо преседели *у зимским капутима* (Гриц., 223). Ту сам ја ... пролазио *у белом капуту* (Сек., 189). Ишли су *у бундама, у пиџамама, у папучама на босу ногу*, жене су ишле *у цокулама и мушким сакоима* (Гриц., 172). Понајвише је седео негде на сунцу ... увек *у чизмама* (Андр., 166). Ту су, у води, често стајали риболовци *у чизмама до самих кукова* (Гриц., 96). Жена је ходала тешко *у чизмама* (Андр., 252). Дефосе је ... пешачио *у својим високим чизмама и смеђој кабаници* (Андр., 249). Пијаниста Владимир Софроницки ... давао [је] солистички концерт свирајући *у вуненим рукавицама са исеченим врховима прстију* (Гриц., 183). Слала ми је и своје слике – она *у радничком комбинезону*, седи на прозору с ногама избаченим на фасаду (Гриц., 139). Пекар од најмање сто тридесет кила седео је значајно испред своје продавнице, *у огромној кецељи* (Гриц., 6).

- Молила је да буде сахрањена *у црнини* коју је носила после Тањине смрти, са бројаницама у руци (Гриц., 140–141). Отмене госпе из паланке долазиле су *у потпуној црнини* (Сек., 68). Ја је видех при тој светлости ... како стоји иза завесе, *у белом* (Киш, 35).

ПРЕДИКАТИВ:

- Били смо сви *у партизанским униформама* (Гриц., 209). Конзул је био *у свечаној униформи* (Андр., 26). Конзули су били *у парадним униформама*, Ана Марија и ћерка јој *у модерним лаким хаљинама од везеног тила* (Андр., 238). Оне [руке] су овога пута обе биле *у црним рукавицама* (Андр., 213). Био је *у белом мантилу* (Киш, 62). Жене су им тада биле све некако друсне, *у женским сукњама и мушким јакнама*

(Гриц., 202). Био је босоног, у *кратким панталонама од тамноплавог лана* (Киш, 61). Ноге су кратке и танке, у *ниским чизмама са посувраћеним сарама или у свиленим чарапама и плитким ципелама са великом, позлаћеном копчом* (Андр., 106). Фратар је био врло млад, али крупан, у *црној дебелој кабаници* (Андр., 84).

- Мајка је *сва у црнини* (Киш, 8). Биће *сва у белом* (Киш, 58).

Делови одеће могу се приписати појму означеном управном именицом (у типичном случају то је човек) ППК $c(a)$ + И или $y + Л$. Као што смо поменули, М. Ковачевић указује на међусобну заменљивост ових двеју конструкција, као и на већу учесталост ППК $y + Л$ у језику једног писца (1983: 163). Запитали смо се да ли су ове две конструкције заиста синонимне и да ли је њихова међусобна заменљивост могућа у свим случајевима.

ППК $y + Л$ резервисана је за делове одеће који се могу концептуализовати као садржатељи (у том смислу типичнији су делови одеће који се носе на централним деловима тела од оних маргиналнијих, који се носе на периферним деловима – рукама, ногама, глави). Што се ових последњих тиче, Д. Кликовац говори о скали типичности, истичући да од одевних предмета који садрже неки периферни део тела једино обућа заузима прототипично место, испод CO , са отвором на горе, док је, на пример, положај шешира обрнут. Ауторка закључује: „Stoga je žena u elegantnim cipelama običnije nego žena u elegantnim rukavicama, a žena u elegantnom šeširu bi, čini se, ustupilo pred žena sa elegantnim šeširoм“ (2006: 66).

И наш закључак у вези са заменљивошћу ППК $c(a)$ + И и $y + Л$, када су у питању називи одевних предмета, надовезује се на ово размишљање. Маргиналнији представници категорије одевних предмета који се не могу концептуализовати као C не могу се изразити ППК $y + Л$. У питању је заправо оно што се назива додацима, предметима који се носе закачени за одређене одевне предмете или на глави (*беџ, машина, перјаница, круна* и сл.). Додуше, све оно што обухвата неки део тела може се концептуализовати као садржатељ (као што је случај с *наочарима*; тако би се и *круна*, па и *машина* могле употребити у ППК $y + Л$). Употреба ППК $c(a)$ + И је шира јер се њом могу изразити и предмети које

учесник у ситуацији има уз себе (у рукама или устима, нпр., *зурла, штап, лула*). Иако теоријски постоји могућност да се и неки типичан одевни предмет (*сукња, панталоне*) изрази помоћу ППК $c(a) + И$, у нашој грађи такви су примери ретки:

- Јављала се, неминовношћу природних појава, *Ана Марија у црном костиму, са дугачком сукњом амазонског кроја* (Андр., 246).³⁸⁵

ППК $c(a) + И$ има предност када су у питању маргинални делови одеће, а разлози за њихово изражавање помоћу ППК $y + Л$ могу бити и стилски (избегавање понављања истог предлога) и везани за функцију конструкције – чини се да предикативној позицији и позицији актуелног квалификатива више погодује конструкција $y + Л$ (док је y апозитиву прихватљива и ППК $c(a) + И$). Заправо, вероватно је реч о скупу чинилаца који утичу на избор једног или другог синтаксичког решења.

- На надгробним споменицима израђују се колор-фотографије *мајки и супруга, са белим рукавицама, са шеширићима* (Гриц., 85) (*у белим рукавицама, у шеширићима*).
- Пијаниста Владимир Софроницки ... давао [је] солистички концерт свирајући *у вуненим рукавицама са исеченим врховима прстију* (Гриц., 183) (*свирајући с вуненим рукавицама*). Оне [руке] су овога пута обе биле *у црним рукавицама* (Андр., 213) (*биле с црним рукавицама*).

ППК $y + Л$ има предност и када се назив одеће изражава метонимијски, преко боје или стања у ком се налази (*у црнини, у закрпама*).

1.1.1.2. Л је предмет/материја

Најпре ћемо представити примере у којима се као Л јављају предмети и материја с којима се ОЛ доводи у везу и помоћу којих се типизира и квалификује.

- Наручила је ... *Пекиншку патку на бамбусовом лишћу* (Кап., 92).
- Почесто сам ... налазила свој свет, заједно ... *с петлом на точковима* (Гриц., 39). Тада су оба уморна човека отпочињали опет своју борбу, подражавајући, *као две послушне лутке на дугим концима*, покрете...

³⁸⁵ Могуће је да употреба предлога $c(a)$ у овом примеру и није мотивисана везом са особом која дати одевни предмет носи, већ везом са управном речју *костим*, са којом је у односу ДЕО–ЦЕЛИНА.

(Андр., 97). Ту Каролајн угледа први пут у животу *мало, слатко прасенце на ражњу*, па падне у несвест, узвикнувши у очајању (Кап., 47).

У примеру *патка на бамбусовом лишћу* као НОСИТЕЉ јавља се збирна именица *лишће*, скуп предмета концептуализован као материја. Материја се јавља као нетипичан носитељ, али је ипак носитељ – представља неку врсту површине на коју се ослања патка. Ношени предмет и носитељ су у контакту, први је ослоњен на други. Однос би се могао концептуализовати и као однос садржавања (*патка у бамбусовом лишћу*) уколико би патка више утонула у лишће.³⁸⁶

Примери *петла на точковима* и *лутака на дугим концима* илуструју однос у ком су ношени предмет и носитељ спојени, а однос СПАЈАЊА (JOINING) лако прелази у однос ДЕО–ЦЕЛИНА (Херсковиц 1986: 141).³⁸⁷ Ношени предмет заправо се ослања на сопствени део.³⁸⁸ Пример *петао на точковима* близак је типичном случају ношења, будући да се точкови, као типичан носитељ, налазе испод петла, који се на њих ослања. Однос између ношеног предмета и носитеља удаљенији је од прототипичног код *лутака на дугим концима* – конци држе лутке у одређеном, жељеном положају, представљају подршку непрототипичне врсте. Типичан однос између ношеног предмета и носитеља у овом случају је нарушен – ношени предмет заправо је испод носитеља.

Слично је и са *прасетом на ражњу* – ражањ је подршка посебне врсте, одржава прасе у положају изнад ватре (за разлику од претходног случаја, ражањ није у односу ДЕО–ЦЕЛИНА са прасетом). Осим подршке, овде се јавља и однос ВЕЗЕ. У тумачењу ових примера учествују и знања о свету.

А. Херсковиц посматра примере *јабука на грани*, *медаља на ланцу* и закључује да је централни однос изражен овим примерима однос ВЕЗАНОСТИ (ATTACHMENT),³⁸⁹ који се често јавља заједно са односом СУСЕДНОСТИ (CONTIGUITY) и НОШЕЊА. Однос ВЕЗЕ додатно је поткрепљен и чињеницом да би се

³⁸⁶ О сличном случају ношења и садржавања говори Д. Кликовац, у вези с примерима *Дете се игра у снегу / Дете се игра на снегу*. Она каже да у датом примеру „предлог *на* имплицира површину – за коју нам наше знање о свету говори да може бити само условна: дете има такву тежину да га снег, ако је растресит, не може сасвим држати на својој површини; ипак, оно није у њега утонуло, него је већим делом тела изнад његове површине“ (2007: 52).

³⁸⁷ “The joining may be so intimate that the relation shades into a ‘part off’ relation” (1986: 141).

³⁸⁸ Дати однос илуструју и примери: *the man on his back, a table on three legs* (Херсковиц 1986: 146).

³⁸⁹ А. Херсковиц говори о односу ПРИЧВРШЊЕНОСТИ, СПОЈЕНОСТИ, ВЕЗАНОСТИ (ATTACHMENT), а ми ћемо дати однос посматрати као однос ВЕЗЕ, у складу са сликовном схемом ВЕЗЕ (LINK).

могло рећи да је јабука на грани чак и када би се грана налазила на земљи, у ком би случају земља носила јабуку пре него грана (1986: 40).³⁹⁰

У следећој групи примера између ОЛ и Л постоји однос САДРЖАВАЊА (вероватно непотпуног, мада СО може бити и сасвим урођен у С). С је материја, а СО предмет:

- Наручила је ... *морски краставац у соја-сосу* (Кап., 92). Он је лично сервирао *сироту пудлицу у соја-сосу* дами (Кап., 92).

1.1.1.3. Л је предмет који прекрива ОЛ

Конструкцијом предлога у и локатива у ком се налази појам садржатељ квалификује се управна именица, садржани објекат, на основу прекривености, покривености локативном именицом. У нашој грађи ова конструкција посведочена је у атрибутој и апозитивној функцији:

- Порто: Срдачни људи, *куће у цвећу* [наслов] (сајт б92, 20. 10. 2013). *Прва страна, сва у сликама* (Капор, 94).

Кућа у цвећу може бити замишљена на два начина – цвеће може прекривати саму кућу (бити на прозорима, балконима и сл., у великој количини), а може се налазити и око куће, у дворишту. Утисак је у оба случаја сличан. Страна неке публикације на којој се не налази само текст већ и слике може се окарактерисати као прекривена сликама. Д. Кликовац говори о експресивној природи ове употребе: садржатељ, који је присутан у великој мери, изазива јак утисак на око и читаво значење је пренаглашено – чак и ако СО није сасвим прекривен садржатељем (као у случају куће, која се може видети са све цвећем на себи), такав случај може се изразити на исти начин као и када је СО сасвим прекривен С – *страна у сликама* (²2006: 68).

³⁹⁰ Ауторка истиче да однос НОШЕЊА у сличним случајевима може изостати, тада је у првом плану БЕЗА – *пас на повоцу* (*ibid.*, 144).

1.1.2. л је метафоричан НОСИТЕЉ/САДРЖАТЕЉ

Као што смо поменули (в. т. П.6), као садржатељи се могу концептуализовати апстрактни појмови. Д. Кликовац примећује да се, када се употреби у ППК у + Л, одређени апстрактан појам само проглашава метафоричким садржатељем, без прецизирања његовог типа (²2006: 125, 135 *et passim*). Тако се, као метафорички садржатељи, концептуализују апстрактни појмови облика, стања, положаја, времена (у нашем случају узраста), језика и активности.³⁹¹

1.1.2.1. л је облик

Појам означен управном именицом може се квалификовати према неком од облика у ком се може појавити, испољити. Појавни облик, наравно, мора бити у складу са природом појма означеног управном именицом – материја може бити у разним облицима (у праху, комаду, гранулама...). Појавни облик предмета (у нашим примерима то су најчешће предмети које је начинио човек), као и апстрактних ентитета који се могу материјализовати (*речи*, нпр.), условљен је начином њиховог обликовања. Због тога се овакав вид детерминације управног појма може довести у везу с начинском детерминацијом глаголске радње, уколико би се посматрала одговарајућа употреба локатива у адвербалној позицији. Тако Т. Батистић говори о „obliku, vidu u kojemu se ostvaruje glagolska radnja“ (1972: 161), нпр. *написати проглас у стиховима, приказати догађај у смиреном тону, писати нешто у облику расправе*.

Облик са начином повезује и Д. Кликовац. Будући да се исти ентитет може јављати у различитим облицима, чувајући свој идентитет, она истиче: „Oblik u kom se pojavljuje [неки ентитет] postaje ... način njegovog ispoljavanja ili postojanja. U skladu s tim opštim značenjem, konstrukcija u+L u ovom slučaju nema značenje mesta, već kvalifikativno, odnosno načinsko značenje – dolazi na pitanje *Kakav? ili Kako?*“ (²2006: 164). Значење облика је инхерентно, неусловљено контекстом, као што је то случај када се начин јавља као адвербална одредба (*ibid.*). Д. Кликовац

³⁹¹ Како истиче Д. Кликовац, тип таквих садржатеља (нпр. материја, место, ограничени дводимензионални простор) конкретизује се другим ППК (у + А, из + Г, кроз + А и др.).

формулише метафору ОБЛИК ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЗА ЕНТИТЕТ КОЈИ ПОСЕДУЈЕ ТАЈ ОБЛИК (*ibid.*, 172).

Прећи ћемо сада на примере из наше грађе. Уколико је у локативу употребљена именица која сама означава конкретизован појавни облик (*прах* или *комад* као облик материје, *стих* и *проза* као облик текста и сл.), детерминатор није потребан. Уколико се, међутим, именицом у локативу означава апстрактнији појавни облик (*облик*, *издање*, *тон* или *стил*, на пример), обавезан је детерминатор. Књиге се штампају обично у разним издањима (отуда није могуће **књига у издању*, већ само са конгруентном или неконгруентном одредбом: *књига у дигиталном/трећем издању*, *књига у издању Дерете*); грађевине углавном одражавају одређени грађевински стил, па се и у том случају јавља обавезна одредба (*кућа (зидана) у шпанском стилу*); певати се мора у *неком тону*, па су *напевци и припевци у дурском тону*. Уколико се управни појам квалификује бојом, и та се боја, наравно, мора одредити (*иглице у боји рђе*).³⁹²

Најпре ћемо представити примере из грађе у којима се као СО јавља конкретан предмет, а С је облик у ком се тај предмет јавља (израђује). СО могу бити артефакти, делови тела, људи (као и људске представе, нпр. Ева), као и други појмови концептуализовани као предмети (нпр. *празнина* концептуализована као ентитет).

- АТРИБУТ: Грчка се враћа својој традицији – *украсима у облику брода* (Пол., 35974/5). Кола ... са сиреном *на крову у облику хармонике* (М. Савић, Кор.). Носим *шешир од сламе у облику корпе* (М. Павић, Кор.). Утегнута жена *с ногама у облику обрнуте винске флаше на прагу робне куће* (А. Тишма, Кор.). Зна се да је сахрањен под знаком елиф (*арапско слово у облику полумесеца*) (М. Павић, Кор.). А онда је у измаглици остала *празнина у облику лисца* (Н. Грифитс, превод, Кор.).
- АКТУЕЛНИ КВАЛИФИКАТИВ: Помоћ за повратак стигла је *у облику задриглог таксисте* (Д. Недељковић, Кор.). Сваки час употребљавала реч „вјерујем“, која је *у том облику* сишла у Нову Паланку ... из црквенословенског језика (М. Поповић, Кор.).

³⁹² Изузетак представља израз у *боји* (наспрам кога стоји *црно-бели*).

- ПРЕДИКАТИВ: Ева је имала уместо погледа мреже ... Била је у *облику Велике споне или негве* (М. Павић, Кор.).

Занимљиво је то да се перспектива може и променити, па се у улози *CO* може јавити сам облик, као што показује наш следећи пример, док се у улози *C* јавља конкретан предмет, који се израђује у одређеном облику (уместо *наруквице у облику змије – змије у облику наруквице*). Замена је могућа захваљујући промени фокуса и семантике – у првом случају облик се односи на изглед предмета, а у другом на његову намену, тип и сл.

- АТРИБУТ: Свице, на жалост, нисмо још добили, али ту су вам ... *змије у облику наруквице* (Кап., 66).³⁹³

Облик конкретних предмета може бити и комплекснији појам, везан за скуп одлика, који се може означити појмовима *издање, стил*: књиге се увек појављују у неком издању, куће се зидају у одређеном стилу (због чега је неопходна одредба).

- АТРИБУТ: *Хитлерова Моја борба у електронском издању, на енглеском*, може легално да се купи (НИН, 69).³⁹⁴ Довољан је и летимичан поглед да се из прве препозна *савремена кућа у шпанском стилу* (Пол. онлајн, 2. 4. 2010).³⁹⁵
- АПОЗИТИВ: *Озлоглашена књига Mein Kampf ...* данас, у *дигиталном издању*, поново постала бестселер светских размера (НИН, 69).

Текст (изговорен или написан) може имати различите облике – може бити прозни, поетски, везан за одређено писмо.

³⁹³ Квалификација управног појма на основу облика може се исказати и помоћу предлошких и прилошких израза. У нашој грађи налазе се примери са предлошким изразом *у облику* + Г, као и са прилошким изразом са обавезном одредбом: *у* + (ОД + *стилу*). О предлошким изразима говори Љ. Поповић (1966). Овај аутор међу предлошке изразе којима се означава начин издавања, између осталих: *у виду* + Г, *у облику* + Г, *у форми* + Г, истичући да означавају начин само ако је предикат обичан глагол, док уз глагол *бити* квалификују субјекат, а у атрибутомском положају – управну именицу (*ibid.*, 201, у фусноти).

³⁹⁴ Локатив овог типа у адвербалном положају Т. Батистић доводи у корелацију са номинативом субјекта: „Граматика“ је изашла у трећем издању → *Изашло је треће издање „Граматице“* (1972: 87).

³⁹⁵ Т. Батистић разматра могућност алтернације неких прилошких израза у функцији начинске одредбе предлошким изразима уз реконструкцију појма у генитиву (1972: 176–177). Тако би се синтагма *кућа у шпанском стилу* могла заменити синтагмом сличног значења: *кућа у стилу шпанске архитектуре*. Реконструисани појам у генитиву се, како то Т. Батистић примећује, „у neku ruku podrazumijeva u izvornom priloškom izrazu“ (*ibid.*, 177).

- АТРИБУТ: Написали [су] *дугачку депешу у стиховима* (Сек., 176). Мојој мајци је у то време слала *писма у стиховима* (Гриц., 70) (у оба примера метонимија: ПИСМО/ДЕПЕША ЗА ТЕКСТ У ПИСМУ/ДЕПЕШИ). Његове странице су биле пуне ... *нових, дивних и узвишених ствари у стиху и прози* (Андр., Кор.) (метафора: ИДЕЈЕ СУ СТВАРИ/ПРЕДМЕТИ; метонимија: ИДЕЈЕ ЗА РЕЧИ/ТЕКСТ КОЈИМ СУ ИЗРАЖЕНЕ). Послао је Бранко и *препис једне своје песме у прози* (Сек., 193).
- АПОЗИТИВ: Покушај да напишеш о том догађају *неки састав, у стиху или у прози* (Киш, 115).
- АКТУЕЛНИ КВАЛИФИКАТИВ: Овде се текст даје *без суштинских измена*, овога пута *у ћирици* (Радовановић 1990: 218, у фусноти).

Како примећује Д. Кликовац, облик је „и prototipičnom случају stvar poimanja putem svih (ili bar nekoliko) čula, ali, u marginalnijim manifestacijama, može biti stvar samo vizuelnog ... i ... akustičkog utiska“ (2006: 165).

- АТРИБУТ: ... пројигира *разне слике у живим бојама* (М. Крлежа, Батистић 1972: 195). Газећи утрнулим ногама од јахања *по глатком ћилиму од борових иглица у боји рђе*, они зађоше... (Андр., 252).
- АПОЗИТИВ: Чак и у *таквим ведрим србијанским напевцима и припевцима, у дурском тону*, без туговања, промиче ... нешто жудно и чедно (Гриц., 133).

У следећој групи примера СО је материја, а С је облик њеног појављивања:

- АТРИБУТ: У џепу је стискао два милиона плавих ратних новчаница, којима је требало да плати *сумпор у шипкама* (Киш, 61). Заплењено више од шест тона *сушеног дувана у листу* (Пол. онлајн, 22. 1. 2016, наслов); *шећер у праху / у коцки* (разг.); *со у гранулама* (разг.); *млеко у праху* (разг.).
- АКТУЕЛНИ КВАЛИФИКАТИВ: То чиним одевена у мајчине хаљине ... очешљана као она, јер сам косу сплела *у облику вунене капе* (М Павић, Кор.).

Облик може бити и у виду материје као С, као једног од више појавних облика одређених ентитета:

- АТРИБУТ: Разбојник је госпа Ноли мирно заповедао где да му у џепове ставља *новац*³⁹⁶ у *хартуји* и у *металу* (Сек., 64). Истина је да има *уштеђевине*³⁹⁷ у *злату* (Андр., 114).

Д. Кликовац указује на случај када се облик као начин постојања неког ентитета односи на квантитативни аспект (²2006: 167),³⁹⁸ у нашим примерима на величину и вредност СО:

- АТРИБУТ: Осветљава јасно *златан медаљон у величини џекина* (Андр., Батистић 1972: 195).³⁹⁹
- ПРЕДИКАТИВ: Ловијановић, који је испадао из касице, *био је у апоенима сличним оним што се добијају на степеништу цркве св. Марка* (Кап., 94).

Д. Кликовац указује и на случај када се као СО јавља неки апстрактни ентитет, док се као С јавља конкретан облик у ком се тај ентитет јавља (²2006: 167). И у нашој грађи налазе се такви примери:

- АКТУЕЛНИ КВАЛИФИКАТИВ: Трећа Коенова душа, она најстарија, лебдела је ... високо ... у *облику свица или пламичка* (М. Павић, Кор.) (ДУША ЈЕ БИЋЕ). Познато је колико је једном црнци, код кога љубомора уопште не постоји у *облику у коме [постоји] код нас*, част да му белац почасту жену или кћер својом пажњом (Р. Петровић, Кор.).

У нашој грађи нашао се и пример у ком су и С и СО апстрактни – означавају стање:

³⁹⁶ Новац се може концептуализовати и као предмет (у том случају има множину) и као материја (у нашем примеру).

³⁹⁷ Појмови *уштеђевине* и *новца* могу се посматрати као гранични случајеви – могу бити апстрактни појмови, кад се има у виду одређена вредност, али и као конкретни појмови (у нашим примерима).

³⁹⁸ „’Облик’ (’вид’, начин постојања) nekog entiteta može se odnositi ne samo na njegov izgled nego i na jedan drugi njegov aspekt – kvantitativni. Reč je o veličini (ako su u pitanju predmet ili materija), broju (ako su u pitanju jedinice) i, metaforički, vrednosti (VREDNOST JE KOLIČINA)“ (²2006: 167).

³⁹⁹ Т. Батистић указује на могућност замене локатива генитивом: „Radiologija srca vrši se na filmu veličine 35 x 35“ (1972: 195).

- АКТУЕЛНИ КВАЛИФИКАТИВ: Моја велика срећа дошла је у *облику страшне несреће* (С. Басара, Кор.).

Живи свет јавља се, у зависности од развојног степена, у разним појавним облицима. У питању је својеврсна трансформација. У нашој грађи налази се пример:

- АПОЗИТИВ: Угледавши *прве руже*, још ретке и ситне, тек у *пупољку* (Киш, 91).

У основи овог примера лежи метафора коју формулише Д. Кликовац: ТРАНСФОРМАЦИЈА ЈЕ РАСТ/РАЗВИТАК ОРГАНИЗМА (²2006: 170).

И глагол *приказати се* означава трансформацију, попримање неког другог облика:

- АКТУЕЛНИ КВАЛИФИКАТИВ: Послао јој је злодуха ... који јој се приказао у *облику ноја* (М. Павић, Кор.).

У следећим примерима појам означен управном именицом квалификован је изразом. У првом примеру у питању је израз у *великом*, који је у РСАНУ дефинисан 'у широким размерама' (в. РСАНУ, под *велик* изр.). У другом примеру реч је о изразу супротног значења, у *минијатури*, који би се могао дефинисати 'у умањеном, малом обиму, у малим размерама'.⁴⁰⁰ Што се тиче израза у *боји* (*колору*), наши речници га не идентификују као израз (ни под именицом *боја*, ни у склопу синтагми у којима се јавља, нпр. *слика/филм у боји*).⁴⁰¹

- АТРИБУТ: То је *његова слика света у великом*; у појединостима она је, наравно, много тежа и сложенија (Андр., 221). Врло рано [се] развију и постану *зреле жене у минијатури* (Андр., 103). Личила сам сама себи на главну јунакињу *неког филма у колору и у бојицама* (Кап., 59).
- ПРЕДИКАТИВ: Нисам у *том фазону* (разг.).

⁴⁰⁰ Дата употреба није идентификована у РСАНУ као израз, већ као основно значење именице *минијатура*, што је, по нашем мишљењу, пропуст; на то додатно указује и чињеница да је дато значење испоређено са изразом у *малом(е)*, чија дефиниција одговара и изразу у *минијатури*.

⁴⁰¹ Наше је мишљење да је ипак реч о фразеологизму, јер, нпр., *филм у боји* јесте филм израђен у одређеној техници, која не подразумева само једну боју (за разлику од *црно-белог филма*, израђеног у црно-белој техници). Ни *црно-бели филм* не даје се као синтагматски израз. Ово показује колико је статус фразеологизама, па и оних синтагматских, термилошких, у речницима често различито представљен.

1.1.2.2. Л је стање

О проширењу појма затворености на психолошка стања говори Дирвен. Овај аутор каже да је могућност да се помоћу предлога *у (in)* изразе стања вероватно последица „значања обавијености које имплицира идеја затворености изражена предлогом *у*: емоционално стање ... схвата се као неки затворени простор у ком субјекат себе затиче“ (1993: 87).⁴⁰² Стање се, примећује Дирвен, осим предлогом *у*, може изразити још и предлозима *ат, он (ibid., 85)*. Занимљиво је објашњење овог аутора *у* вези с тим због чега се стање не може изразити предлозима са значењем близине (*by, with*). Он каже да се стање не може замислити као нешто у близини одређеног ентитета, оно на неки начин мора да додирује тај ентитет (*ibid.*). Ово Дирвеново запажање везано за енглески језик вероватно има универзални карактер: ни у српском језику стање се не може изразити предлогом *с(а)*.⁴⁰³

Помињали смо да је Лајонс указао на онтолошки амбивалентан статус категорије стања, као и на немогућност да се у неким случајевима стања разликују од особина, с једне, и од радњи и процеса, с друге стране. Та амбивалентност је очита и у различитом начину на који се стања језички изражавају (³1979: 441). Овај аутор каже да се „оно што је неодређено у онтолошком смислу може одредити различитим граматичким категоријама у истом језику. На пример, стања се могу груписати са радњама, особинама и ентитетима“ (*ibid.*, 449).

Тако Д. Кликовац примећује да се стање у српском језику може изразити придевима, глаголима и ППК *у + Л*. Ова ауторка се пита у чему је специфичност овог последњег начина изражавања стања⁴⁰⁴ и закључује да је она у томе што „она [ППК] *situaciju iznosi kao neku vrstu fotografskog snimka, kao zaustavljenu u trenutku. Dok glagoli i pridevi koji opisuju istu situaciju samo iznose činjenicu, u+L tu činjenicu prikazuju kao sliku*“ (²2006: 132).

⁴⁰² “... of the ‘enveloping’ sense implied in the idea of the ‘enclosure’ expressed by *in*: the emotional state ... is viewed as an enclosure in which the subject finds himself” (1993: 87).

⁴⁰³ Како показује наша грађа, предлогом *с(а)* могу се, као појмови ПРАТИОЦИ, човеку као ПРАЂЕНОМ приписати појмови везани за интелектуалну/емоционалну природу, социјални живот, али не и за стање; (в. т. IV.3.1.1.3 овог рада).

⁴⁰⁴ Ауторка примећује да је ППК у неким случајевима једини начин изражавања стања (*у недоумици, у кризи*). У неким случајевима постоје напоредо глагол и придев, али немају исто значење (*у бунилу* није исто што и *бунован*), а дешава се да постоје и глагол (*радовати се*) и придев (*радостан*) и ППК (*у радости*) сличне семантике (²2006: 132).

Уз то, ауторка примећује да је прототипично стање пасивно. Када је реч о предметима, у питању је „онакав начин постојања entiteta који није резултат његовог вољног деловања, којим он не управља и при коме мирује“ (*ibid.*, 130). Када је носилац стања биће, оно, у прототипичном случају, није свесно. У категорију стања Д. Кликовац убраја разна психофизиолошка стања – од прототипичних стања несвести (*полусна, бунила* и сл.), преко стања у којима човек не види (*заслепљеност, занос, бунило* и сл.), стања у којим је свестан, али мирује (*мир, непокретност*), преко оних над којима нема контролу (*смрт, живот, постојање, снага, мука, језа, врућица*); категорији стања Д. Кликовац придружује и осећања и расположења (*узбуђење, расположење, очајање, паника*) (*ibid.*, 131), као и такозване менталне активности (*недоумица*).

Говорили смо о томе (т. II.4.5) да Д. Кликовац категорији стања придружује и особину, као нетипично стање. Зато смо категорији положаја придружили појмове *мода* и *глас* у изразима *бити у моди* и *бити на гласу*.⁴⁰⁵ Тако РСАНУ израз *бити у моди* дефинише као 'бити омиљен, популаран; бити тражен, цењен', а (*бити*) *на гласу* као 'познат, чувен (по добру, по злу или уопште')' (в. РСАНУ, под *мода* и *глас* изр.). *Мода* се концептуализује као САДРЖАТЕЉ,⁴⁰⁶ а *глас* као НОСИТЕЉ.

АТРИБУТ:

- *Људи у пуној снази* раде врло мало (Цвиј., 48); *човек на самрти* (разг.);
- Седе по патосу на свим могућим фестивалима и *местима у моди* (Кап., 48).
И данас осећам нешто као благу муку када ми нетко спомене *те декоративне кафане на гласу* (Кап., 62).
- То су *предузећа у реструктурирању* (НИН, 14). И даље је посматрао *Београд у пламену* (Гриц., 176). *Мој град у ноћном пламену* подсетио ме је на последњу сцену из опере Валкире (Гриц., 185).

⁴⁰⁵ Поменули смо да ППК *на + Л* у изразу *бити на гласу* Т. Батистић сврстава у локатив особине.

⁴⁰⁶ *Мода* се, као апстрактан појам, концептуализује као територија „на којој се налазе модерне, прихваћене ствари, појаве“ (Кликовац ²2006: 90).

ПРЕДИКАТИВ:

- Софија је била у шоку (Рај., 27). Тела су им у реду, душе нису (Гриц., 83).⁴⁰⁷ Он је на самрти (разг.). Као помало излазе с лажним дипломатама и личностима које су у моди (Кап., 47).
- Брод је у очајном стању (Кап., 14). Пошто су многи одвојци [пута] били у невозном стању (Гриц., 154).

Стање се чешће (судећи по нашој грађи) концептуализује као САДРЖАТЕЉ. Оно се, међутим, може концептуализовати и као НОСИТЕЉ, што показују наши примери: *човек на самрти*, *кафане на гласу*. У оба случаја реч је о фразеологизмима. Размотрићемо прво изразе *човек на самрти* / *бити на самрти* ('човек који умире'; 'умирати, бити на умору'). Будући да је реч о изразима, употреба предлога *на* може се посматрати као идиоматична, али би се могла и објаснити чињеницом да стање, концептуализовано као НОСИТЕЉ, има утицаја на ношени објекат (стање овог типа не може се концептуализовати као САДРЖАТЕЉ). Објашњење би се могло наћи и у чињеници да је *самрт*, *смрт*, крај живота, па се у значењу ове именице јавља и значење границе, краја (као да је речено *на крају живота*) (о значењу именице *крај*, која се може концептуализовати и као садржатељ и као носитељ, говори Д. Кликовац, 2007: 54; ауторка говори и о тумачењу стања као садржатеља и носитеља, 2007: 56, 59, 61).

Што се тиче израза *бити на гласу*, *кафане на гласу*, може се објаснити чињеницом да је ношени предмет изложен вредновању, оцењивању и сл.

У трећој групи примера атрибушке функције СО је нежив (мада и предузеће и град могу метонимијски стајати за људе, у овим примерима то није случај), а С је процес у ком се СО налази (предузеће у процесу реструктурирања). Д. Кликовац примећује: „*Pomalo paradoksalno, i reč proces označava stanje: SO [...] trpi promenu (koja se konceptualizuje kao KRETANJE), ali ona nije voljna*“ (2006: 138). Реструктурирање је процес у ком се налази предузеће. Што се *града у пламену* тиче, именица *пламен* има и процесуално значење (као синонимски део дефиниције РМС наводи 'огањ, пожар, ватра'). Поменули смо да локатив овог типа (*бити у пламену*) Т. Батистић сврстава у локатив стања, који се може

⁴⁰⁷ У овом примеру јавља се фразеологизам *бити у реду*, у значењу 'бити у добром стању, како треба, како је очекивано', мада се такав израз не може наћи међу изразима под *ред* у РМС.

трансформисати глаголом: *Београд у пламену* значи исто што и *Београд гори/плати* (1972: 49). Глагол *платети* је медијалан, означава процес који се одвија без воље његовог субјекта.

Наша грађа показује да се конструкција коју посматрамо највише користи у функцији актуелног квалификатива – што је и разумљиво, будући да су психофизиолошка стања обично краткотрајна и због тога згодна за квалификацију субјекатског/објекатског појма током важења ситуације означене глаголом.⁴⁰⁸ Актуелни квалификатив у нашим примерима најчешће има начинско значење (*Слуга седне на коња и одјаше у највећој паници*), затим узрочно (*У таквом расположењу* Давил се ... сети капицибаше). Д. Кликовац указује на то да је за тумачење семантичког типа одредбе важан положај који та одредба заузима у реченици – узрочне одредбе обично су смештене пре глагола у предикату, док су начинске смештене после (*ibid.*, 134). У неким случајевима актуелни квалификатив има значење околности (*Једна девојчица је, готово у светој јези, стајала ту и гледала околности*).

- АКТУЕЛНИ КВАЛИФИКАТИВ СУБЈЕКТА: Отац је, *у необичном нервном стању*, измењеног израза лица, одмах дохватио са полице две совјетске књиге о руској музици (Гриц., 180). Слуга седне на коња и одјаше *у највећој паници* (Кап., 46). Падне у несвест, узвикнувши *у очајању* (Кап., 47). Највише су умирали људи између 20 и 40 година и то *у страшним мукама* (НИН, 58). Чак сам, *у поетском узбуђењу*, спевала песму о том открићу (Гриц., 151). Вук Исакович најпре мирно слуша бискупова наговарања ... да би одмах из страха одустао и, *у недоумици*, посегао за једином још преосталом ствари... (Петк., 112). Светску јавност донекле је насмејао, а донекле и узнемирио снимак шпанског мотоциклисте ... који се, дехидриран и *у бунилу*, скинуо до голе коже и трком упутио у ... пустињу (НИН, 65).⁴⁰⁹ *У таквом расположењу* Давил се одједном сети капицибаше

⁴⁰⁸ С тим у вези, важно је поменути запажање Д. Кликовац да се неке именице не могу употребити у служби атрибута и предикатива. Наиме, такве су именице које означавају особине (а видели смо да се и особине прикључују категорији стања) (*упорност, наивност, простота, халапљивост*), оне које означавају неку менталну активност (*жеља, тежња, нада*), као и психолошка стања (*радост, збуњеност*) (*ibid.*, 133).

⁴⁰⁹ Д. Кликовац примећује да стање често ограничава и одређује нечије понашање (концептуализовано као кретање), због чега садржавање у стању често развија значење узрока понашања (као у нашим примерима) (²2006: 130).

кога је са успехом био заборавио (Андр., 143). Њихово стање је сада стабилно пошто су у болницу примљени *у тешком стању* (б92 онлајн, 15. јануар 2014). Једна девојчица је, готово *у светој јези*, стајала ту и гледала околу (Гриц., 235). Она полако, још *у полусну*, опипава руком чаршаве (Киш, 32).⁴¹⁰

Будући да се ППК у + Л односи на објекатски референт, он нема прилошко значење, као у претходним случајевима.

- АКТУЕЛНИ КВАЛИФИКАТИВ ОБЈЕКТА: Сељак ју је вратио *у јакој врућици* и скоро без свести (Гриц., 136). Књижица се завршава опоменом да је ученик дужан да књижицу сачува *у чистом стању* (Киш, 99).

Стање најчешће везујемо за људе, али процењујемо и стање, најчешће у физичком смислу, конкретних предмета (у смислу њихове очуваности, функционалности и сл.). Уз то, предметни свет може бити захваћен и разним процесима (који могу и не морају доводити до промена на субјектима).

1.1.2.3. Л је положај

Положај и стање су блиске семантичке категорије. Д. Кликовац указује на потребу да се категорија положаја, иако врло блиска категорији стања (што се огледа и у блиским значењима речи *положај* и *стање* и у њиховој међусобној заменљивости у неким случајевима),⁴¹¹ ипак од ове друге одвоји (2006: 125).

Т. Батистић примећује: „Svi smo uvijek u nekoj situaciji, nalazimo se u nekom položaju (fizičkom ili društvenom), imamo izvjesnu kondiciju, ulogu ili funkciju“ (1972: 113). Због тога се уз именице којима се означава положај или стање увек мора јавити детерминатор, који носи тежиште информације (није могуће рећи **он је у стању*, **он је у ситуацији*, **он је у положају*, **он је у узрасту*; овај принцип иначе важи и за све оно што је инхерентно, био то облик или нешто друго).

Д. Кликовац о положају, као метафоричком садржатељу, размишља на следећи начин. Она каже да се положај односи и на човеково место у одређеном

⁴¹⁰ Овај пример могао би се тумачити као временски актуелни квалификатив.

⁴¹¹ Ауторка каже: „Koliko su kategorije POLOŽAJA i STANJA blisko povezane pokazuje već i sama reč *položaj*, koja može značiti i 'stanje': *u zgrčenom položaju*“ (2006: 125).

простору, али и на стање смештености у њему. „Знаčenje 'положаја' nalazi se na pola puta između konkretnog značenja nalaženja na nekom mestu ... i apstraktnog nalaženja 'u' nekom stanju“ (2006: 125).

У категорију положаја Д. Кликовац убраја појам *положај*, на нивоу категоризације вишем од основног, који се односи на човекову смештеност у физичком или друштвеном простору (*ibid.*). Затим, појмове типа *несрећа*, *невоља*, *неприлика*, *искушење*; *изгнанство*, *ропство*; *улога*, *функција*, *служба*, *пензија*; *веза*, *однос* (*ibid.*, 125–127).

Положај се може концептуализовати као САДРЖАТЕЉ, али и као НОСИТЕЉ. У овом другом случају у питању је и вредновање положаја – пожељан положај концептуализован је као нешто што се налази горе (власт, добра служба и сл.). Ова употреба заснива се на оријентационој метафори ПОЖЕЉНО ЈЕ ГОРЕ.

Најпре ћемо размотрити звање, службу као поткатегорију положаја. Јасно је да је ова класа везана за човека. Осим именице *звање*, овде се јавља и њен делимичан синоним *служба*, данас са помало застарелом нијансом; именица *пензија*, дефинисана у РСАНУ као 'правни положај, статус лица након престанка активног радног односа...'. Блиска овој групи јесте и именица *власт*, у значењу: 'управа, владавина, руководилачки положај' (в. РСАНУ под *власт*, 3б).

У нашој грађи нашле су се и именице *несрећа* и *ситуација* (ова друга се, као и *звање*, јавља са обавезном одредбом). Као СО у нашим примерима у највећем броју случајева јавља се човек, за кога се, у типичном случају, положај везује.

АТРИБУТ:

- Одбор за акредитацију има 13 чланова, из реда академика, *истраживача у звању научног саветника и редовног професора универзитета* (Зак. НИД, 6). Научни институт може обављати научноистраживачку делатност ... ако ... има у радном односу ... најмање *десет истраживача у научним или наставним звањима* ... и *десет истраживача у звању истраживач-сарадник или вишем звању* (Зак. НИД, 12). Чланови научног већа су *истраживачи у научном звању*⁴¹² запослени у институту (Зак. НИД, 16).

⁴¹² У овом примеру јавља се имплицитни детерминатор, *неки*: у *неком научном звању*.

Научно веће мора имати најмање *седам истраживача у научном или у наставном звању* (Зак. НИД, 16). *Истраживач у научном звању коме је престао радни однос...* (Зак. НИД, 23). На послове помоћника директора распоређује се *наставник ... или стручни сарадник у највишем звању у установи* (Закон о основама система образовања и васпитања, Кор.); *професор у пензији* (разг.).

- Рекло би се да ће *досадашње странке на власти* кампању базирати... (НИН, 13). *Виши официр на служби код министра морнарице...* (Андр., 64).
- Они који су тада били *другови у несрећи* ... ти су после остали везани симпатијама (Гриц., 181).

АПОЗИТИВ:

- Чланови Националног савета могу бити *признати научни и стручни ауторитети у домаћој и светској науци, у звању научног саветника и редовног професора универзитета* (Зак. НИД, 4). Сваке суботе, стари професор историје, *сада у пензији*, долази (Сек., 220).

АКТУЕЛНИ КВАЛИФИКАТИВ:

- Непосредно више извршилачко радно место јесте оно чији се послови раде *у непосредно вишем звању, или у истом звању али на радном месту руководиоца* (Зак. о државним службеницима. 1621-05, Кор.). ... ако изгуби звање а нема одговарајућег радног места на које се може распоредити *у новом звању* (Зак. о изменама и допунама закона о радним односима у државним органима, Кор.).

ПРЕДИКАТИВ:

- Он је *у пензији* (разг.). Директор је *у радном односу* у институту (Зак. НИД, 15).⁴¹³
- Живковић ... тезу да је Србија ... *у критичној ситуацији* нашироко образлаже (НИН, 13). Он је дао оставку ... кад се знало да је влада у *оставци* (НИН, 15).⁴¹⁴

⁴¹³ *Бити у радном односу* је израз и значи 'бити запослен'.

1.1.2.4. Л је узраст

Лејкоф и Џонсон указују на две метафоре по којима се разумева време. Прва је ВРЕМЕ ЈЕ ПРЕДМЕТ КОЈИ СЕ КРЕЋЕ, по којој је човек непокретан, а време се креће према њему, док је друга ВРЕМЕ ЈЕ НЕПОКРЕТНО, А МИ СЕ КРЕЋЕМО КРОЗ ЊЕГА (1980/2003: 43–44).

Д. Кликовац указује на још једну метафору, по којој се време концептуализује као кретање: ВРЕМЕ ЈЕ ЛИНЕАРНО КРЕТАЊЕ УНАПРЕД и ВРЕМЕ ЈЕ ЛИНИЈА УСМЕРЕНА ОД ПРОШЛОСТИ КА БУДУЋНОСТИ (Кликовац 2014).

Метафору по којој је време непокретно ова ауторка формулише: ПОСТОЈАЊЕ ЈЕ ПУТОВАЊЕ, тј. ЧОВЕК ЈЕ ПУТНИК КРОЗ ВРЕМЕ. „Kao što se kretanjem prelazi određeni prostor, tako se postojanjem 'prelazi' određeno vreme“ (²2006: 147). За нас је релевантна варијанта ове метафоре – ЧОВЕК ЈЕ ПУТНИК КРОЗ СВОЈ ЖИВОТ. „Vremenske jedinice kroz koje čovek prolazi jesu delovi njegovog života“ (*ibid.*, 156).

Те временске јединице могу се концептуализовати на више начина. Када су концептуализоване као САДРЖАТЕЉИ (ВРЕМЕНСКЕ ЈЕДИНИЦЕ СУ САДРЖАТЕЉИ, А ПОСТОЈАЊЕ ЈЕ ИЗЛАЖЕЊЕ ИЗ ЈЕДНОГ ПЕРИОДА – САДРЖАТЕЉА И УЛАЖЕЊЕ У ДРУГИ, Кликовац 2014: 6), сагледавају се „изнутра“ (²2006: 156) и таква концептуализација лежи у основи ППК у + Л. Временске јединице могу се посматрати и „споља“, као ТАЧКЕ НА ВРЕМЕНСКОЈ СКАЛИ (таква концептуализација везана је за ППК у + А⁴¹⁵).⁴¹⁶

У нашим примерима јављају се две синонимне именице – именица *узраст* (’време, године живота’; в. РМС под *узраст*, 2) и именица *година*, у значењу ’доба живота’ (в. РСАНУ под *година*, 3; ово значење везано је за множински облик именице).

⁴¹⁴ У РСАНУ се, под *оставка*, налази израз у *оставци* (*чиновник, министар и др.*), дефинисан као ’лице (чиновник, министар и др. или службени орган) које је поднело оставку, али и даље обавља дотадашње послове’.

⁴¹⁵ Важно је запажање ауторке да разлика између ППК у + Л и у + А, везана за њихово временско значење, „није она која је типична за разлику између значења *lokativa* и *akuzativa*: *prva* не означава ’налажење на неком месту’ а *druga* ’zauzimanje mesta’, већ обе *lociraju* неки догађај у *vremenu*, *samo* на различите начине“ (²2006: 163).

⁴¹⁶ Љ. Шарић указује само на ову другу концептуализацију времена, по којој се време јавља као геометријска схема у виду једнодимензионалног предмета, усмереног у једном правцу – као линија (2008 : 94).

У нашој грађи конструкција у + Л потврђена је у атрибутој, апозитивној и предикативној функцији. Нема ограничења ни за њено јављање у функцији актуелног квалификатива (па смо такве потврде потражили у Корпусу).

Будући да је узраст човеку инхерентан, неопходна је и одредба, као и за све оно што је инхерентно неком ентитету; одредба може бити и имплицитна, као у прва два Андрићева примера – *човек у годинама* заправо је *човек у познијим годинама*.

АТРИБУТ:

- Ту су ова два ... *грађанина у годинама* изгледали... (Андр., 95). Ова два човека, *људи у годинама* ... били су присиљени... (Андр., 96). Мордо посматра *жену у четрдесетим годинама* (Андр., 217).⁴¹⁷ *Младеж у поменутом узрасту* ... полиција ће привести (Пол., 23. 7. 2006, Кор.). *За одраслу девојчицу у овом узрасту* каже се још и „девојчурак“ (Требјеш., Кор.). *Свако дете у школском узрасту* изабере „брата“ или „сестру“ и после се са њима интензивно дружи (Пол., 16. 1. 2001, Кор.). Од тридесет пет извођача, пет су *деца у узрасту [од] четири до девет година* (Пол., 2. 8. 2008, Кор.).

АПОЗИТИВ:

- Тек у *четрдесетим годинама*, *Рота* се већ осећао преварен (Андр., 112).⁴¹⁸ Још у *раноме узрасту*, као девојчица, она је помно посматрала понашање родитеља (Н. Петковић, Кор.).

ПРЕДИКАТИВ:

- Људи које је Мехмед-паша довео и одвео са собом били су углавном у *млађим годинама* (Андр., 162). Пошто је гро ових играчица пре пет година био у *јуниорском узрасту*... (Пол., 21. 11. 2006, Кор.).

АКТУЕЛНИ КВАЛИФИКАТИВ:

- Шта се, велим ја њему, брукате у *тим годинама* (И. Иљф и Ј. Петров, превод, Кор.). Можете се слободно смејати што ја у *свом нежном узрасту*

⁴¹⁷ Метафора ВРЕМЕ ЈЕ ПРОСТОР експлицирана је у примеру у ком је локативна конструкција у функцији допуне глагола *налазити се*: Ми знамо да *се* ти сада *налазиш* ... мислим ... мислим, у *осетљивим годинама* (Кап., 38).

⁴¹⁸ Овај апозитив има допусно значење: *иако тек у четрдесетим годинама*...

дајем тако уопштен суд о женама... (Т. Ман, превод, Кор.). Данас тврде да се у *школском узрасту* нису ни познавали (Пол., 23. 1. 2001, Кор.). Крститељ је био убијен у *старијем узрасту* (У. Еко, превод, Кор.).

1.1.2.5. Л је језик

ППК *у/на* + Л, када је референт локативног номинала *језик*, разматране су у србистици претежно у адвербалној позицији. Стевановић сматра да се конструкцијом *на* + Л у примерима типа *На том језику писали су Данте, Петрарка и Макијавели* означава средство помоћу ког се врши радња означена управним глаголом (⁵1991б: 493), као и то да је у неким случајевима „тешко разграничити начин вршења од средства ... јер средство за вршење радње често условљава начин на који се то врши“ (*ibid.*, 494), на пример *држати (некога) на узди*.⁴¹⁹

Т. Батистић сматра да је у примерима типа: *Витезовић је ... много тога испјевао у хрватском и латинском језику* ППК *у* + Л означена материја „која је искоришћена у реализацији *date radnje*“ (1972: 160) (она ове примере сматра блиским примерима типа *исклесати у камену, изрезбарити у дрвету*).⁴²⁰ Ми сматрамо да семантичка веза на коју ауторка указује ипак није сасвим очигледна (према *исклесати у камену* постоји паралела с генитивом материје *исклесати од камена*, док према *испевати у хрватском језику* таква паралела не постоји. Уз то, остаје необјашњена могућност замене предлога у предлогом *на* (*испевао на хрватском и латинском језику*).

Т. Батистић разматра и могућност замене ППК *у* + Л у адвербијалној функцији начинским прилозима уз неке глаголе. Тако се, нпр., синтагма у *руском језику* може заменити прилогом *руски* уз глагол *изражавати*: *цела реченица је примила на себе значење које се у руском (језику) изражава префиксацијом / ...*

⁴¹⁹ Везу начинског значења и значења средства (спроводника) истиче и М. Ивић (1954: 239). Језик се заиста може посматрати као средство (једна од дефиниција језика јесте да је то *средство споразумевања*).

⁴²⁰ Овај тип локатива доводи у везу са одредбеним инструменталом типа: *Да кажем обичнијем нашијем ријечима*, који се може довести у везу са инструменталом средства (1972: 160).

које се руски изражава префиксацијом (*ibid.*, 161).⁴²¹ Међутим, ауторка примећује да таква замена није могућа у примеру *Нешто доста слично аористу имамо и у српскохрватском (ibid.)*.

Што се тиче сличних синтагми с предлогом *на*, Т. Батистић разматра само случајеве њихове адноминалне употребе, који се могу посматрати као они у којима је трпни глаголски придев испуштен и може се реконструисати, али се не изјашњава у вези с њиховим семантичким типом: *И неким дјелима југославенских аутора, (писаним) на страним језицима* (1972: 201). Она примећује обавезност употребе атрибута и могућност испуштања саме именице (*језик*).

Д. Кликовац испитује језик као метафорички садржатељ и закључује да се сам појам језика разуме „на веома општи начин путем метаfore SADRŽATELJA, која неkad иде у правцу конкретизације тог садржатеља као OGRANIČENOG DVODIMENZIONALNOG PROSTORA (другим рећима, JEZIK JE TERITORIJA), zasnovane на utvrđenosti језика конвенцијом. Naime, по laičкој представи проистеклој из језичке праксе, језик је оно што се обично каже и оно што се може рећи (и што заузима, у комбинацији с метафором PREDMETA, неки 2-d простор); све што припада томе ... у виду рећи, реченица ... концептуализује се као да се налази у језику“ (2006: 188).

Ауторка примећује да се говорење неким језиком концептуализује помоћу схеме НОСИТЕЉА: „нешто речено на неком језику доступно је слуху и разумевању као што је ношени објекат изложен посматрању“ (*ibid.*, 189).

Пошто је говору аналогно писање, и писање неким језиком концептуализује се помоћу исте схеме (написани текст доступан је чулу вида, преко чула вида и разумевању). И све оно што је у метонимијској вези с говорењем и писањем може се концептуализовати на овај начин.

Пошто се *на одређеном језику* може говорити и писати, на неком језику могу бити и резултати тих активности. Када је управна именица девербатив, као *препирка* или *разговор*, може се одредити конструкцијом *на + Л (препирати се на одређеном језику → препирка на одређеном језику; разговарати на одређеном језику → разговор на одређеном језику)*:

- АТРИБУТ: Негде усред Босне, завејан снегом, присиљен *на ненавиклу препирку на страном језику*... (Андр., 85). Ти разговори, који су обично

⁴²¹ Нама се, међутим, чини да варијанта реченице са прилогом није сасвим у духу књижевног језика.

почињали на француском језику ... претварали су се понекад у *сочне препирке на грубом и исквареном венецијанском дијалекту* (Андр., 107).

- ПРЕДИКАТИВ: Крај разговора је опет *на француском* (Андр., 108).

Резултат говорења/писања су и изрази, песме, као и књижевност.

- АТРИБУТ: Фратар је са напором тражио *изразе на италијанском*⁴²² (Андр., 84). Ево ти *две песме на нашем језику*⁴²³ (Сек., 199). Раса која нема тенденција ... ни *ка својој књижевности на своје језику* (Сек., 225).
- ПРЕДИКАТИВ: Текст је *на енглеском језику* (разг.).

Уобичајене су синтагме типа *књига/емисија на (српском, енглеском, француском) језику*. У њиховој основи леже метонимије КЊИГА ЗА ТЕКСТ У КЊИЗИ; ЕМИСИЈА ЗА ИЗРАЖАВАЊЕ У ТОЈ ЕМИСИЈИ:

- АТРИБУТ: За потребе страних корисника може се приредити *скраћено издање Енциклопедије на енглеском језику* (Зак. СЕ, 3). *Ону [књигу] на француском језику* прелиставао је... (Сек., 226). Павле Чајновић објавио две књиге: *једну на француском језику* (Сек., 226).⁴²⁴ Уз тотално замрачење ловили [смо] *емисије на српском језику* (Гриц., 197).

У нашој грађи нашао се и пример:

- АТРИБУТ: ... уочава се ... *употреба неких речи и израза у њиховом недословном значењу* (Радовановић 1990: 200).

⁴²² Називи језика јављају се и као поименичени придеви (*на италијанском, говори италијански*).

⁴²³ По мишљењу П. Сирцента, основна метафора којом се концептуализује језик јесте ЛЕЗИК ЈЕ ПОСЕСУМ. Овај аутор сматра да је та метафора основнија од метафоре ЛЕЗИК ЈЕ ПРЕДМЕТ, иако је предмет појам надређен појму посесума (а тај став образлаже културним утицајима – у ери капитализма између предмета и посесума однос је готово синонимичан, па се не може успоставити једноставна хијерархија по којој би предмет био недвосмислено надређен посесуму) (2009: 387). Посматрање језика кроз призму ове метафоре видљиво је и у нашим примерима – *наш/свој језик, страни језик*, затим у терминима *позајмљенице, туђице, усвајање језика* и др.

⁴²⁴ У овим примерима могао би се успоставити трпни придев глагола (*на)писати*). У нашој грађи налазе се и примери у којима је трпни придев глагола експлициран: *Писан је [роман] на руском* (Гриц., 56). Друга је књижица *написана на енглеском језику* (Сек., 226).

Језичке јединице обично се концептуализују као садржатељи за значење (Реди ²1993: 168;⁴²⁵ Кликовац ²2006: 185–187). Д. Кликовац истиче да се о значењу не мора говорити само помоћу метафоре САДРЖАТЕЉА већ да је то могуће чинити и помоћу метафоре ВЕЗЕ, „која нам говори да је РЕЧ ПОВЕЗАНА СА ЗНАЧЕЊЕМ: рећ се 'vezuje' за неки ванјезички садржај, 'sparuje' s njim, on joj se ... pripisuje“ (*ibid.*, 187). Захваљујући томе што између речи и њихових значења постоји веза, значење се, осим што се може концептуализовати као СО, може концептуализовати и као С, што потврђује и наш пример (више случајева који потврђују ову метафору наводи Д. Кликовац ²2006: 188).

1.1.2.6. Л је активност

У нашој грађи нашао се само један пример ППК *на* + Л са значењем активности. За прототипичан члан категорије активности Д. Кликовац примећује да је супротан и комплементаран прототипу категорије стања – то је такав начин постојања неког ентитета који је под вољном контролом самог тог ентитета, праћен његовим кретањем (²2006: 140). Када су, као у нашем примеру, у питању неживи ентитети, „ne može se govoriti o voljnosti radnje, ono što ih svrstava u kategoriju aktivnosti jeste upadljivo kretanje ili promena“ (*ibid.*, 141).

- АТРИБУТ: Једна јаркоцрвена ружа букти као *сунце на заласку* (Киш, 66).

Двоумили смо се око тога да ли дати пример треба придружити категорији стања. Будући да је глагол *залазити* медијалан, и синтагма *сунце на заласку* могла би се придружити категорији стања. Одлучили смо се ипак за категорију активности због персонификације која у језику прати кретање небеских тела – *сунце се креће* по хоризонту, *залази/излази* и сл.

У нашој грађи налази се 220 потврда ППК *у* + Л и *на* + Л. Од тога је ППК *у* + Л потврђена у 198 примера (90% случајева), а *на* + Л у преосталим примерима (22 примера или 10%). Неке категорије које смо анализирали концептуализују се искључиво као САДРЖАТЕЉИ (*одећа* (93 потврде), *облик* (47 потврда), *узрост* (15 потврда)), док се неке тако концептуализују у највећем броју случајева (*стање* (у

⁴²⁵ Реди примећује да се термин *садржај* користи готово као синоним термина *идеја* и *значење* (*ibid.*).

23 случаја од укупно 26) и *положај* (у 22 случаја од укупно 26)). *Језик* се најчешће концептуализује као НОСИТЕЉ, бар када је реч о придевским функцијама ППК у којима се као локативни експонент јавља именица *језик* (од укупно 12 примера 11 потврђује ППК *на + Л*). Категорија *активности* издвојена је крајње условно, па о њој нећемо доносити закључке у овом смислу.

VI. СЛИКОВНЕ СХЕМЕ И ПАДЕЖНА СИНОНИМИЈА. ПАДЕЖНА АНТОНИМИЈА

Ово поглавље чине две целине. У првој, већој, грађу ћемо посматрати кроз призму сликовних схема. Очекујемо да ће нам на тај начин стечен увид помоћи да боље објаснимо шта омогућава падежну синонимију. У другој, мањој целини, позабавићемо се питањем односа семантичке супротности између појединих падежа и ППК са квалитативним значењем. Покушаћемо да одговоримо на питање да ли је оправдано увести појам *падежне антонимије*.

Уз то, очекујемо и да нам сагледавање грађе на овај начин пружи увид у то који су односи између ОЛ и Л чешће заступљени у квалификовању, а који ређе.

1. Сlikовне схеме и падежна синонимија

Падежне синониме Љ. Поповић дефинише као „падежне синтагме са детерминативним деловима различитог склопа које се у извесном језику, дијалекту или говору појединца наизменично употребљавају за описивање истог реалног садржаја“ (1964: 73).⁴²⁶ Аутор разликује *падежне синтагме потпуне и непотпуне синонимности*. За прве је карактеристично то што описују исти реални садржај на истоветан начин (*ibid.*, 73), док друге описују исти реални садржај „доживљен на неподударне, али сличне начине“ (*ibid.*, 74).

Како истиче Љ. Поповић, ти начини „нису у супротности један с другим, већ су међусобно сагласни ... Узети у целини, чланови једне везе падежних синтагми непотпуне синонимности пружају слику могућих доживљавања датог реалног садржаја. Ова категорија падежних синонима заснива се, дакле, на могућности да се код извесних реалних садржаја *веза њихових делова доживи на неколико начина*“ (*ibid.*, 75, курзив је наш, А. М.).

⁴²⁶ Важно је напоменути да Љ. Поповић, за разлику од М. Стевановића, под *падежном синтагмом* подразумева и управну реч и падеж или ППК који зависе од ње (*ibid.*). О непрецизној употреби термина *падежна синтагма* код М. Стевановића и још неких аутора говоре Б. Стипчевић и Т. Самарцић (2003: 3–5). Наиме, аутори наглашавају да се поменути термин понекад користи за сам падеж, некад за ППК, а проблематичан је и стога што „ПАДЕЖНА СИНТАГМА није увек и СИНТАГМА“ (*ibid.*, 5).

Размотрићемо односе који постоје између појединих падежних синонима и настојаћемо да објаснимо шта ту синонимију омогућава. Наша је претпоставка да ћемо се сретати претежно са синтагмама непотпуне синонимности, у којима се однос између појмова означених управном именицом и зависним номиналом сагледава и изражава на различите начине.

1.1. Схема ДЕО–ЦЕЛИНА

Схему ДЕО–ЦЕЛИНА потврђује 578 примера из наше грађе.

Најпре ћемо представити случајеве у којима се као део јављају конкретни појмови (т. 1.1.1), а затим оне у којима се као део концептуализују апстрактнији појмови (т. 1.1.2). Број примера којима су потврђене ове две групе скоро је једнак.

1.1.1. Део је неки конкретан појам

Оваквих примера у нашој грађи има 298. Као целине у датим примерима јављају се ПРЕДМЕТИ.⁴²⁷ Примере из ове категорије посматраћемо у две групе. У првој ће бити *бића*, као и делови њиховог тела (175 примера), а у другој *предмети у ужем смислу*.

Највећи број примера прве групе (њих 148 или 84,57%) потврђује случај када се као целина јавља *човек* (као један од прототипичних представника категорије ПРЕДМЕТА). У неколико примера јавља се *животиња* (6 примера или 3,42%). Као предмети са структуром ДЕО–ЦЕЛИНА концептуализују се и *делови људског тела* (таквих случајева у нашој грађи има 20 или 12%).⁴²⁸

С обзиром на то да се човек на различит начин квалификује када та квалификација није везана само за ситуацију означену глаголом (падеж или ППК у функцији актуелног квалификатива), већ је од ње независна, најпре ћемо, у т. 1.1.1.1, прегледати примере у којима се падежи или ППК којима се означава део

⁴²⁷ О прототипу категорије ПРЕДМЕТА говори Д. Кликовац. Неопходан и довољан услов за чланство у категорији јесте поседовање облика. У центру категорије су ентитети који су тродимензионални, опипљиви, чврсти, одвојиви од своје околине (и изгледом и функционално): бића, артефакти, затим ентитети с разним комбинацијама ових одлика (²2006: 41–43).

⁴²⁸ Сврставање делова тела уз бића чији су саставни део објашњавамо тиме што, иако концептуализовани као ПРЕДМЕТИ, ти делови не постоје независно од датих целина.

тела јављају у функцијама атрибута, апозитива и предикатива, затим, у т. 1.1.1.2, оне у функцији актуелног квалификатива.

У другој групи, коју чини 123 примера, највећим бројем датих примера потврђени су прототипични предмети (најчешће артефакти, тродимензионални и најчешће уобичајеног облика) (64 примера или 52,03%), затим дводимензионални и тродимензионални ентитети типа *просторија, кућа, град, земља* (43 примера или 34,95%). Категорији предмета припадају и *биљке* (15 примера или 12,19%), а као предмет са деловима концептуализован је и појам *ноћи (ноћ без освета)*. Ове примере прегледаћемо у т. 1.1.1.3. Уочљиво највећи број примера којима се потврђује схема ДЕО–ЦЕЛИНА везан је за човека и за артефакте.

1.1.1.1. Квалификовање човека / животиње /дела тела (другим) делом тела независно од означене ситуације

Делове тела разликујемо према степену обавезности, па се, у складу с тим, може говорити о деловима тела три различита степена. Као делови првог реда могу се посматрати органи, као и перцептивно издвојиви делови, нпр. *лице* (у квалификовању се као прототипични јављају *очи, лице, кожа*), затим они другог реда (космати делови тела, посебно zgodни за квалификовање – *бркови, брада, коса*), као и они трећег реда, који се условно могу назвати деловима тела, обично накнадно стечени или накнадно настали – појаве типа *бубуљице, пеге, ожигљаци, грба* и сл.⁴²⁹ Делове тела према овој класификацији представићемо у табели као *део тела 1/2/3*.

⁴²⁹ Напомињемо да ћемо, у прегледу који следи, у табели наводити синтагме с управним члановима у номинативу (чак и ако се они у примерима налазе у другим падежима).

Табела бр. 4: Одређивање човека / животиње / дела тела (другим) делом тела 1 – Г, без + Г и с(а) + И/ПС

синтагма	онтолошки референт појма означеног управном именицом	лексички експонент управног члана зависног номинала	онтолошки референт управног члана зависног номинала	падеж или ППК (предлог и ПС)
<i>човек ... плавих очију</i>	Ч ⁴³⁰	очи	део тела 1	Г
<i>људескара ... злих зелених очију</i>	Ч	очи	део тела 1	Г
<i>[човек] бадемастих очију</i>	Ч	очи	део тела 1	Г
<i>Римљанка мачкастих плавих очију</i>	Ч	очи	део тела 1	Г
<i>[човек] плавих очију</i>	Ч	очи	део тела 1	Г
<i>човек ... огњених очију</i>	Ч	очи	део тела 1	Г
<i>створење паметних очију</i>	Ч	очи	део тела 1	Г
<i>[жена] очију некако превешених и скривених</i>	Ч	очи	део тела 1	Г
<i>човек ... црвена лица</i>	Ч	лице	део тела 1	Г
<i>газда, свијетла лица</i>	Ч	лице	део тела 1	Г
<i>човек, жута лица</i>	Ч	лице	део тела 1	Г
<i>човек, мученички бледог лица</i>	Ч	лице	део тела 1	Г
<i>старица жута и зборана лица</i>	Ч	лице	део тела 1	Г
<i>педесетогодишњак ... широког лица</i>	Ч	лице	део тела 1	Г
<i>[мамелуци] безизразних лица</i>	Ч	лице	део тела 1	Г
<i>[жена] коже болесно беле</i>	Ч	кожа	део тела 1	Г
<i>човек жуте, танке и провидне коже</i>	Ч	кожа	део тела 1	Г
<i>[Старовласи] печене коже</i>	Ч	кожа	део тела 1	Г
<i>педесетогодишњак ... прђаста носа</i>	Ч	нос	део тела 1	Г
<i>људескара дебеле главе</i>	Ч	глава	део тела 1	Г
<i>студент ... великог забаченог чела</i>	Ч	чело	део тела 1	Г
<i>свештеник дуга, јака и избријана врата</i>	Ч	врат	део тела 1	Г
<i>вранац широких сапи</i>	Ж	сапи	део тела 1	Г
<i>маза преклопљених ушију</i>	Ж	уши	део тела 1	Г
<i>псина дугих ногу</i>	Ж	ноге	део тела 1	Г
<i>руке измучених прстију</i>	део тела	прсти	део тела 1	Г
<i>нос, ... , широких ноздрва</i>	део тела	ноздрве	део тела 1	Г
<i>дете ... спретна и грацилна тела</i>	Ч	тело	део тела 1	Г
<i>жена ... неуморног тела</i>	Ч	тело	део тела 1	Г
<i>старац... снажног тела</i>	Ч	тело	део тела 1	Г
<i>човек, слабог тела</i>	Ч	тело	део тела 1	Г
<i>мисица без једне руке</i>	Ч	рука	део тела 1	без + Г

⁴³⁰ У табелама у овом поглављу користићемо скраћенице: Ч = човек; Ж = животиња; Б = биљка; П = предмет; М = материја; ПС = партитивна/паукална синтагма.

<i>утваре без глава</i>	Ч	глава	део тела 1	без + Г
<i>човек без лица</i>	Ч	лице	део тела 1	без + Г
<i>аристократа са снатривим очима</i>	Ч	очи	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>дете са невиђено крупним очима</i>	Ч	очи	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>овај драгуљчић са ... још дивнијим ... очима</i>	Ч	очи	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>приказе са смрзнутим очима</i>	Ч	очи	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>младић ... са смеђим великим очима</i>	Ч	очи	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>[човек] са избуљеним очима</i>	Ч	очи	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>дете ... са великим очима</i>	Ч	очи	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>лице ... са мало косим ... очима</i>	део тела	очи	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>лице ... са сјајним ... очима</i>	део тела	очи	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>лице ... са смеђим бистрим очима горштака</i>	део тела	очи	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>лице ... са неиспаваним очима</i>	део тела	очи	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>лице са ... жарким очима</i>	део тела	очи	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>лице са бадемастим, косим очима</i>	део тела	очи	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>глава са модрим очима</i>	део тела	очи	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>[човек] са ... прђастим носом</i>	Ч	нос	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>госпођа (с грбавим носем)</i>	Ч	нос	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>госпоја ... с кукастим носом</i>	Ч	нос	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>дете ... са јасним јаким грчким носем</i>	Ч	нос	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>човек са прилепљеним карађорђевићевским ... носом</i>	Ч	нос	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>лице са ... јаким ... носом</i>	део тела	нос	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>дете са страсним устима</i>	Ч	уста	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>лице са ... великим али савршеним устима</i>	део тела	уста	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>лице са великим, чулним устима</i>	део тела	уста	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>лице ... са сјајним зубима</i>	део тела	зуби	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>уста са малобројним и несигурним зубима</i>	део тела	зуби	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>очи, са увек црвеним и запаљеним очним капцима</i>	део тела	капци	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>нос ... са јаком тамном унутрашњом покожицом</i>	део тела	покожица	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>баба ... са црним квадратом уместо лица</i>	Ч	квадрат уместо лица	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>човек ... са моћном главом</i>	Ч	глава	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>човек ... са јаким грудним кошом</i>	Ч	грудни кош	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>Фрау Роза ... са трбухом до зуба</i>	Ч	трбух	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>надувенко ... са лажним мишићима</i>	Ч	мишићи	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>глава ... са фином руменкастом кожом</i>	део тела	кожа	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>птица са дугачким репом</i>	Ж	реп	део тела 1	<i>c(a)</i> + И
<i>коњ ... са три ноге</i>	Ж	ноге	део тела 1	<i>c(a)</i> + ПС

Табела бр. 5: Одређивање човека/животиње делом тела 2 – Г, без + Г и с(а) + И

синтагма	онтолошки референт појма означеног управном именицом	лексички експонент управног члана зависног номинала	онтолошки референт управног члана зависног номинала	падеж или ППК
<i>човек дугих бркова</i>	Ч	бркови	део тела 2	Г
<i>човек ... плавих бркова</i>	Ч	бркови	део тела 2	Г
<i>човек уфитиљених црних бркова</i>	Ч	бркови	део тела 2	Г
<i>Петар Марковац ... црних уфитиљених брчића</i>	Ч	бркови	део тела 2	Г
<i>младић паперјасте браде</i>	Ч	брада	део тела 2	Г
<i>старац седе браде</i>	Ч	брада	део тела 2	Г
<i>свештеник кратке, црне и ретке брадице</i>	Ч	брада	део тела 2	Г
<i>грађанин космате фризура</i>	Ч	фризура	део тела 2	Г
<i>човек ... црне косе</i>	Ч	коса	део тела 2	Г
<i>дјечаци ... плаве подишиане косе</i>	Ч	коса	део тела 2	Г
<i>свештеник ... ређе подишиане косе</i>	Ч	коса	део тела 2	Г
<i>[жена] косе ватрене</i>	Ч	коса	део тела 2	Г
<i>пас ... раскошне густе длаке</i>	Ж	длака	део тела 2	Г
<i>човек ... без браде</i>	Ч	брада	део тела 2	без + Г
<i>човек ... без ... бркова</i>	Ч	бркови	део тела 2	без + Г
<i>газда ... са подстриженим брковима</i>	Ч	бркови	део тела 2	с(а) + И
<i>тип са брковима</i>	Ч	бркови	део тела 2	с(а) + И
<i>лице ... са кратком, црном брадом</i>	део тела	брада	део тела 2	с(а) + И
<i>лице ... са ретком брадом</i>	део тела	брада	део тела 2	с(а) + И
<i>руски класици са брадама</i>	Ч	брада	део тела 2	с(а) + И
<i>крволоци ... са брадом</i>	Ч	брада	део тела 2	с(а) + И
<i>драгуљчић ... са дивним локнама</i>	Ч	локне	део тела 2	с(а) + И
<i>драгуљчић ... са јаком косом</i>	Ч	коса	део тела 2	с(а) + И
<i>газда са поткресаним перчином</i>	Ч	перчин	део тела 2	с(а) + И
<i>жене ... са старомодним пунђерцима на потиљку</i>	Ч	пунђерак	део тела 2	с(а) + И
<i>афектација од разредног старешине ... са ево оваликим бордо ноктима</i>	Ч	нокти	део тела 2	с(а) + И

Табела бр. 6: Квалификавање човека / дела тела делом тела 3 – $c(a)$ + И/ПС и без + Г

синтагма	онтолошки референт појма означеног управном именицом	лексички експонент управног члана зависног номинала	онтолошки референт управног члана зависног номинала	падеж или ППК (предлог и ПС)
<i>лингвиста са бубуљицама</i>	Ч	бубуљице	део тела 3	$c(a)$ + И
<i>дактилографкиња с пегам на носу</i>	Ч	пеге	део тела 3	$c(a)$ + И
<i>рука са широком бразготиним</i>	део тела	бразготина	део тела 3	$c(a)$ + И
<i>[човек] са два ожиљка на челу</i>	Ч	ожиљак	део тела 3	$c(a)$ + ПС
<i>човек без видљиве истурене грбе</i>	Ч	грба	део тела 3	без + Г
<i>врат без иједне боре</i>	део тела	бора	део тела 3	без + Г

Када одвојено посматрамо синтагме ове групе, стиче се утисак да су квалитативни генитив и инструментал заступљени у сличној мери у изражавању делова целина означених управним именицама. Са зависним чланом у Г јавља се 44 примера, а у ППК $c(a)$ + И 50. Паралелни поглед у њихову употребу пружа прецизнију слику.

Табела бр. 7: Паралелни преглед употребе Г и И у изражавању делова целина означених управним именицама

Г	И
тело	
<i>дете ... спретна и грацилна тела</i>	
<i>жена ... неуморног тела</i>	
<i>старац ... снажног тела</i>	
<i>човек, слабог тела</i>	
кожа	
<i>[жена] коже болесно беле</i>	
<i>човек жуто, танке и провидне коже</i>	
<i>[Старовласи] печене коже</i>	
део тела 1	
<i>људескара ... злих зелених очију</i>	<i>дете са невиђено крупним очима</i>
<i>[човек] бадемастих очију</i>	<i>овај драгуљчић са ... још дивнијим црним очима</i>
<i>Римљанка мачкастих плавих очију</i>	<i>приказе са смрзнутим очима</i>
<i>[човек] плавих очију</i>	<i>младић ... са смеђим великим очима</i>
<i>човек ... огњених очију</i>	<i>[човек] са избуљеним очима</i>
<i>створење паметних очију</i>	<i>дете ... са великим очима</i>
<i>[жена] очију некако превешених и скривених</i>	<i>аристократа са снатривим очима</i>
<i>човек ... црвена лица</i>	<i>баба ... са црним квадратом уместо лица</i>
<i>газда, свијетла лица</i>	
<i>човек, жуто лица</i>	
<i>човек, мученички бледог лица</i>	
<i>старица жуто и зборана лица</i>	
<i>педесетогодишњак ... широког лица</i>	
<i>[мамелуци] безизразних лица</i>	
<i>педесетогодишњак ... прћаста носа</i>	<i>[човек] са ... прћастим носом</i>
	<i>госпођа (с грбавим носем)</i>
	<i>госпоја ... с кукастим носом</i>
	<i>дете ... са јасним јаким грчким носем</i>
	<i>човек са прилепљеним карађорђевићевским, наравно наказним, носом</i>
	<i>дете са страсним устима</i>
<i>људескара дебеле главе</i>	<i>човек ... са моћном главом</i>
<i>студент ... великог забаченог чела</i>	
<i>свештеник дуга, јака и избријана врата</i>	
<i>вранац широких сапи</i>	<i>птица са дугачким репом</i>
<i>маза преклопљених ушију</i>	
<i>псина дугих ногу</i>	<i>коњ ... са три ноге</i>
	<i>човек ... са јаким грудним кошом</i>
	<i>Фрау Роза ... са трбухом до зуба</i>
	<i>надувенко ... са лажним мишићима</i>
део тела 2	
<i>човек дугих бркова</i>	<i>газда ... са подстриженим брковима</i>
<i>човек ... плавих бркова</i>	<i>тип са брковима</i>
<i>човек уфитиљених црних бркова</i>	<i>лице ... са кратком, црном брадом</i>
<i>Петар Марковац ... црних уфитиљених брчића</i>	<i>лице ... са ретком брадом</i>
<i>младић паперјасте браде</i>	<i>руски класици са брадама</i>
<i>старац седе браде</i>	<i>крволоци ... са брадом</i>

<i>свештеник кратке, црне и ретке брадице</i>	<i>драгуљчић ... са дивним локнама</i>
<i>грађанин космате фризури</i>	<i>драгуљчић ... са јаком косом</i>
<i>човек ... црне косе</i>	<i>газда са поткресаним перчином</i>
<i>дјечаџи ... плаве подишишане косе</i>	<i>жене ... са старомодним пунђерџима на потиљку</i>
<i>свештеник ... ређе подишишане косе</i>	
<i>[жена] косе ватрене</i>	
<i>пас ... раскошне густе длаке</i>	
	<i>афектација од разредног старешине ... са ево оволиким бордо ноктима</i>
део тела 3	
	<i>лингвиста са бубуљицама</i>
	<i>дактилографкиња с пегама на носу</i>
	<i>рука са широком бразготином</i>
	<i>[човек] са два ожилџка на челу</i>
део тела са делом тела	
	<i>очи, са увек црвеним и запаљеним очним капџима</i>
<i>нос, ... , широких ноздрва</i>	<i>нос ... са јаком тамном унутрашњом покожиџом</i>
<i>руке измучених прстију</i>	<i>глава ... са фином руменкастом кожом</i>
	<i>лице ... са мало косим, црним и сјајним очима</i>
	<i>лице ... са сјајним ... смеђим очима</i>
	<i>лице ... са смеђим бистрим очима горштака</i>
	<i>лице ... са неспаваним очима</i>
	<i>лице са ... жарким очима</i>
	<i>лице са бадемастим, косим очима</i>
	<i>глава са модрим очима</i>
	<i>лице са ... јаким и не посве правилним носом</i>
	<i>лице са ... великим али савршеним устима</i>
	<i>лице са великим, чулним устима</i>
	<i>лице ... са сјајним зубима</i>
	<i>уста са малобројним и несигурним зубима</i>

Овакав преглед допушта нам да донесемо неколико закључака.

- Г и И заступљени су у истој мери када се човек квалификује *очима* као саставним делом тела, као и преко косматих делова тела какви су *брада*, *бркови* и *коса*. То нам говори да се ови појмови доживљавају у једнакој мери и као инхерентни делови, и као делови ПРАТИОЦИ појма означеног управном именицом. Може се закључити да на степен синонимичности квалитативног генитива и инструментала утиче избор лексичког експонента управног члана зависног номинала.
- Квалификовање човека самим *телом*, *кожом* и *лицем* везано је, према нашој грађи, за Г.

- Занимљиво је то да се квалификовање човека преко изгледа носа везује за И, што се може објаснити изузетном упадљивошћу, истакнутошћу овог дела тела, због чега се он чешће изражава као део који је у исто време и ПРАТИЛАЦ појма означеног управном именицом него као инхерентни део тела.
- Накнадно настали делови тела, делови тела у условном смислу, не могу се изразити генитивом, што објашњавамо управо њиховом посебном природом, као и немогућношћу да се посматрају као инхерентни делови (до истог закључка дошли смо у т. Ш.3.2, када смо закључили да није могуће рећи **врат дубоких бора*; боре се не концептуализују као интегрални део врата иако се на њему налазе, управо због чињенице да настају накнадно).⁴³¹
- Квалификовање самих делова тела преко других делова тела везано је, према нашој грађи, претежно за И. У овом случају немамо јасно објашњење. У питању су различити односи. Ако, нпр., погледамо примере: *лице са великим, чулним устима*; *лице ... са сјајним зубима*; *уста са малобројним и несигурним зубима*, постаје јасно да И пружа већу слободу у повезивању појмова, без потребе за јасним одређивањем непосредног односа између целине и делова – зуби су део уста, а тек посредно и лица (због тога није могуће **лице сјајних зуба*); употреба И не намеће потребу за прецизирањем тог односа.

⁴³¹ На немогућност да се каже *девојка великог младежа на лицу* указује Стевановић, истичући да квалитативни генитив и инструментал нису увек заменљиви (1963: 93–94).

1.1.1.2. Квалификавање човека деловима тела у вези са означеном ситуацијом

Квалификавање везано за актуелну ситуацију разликује се утолико што се не може везати за делове тела другог и трећег ранга. Као што показује упоредна табела (в. табелу бр. 10), човек се, у вези са означеном ситуацијом, квалификује преко стања и положаја појединих делова тела. Према нашој грађи, доминантна је, у тој функцији, улога главе – од укупно 74 примера, 41 пример (55%) везан је за овај део тела – за неки орган који се на глави налази (*очи* су потврђене са 13 примера, *лице* са 10 примера, *сама глава* са 9 примера).

Као доминантан падеж у функцији актуелног квалификатива јавља се квалитативни генитив. У њему се налази 68% номинала чији је референт део тела у функцији актуелног квалификатива. Иако се сматра да постоји паралелна употреба Г и И, односно да се оба падежа могу употребити за означавање дела тела када се уједно описује и изглед целе особе, наша грађа показује да предност има Г.

М. Ивић потпуну заменљивост Г и И везује за функцију актуелног квалификатива, као и за придевску вредност употребљених падежа (*Ја ћу овако с прекриштеним рукама / прекриштених руку причекати*), када се, ближим одређивањем неког детаља, даје карактеристика целине, „тако да ми истовремено добијамо и претставу о детаљу као таквом, и претставу о својству карактеристичном за целокупну личност“ (1956: 263).⁴³²

Квалификативни инструментал, по мишљењу аутора *Нормативне граматике*, разликује се од квалификативног генитива по томе што је код инструментала „у првом плану карактеристични део онога што се одређује, док је код квалификативног генитива у првом плану целина онога што се по некој особини одређује“ (2014: 381). Чини нам се да ова формулација није баш прецизна. И квалитативни генитив и квалитативни инструментал означавају део целине. Мотиви који утичу на избор једног или другог падежа нису нам до краја познати. Закључићемо тиме што ћемо рећи да сматрамо да су квалитативни генитив и инструментал падежи непотпуне синонимности, јер описују исти

⁴³² Због тога има смисла рећи *седи погнутих леђа*, али не и *седи болесног зуба* (1956: 263). Уз то, генитив се не може употребити кад је фокус на положају једног дела тела (**Лежао је главе на јастуку*), јер се тиме не указује на изглед целине (*ibid.*, 263, 265).

реални садржај – однос између њима означеног дела тела и тела као целине, означеног управним номиналом – с различитим доживљавањем односа између њих. Наиме, генитивом се у првом реду указује на чињеницу да је њиме означени ентитет у односу дела према целини означеној управном именицом, док се инструменталом најпре указује на постојање везе између датих појмова, без инсистирања на односу део–целина.

Табела бр. 8: Паралелни преглед употребе квалитативног генитива и квалитативног инструментала у изражавању делова целина означених управним именицама у вези са означеном ситуацијом

Г	c(a) + И/ПС
очи	
<i>раширених очију гледао</i>	
<i>затворених очију слушала</i>	
<i>изишао црвених очију</i>	
<i>ћутао оборених очију</i>	
<i>зрике полусклопљених очију</i>	
<i>затворених очију... пратио</i>	
<i>блед и склопљених очију, ћути</i>	
<i>лежао је ... склопљених очију и стиснутих усана</i>	
<i>слушали су је мирно и гледали, сувих очију</i>	
<i>гледала ју је тако тужно, очију пуних суза</i>	<i>са очима пуним суза пољуби руку</i>
<i>клучи, ... , сузног погледа упереног увис</i>	
<i>погледа уздигнутог према висинама служила ускришње јутрење</i>	
лице/израз лица	
<i>прође озбиљна лица</i>	<i>са лицем обливеним сузама, заклео се</i>
<i>гурала [се] светина румених лица</i>	<i>замјауках с анђеоским изразом лица</i>
<i>лудак је, искривљена лица, гледао</i>	<i>нагнух [се] ... ка Роберту Манџуки, с изразом крајње конспирације на лицу</i>
<i>Милан, фино умна израза на лицу ... питао је</i>	<i>врти главом мој отац, с изразом љутње и презира</i>
<i>отац је, ... , измењеног израза лица, одмах дохватио ...</i>	
<i>пред њим је лежао мртав, гологлав, помодрела лица и изубијан, султан Селим</i>	
глава	
<i>уздигнуте главе дојаха</i>	<i>згомилају [се] са главама сабијеним једне уз друге</i>
<i>ишао је ... савијене главе</i>	
<i>... који су ишли мало погнуте главе</i>	
<i>иде откривене главе</i>	
<i>човек [је] стигао размрскане главе</i>	
<i>Олга је ишла кроз живот ... устурене главе</i>	
<i>уздигнуте главе отишли [су] у смрт</i>	
<i>Мордо седи ... погнуте главе</i>	
<i>... лете три потпуно једнаке химере растресених власи</i>	
<i>чучећи, полуотворених уста, притајен ... вирио [је]</i>	<i>гледале завидљиво са устима пуним кремпита</i>

<i>нађен је ... старац ... зативених уста</i>	
<i>грчевито стегнутих вилица ... пажљиво [је] испирао</i>	
<i>скупљених обрва ... пажљиво [је] испирао</i>	
<i>уздрхталих образа ћути</i>	<i>стигли [бисмо] на посао, често још са погужваним образима</i>
	<i>чита с ироничним осмехом на уснама</i>
руке	
<i>сви су ишли раширених руку</i>	<i>седеле [су] на миндерлуку, са рукама скритеним на трбуху</i>
<i>дочекала га је раширених руку</i>	<i>клања [се] са руком на грудима</i>
<i>нашао [би се] наред собе ... испружених руку</i>	<i>ишли [су] ... са рукама покорно скритеним на прсима</i>
<i>клучећи, склопљених руку, она је изговарала речи</i>	
<i>клучала је девојка, склопљених руку и лица уздигнута ка њему</i>	
<i>клучи, склопљених руку</i>	
<i>седео [је] скритених руку</i>	
<i>не могу тек тако да седе скритених руку</i>	
<i>скритених руку, очајна, осећала [је] ...</i>	
<i>[седи] ... прекритених руку и оборених очију, Давна</i>	
	<i>обрео се ... са испруженом руком, говорећи</i>
	<i>лешкаре с руком под главом</i>
<i>нашао [би се] наред собе ... раширених затубастих прста</i>	
	<i>са прстом на устима бежало [је]</i>
ноге	
<i>проводили [су] време на ћепенцима, скритених ногу</i>	<i>изводе скокове са ногама уденутим у алке</i>
<i>седећи на свом кревету прекритених ногу</i>	<i>лежи са скврченим ножицама</i>
<i>Мордо седи ... подвијених ногу</i>	<i>седели [су] мирни, уредни, чисти, са подвијеним ногама, гордо услужни</i>
<i>прседели [смо] ... ногу поткачених на пречке ... столица</i>	<i>седећи на сунцу, са испруженим ногама у сукненим чизмама</i>
	<i>чека са ногама у води</i>
	<i>не стоје чврсто и са обе ноге на земљи</i>
појединачни примери	
<i>седећу ... мудра држања</i>	
<i>Мордо седи ... погрбљених леђа</i>	
<i>заостао, и несигурна корака, [иде] Шваба</i>	
	<i>лежао на земљи са обе плећке</i>
	<i>завршио с три сломљена ребра</i>

1.1.1.3. Квалификавање предмета деловима

Табела бр. 9: Квалификавање предмета деловима – Г, без + Г и с(а) + И/ПС

синтагма	онтолошки референт појма означеног управном именицом	онтолошки референт управног члана зависног номинала	падеж или ППК (предлог и ПС)
<i>галије високо извијених кљунова</i>	П	део предмета	Г
<i>ципеле равних пета</i>	П	део предмета	Г
<i>хаљине ... високог струка</i>	П	део предмета	Г
<i>хаљине ... широких рукава</i>	П	део предмета	Г
<i>Диван, дебелих зидова</i>	П	део предмета	Г
<i>Диван ... ретких малих прозора</i>	П	део предмета	Г
<i>биљка ... дугог сабљастог лишћа</i>	Б	део биљке	Г
<i>биљка ... крупног усамљеног цвета</i>	Б	део биљке	Г
<i>биљка ... мириснога црвенога ... цвета</i>	Б	део биљке	Г
<i>биљке ... прстасто дељених или усечених листова</i>	Б	део биљке	Г
<i>биљка ... издужених листова</i>	Б	део биљке	Г
<i>биљка ... ситних претежно љубичастих цветова</i>	Б	део биљке	Г
<i>врста ружје ... великих појединачних и миришљавих цветова</i>	Б	део биљке	Г
<i>биљка ... ситних жутих круничних листића</i>	Б	део биљке	Г
<i>биљка ... светлољубичастих или беличастих цветова</i>	Б	део биљке	Г
<i>биљка ... усправне или полуусправне, углавном разгранате стабљике</i>	Б	део биљке	Г
<i>биљка ... дугачких или линеарно-ланцетастих листова</i>	Б	део биљке	Г
<i>биљка ... крупних најчешће пурпурно црвених цветова</i>	Б	део биљке	Г
<i>вођка слатког плода</i>	Б	део биљке	Г
<i>области врло разноврсних географских прилика</i>	П	део предмета	Г
<i>област високих површи</i>	П	део предмета	Г
<i>земља бескрајних пространстава</i>	П	део предмета	Г
<i>земља ... љубичастих планина</i>	П	део предмета	Г
<i>земља ... бујних речица</i>	П	део предмета	Г
<i>острво рајских лепота</i>	П	део предмета	Г
<i>острво ... егзотичног цвећа</i>	П	део предмета	Г
<i>долине стрмих страна</i>	П	део предмета	Г
<i>књиге без корица</i>	П	део предмета	без + Г
<i>камион без фарова</i>	П	део предмета	без + Г

<i>бунар без дна</i>	П	део предмета	<i>без + Г</i>
<i>шпајз без прозора</i>	П	део предмета	<i>без + Г</i>
<i>столице без наслона</i>	П	део предмета	<i>без + Г</i>
<i>мајица без рукава</i>	П	део предмета	<i>без + Г</i>
<i>хаљина без струка</i>	П	део предмета	<i>без + Г</i>
<i>тиква без корена</i>	Б	део биљке	<i>без + Г</i>
<i>ноћ без освета</i>	П	део предмета	<i>без + Г</i>
<i>вода⁴³³ без краја</i>	П	део предмета	<i>без + Г</i>
<i>чизме са посувраћеним сарама</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>
<i>књига са иструлелим корицама</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>
<i>сито са отворима од 35 мм</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>
<i>кишобран ... са дебелом мотком</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>
<i>кишобран ... са ... пребијеном куком</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>
<i>шешир с тврдим ободом</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>
<i>наочари са гвозденим оквиром</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>
<i>наочаре са лименим оквиром</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>
<i>упијачи са куглицом као дршком</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>
<i>камион са врло јаким фаровима</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>
<i>рукавице са исеченим врховима прстију</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>
<i>рукавице с једним прстом</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>
<i>виљушке са четири или са три зуба</i>	П	део предмета	<i>c(a) + ПС</i>
<i>детелина са четири листа</i>	Б	део биљке	<i>c(a) + ПС</i>
<i>лампа са абажуром</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>
<i>брод са кабином</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>
<i>ципеле са платформом</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>
<i>папуче с потпетицама</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>
<i>штап са шиљком</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>
<i>хаљиница са карнерима</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>
<i>хаљина са деколтеом</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>
<i>хаљина са чипкама</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>
<i>кошуља са два реда шлингераја</i>	П	део предмета	<i>c(a) + ПС</i>
<i>ноћна кошуља са два реда веза</i>	П	део предмета	<i>c(a) + ПС</i>
<i>звезда са два мача</i>	П	део предмета	<i>c(a) + ПС</i>
<i>Карађорђева звезда с мачевима</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>
<i>дугачке гаће са учкуром</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>
<i>ципела са малом итиклом</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>
<i>плитке ципеле са великом ... копчом</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>
<i>столица са равним наслоним</i>	П	део предмета	<i>c(a) + И</i>

⁴³³ Именица *вода* (*дубока вода без краја*) овде је употребљена у значењу 'водени ток или већа водена површина', а *крај* схватамо у значењу 'дно'.

<i>вео са вишњикастим ситним бобицама</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>ћурдија са олињалом лисичином</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>кабаница са оковратником од видриног крзна</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>торба са много одељака</i>	П	део предмета	$c(a) + ПС$
<i>ципеле са уметцима од плавог сомота</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>кревет са жутиим месинганим куглама</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>аутомобил са крушколиком сиреном</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>погребна кола са коњском запрегом</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>преслица, са папучицом</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>преслица ... са точком</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>сингер машина, с ножном педалом</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>кофер ... с копчама</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>кућне ципеле са великим петама</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>уиерица са набијеном земљом уместо пода</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>просторија ... са шест прозора</i>	П	део предмета	$c(a) + ПС$
<i>просторија ... са таваницом дуж које су се протезале...</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>ходници са знатно тањим зидовима</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>шпајз ... са нефарбаним дашчаним вратима</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>одаја са једним мутним прозором</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>амфитеатар, са поднебесним рубовима и руинама</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>кућице са прозорима малог обима</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>приземљуше са стрмим крововима</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>куће са црним крововима</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>куће са излизаним басамацима</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>зграда са редом стаклених прозора</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>кућа ... са три прозора</i>	П	део предмета	$c(a) + ПС$
<i>села ... са растуреним кућама</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>град са многобројним ашчаницама, ђевабџиницама, прчварницама</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>Санкт-Петербург са булеварима и царским обалама Неве</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>градић, са лавиринтима улица, мостова, са средишњим тргом</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>земља, са каменим оградама, голубарницама и џамијама, са засвођеним мостићима</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>чаришја са ниским дућанима</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>врлети са својим осулинама и снежницима</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>планине, са дубодолинама и вододеринама</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>зграде са много српских станова</i>	П	део предмета	$c(a) + ПС$

<i>кућа са много малих станова</i>	П	део предмета	$c(a) + ПС$
<i>кућа са великим подрумом</i>	П	део предмета	$c(a) + И$
<i>зграда ... са гвозденим лифтом</i>	П	део предмета	$c(a) + И$

Табела бр. 10: Сложене предметне целине (преклапање схеме ДЕО–ЦЕЛИНА са схемом ВЕЗЕ) – без + Г и $c(a) + И$

синтагма	онтолошки референт појма означеног управном именицом	онтолошки референт управног члана зависног номинала	падеж или ППК
<i>лук без стреле</i>	П	П	<i>без + Г</i>
<i>вретено без преслице</i>	П	П	<i>без + Г</i>
<i>сијалица без сенила</i>	П	П	<i>без + Г</i>
<i>кућа без дворишта</i>	П	П	<i>без + Г</i>
<i>кутија с кључем</i>	П	П	$c(a) + И$
<i>суд са решетком</i>	П	П	$c(a) + И$
<i>котарице са заклопцем</i>	П	П	$c(a) + И$
<i>бочица са цуцлом</i>	П	П	$c(a) + И$
<i>фотеља са белом навлаком</i>	П	П	$c(a) + И$
<i>кравата са прибадачом</i>	П	П	$c(a) + И$
<i>бродица са црвеним стегом</i>	П	П	$c(a) + И$
<i>јарбол са заставом</i>	П	П	$c(a) + И$
<i>перине с навлакама од батиста</i>	П	П	$c(a) + И$
<i>кућица с баштом</i>	П	П	$c(a) + И$
<i>кућица с ... воћњаком</i>	П	П	$c(a) + И$
<i>стан са двориштем</i>	П	П	$c(a) + И$
<i>кућа ... са ... баштицом</i>	П	П	$c(a) + И$
<i>супермаркет са ... великом паркинг површином</i>	П	П	$c(a) + И$

Ако упоредимо примере у Г и И (занемарујући оне који илуструју ППК *без + Г*), пада у очи велика разлика између броја примера са зависним чланом у Г и И. Од укупно 109 примера у којима је управним чланом означен предмет (у ужем смислу, као артефакт, или у ширем смислу, као мање прототипични предмети (*кућа, зграда, град, планина* и сл.), 82 је са зависним чланом у И, док је 27 примера са зависним чланом у Г. Сматрамо да објашњење за ову појаву треба тражити у сложеној природи предмета. Неки су предмети такве структуре да је сасвим јасно шта чини њихове саставне делове. Ти се делови онда лако могу изразити генитивом. Међутим, та граница није увек сасвим јасна, или је тешко одредива; у

том случају боље је употребити И, који указује на везу, али не сведочи и о обавезној инхерентности одређеног дела.

М. Ивић примећује да је појам обележен ППК $c(a) + И$ „независнији [...] према појму са којим сачињава целину“ (1954: 267). Ауторка каже још и: „У случају где је ... битније истаћи присуство извесне појаве него указати на одређени моменат који управо резултира из тог присуства – исправније је употребити инструменталну конструкцију (дакле: *буре са гвозденим обручима, ован са златним руном* боље него *буре гвоздених обруча, ован златнога руна*) (1956: 268). Због тога се ППК $c(a) + И$ може употребити и када су два предмета у вези, чинећи тако сложено функционалну целину. Помињали смо тумачење А. Херсковиц, по ком однос СПАЈАЊА лако прераста у однос ДЕО–ЦЕЛИНА (Херсковиц 1986: 141).

1.1.2. Као део концептуализован је апстрактан појам

У овом делу рада размотрићемо случајеве у којима се као део концептуализује неки апстрактан појам (таквих је примера у нашој грађи 280). У вези с предметним светом (предметним светом у ужем смислу, о неживој природи) говоримо о инхерентним особинама (боји, величини, тежини и сл.). Људима и живим бићима својствене су одређене појаве, у складу с њиховом телесном природом: *узраст* (с обзиром на ограничен животни век), *раст*, *тежина*, *поглед*, начин држања (*држање*, *став*, *поза*), начин хода, кретања, изглед и др. Најпре ћемо размотрити квалификовање инхерентним појавама (т. 1.1.2.1, укупно 68 примера), затим инхерентним особинама (т. 1.1.2.2, укупно 47 примера), затим појавама у вези са интелектом, емоцијама, етичношћу (т. 1.1.2.3, укупно 84 пример), пореклом (т. 1.1.2.4, укупно 13 примера) и класификовањем (т. 1.1.2.5, укупно 68 примера).

Пошто нам је у овим групама примера важан и лексички експонент зависног појма, наводимо и њега.

1.1.2.1. Квалификовање инхерентним појавама

Табела бр. 11: Инхерентне појаве код живих бића – Г, без + Г и с(а) + И

синтагма	онтолошки референт појма означеног управном именицом	лексички експонент управног члана зависног номинала	онтолошки референт управног члана зависног номинала	падеж или ППК
<i>девојчица мојих година</i>	Ч	године (=узраст)	инх. појава	Г
<i>жена њених година</i>	Ч	године (=узраст)	инх. појава	Г
<i>човек његових година</i>	Ч	године (=узраст)	инх. појава	Г
<i>човек средњих година</i>	Ч	године (=узраст)	инх. појава	Г
<i>мушкарац средњих година</i>	Ч	године (=узраст)	инх. појава	Г
<i>човек неодређених година</i>	Ч	године (=узраст)	инх. појава	Г
<i>мушкарци, година скривених...</i>	Ч	године (=узраст)	инх. појава	Г
<i>људи, свих узраста</i>	Ч	узраст	инх. појава	Г
<i>деца школског узраста</i>	Ч	узраст	инх. појава	Г
<i>деца узраста од једне до четири године</i>	Ч	узраст	инх. појава	Г
<i>мамелуци ... истог ... узраста</i>	Ч	узраст	инх. појава	Г
<i>особе старости између 15 и 44 године</i>	Ч	старост (=узраст)	инх. појава	Г
<i>особе старости до пет и преко 65 година</i>	Ч	старост (=узраст)	инх. појава	Г
<i>Давил ... права погледа</i>	Ч	поглед	инх. појава	Г
<i>студент ... продорног погледа</i>	Ч	поглед	инх. појава	Г
<i>младић оштра погледа</i>	Ч	поглед	инх. појава	Г
<i>човек ... укочена погледа</i>	Ч	поглед	инх. појава	Г
<i>човек насмејаног погледа</i>	Ч	поглед	инх. појава	Г
<i>псето бојажљива и тужна погледа</i>	Ж	поглед	инх. појава	Г
<i>лекар оштрог ока</i>	Ч	око (=поглед)	инх. појава	Г
<i>човек ... одмереног држања</i>	Ч	држање	инх. појава	Г
<i>паши крута држања</i>	Ч	држање	инх. појава	Г
<i>старац ... строгог ... држања</i>	Ч	држање	инх. појава	Г
<i>човек ... племићког држања</i>	Ч	држање	инх. појава	Г
<i>госпођа отменог држања</i>	Ч	држање	инх. појава	Г
<i>пас ... лављег држања</i>	Ж	држање	инх. појава	Г
<i>пас ... поносног и самоувереног става</i>	Ж	став	инх. појава	Г
<i>младић ... необично лепе седеће позе</i>	Ч	поза	инх. појава	Г
<i>младић ванредно лепих поза</i>	Ч	поза	инх. појава	Г

<i>људи врло високог раста</i>	Ч	раст	инх. појава	Г
<i>свештеник ... вишег раста</i>	Ч	раст	инх. појава	Г
<i>човек средњег раста</i>	Ч	раст	инх. појава	Г
<i>тип [човека] високога раста</i>	Ч	раст	инх. појава	Г
<i>девојка лаког корака</i>	Ч	корак (=ход)	инх. појава	Г
<i>Давил ... права хода</i>	Ч	ход	инх. појава	Г
<i>пас ... полагааног хода</i>	Ж	ход	инх. појава	Г
<i>младић, лепог ... и безбрижног изгледа</i>	Ч	изглед	инх. појава	Г
<i>девојка ... необичног изгледа</i>	Ч	изглед	инх. појава	Г
<i>студент ... подсмевачког изгледа</i>	Ч	изглед	инх. појава	Г
<i>господин подсмешљива израза лица</i>	Ч	израз лица	инх. појава	Г
<i>девојчица чудне лепоте</i>	Ч	лепота	инх. појава	Г
<i>мамелуци ... истог лика</i>	Ч	лик	инх. појава	Г
<i>човек ... споре речи</i>	Ч	реч (=говор)	инх. појава	Г
<i>господин ... кратке а оштре речи</i>	Ч	реч (=говор)	инх. појава	Г
<i>човек ... оштре речи</i>	Ч	реч (=говор)	инх. појава	Г
<i>Риста ... опасна језика</i>	Ч	језик (=говор)	инх. појава	Г
<i>човек ... нечујних покрета</i>	Ч	покрети	инх. појава	Г
<i>старац, спорих покрета</i>	Ч	покрети	инх. појава	Г
<i>младић средње висока стаса</i>	Ч	стас	инх. појава	Г
<i>тип [човека] виткога стаса</i>	Ч	стас	инх. појава	Г
<i>девојка ... ситне кости</i>	Ч	кости (=грађа)	инх. појава	Г
<i>пас јаких костију</i>	Ж	кости (=грађа)	инх. појава	Г
<i>пас ... компактне грађе</i>	Ж	грађа	инх. појава	Г
<i>жена ... нејеројатне енергије</i>	Ч	енергија	инх. појава	Г
<i>див [пас] кратког животног века</i>	Ж	животни век	инх. појава	Г
<i>бик, тежине неколико тона</i>	Ж	тежина	инх. појава	Г
<i>човек неуништивог здравља</i>	Ч	здравље	инх. појава	Г
<i>[човек] дивовске снаге</i>	Ч	снага	инх. појава	Г
<i>воће на кисела укуса</i>	Б	укус	инх. појава	Г
<i>људи и жене ... без осмејка</i>	Ч	осмејак	инх. појава	без + Г
<i>људи и жене ... без ... покрета</i>	Ч	покрет	инх. појава	без + Г
<i>рушевина [човек] без лепоте</i>	Ч	лепота	инх. појава	без + Г
<i>очи без сјаја</i>	део тела	сјај (у очима)	инх. појава	без + Г
<i>жене ... са својим монголско-индонежанским присенком у очима</i>	Ч	присенак (у очима)	инх. појава	с(а) + И
<i>белке са сентименталним сјајем у очима</i>	Ж	сјај (у очима)	инх. појава	с(а) + И

<i>паша са оштрим погледом „најбољег стрелца у целој Босни“</i>	Ч	поглед	инх. појава	$c(a) + И$
<i>Муса ... са тешким, несигурним погледом човека који ...</i>	Ч	поглед	инх. појава	$c(a) + И$
<i>мишеви са супериорном ... снагом</i>	Ж	снага	инх. појава	$c(a) + И$

У нашој грађи налази се укупно 68 примера, у којима се појам означен управном именицом квалификује неком инхерентном појавом. У Г се налази 63 примера (92,18%), а у И 5 примера (7,35%). Од 63 примера у Г, 59 је у квалитативном генитиву (86,76%), док је 4 у ППК без + Г (5,88%).

Као доминантна инхерентна појава живих бића намеће се *узраст* – бића се квалификују по узрасту у 13 примера, што представља 19,11% њиховог укупног броја. Узраст се јавља и као поље пресецања Г и Л – једина је инхерентна појава која се може изразити и једним и другим падежом. Када се изрази Г, узраст се концептуализује као апстрактан део управног појма, као посесум (метафора ИНХЕРЕНТНЕ ПОЈАВЕ СУ ПОСЕСУМИ). Оно што дозвољава да се изрази и Л јесте чињеница да се може концептуализовати и као метафорички САДРЖАТЕЉ за човека (с тим у вези в. т. 1.2.2.2 овог поглавља).⁴³⁴

Иако ћемо примере ППК у + Л, када је у локативу именица *узраст*, или именица *године* у истом значењу, разматрати у тој тачки, овде ћемо дати преглед напоредне употребе Г и Л.

Табела бр. 12: Паралелни преглед употребе Г и Л у изражавању узраста

Г	Л
<i>девојчица мојих година</i>	<i>грађани у годинама</i>
<i>жена њених година</i>	<i>људи у годинама</i>
<i>човек његових година</i>	<i>жена у четрдесетим годинама</i>
<i>човек средњих година</i>	<i>у четрдесетим годинама, Рота</i>
<i>мушкарац средњих година</i>	<i>[људи] у млађим годинама</i>
<i>човек неодређених година</i>	
<i>мушкарци, година скривених ...</i>	
<i>деца школског узраста</i>	<i>дете у школском узрасту</i>
<i>људи, свих узраста</i>	<i>деца у узрасту [од] четири до девет година</i>
<i>мамелуци ... истог ... узраста</i>	<i>младеж у поменутом узрасту</i>
<i>деца узраста од једне до четири године</i>	<i>девојчица у овом узрасту</i>
	<i>[играчице] у јуниорском узрасту</i>
<i>особе старости између 15 и 44 године</i>	
<i>особе старости до пет и преко 65 година</i>	

⁴³⁴ Д. Кликовац примећује да човек, путујући кроз време, путује и кроз свој живот. Ова ауторка истиче да временски „простор“ може бити издељен на временске јединице, које се „konceptualizuju kao neka vrsta ograničenog dvodimenzionalnog prostora ili možda prostoriје, komore u tunelu ili sl.“ (2006: 147).

Квалитативни генитив и квалитативни локатив јављају се као непотпуни синоними, али уз извесна лексичка ограничења.

- као синоними јављају се синтагме *деца школског узраста* // *деца у школском узрасту*; *мушкарац средњих година* // *мушкарац у средњим годинама*; *човек четрдесетих година* // *човек у четрдесетим годинама*;
- квалитативни генитив не може се јавити са имплицитним детерминатором, за разлику од локатива (*човек у годинама*);
- у Л се не може јавити именица *старост* у значењу *узраст* (**особе у старости између ...*).

У инхерентности узраста, као и у „урођености“ човека у године, вероватно лежи и објашњење чињенице да се овај појам не може изразити као ПРАТИЛАЦ.⁴³⁵

Што се других инхерентних појава тиче, једино су још појаве у вези с очима (*присенак/сјај у очима, поглед*), као и *снага*, посведочене и у Г и И. То не значи да се још неке појаве не би могле изразити и ППК *c(a)* + И, али говори у прилог томе да је Г прототипичан падеж за изражавање инхерентних појава.

1.1.2.2. Квалификавање инхерентним особинама

Инхерентне особине о којима говоримо у овој тачки везујемо за предметни свет (за предмете у ужем смислу, за неживе ентитете). Само се у једном примеру живо биће квалификује обликом (*птице необичних облика*). Као доминантна квалификација намеће се она која се тиче неке просторне димензије – величине, висине, дебљине, обима и сл. (13 примера), затим она која је везана за боју (10 примера) и облик (5 примера). Са шест примера у нашој грађи посведочене су особине које се могу везати за артефакте, које одликује специфичан начин израде (*крој, стил, дизајн, квалитет* (’квалитет израде’)), као и неке специфичне особине (*калибар, диоптрија*). Са четири примера посведочени су ентитети који се могу

⁴³⁵ Помињали смо, говорећи о предлогу *c(a)*, да Дирвен истиче да апстрактнија значења предлога *with* подразумевају метафоризацију појма пратње и да се не могу пренети у домене времена и стања (1993: 80). Предлогом *c(a)* у српском језику може се означити и време: *Са дванаест година изгубила је мајку* (Ивић 1954: 208). М. Ивић ове конструкције описује као оне „у којима се откривају године које дато лице има у тренутку вршења глаголске радње“ (*ibid.*). Ова се конструкција, везује, дакле само за функцију актуелног квалификатива (не може се рећи **девојчица са дванаест година*).

везати за неку временску димензију (*век* 'трајање, постојање', *датум* 'време постанка, појаве нечега', *дубина* 'велика временска удаљеност, давна прошлост', *старина* 'прошлост, давнина'), а са четири особина везана за изглед (*лепота, изглед*). Иако сам изглед није инхерентан, већ је ствар оцене посматрача, концептуализује се као да јесте. Слично изгледу, ни вредност није инхерентна на исти начин као друге особине које овде разматрамо, али се приписује ентитету који се оцењује на основу неке инхерентне особине, па се на тај начин може овде сврстати.

Инхерентна особина се, као што је и очекивано, изражава најчешће квалитативним генитивом (од укупно 47 примера, 36 је са зависним чланом у Г, што представља 76,59%), док је у ППК *без* + Г 8 примера (17,02%). Број примера у И (само три примера) не дозвољава нам да доносимо неке уопштеније закључке.

Табела бр. 13: Квалификовање инхерентним особинама – Г, без + Г и *c(a)* + И

синтагма	онтолошки референт појма означеног управном именицом	лексички експонент управног члана зависног номинала	онтолошки референт управног члана зависног номинала	падеж или ППК
<i>сала величине београдског Бојана Ступице</i>	П	величина	инх. особина	Г
<i>лего коцкице свих величина</i>	П	величина	инх. особина	Г
<i>простор ... величине 15 фудбалских терена</i>	П	величина	инх. особина	Г
<i>стелажице неједнаке висине</i>	П	висина	инх. особина	Г
<i>воштаница необичне дебљине</i>	П	дебљина	инх. особина	Г
<i>прозори малог обима</i>	П	обим	инх. особина	Г
<i>испаше често малог пространства</i>	П	пространство	инх. особина	Г
<i>замак невеликих размера</i>	П	размер(а)	инх. особина	Г
<i>бестселер светских размера</i>	П	размер(а)	инх. особина	Г
<i>крађе замашних размера</i>	П	размер(а)	инх. особина	Г
<i>хепенинг невиђених размера</i>	П	размер(а)	инх. особина	Г
<i>тело шиновских сразмера</i>	П	сразмер(а)	инх. особина	Г
<i>супермаркет са огромним волуменом</i>	П	волумен	инх. особина	<i>c(a)</i> + И
<i>перика боје тек излеглог пилета</i>	П	боја	инх. особина	Г
<i>кугле разних боја</i>	П	боја	инх. особина	Г
<i>димије голубије боје</i>	П	боја	инх. особина	Г
<i>кокошији измет боје пепела</i>	П	боја	инх. особина	Г
<i>утроба боје зрелих смокава</i>	П	боја	инх. особина	Г
<i>светлост различитих боја</i>	П	боја	инх. особина	Г
<i>лице ... са здравом бојом</i>	део тела	боја	инх. особина	<i>c(a)</i> + И
<i>течност без боје</i>	М	боја	инх. особина	без + Г
<i>самогласници без боје</i>	П	боја (звуча)	инх. особина	без + Г
<i>боја без прелива</i>	М	прелив (= нијанса)	инх. особина	без + Г
<i>боја без сјаја</i>	М	сјај	инх. особина	без + Г
<i>простор ... без сјаја</i>	П	сјај	инх. особина	без + Г

<i>клубе неправилна облика</i>	П	облик	инх. особина	Г
<i>птице необичних облика</i>	Ж	облик	инх. особина	Г
<i>лего коцкице свих ... облика</i>	П	облик	инх. особина	Г
<i>кречњачки врхови разних облика</i>	П	облик	инх. особина	Г
<i>лице ... са финим цртама</i>	део тела	црте (=облик)	инх. особина	$c(a) + И$
<i>кула, једноставне вретенасте форме</i>	П	форма	инх. особина	Г
<i>[портрети] ... бољег квалитета</i>	П	квалитет	инх. особина	Г
<i>сукња амазонског кроја</i>	П	крој	инх. особина	Г
<i>седишта застарелог, тврдог дизајна</i>	П	дизајн	инх. особина	Г
<i>возила европског стила</i>	П	стил	инх. особина	Г
<i>наочари огромне диоптрије</i>	П	диоптрија	инх. особина	Г
<i>револвери крупнијег калибра</i>	П	калибар	инх. особина	Г
<i>часопис ... кратког века</i>	П	век	инх. особина	Г
<i>студије новијег датума</i>	П	датум	инх. особина	Г
<i>обичаји велике ... дубине</i>	П	дубина	инх. особина	Г
<i>обичаји велике старине</i>	П	старина	инх. особина	Г
<i>пауново перо ... упадљивог изгледа</i>	П	изглед	инх. особина	Г
<i>пауново перо, необичне лепоте</i>	П	лепота	инх. особина	Г
<i>лирска песма необичне лепоте</i>	П	лепота	инх. особина	Г
<i>простор ... без ... лепоте</i>	П	лепота	инх. особина	без + Г
<i>ствари без вредности</i>	П	вредност	инх. особина	без + Г
<i>самогласници ... без јасне границе</i>	П	граница	инх. особина	без + Г

1.1.2.3. Квалификавање појавама у вези са интелектом, емоцијама, етичношћу и социјалним животом

Појмовима везаним за интелект, емоције, етичност, социјални живот (у табели ћемо их обележити као ИЕЕС) у првом реду квалификују се људи, ређе и животиње (код неких животиња уочавамо постојање емоција и неку врсту интелектуалних способности).

Појмови ове групе у највећем броју примера концептуализују се као апстрактни посесуми, па самим тим и као апстрактан саставни део појма означеног управном именицом (помињали смо Хајнеово тумачење, по ком апстрактна посесија заправо указује на особине, т. III.1.3.1.3). Тако се, нпр., за *човека љубопитљива духа* може рећи да је *радознао*, за *личност оригиналних идеја* да је *креативна*, за *човека велике моћи* да је *моћан*. Иако ова парафраза није могућа у свим случајевима са квалитативним генитивом (нпр. *господин неодређеног занимања*), нисмо желели да правимо уже класификације у оквиру ове групе на основу (не)могућности парафразе.

Захваљујући томе што се дати појмови понашају као апстрактни посесуми (који се могу изразити и предикатском посесијом), могу се изразити и ППК $c(a) + И$: *човек ... међународне репутације, особа са ... извесном афирмацијом*. Међутим, не постоји потпуна заменљивост између квалитативног генитива и ППК $c(a) + И$ (тачније, постоје нека лексичка ограничења, којима се ми нећемо до детаља бавити).

Као што се може квалификовати поседовањем неког од апстрактних посесума, човек се може квалификовати и одсуством неког од њих (таква квалификација у нашим примерима чешће је негативна (*човек без духа/културе/образа...*) него позитивна (*човек без илузија*)).

Табела бр. 14: Квалификавање појавама у вези са интелектом, емоцијама, етичношћу и социјалним животом – Г, без + Г, с(а) + И/ПС

синтагма	онтолошки референт појма означеног управном именицом	лексички експонент управног члана зависног номинала	појмовна област управног члана зависног номинала	падеж или ППК
<i>индивидуе различитих антрополошких особина</i>	Ч	антрополошке особине	ИЕЕС	Г
<i>човек ... његовог васпитања</i>	Ч	васпитање	ИЕЕС	Г
<i>људи тврде вере</i>	Ч	вера	ИЕЕС	Г
<i>човек неодређених веровања</i>	Ч	веровања	ИЕЕС	Г
<i>људи добре воље</i>	Ч	воља	ИЕЕС	Г
<i>жена снажне воље</i>	Ч	воља	ИЕЕС	Г
<i>личности велике воље</i>	Ч	воља	ИЕЕС	Г
<i>жена ... усвијане главе</i>	Ч	глава	ИЕЕС	Г
<i>људи кратког даха</i>	Ч	дах	ИЕЕС	Г
<i>човек јаке дисциплине духа и тела</i>	Ч	дисциплина	ИЕЕС	Г
<i>човек ... љубопитљива духа</i>	Ч	дух	ИЕЕС	Г
<i>човек ... жива духа</i>	Ч	дух	ИЕЕС	Г
<i>људи живог духа</i>	Ч	дух	ИЕЕС	Г
<i>[Старовлах] ... живог духа</i>	Ч	дух	ИЕЕС	Г
<i>човек слабих живаца</i>	Ч	живци	ИЕЕС	Г
<i>господин неодређеног занимања</i>	Ч	занимање	ИЕЕС	Г
<i>људи различитих занимања</i>	Ч	занимање	ИЕЕС	Г
<i>чељад непознатих звања</i>	Ч	звање	ИЕЕС	Г
<i>човек ... неодређеног знања</i>	Ч	знање	ИЕЕС	Г
<i>личност оригиналних идеја</i>	Ч	идеје	ИЕЕС	Г
<i>сељаци широке ... интелигенције</i>	Ч	интелигенција	ИЕЕС	Г
<i>људи танане интелигенције</i>	Ч	интелигенција	ИЕЕС	Г
<i>човек ... неодређеног ... искуства</i>	Ч	искуство	ИЕЕС	Г
<i>човек врло углађених ... манира</i>	Ч	манири	ИЕЕС	Г
<i>људи ... запрљаних мозгова</i>	Ч	мозак (=мисли)	ИЕЕС	Г
<i>човек највиших моралних особина</i>	Ч	моралне особине	ИЕЕС	Г
<i>човек велике моћи</i>	Ч	моћ	ИЕЕС	Г
<i>девојчица чудне нежности</i>	Ч	нежност	ИЕЕС	Г
<i>семантичари лингвистичке, филозофске и психолошке оријентације</i>	Ч	оријентација (професионална)	ИЕЕС	Г
<i>људи ... добре памети</i>	Ч	памет	ИЕЕС	Г
<i>гробар ... одлична памћења</i>	Ч	памћење	ИЕЕС	Г
<i>човек неодређених погледа</i>	Ч	погледи	ИЕЕС	Г
<i>људи највећег пожртвовања</i>	Ч	пожртвовање	ИЕЕС	Г
<i>људи каменитог поноса</i>	Ч	понос	ИЕЕС	Г
<i>људи страшљивих природа</i>	Ч	природа	ИЕЕС	Г
<i>људи ... необуздане природе</i>	Ч	природа	ИЕЕС	Г
<i>[човек] ... лакомислене ... природе</i>	Ч	природа	ИЕЕС	Г
<i>човек ... међународне репутације</i>	Ч	репутација	ИЕЕС	Г
<i>појединци зачуђујућих способности</i>	Ч	способности	ИЕЕС	Г
<i>човек ... осредњих способности</i>	Ч	способности	ИЕЕС	Г
<i>младић лепих способности</i>	Ч	способности	ИЕЕС	Г
<i>младићи ретких способности</i>	Ч	способности	ИЕЕС	Г
<i>[човек] чиста срца</i>	Ч	срце	ИЕЕС	Г
<i>жене млака срца</i>	Ч	срце	ИЕЕС	Г
<i>жена ретко милостива срца</i>	Ч	срце	ИЕЕС	Г

<i>жена добра срца</i>	Ч	срце	ИЕЕС	Г
<i>пас лављег срца</i>	Ж	срце	ИЕЕС	Г
<i>мачка добра срца</i>	Ж	срце	ИЕЕС	Г
<i>човек савремених схватања</i>	Ч	схватања	ИЕЕС	Г
<i>људи мање јаког темперамента</i>	Ч	темперамент	ИЕЕС	Г
<i>људи ... живљег темперамента</i>	Ч	темперамент	ИЕЕС	Г
<i>човек ... великог утицаја</i>	Ч	утицај	ИЕЕС	Г
<i>чељад непознатих ... чинова</i>	Ч	чин	ИЕЕС	Г
<i>човек без илузија</i>	Ч	илузије	ИЕЕС	без + Г
<i>човек без ... скрупула</i>	Ч	скрупуле	ИЕЕС	без + Г
<i>човек ... без образа</i>	Ч	образ (= поштење)	ИЕЕС	без + Г
<i>човек без духа</i>	Ч	дух	ИЕЕС	без + Г
<i>човек ... без културе</i>	Ч	култура	ИЕЕС	без + Г
<i>човек без дара</i>	Ч	дар (= таленат)	ИЕЕС	без + Г
<i>човек без ... правог позива</i>	Ч	позив (= занимање)	ИЕЕС	без + Г
<i>човек без корена</i>	Ч	корен (= порекло)	ИЕЕС	без + Г
<i>човек без ... равнотеже</i>	Ч	равнотежа (=духовна равнотежа)	ИЕЕС	без + Г
<i>[људи] без посла</i>	Ч	посао	ИЕЕС	без + Г
<i>[људи] без ... одређена звања</i>	Ч	звање	ИЕЕС	без + Г
<i>особа са ... извесном афирмацијом</i>	Ч	афирмација	ИЕЕС	c(a) + И
<i>човек ... са ... благошћу у опхођењу</i>	Ч	благост у опхођењу	ИЕЕС	c(a) + И
<i>младићи ... с крилатим вољама</i>	Ч	воља	ИЕЕС	c(a) + И
<i>човек са добром дипломом</i>	Ч	диплома (=образовање)	ИЕЕС	c(a) + И
<i>лице са ... завршеним основним академским студијама</i>	Ч	завршене акад. студије	ИЕЕС	c(a) + И
<i>чиновник ... са знањем турског језика</i>	Ч	знање	ИЕЕС	c(a) + И
<i>човек ... са знањем турског језика</i>	Ч	знање	ИЕЕС	c(a) + И
<i>жена са ситним ... каприсима</i>	Ч	каприси	ИЕЕС	c(a) + И
<i>човек са пуно карактерних особина</i>	Ч	карактерне особине	ИЕЕС	c(a) + ПС
<i>људи са изузетно високим коефицијентом интелигенције</i>	Ч	коефицијент интелигенције	ИЕЕС	c(a) + И
<i>особа са литерарним склоностима</i>	Ч	литерарне склоности	ИЕЕС	c(a) + И
<i>мишеви са супериорном меморијом</i>	Ж	меморија	ИЕЕС	c(a) + И
<i>лепотани са блудним мислима</i>	Ч	мисли	ИЕЕС	c(a) + И
<i>лингвиста са ... обавезним осећањем мање вредности</i>	Ч	осећање мање вредности	ИЕЕС	c(a) + И
<i>људи са проматрачким даром</i>	Ч	проматрачки дар	ИЕЕС	c(a) + И
<i>младићи ... с лепим сведоцима</i>	Ч	сведоци	ИЕЕС	c(a) + И
<i>новионар са ставом</i>	Ч	став	ИЕЕС	c(a) + И
<i>лице са ... високом стручном спремом</i>	Ч	стручна спрема	ИЕЕС	c(a) + И
<i>истраживач са високом стручном спремом</i>	Ч	стручна спрема	ИЕЕС	c(a) + И

1.1.2.4. Квалификавање пореклом

У нашој грађи порекло је претежно изражено номиналом у генитиву. Порекло посматрамо као апстрактан посесум, који се може изразити и ППК $c(a)$ + И или предлогом $c(a)$ с непроменљивом паукалном синтагмом.

Табела бр. 15: Квалификавање пореклом – Г и $c(a)$ + И/ПС

синтагма	онтолошки референт појма означеног управном именицом	лексички експонент управног члана зависног номинала	појмовна област управног члана зависног номинала	падеж или ППК (или $c(a)$ + ПС)
<i>човек непозната порекла</i>	Ч	порекло	порекло	Г
<i>човек ниског порекла</i>	Ч	порекло	порекло	Г
<i>политичар албанског порекла</i>	Ч	порекло	порекло	Г
<i>човек ... непозната порекла</i>	Ч	порекло	порекло	Г
<i>човек ... неодређеног порекла</i>	Ч	порекло	порекло	Г
<i>човек господског порекла</i>	Ч	порекло	порекло	Г
<i>човек скромног порекла</i>	Ч	порекло	порекло	Г
<i>човјек ... племенитог рода</i>	Ч	род	порекло	Г
<i>[људи] кастилјанског порода</i>	Ч	пород (=род)	порекло	Г
<i>људи ... мученичке историје</i>	Ч	историја (=порекло)	порекло	Г
<i>вароши ... скорошњег порекла</i>	П	порекло	порекло	Г
<i>особа с јеврејским пореклом</i>	Ч	порекло	порекло	$c(a)$ + И
<i>Јеврејин са две крви</i>	Ч	крв (=порекло)	порекло	$c(a)$ + ПС

1.1.2.5. Квалификавање класификовањем

Квалификација појма означеног управном именицом на основу припадности одређеној класи може се изразити само генитивом. Генитив којим се управни појам квалификује према одређеној класи или типу назвали смо категоријално-квалитативним. Истакли смо да између ПОСЕСОРА и ПОСЕСУМА постоји сложенији однос него код других врста генитива – одређени појам је у исто време и ПОСЕСОР и ПОСЕСУМ – ПОСЕСОР је у односу на скуп особина које поседује, а на основу којих се сврстава у одређену класу или врсту, према којој је ПОСЕСУМ.

У групи у којој се управни појам квалификује класификовањем налази се 69 примера. Отприлике половина примера потврђује квалификацију човека (35 примера), а друга половина предмета (31 пример). Са три примера потврђена је квалификација животиње (2 примера) и биљке (1 пример).

Класификација људи најчешће се изражава именицама *врста* и *тип*, као и њиховим релативним синонимима (*ков*, *калибар*) (12 примера или 34%).⁴³⁶ Квалификовање овим именицама везано је за разне класификације (у антропологији, на пример, али и у свакодневном животу). Затим се, према нашој грађи, људи класификују према вери (8 примера или 22%), раси (6 примера или 17%), народности (5 примера или 14%) и полу (4 примера или 11%).

Што се предметног света тиче, најчешћа је квалификација именицама *врста* и *тип* (18 примера од укупно 31, што чини 58%), затим именицама *ранг*, *класа* и *ред*, које подразумевају степеновање, рангирање (7 примера или 22%), затим синонимним именицама *карактер* и *природа* (3 примера) и именицом *род* у два различита значења (2 примера).

⁴³⁶ О значењу ових именица говорили смо у т. III.1.3.1.6.

Табела бр. 16: Квалификавање класификовањем – Г

синтагма	онтолошки референт појма означеног управним номиналом	лексички експонент управног члана зависног номинала	појмовна област управног члана зависног номинала	падеж
<i>човек динарског типа</i>	Ч	тип	класа	Г
<i>Срби панонског типа</i>	Ч	тип	класа	Г
<i>Срби ... централнога типа</i>	Ч	тип	класа	Г
<i>људи динарског типа</i>	Ч	тип	класа	Г
<i>фолиранти његовог типа</i>	Ч	тип	класа	Г
<i>младић „новога типа“</i>	Ч	тип	класа	Г
<i>нехљебовићи сваке врсте</i>	Ч	врста	класа	Г
<i>путници сваке врсте</i>	Ч	врста	класа	Г
<i>крвник нарочите и опаке врсте</i>	Ч	врста	класа	Г
<i>економи старога кова</i>	Ч	ков	класа	Г
<i>младић ... сасвим другога и свога кова</i>	Ч	ков	класа	Г
<i>играч великог калибра</i>	Ч	калибар	класа	Г
<i>осуђеници муслиманске вере</i>	Ч	вера	класа	Г
<i>раја свих вера</i>	Ч	вера	класа	Г
<i>људи свих осталих вера</i>	Ч	вера	класа	Г
<i>људи било које вере</i>	Ч	вера	класа	Г
<i>људи друге вере</i>	Ч	вера	класа	Г
<i>људи исте вере</i>	Ч	вера	класа	Г
<i>људи Мојсијеве вере</i>	Ч	вера	класа	Г
<i>људи свих ... вероисповести</i>	Ч	вероисповест	класа	Г
<i>човек ... неодређене расе</i>	Ч	раса	класа	Г
<i>човек ... његове расе</i>	Ч	раса	класа	Г
<i>људи аријевске расе</i>	Ч	раса	класа	Г
<i>људи беле расе</i>	Ч	раса	класа	Г
<i>људи друге расе</i>	Ч	раса	класа	Г
<i>људи разних раса</i>	Ч	раса	класа	Г
<i>човек ... неодређене народности</i>	Ч	народност	класа	Г
<i>људи албанске народности</i>	Ч	народност	класа	Г
<i>људи ... разних народности</i>	Ч	народност	класа	Г
<i>људи свих народности</i>	Ч	народност	класа	Г
<i>људи ... исте нације</i>	Ч	нација	класа	Г
<i>особа мушког пола</i>	Ч	пол	класа	Г
<i>особе истог пола</i>	Ч	пол	класа	Г
<i>особа мушког пола</i>	Ч	пол	класа	Г
<i>дете мушког пола</i>	Ч	пол	класа	Г
<i>животиње мушког пола</i>	Ж	пол	класа	Г

<i>пси, различитих раса</i>	Ж	раса	класа	Г
<i>воће ... рода Citrus</i>	Б	род (=врста)	класа	Г
<i>кућа ... сасвим друге врсте</i>	П	врста	класа	Г
<i>појаве ... ове врсте</i>	П	врста	класа	Г
<i>примери ове врсте</i>	П	врста	класа	Г
<i>одговори те врсте</i>	П	врста	класа	Г
<i>савети сваке врсте</i>	П	врста	класа	Г
<i>приче ове врсте</i>	П	врста	класа	Г
<i>недаће сваке врсте</i>	П	врста	класа	Г
<i>тешкоће и неприлике сваке врсте</i>	П	врста	класа	Г
<i>побуде моралне и духовне врсте</i>	П	врста	класа	Г
<i>прозори већ описаног типа</i>	П	тип	класа	Г
<i>кућа ... романско-медитеранскога типа</i>	П	тип	класа	Г
<i>области динарског типа</i>	П	тип	класа	Г
<i>крајеви панонског типа</i>	П	тип	класа	Г
<i>предели централнога типа</i>	П	тип	класа	Г
<i>села разбијеног типа</i>	П	тип	класа	Г
<i>испаише алпског типа</i>	П	тип	класа	Г
<i>идиоми лексичког типа</i>	П	тип	класа	Г
<i>села јужног варијетета</i>	П	варијетет	класа	Г
<i>часописи водећег националног ранга</i>	П	ранг	класа	Г
<i>монографије међународног и водећег националног ранга</i>	П	ранг	класа	Г
<i>зборници радова међународног и водећег националног ранга</i>	П	ранг	класа	Г
<i>подвизи првог реда</i>	П	ред	класа	Г
<i>пропозиција вишег реда</i>	П	ред	класа	Г
<i>купе треће класе</i>	П	класа	класа	Г
<i>вагон треће класе</i>	П	класа	класа	Г
<i>функција апозицијског карактера</i>	П	карактер	класа	Г
<i>књижевност верског карактера</i>	П	карактер	класа	Г
<i>односи те природе</i>	П	природа	класа	Г
<i>именица мушког рода</i>	П	род	класа	Г
<i>књижевна дела разних родова</i>	П	род (=врста)	класа	Г

1.2. Схема САДРЖАВАЊА

У нашој грађи схема САДРЖАВАЊА потврђена је са 222 примера. Најпре ћемо прегледати примере у којима је ППК $c(a)$ + И изражен СО (т. 1.2.1), а затим оне у којима је СО изражен управном именицом (т.1.2.2).

1.2.1. СО је изражен ППК $c(a)$ + И

У примерима ове групе именица у управном положају означава предмет (или појам концептуализован као предмет) који се јавља као С, док се као СО јављају или други предмети или бића, као и материја. Пошто за нас у овом делу излагања није од значаја њихова природа, поменућемо само њихов статус у посматраном односу – статус СО. Оваквих примера у нашој грађи има 70.

Табела бр. 17: Квалификавање САДРЖАТЕЉА САДРЖАНИМ ОБЈЕКТОМ или његовим одсуством – $c(a)$ + И/ПС и без + Г

синтагма	онтолошки референт појма озн. управном именицом	статус појма означеног зависним номиналом	падеж или ПНК (или $c(a)$ + ПС)
<i>радња с вином</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>дућан са лекаријама</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>сала са 200 места</i>	П	СО	$c(a)$ + ПС
<i>продавница са свим и свачим у излогу</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>просторија ... са описаним лонцима</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>лађа ... са ... дашчаним лежајима ... у мрачном и смрадном потпалубљу</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>просторија са врло мало намештаја</i>	П	СО	$c(a)$ + ПС
<i>просторија са неколико силуета по зидовима</i>	П	СО	$c(a)$ + ПС
<i>просторија ... са великом позлаћеном харфом на средини собе</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>соба ... са абажуром од воштане ... хартије</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>соба ... са завесама које су затамњивале покућство</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>дечја соба са спуштеним завесама</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>шатор с мајмунима</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>кавези с канаринцима</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>божја чеца са три свеца / и тисућу три мртваца</i>	П	СО	$c(a)$ + ПС
<i>бурад с тићем</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>бурад са вином</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>чутура са шљивицом или вином</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>буре са киселим купусом</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>боце с колоњском водом</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>тегла са слатким</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>тегла са живим пијавицама</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>суд са пијавицама</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>суд ... са акрепима</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>чаша са шербетом</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>чинија с ракијом</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>лончић са травама</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>сито са житом</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>чинија с угљеном</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>тањурић с бадемима</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>врећа са сочивом</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>џак са брашном</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>џак са шишаркама</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>кеса с парама</i>	П	СО	$c(a)$ + И
<i>кеса са лево коцкицама</i>	П	СО	$c(a)$ + И

<i>котарице с јајима</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>кутија са фотографијама и дневником</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>кутија са писмима</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>кутија с прашковима</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>чекмеце с новцима</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>сандук са девојачком спремом</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>сандук с младиним даровима</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>албум са ... најдражим фотографијама</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>албуми са сликама</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>[свеске] са ... школским саставима</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>странице из ђачких свезака с цртежима</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>поучно штиво са сликама</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>свеска са ... успоменама</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>писма са рђавим вестима</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>стрип са одсецима ... маришуте</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>леје са јарким цвећем</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>леја с луком</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>улице с дрворедом кестенова</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>улица с дрворедом дивљих кестенова</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>свећњак с једном једином упаљеном свећом</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>дворишни правоугаоник са једним буретом и два дрвета</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>њивица са десет гранатих ораха <u>на међи</u>, и са ђермом</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>двориште са заједничком чесмом</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>авлија, са бунаром и травом и цвећем</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>бескрајни плави круг са звездом</i>	П	СО	<i>c(a) + И</i>
<i>просторија без сунца и ваздуха</i>	П	СО	<i>без + Г</i>
<i>кора без ора</i>	П	СО	<i>без + Г</i>
<i>ваздух без испарења</i>	М	СО	<i>без + Г</i>
<i>речи без памети</i>	П	СО	<i>без + Г</i>
<i>речи без значења</i>	П	СО	<i>без + Г</i>
<i>речи без логике</i>	П	СО	<i>без + Г</i>
<i>писма без икаквог смисла</i>	П	СО	<i>без + Г</i>
<i>песме без речи</i>	П	СО	<i>без + Г</i>
<i>музика ... без речи</i>	М	СО	<i>без + Г</i>
<i>музика ... без икаквог садржаја</i>	М	СО	<i>без + Г</i>

1.2.2. СО је изражен управном именицом

У овој групи издвајамо две подгрупе – у првој групи САДРЖАТЕЉ је конкретан (т. 1.2.2.1), док је у другој метафоричан (т. 1.2.2.2).

1.2.2.1. С је одећа

У овој групи појам означен управном именицом у типичном случају је човек. Када је ППК у + Л у функцији атрибута, апозитива и предикатива, СО у типичном случају је човек, у ређим случајевима део људског тела, док се, када је дата ППК у функцији актуелног квалификатива, као СО јавља само човек. Примере ћемо представити у истој табели, с обзиром на то да међу њима не постоје друге разлике.

Помињали смо, говорећи о локативу, да се прототипични делови одеће обично изражавају ППК у + Л, док је ППК *c(a)* + И резервисана за маргиналније делове.⁴³⁷ Због тога нећемо представљати паралелну употребу И и Л.

М. Ивић примећује да се комад одеће може изузетно употребити у квалитативном генитиву, када се цела личност описује преко стања одеће (*Иде изгужваних панталона*) (1956: 264).⁴³⁸ У нашој грађи нису се нашли слични примери.

⁴³⁷ Бакута *са дуплим наочарима* чита чланак (Кап., 99). Седећу *с том круном*, мудра држања као сова (Киш, 33). Видео је како његов отац ... *са својим тврдим црним шеширом*, заостаје за колима... (Киш, 50). И онда га упитам није ли неки од тих људи које је срео *са црним шеширом и штапом* имао помало чудан ход (Киш, 86).

⁴³⁸ Ауторка примећује и то да се може рећи *Иде изгужваних панталона*, али не и *Иде мокре капе* (1956: 264). Овај пример показује колико се прототипични делови одеће доживљавају као блиски учесницима у ситуацији, готово као делови тела.

Табела бр. 18: Квалификовање САДРЖАНОГ ОБЈЕКТА САДРЖАТЕЉЕМ

синтагма/реченица	онтолошки референт појма озн. управном именицом (субјекатског/ објекатског појма) / СО	С	падеж или ППК
<i>четворица агената у цивили</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>драгуљчић у белој хаљиници</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>плати дечак у панталоницама</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>човек у панталонама</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>даса у кожњаку</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>официри ... у полувојним одећама</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>конзул у сјајној униформи</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>маса људства у доброј спреми и светлим царским униформама</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>лик непознатог витеза у оклопу</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>дама у астрагану</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>мишићави младићи у морнарским мајицама</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>госпође – једна од њих у зеленом шлафроку</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>три особе у плавим комбинезонима</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>човек у запрљаном оделу</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>човек у кожној кецељи</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>девојчица у шалварицама</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>онај у плавим наочарима</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>грешник ... у свијетлој кошуљи</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>мушарац у раскопчаној опаклији</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>месечарка у бунди од синтетичког астрагана</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>старац у кошуљи</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>стари руски генерал у похабаној царистичкој униформи</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>једна белопутна госпођица у црној кецељи гимназијалке</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>гомила туриста у лакој одећи</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>мачке у кратким сукњицама</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>мачке у ... дубоким деколтеима</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>ратници у оклопима</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>сељак у сељачком оделу</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>три обнажена леша на Калемегдану, само у гаћама подсуканим до колена</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>малоуман, босоног човек, болестан и у дроњцима</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>два фратра ... у празничним хабитима</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>у својој црној кабаници ... Давна</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>безобличне жене, у избледелим ватираним панталонама</i>	Ч	одећа	у + Л

<i>безобличне жене , ... , у подераним кожусима</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>жене ... у женским сукњама</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>жене ... у мушким јакнама</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>био је босоног, у кратким панталонама од тамноплавог лана</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>ноге ... у ниским чизмама са посувраћеним сарама</i>	део тела	одећа	у + Л
<i>ноге ... у свиленим чарапама</i>	део тела	одећа	у + Л
<i>ноге ... у ... плитким ципелама</i>	део тела	одећа	у + Л
<i>фратар је био ... у црној дебелој кабаници</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>мали, мршав, увек у плавим наочарима</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>били смо сви у партизанским униформама</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>конзул је био у свечаној униформи</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>конзули су били у парадним униформама</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>Ана Марија и ћерка јој [биле су] у модерним лаким хаљинама</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>оне [руке] су овога пута обе биле у црним рукавицама</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>био је у белом мантилу</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>мајка је сва у црини</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>биће сва у белом</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>истрчи у Звездином дресу</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>врати се кући у сељачком оделу</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>појавио [се] у блештавом оделу везир</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>дошли су у прописно тамним вечерњим оделима</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>јављала се ... Ана Марија у црном костиму</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>Татјана у белом пењоару ... пише писмо</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>[иду] Срба и Лука у јахаћим костимима</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>уфуравала [је] маман у свом најновијем јутарњем издању</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>јахали [су] за њим – један у свештеничкој мантији, други у цивилу ... четврти у ритама</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>стоји покрај неких рушевина, сва у закрпама</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>мајка и ја смо већ чекале крај излазних врата, у мантилима</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>виде себе одједаред у плавој хаљини са чипкама, у финим ципелама</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>седи она, госпа Нола, у плавој хаљини</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>стајала [је] у сребрнасто сивој хаљини пред ... завесом</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>спава, и то у панталонама</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>чаршилије ... су ... непомично седели ... у својим чохали чакширама, гајтанли ферменима и светлим пругастим антеријама</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>ђихају или играју коло у народним ношњама</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>преседели [смо] у зимским капутима</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>пролазио [сам] у белом капуту</i>	Ч	одећа	у + Л

<i>ишли су у бундама, у тицамама, у папучама</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>жене су ишле у цокулама и мушким сакоима</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>седео [је] на сунцу ... увек у чизмама</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>стајали [су] риболовци у чизмама до самих кукова</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>жена је ходала тешко у чизмама</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>Дефосе је ... пешачио у својим високим чизмама и смеђој кабаници</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>давао [је] солистички концерт свирајући у вуненим рукавицама</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>она у радничком комбинезону, седи на прозору</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>седео је значајно испред своје продавнице, у огромној кецељи</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>молила је да буде сахрањена у црнини</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>отмене госпе ... долазиле су у потпуној црнини</i>	Ч	одећа	у + Л
<i>стоји иза завесе, у белом</i>	Ч	одећа	у + Л

1.2.2.2. С је метафоричан

Табела бр. 19: Квалификовање САДРЖАНОГ ОБЈЕКТА метафоричким САДРЖАТЕЉЕМ

синтагма/реченица	онтолошки референт појма озн. управном именицом (субјекатског/објекатског појма) / СО	лексички експонент С	тип С	падеж или ППК
<i>украси у облику брода</i>	П	облик	облик	у + Л
<i>кров у облику хармонике</i>	П	облик	облик	у + Л
<i>шешир од сламе у облику корпе</i>	П	облик	облик	у + Л
<i>ноге у облику обрнуте винске флаше</i>	П	облик	облик	у + Л
<i>арапско слово у облику полумесеца</i>	П	облик	облик	у + Л
<i>празнина у облику лисца</i>	П	облик	облик	у + Л
<i>била је [Ева] у облику Велике споне или негве</i>	Ч	облик	облик	у + Л
<i>змије у облику наруквице</i>	П	облик	облик	у + Л
<i>Хитлерова Моја борба у електронском издању</i>	П	издање	облик	у + Л
<i>савремена кућа у шпанском стилу</i>	П	стил	облик	у + Л
<i>озлоглашена књига Mein Kampf ... у дигиталном издању</i>	П	издање	облик	у + Л
<i>дугачка депеша у стиховима</i>	П	стихови	облик	у + Л
<i>писма у стиховима</i>	П	стих	облик	у + Л
<i>ствари у стиху</i>	П	стих	облик	у + Л
<i>ствари у ... прози</i>	П	проза	облик	у + Л
<i>песма у прози</i>	П	проза	облик	у + Л
<i>неки састав, у стиху</i>	П	стих	облик	у + Л
<i>неки састав ... у прози</i>	П	проза	облик	у + Л
<i>слике у живим бојама</i>	П	боја	облик	у + Л
<i>борове иглице у боји рђе</i>	П	боја	облик	у + Л
<i>ведри србијански напевци и припевци, у дурском тону</i>	П	тон	облик	у + Л
<i>сумпор у шипкама</i>	М	шипке	облик	у + Л
<i>сушени дуван у листу</i>	М	лист	облик	у + Л
<i>шећер у праху</i>	М	прах	облик	у + Л
<i>шећер у коцки</i>	М	коцка	облик	у + Л
<i>со у гранулама</i>	М	грануле	облик	у + Л
<i>млеко у праху</i>	М	прах	облик	у + Л
<i>новац у хартији</i>	М	хартија	облик	у + Л
<i>новац у металу</i>	М	метал	облик	у + Л
<i>уштећевина ... у злату</i>	М	злато	облик	у + Л

<i>златан медаљон у величини цекина</i>	П	величина	облик	у + Л
<i>ловијановић ... био је у апоенима сличним оним што...</i>	П	апоени	облик	у + Л
<i>прве руже, ... , тек у пупољку</i>	П	пупољак	облик	у + Л
<i>слика света у великом</i>	П	у великом	облик	у + Л
<i>жене у минијатури</i>	Ч	у минијатури	облик	у + Л
<i>филм у колору и у бојицама</i>	П	у боји	облик	у + Л
<i>нисам у том фазону</i>	Ч	у том фазону	облик	у + Л
<i>људи у пуној снази</i>	Ч	снага	стање	у + Л
<i>места у моди</i>	П	у моди	стање	у + Л
<i>предузећа у реструктурирању</i>	П	реструктурирање	стање	у + Л
<i>Београд у пламену</i>	П	пламен	стање	у + Л
<i>мој град у ноћном пламену</i>	П	пламен	стање	у + Л
<i>Софија је била у шоку</i>	Ч	шок	стање	у + Л
<i>тела су им у реду</i>	П	у реду	стање	у + Л
<i>личности које су у моди</i>	Ч	у моди	стање	у + Л
<i>брод је у очајном стању</i>	П	стање	стање	у + Л
<i>одвојци [пута су] били у невозном стању</i>	П	стање	стање	у + Л
<i>истраживач у звању научног саветника и редовног професора универзитета</i>	Ч	звање	положај	у + Л
<i>истраживачи у научним или наставним звањима</i>	Ч	звање	положај	у + Л
<i>истраживачи у звању истраживач-сарадник или вишем звању</i>	Ч	звање	положај	у + Л
<i>истраживачи у научно звању</i>	Ч	звање	положај	у + Л
<i>наставник ... или стручни сарадник у највишем звању</i>	Ч	звање	положај	у + Л
<i>научни и стручни ауторитети ... у звању научног саветника</i>	Ч	звање	положај	у + Л
<i>научни и стручни ауторитети ... у звању ... редовног професора универзитета</i>	Ч	звање	положај	у + Л
<i>професор у пензији</i>	Ч	пензија	положај	у + Л
<i>професор историје, сада у пензији</i>	Ч	пензија	положај	у + Л
<i>он је у пензији</i>	Ч	пензија	положај	у + Л
<i>директор је у радном односу</i>	Ч	радни однос	положај	у + Л
<i>другови у несрећи</i>	Ч	несрећа	положај	у + Л
<i>Србија [је] ... у критичној ситуацији</i>	Ч	ситуација	положај	у + Л
<i>влада [је] у оставци</i>	Ч	оставка	положај	у + Л
<i>грађани у годинама</i>	Ч	године (=узраст)	инх. појава	у + Л
<i>људи у годинама</i>	Ч	године (=узраст)	инх. појава	у + Л
<i>жена у четрдесетим годинама</i>	Ч	године (=узраст)	инх. појава	у + Л

<i>младеж у поменутом узрасту</i>	Ч	узраст	инх. појава	у + Л
<i>девојчица у овом узрасту</i>	Ч	узраст	инх. појава	у + Л
<i>дете у школском узрасту</i>	Ч	узраст	инх. појава	у + Л
<i>деца у узрасту [од] четири до девет година</i>	Ч	узраст	инх. појава	у + Л
<i>тек у четрдесетим годинама, Рота</i>	Ч	године (=узраст)	инх. појава	у + Л
<i>[људи] у млађим годинама</i>	Ч	године (=узраст)	инх. појава	у + Л
<i>[играчице] у јуниорском узрасту</i>	Ч	узраст	инх. појава	у + Л

Неки метафорички садржатељи уједно су и инхерентне особине. Тако се *облик*, *боја*, *величина* јављају као инхерентне особине, које се могу изразити генитивом, али се могу концептуализовати и као метафорички С. Одатле произлази могућност напоредне употребе Г и Л.

Табела бр. 20: Преглед напоредне употребе Г и Л у изражавању инхерентне особине

Г	Л
величина	
<i>сала величине београдског Бојана Ступице</i>	<i>златан медаљон у величини цекина</i>
<i>лего коцкице свих величина</i>	
<i>простор ... величине 15 фудбалских терена</i>	
облик	
<i>крупне неправилна облика</i>	<i>украси у облику брода</i>
<i>птице необичних облика</i>	<i>кров у облику хармонике</i>
<i>лего коцкице свих ... облика</i>	<i>шешир од сламе у облику корпе</i>
<i>кречњачки врхови разних облика</i>	<i>ноге у облику обрнуте винске флаше</i>
	<i>арапско слово у облику полумесеца</i>
	<i>празнина у облику лисца</i>
	<i>била је [Ева] у облику Велике споне или негве</i>
	<i>змије у облику наруквице</i>
боја	
<i>перика боје тек излеглог пилета</i>	<i>слике у живим бојама</i>
<i>кугле разних боја</i>	<i>борове иглице у боји рђе</i>
<i>димције голубије боје</i>	
<i>кокошији измет боје пепела</i>	
<i>утроба боје зрелих смокава</i>	
<i>светлост различитих боја</i>	
стил	
<i>возила европског стила</i>	<i>савремена кућа у шпанском стилу</i>

Величина, облик, боја и стил могу се изразити и Г и Л. Ако се величина може изразити номиналом у оба падежа, због чега то не важи и за висину, дебљину, обим? Може се рећи *стелажнице неједнаке висине*, али не и **у неједнакој*

висини; исто тако, наспрам *воштаница необичне дебљине и прозори малог обима* не јављају се синоними с детерминативним чланом у Л, *у *необичној дебљини* и *у *малом обиму*.⁴³⁹ Разлог можда лежи у томе што се величина, облик, боја и стил везују за више димензија и више момената истовремено, због чега се те особине могу концептуализовати и као САДРЖАТЕЉИ. С друге стране, висина, дебљина и обим усмерени су на по једну димензију и не могу се концептуализовати на тај начин.

1.3. Схема ВЕЗЕ

У овој групи број примера износи 207. Издвајамо четири уже групе.

1.3.1. Прву и најбројнију групу од 134 примера илуструју они у којима се појам означен управном именицом (у типичном случају ПРЕДМЕТ, 111 примера или 82,83% случајева; МАТЕРИЈА у преостала 23 примера или 17,16%) квалификује према материји (типичан случај, 122 примера или 91,04%) или предметима (12 примера или 8,95%) од које/којих је сачињен.

Овде, дакле, издвајамо четири комбинације. Најчешћа је п–м (114 примера или 85,07%), а затим се, са сличном учесталашћу, јављају ређе комбинације: м–м (8 примера / 5,97%), м–п (7 примера / 5,22%) и п–п (5 примера / 3,73%). Предмети се, дакле, прототипично израђују од материје, у маргиналним случајевима од предмета (*мреже од жица, лезе од палмова листа, ћуфте од тиквица, кула од карата, зидови од врећа*). Појмови концептуализовани као материја ретко се одређују према ономе од чега су сачињени – најчешће су то прехранбени производи, који се израђују од воћа/поврћа, разних биљака, концептуализованих или као предмет или као материја.

⁴³⁹ Иако је именица *обим* у овом примеру употребљена у значењу 'уопште величина, опсег нечега' (в. РСАНУ под обим, 3а).

Табела бр. 21: Квалификавање ПРЕДМЕТА и МАТЕРИЈЕ МАТЕРИЈОМ и ПРЕДМЕТИМА од које су сачињени – од + Г

синтагма	онтолошки референт појма озн. управном именицом	онтолошки референт појма озн. зависним номиналом	ППК
<i>ствари од метала</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>зид од камена</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>тестерице од кремена</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>брош од аметиста</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>корице од картона</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>заставице од хартије</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>кликери од глине</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>арара од кострети</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>дењци ... од рафије</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>навлаке од батиста</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>маска од хартије и лака</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>јастук од баришуна и свиле</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>предмети од коже и метала</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>сто од ... ораховине</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>здеде од ... плеха</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>вазе од ... порцелана</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>комплет од ... порцелана</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>завесе од ... платна</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>завеса од ... сомота</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>мреже од ... жица</i>	П	П	<i>од + Г</i>
<i>плетиво од ... вуне</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>лепеза од палмова листа</i>	П	П	<i>од + Г</i>
<i>клинови од храстовине</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>брош од аметиста</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>таблица од икриљца</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>сервис за ракију од кристала</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>кесе од хартије</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>нишан од ... камена</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>турбе од ... камена</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>сандучић од ... дрвета</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>кашичице од ... сребра</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>хемијска оловка од лажног злата</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>торба од ... коже</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>излог од ... стакла</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>перика од ... косе</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>бункери од ... картона</i>	П	М	<i>од + Г</i>

<i>зембиљ од ... рогоза</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>хаљине од атласа</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>хаљине од ... кадифе</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>хаљине од ... броката</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>одело од чоје</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>одело од ... коже</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>одело од ... свиле</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>[кошуља] од свиле</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>марама од вунице</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>фереџе од ... чоје</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>шал од ... кашмира</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>собна хаљина од ... вуне</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>појас од свиле</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>шешир ... од ... коже</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>фракови од ... штофа</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>[кошуља] од ... акрила</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>капути од твида</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>кецеља од мушеме</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>одело од синтетике</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>панталоне од платна</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>зубун од сукна</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>оковратник од каучука</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>одело од ... вунене материје</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>турбани од финог ткива</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>панталоне од ... лана</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>џипеле од коже</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>јечерма од ... атласа</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>хаљине од ... тила</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>[капут] од ... штофа</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>ћурак од хермелина⁴⁴⁰</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>крзно⁴⁴¹ од куне</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>бунда од лисице</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>бунда од нерца</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>бунда од ракуна</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>оковратник од ... крзна</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>бунда од ... астрагана</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>бунда од правог крзна</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>бундица од вештачког крзна</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>огртачи од крзна</i>	П	М	<i>од + Г</i>

⁴⁴⁰ У овом и у наредних неколико примера у питању је метонимија, ЖИВОТИЊА ЗА ЊЕНО КРЗНО.

⁴⁴¹ *Крзно* у значењу 'одевни предмет'.

<i>огртачи ... од чоје</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>огртачи од ... лисичине</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>огртачи ... од куне</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>ћурак од лисичине</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>ћурак од тешког крзна и ... чоје</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>ћурак од руског крзна</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>бунда од дабровог крзна</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>бунда од најфинијег крзна</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>одора од ... гуверирани хартије</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>рагу од печурака</i>	М	П	<i>од + Г</i>
<i>сос од печурака</i>	М	П	<i>од + Г</i>
<i>сос од острига</i>	М	П	<i>од + Г</i>
<i>сок од парадајза</i>	М	М	<i>од + Г</i>
<i>сос од парадајза</i>	М	М	<i>од + Г</i>
<i>слатко од шаргарепе</i>	М	М	<i>од + Г</i>
<i>кнедла од кромпира</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>бућкотина од блитве</i>	М	М	<i>од + Г</i>
<i>чорба од бундеве</i>	М	М	<i>од + Г</i>
<i>чорба од целера</i>	М	М	<i>од + Г</i>
<i>чорба од грашка</i>	М	М	<i>од + Г</i>
<i>чорба од карфиола</i>	М	М	<i>од + Г</i>
<i>ћуфте од тиквица</i>	П	П	<i>од + Г</i>
<i>вариво од тиквица</i>	М	П	<i>од + Г</i>
<i>чорба од келерабе</i>	М	М	<i>од + Г</i>
<i>сок од јабуке и бруснице</i>	М	М	<i>од + Г</i>
<i>сок од јабуке</i>	М	М	<i>од + Г</i>
<i>сок од јагоде</i>	М	М	<i>од + Г</i>
<i>сок од малине</i>	М	М	<i>од + Г</i>
<i>сок од јабука</i>	М	П	<i>од + Г</i>
<i>сок од јагода и боровница</i>	М	П	<i>од + Г</i>
<i>ракија од купина и малина</i>	М	П	<i>од + Г</i>
<i>моцарела од буфала⁴⁴²</i>	М	М	<i>од + Г</i>
<i>пита од фазана</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>чај од нане⁴⁴³</i>	М	М	<i>од + Г</i>
<i>сладолед од чоколаде, ваниле и цитрона</i>	М	М	<i>од + Г</i>
<i>шлафрок⁴⁴⁴ од чоколаде</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>спирала од марципана</i>	П	М	<i>од + Г</i>

⁴⁴² Метонимија БУФАЛО ЗА МЛЕКО ОД ТЕ ЖИВОТИЊЕ; у примеру испод: ФАЗАН ЗА МЕСО ТЕ ЖИВОТИЊЕ.

⁴⁴³ *Нана* се може посматрати и као биљка, у ком случају бисмо је категоризовали као ПРЕДМЕТ; може се, међутим, концептуализовати и као МАТЕРИЈА, што је релевантно у овом случају.

⁴⁴⁴ *Шлафрок* у значењу 'омотач'.

<i>кула од карата</i>	П	П	<i>од + Г</i>
<i>зидови од врећа</i>	П	П	<i>од + Г</i>
<i>капа од папира</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>брод од папира</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>авион од папира</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>кула од песка</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>манжете од лажног сребра</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>костими од лажне свиле</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>украси ... од лажног злата</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>лепезе од лажне слоноваче</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>огртач од лажног крзна</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>столови од лажног мермера</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>огрлица од лажног бисера</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>човек од крви и меса</i>	П ⁴⁴⁵	М	<i>од + Г</i>
<i>човек од гуме</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>човек од сламе</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>човек од пепела</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>човек од мермера</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>пси од сламе</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>стражњица од челика</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>глас од свиле</i>	П	М	<i>од + Г</i>
<i>нос од гипса</i>	П	М	<i>од + Г</i>

1.3.2. Следећу групу чине примери у којима се појам означен управном именицом одређује предметом или пратећом појавом с којим је у вези. У прегледу примера ове групе нећемо раздвајати потврде у којима је појам у облику ППК *c(a)* + И (или *c(a)* + ПС) у функцији актуелног квалификатива, јер се таква употреба не разликује од других придевских функција. Примера у овој групи укупно је 50.

У њу смо сврстали случајеве у којима се човек квалификује присуством одређеног предмета (то је најчешће неки одевни предмет, мање типичан (*наочаре, шешир, ципеле, перјаница, опасач* и сл.), затим неко оруђе (*коса, пушка, преслица*), или неки предмет (*свећа, штап, бројанице* и сл.).

Овде смо сврстали и примере у којима се области квалификују одређеним пратећим појавама (*људима, климом* и сл.), затим оне у којима се неки ентитети доводе у везу с појмовима с којима су у метонимијској вези (*дежмекасти*

⁴⁴⁵ У овом и у неколико следећих примера референте у онтолошком смислу категоризујемо на основу концептуализације – пошто се јављају у моделу генитива материје, све поменуте референте управних именица посматрамо као предмете.

трамвајчић, са станицама готово на сваком ћошку), као и случајеве у којима се однос ВЕЗЕ преклапа са односом ДЕО–ЦЕЛИНА (*речица ... са устајалим локвама*). Размишљали смо о томе да у ову класу уврстимо све примере у којима се схема ВЕЗЕ преклапа са схемом ДЕО–ЦЕЛИНА (наведене у т. 1.1.1.3 овог поглавља), нпр. *котарице са заклопцем*, али смо од тога одустали јер нам се чини да је код њих доминантнија схема ДЕО–ЦЕЛИНА, будући да повезани предмети чине један сложени предмет, предметну целину.

Уз то, овде разматрамо и примере у којима се појам означен управном именицом (најчешће предмет) квалификује одсуством неког (често очекиваног) појма (ППК без + Г).

Табела бр. 22: Квалификавање појма означеног управном именицом предметом / пратећом појавом с којим је у вези – $c(a)$ + И/ПС и без + Г

синтагма/реченица	онтолошки референт појма озн. управном именицом (субјекатског/објекатског појма)	онтолошки референт појма озн. зависним номиналом	падеж или ППК (или $c(a)$ + ПС)
девојка с наочарима огромне диоптрије	Ч	П	$c(a)$ + И
револуционари са беџовима	Ч	П	$c(a)$ + И
трећи [Циганин] са зурлом	Ч	П	$c(a)$ + И
[људи] са црним шеширом и штапом	Ч	П	$c(a)$ + И
кип сељака са косом у руци	Ч	П	$c(a)$ + И
шлајфер с плавим наочарима	Ч	П	$c(a)$ + И
човек са беретком	Ч	П	$c(a)$ + И
старац (са смешним шеширом и дугачком лулом...)	Ч	П	$c(a)$ + И
госпођа ... (с грбавим носем и смешним шиљатим џипелама на копчу)	Ч	П	$c(a)$ + И
ратници ... са шиљатим постолама на ногама	Ч	П	$c(a)$ + И
жене ... са грубим џипелама равних пета	Ч	П	$c(a)$ + И
колор-фотографије мајки и супруга, са белим рукавицама, са шеширићима	Ч	П	$c(a)$ + И
његов млађани син, регент, са џвикерима	Ч	П	$c(a)$ + И
мушкарац ... са аутоматском пушком забаченом за леђа	Ч	П	$c(a)$ + И
тореадор, са црвеним чаршавом око кукова	Ч	П	$c(a)$ + И
чобанице ..., са преслицом у рукама	Ч	П	$c(a)$ + И
Ана Марија у црном костиму, са дугачком сукњом амазонског кроја	Ч	П	$c(a)$ + И
Едуард Сам, с наочарима	Ч	П	$c(a)$ + И
Ана Сам, увек с машицом у коси	Ч	П	$c(a)$ + И
лик непознатог витеза у оклопу, са визиром и великом перјаницом на глави	Ч	П	$c(a)$ + И
били смо сви ... са шајкачама ..., са опасачима и упртачима	Ч	П	$c(a)$ + И
бакута са дуплим наочарима чита чланак	Ч	П	$c(a)$ + И
седећу с том круном	Ч	П	$c(a)$ + И
молила је да буде сахрањена ... са бројаницама у руци	Ч	П	$c(a)$ + И
сад је, са свећом у руци, помолила главу кроз полуотворена врата	Ч	П	$c(a)$ + И
његов отац ... са штапом у руци, са својим тврдим црним шеширом, заостаје	Ч	П	$c(a)$ + И

<i>жена га затече с јастуком у наручју</i>	Ч	П	$c(a) + И$
<i>нађе дете с јастуком од бариуна и свиле како стоји</i>	Ч	П	$c(a) + И$
<i>није ли неки од тих људи које је срео са црним шеширом и штапом имао помало чудан ход</i>	Ч	П	$c(a) + И$
<i>оскудна земља са тешком климом</i>	П	пратећа појава	$c(a) + И$
<i>оскудна земља са ... злим људима</i>	П	П	$c(a) + И$
<i>јужна земља, ... , са женама које су силазиле по воду</i>	П	П	$c(a) + И$
<i>мале вароши са неколико хиљада становника</i>	П	П	$c(a) + ПС$
<i>места са тешким положајем и неблагодарном климом</i>	П	пратећа појава	$c(a) + И$
<i>места са ... неблагодарном климом</i>	П	пратећа појава	$c(a) + И$
<i>средња Европа са континенталном климом</i>	П	пратећа појава	$c(a) + И$
<i>грчко-јегејске области са медитеранском климом</i>	П	пратећа појава	$c(a) + И$
<i>град са много јесени и кише</i>	П	пратећа појава	$c(a) + ПС$
<i>дежмекасти трамвајчић, са станицама готово на сваком ћошку</i>	П	П	$c(a) + И$
<i>речица ... са устајалим локвама</i>	П	П	$c(a) + И$
<i>речи без везе</i>	П	пратећа појава	без + Г
<i>камен⁴⁴⁶ без вегетације</i>	П	М	без + Г
<i>лавор ... без емајла</i>	П	М	без + Г
<i>клисуре без цвећа</i>	П	М	без + Г
<i>клисуре без ... птица</i>	П	П	без + Г
<i>клисуре ... без људског гласа</i>	П	пратећа појава	без + Г
<i>простор ... без сведока и судије</i>	П	П	без + Г
<i>ноћ ... без звезда</i>	П	пратећа појава	без + Г
<i>ноћ без гласа</i>	П	пратећа појава	без + Г
<i>ноћ без светлила</i>	П	пратећа појава	без + Г

1.3.3. Сврстали смо у ову групу и примере у којима постоји однос КОМБИНОВАЊА (*чоколада са лешиницима, бела кава са шлагом, сапун са парчићима канапа*). У неким примерима ове групе присуство појма означеног ППК $c(a) + И$ може да послужи за типизацију појма означеног управном именицом (*фазан са слатким од рибизла, чоколада са лешиницима*).

⁴⁴⁶ Именица *камен* употребљена је у значењу 'кршевито земљиште, голет' (в. РСАНУ, 2а).

Табела бр. 23: Квалификавање појма означеног управном именицом материјом/предметом с којим је у односу КОМБИНОВАЊА

синтагма/реченица	онтолошки референт појма озн. управном именицом	онтолошки референт појма озн. зависним номиналом	падеж или ППК (или $c(a)$ + ПС)
<i>шоља чаја са шећером и лимуном</i>	M ⁴⁴⁷	М	$c(a)$ + И
<i>сапун ... са превеликим количинама соде</i>	M ⁴⁴⁸	М	$c(a)$ + И
<i>бела кава са шлагом</i>	М	М	$c(a)$ + И
<i>жито са шлагом</i>	М	М	$c(a)$ + И
<i>сенке за очи са шљокицама</i>	П	П	$c(a)$ + И
<i>сапун ... са парчићима канапа</i>	М	П	$c(a)$ + ПС
<i>сапун ... са одреском мишијег репа</i>	М	П	$c(a)$ + ПС
<i>фазан са слатким од рибизла</i>	П	М	$c(a)$ + И
<i>кифле са чоколадом</i>	П	М	$c(a)$ + И
<i>чоколада са лешиницима</i>	М	П	$c(a)$ + И
<i>сендвич са саламом или нечим сличним</i>	П	М	$c(a)$ + И
<i>сендвич са саламом и сиром</i>	П	М	$c(a)$ + И
<i>лепиња са гулашем</i>	П	М	$c(a)$ + И
<i>пита⁴⁴⁹ са сиром</i>	П	М	$c(a)$ + И
<i>чаробна смеша од два света ... са лаконогим тројкама и дивљим џелепима</i>	М	П	$c(a)$ + И
<i>колач без јаја</i>	П	П	без + Г

1.3.4. Овде смо сврстали и примере у којима се појам означен управном именицом квалификује одсуством ПОСЕСУМА – неотуђивих (рођака, пријатеља) и отуђивих.

⁴⁴⁷ И поред присуства партикуларизатора, *чај* посматрамо као материју, јер нам је битан његов састав.

⁴⁴⁸ Сапун се може концептуализовати и као предмет и као материја. Ми овде посматрамо његову концептуализацију у виду материје, јер се има у виду његов састав.

⁴⁴⁹ Пример *пита са сиром* може се посматрати као пример за однос КОМБИНАЦИЈЕ уколико се под *питом*, у првом реду, подразумевају коре, тесто.

Табела бр. 24: Квалификавање човека одсуством неутуђивих и отуђивих ПОСЕСУМА с којима је у односу ВЕЗЕ

синтагма	онтолошки референт појма озн. управном именицом	онтолошки референт појма озн. зависним номиналом	ППК
<i>сироче без мајке</i>	Ч	Ч	<i>без + Г</i>
<i>сироче ... без оца</i>	Ч	Ч	<i>без + Г</i>
<i>човек без пријатеља</i>	Ч	Ч	<i>без + Г</i>
<i>бароница без иметка</i>	Ч	П	<i>без + Г</i>
<i>људи без адресе</i>	Ч	П	<i>без + Г</i>
<i>људи без крова над главом</i>	Ч	П	<i>без + Г</i>
<i>чобанице ... без ... стада</i>	Ч	Ж	<i>без + Г</i>

1.4. Схема НОШЕЊА

Однос НОШЕЊА потврђен је у 49 примера у нашој грађи. Према примерима типа *циц са цветићима*, *панталоне са (светлим) штрафтама* јављају се синонимни примери *циц на цветиће*, *панталоне на штрафте*, са зависним чланом у ППК *на + А*. Ова ППК подложна је идиоматизацији. Њом се, према нашој грађи, квалификују појмови (*тканине*, *хартија*) на којима се јавља дезен који се понавља (отуда множински облик именице у А): *туфне*, *штрафте*, *цветићи*, *линије*, *квдратићи* (*свеска на линије*, *квдратиће* и сл.). Када је мотив на тканини/хартији усамљен (нпр. *хартија са господином Роршахом*), таква могућност се не јавља.

Алтернативно би се, квалитативним генитивом, могли изразити примери *улица са високим редним бројем*, *улица са финим именом*, *кафана с најлепшим називом на свету* (*улица високог редног броја*, *улица финог имена*, *кафана најлепшег назива (имена) на свету*). Ова могућност постоји због метонимијске везе која се успоставља између појмова означених управним и зависним номиналом, а која не постоји код других примера ове групе. Та веза је таква да осим конкретног значења НОШЕЊА (између броја/назива као НО и њихових НОСИТЕЉА) постоји и метонимијска веза, која омогућава да се име и број схвате и као инхерентне особине, као апстрактан део.

Табела бр. 25: Квалификавање НОСИТЕЉА НОШЕНИМ ОБЈЕКТОМ

синтагма	онтолошки референт појма озн. управном именицом	статус појма озн. номиналом у ППК $c(a) + И$	падеж или ППК
<i>плато са Акропољем</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>врхови, сваки са својом црквом</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>линија прелаза, са њеном милицијском и царинском службом</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>споменик, са њеном фотографијом и са уклесаном познатом јеванђеоском изреком</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>дрвени капци са исликаним рунолистима</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>керамичке плочице са сликаријама</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>кошуља са лепо израђеним љиљанима и лептирима</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>фишеклије са металним орлом</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>барјаци ... са сликом светитеља</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>застава ... са одговарајућим амблемом</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>зидови с фрескама</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>целулоза са потписом гувернера банке</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>шал са штрумфовима</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>циц са цветићима</i>	М	НО	$c(a) + И$
<i>панталоне са светлим штрафтама</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>хартија са господином Роршахом</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>кутија ... са обележјима крвавог јатагана</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>таблица с натписом</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>новински исечци са члановима династије Карађорђевића</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>слика католичког свеца, са блиставим сунцем на грудима</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>небо ... са својим загонеткама од облака</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>улице са испараном калдрмом</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>путеви ... са траговима згњеченог воћа</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>баишта са травом</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>соба, са својим зеленкастим и златкастим нијансама</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>кофери с налепницама свих светских аеродрома</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>купатило с најлепшим шареним плочицама</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>лонгплеј плоча са Баховим фугама</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>улица са високим редним бројем</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>моторни вагони са бројевима од 51 до 80</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>возила ... са бројевима од 1 и даље</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>улица са финим именом</i>	П	НО	$c(a) + И$
<i>кафана с најлепшим називом на свету</i>	П	НО	$c(a) + И$

Табела бр. 26: Квалификавање НОШЕНОГ ОБЈЕКТА НОСИТЕЉЕМ

синтагма/реченица	онтолошки референт појма озн. управном именицом	онтолошки референт појма означеног зависним номиналом / Н	падеж или ППК
<i>кафана на гласу</i>	П	стање	на + Л
<i>он је на самрти</i>	Ч	стање	на + Л
<i>странке на власти</i>	Ч	положај	на + Л
<i>виши официр на служби код министра морнарице</i>	Ч	положај	на + Л
<i>преписка на страном језику</i>	П	језик	на + Л
<i>преписка на грубом и исквареном венецијанском дијалекту</i>	П	језик	на + Л
<i>крај разговора је ... на француском</i>	П	језик	на + Л
<i>изрази на италијанском</i>	П	језик	на + Л
<i>песме на нашем језику</i>	П	језик	на + Л
<i>књижевност на своје језику</i>	П	језик	на + Л
<i>текст је на енглеском језику</i>	П	језик	на + Л
<i>издање Енциклопедије на енглеском језику</i>	П	језик	на + Л
<i>[књига] на француском језику</i>	П	језик	на + Л
<i>две књиге: једну на француском језику</i>	П	језик	на + Л
<i>емисије на српском језику</i>	П	језик	на + Л
<i>сунце на заласку</i>	П	активност	на + Л

У овом делу рада размотрили смо укупно 1056 примера (од укупно 1507 примера који су анализирани у раду). Пошто смо разматрали односе између ОЛ и Л, одлучили смо да не узмемо у обзир синтагме које указују на известан степен фразеологизације (синтагме типа *човек од науке* и квалитативне синтагме). Примере смо, према типу односа између ОЛ и Л, поделили у четири групе.

Прву и највећу групу чине примери који илуструју однос ДЕО–ЦЕЛИНА (578 примера или 54,73%). Сличним бројем примера заступљени су они који илуструју однос САДРЖАВАЊА (222 примера или 21,02%) и ВЕЗЕ (207 примера или 19,60%), док је најмањим бројем потврђен однос НОШЕЊА (49 примера или 4,64%).

2. Падежи и ППК са супротним значењем

У т. 1 овог поглавља бавили смо се, између осталог, и падежном синонимијом. У овој тачки позабавићемо се падежима и ППК супротног значења.

Бавећи се ППК *без* + Г (т. III.3.2), указали смо на то да, као њој супротну, већина аутора наводи ППК *с(а)* + И. Указали смо и на то да К. Фелешко истиче да је ППК *без* + Г често супротна разним релацијама означеним адноминалним генитивом, нпр.: *крај посла – посао без краја, речи и језик поезије – поезија без речи и без језика, сјај погледа – поглед без сјаја [...] садржина речи – речи без садржине* (1995: 142). Указали смо и на то да се ППК *без* + Г може посматрати и као супротна квалитативном генитиву: *течност без боје – течност одређене боје; човек без угледа – човек великог угледа*.

2.1. Постоји ли падежна антонимија?

За разлику од термина *падежна синонимија*, који је уобичајен, *падежна антонимија* не постоји као термин (бар колико је нама познато). Сам термин можда не би био потребан, нити оправдан, када би се супротност заснивала на значењској супротстављености предлога (који улазе у ППК које посматрамо) – у нашим примерима предлога *без* и *с(а)*. Захваљујући томе што дати предлози представљају антонимски пар, и ППК у које улазе ступају у антонимске односе: *кућа без дворишта – кућа с двориштем*.

Међутим, када је у питању однос типа: *старац седе браде – човек без браде*, нека врста антонимског односа успоставља се између одредбе у квалитативном генитиву и оне у ППК *без* + Г. Можда је у том случају оправдано говорити и о падежној антонимији.

Придеви су врста речи која најчешће ступа у антонимске односе. Склоност придева ка антонимији Џонс *et al.* виде у њиховој семантичкој једноставности – најчешће означавају само једну особину, која може бити изражена у различитом степену, за разлику од сложених скупова особина, у типичном случају означених именицама, као и семантичке сложености глагола (2012: 4).

Пошто у овом раду испитујемо придевска значења именичких јединица, чини нам се да има смисла говорити и о антонимији која се њима изражава. Уз то, посматраћемо и антонимију предлога који улазе у ППК које посматрамо.

Како истиче Д. Катунар, антонимија се обично изучава у вези са придевима, именицама и глаголима, а систематски опис антонимских односа код предлога обично се не може наћи ни у студијама посвећеним семантици предлога (2014: 151–152).

У радовима посвећеним антонимији за антонимске парове који представљају прототипичне чланове категорије користи се термин *канонски антоними* (*ibid.*, 156). „Каноничност се дефинише као степен семантичке повезаности и уобичајености у дискурсу и ... сматра се особиним ограниченог скупа високо супротстављених (придевских) антонима“ (*ibid.*).⁴⁵⁰

Д. Катунар је у истраживању заснованом на *Хрватском националном корпусу*, користећи методу заједничког појављивања антонима у одређеним оквирима,⁴⁵¹ издвојила 26 антонимских парова предлога (*ibid.*, 158). Према овом истраживању, најчешћи и најбољи пример канонског пара јесте пар *c(a) + И – без + Г*, са укупно 1254 релевантна појављивања (*ibid.*, 159).⁴⁵² (То је, на пример, 3,3 пута више појава од другог и трећег предлошког антонимског пара: *изнад–испод*, са 369 појава, и *у–на*, са 349 појава.)

Пар *c(a) + И – без + Г* спада у групу тзв. недимензионалних предлошких антонима, чија се семантичка супротстављеност заснива на значењима оруђа и социјативном значењу (*ibid.*, 166), а ми бисмо додали и псеудосоцијативном.

Размотрићемо семантичке односе који постоје између ППК *без + Г* и *c(a) + И*, као и однос између ППК *без + Г* с квалитативним генитивом. Занима нас и то да ли наспрам сваке употребе ППК *без + Г*, која је потврђена нашом грађом,

⁴⁵⁰ “Canonicity is defined as the level of semantic relatedness and conventionalization in discourse, and [...] as a property of a limited set of highly opposable (adjective) antonyms“ (*ibid.*).

⁴⁵¹ Антоними се, нпр., често појављују у оквирима (*frames*) типа *од X до Y*, нпр. *од успеха до неуспеха*. За поменуто истраживање ауторка је користила оквир *X везник Y* (*ibid.*, 157).

⁴⁵² Пошто се предлог *без* посматра као предлошка негација, ауторка истиче да би се дати пар могао посматрати као једини пар са правом бинарном опозицијом, док други парови указују на предлошку антонимију као на појаву градуелне природе, с бољим и лошијим представницима (*ibid.*, 159).

постоји позитиван члан, који се може изразити атрибутом. Примере ћемо представити истим редоследом по ком смо разматрали употребу ППК *без* + Г.⁴⁵³

1) Управном именицом означен је човек.

а) У падежу се налази назив неутуђиво поседованог појма – дела тела.

Међу нашим примерима за ППК *без* + Г, када је у Г назив дела тела, налази се и пример: То је био *кратак и пун човек, без браде и бркова* (Андр., 167). Као антоним ове конструкције јавља се синтагма: *човек са брадом и брковима*. Оваква супротстављеност ограничена је на случајеве који су везани за необавезне делове тела (најчешће космате делове); међутим, и ту постоји скала – позитивни члан пара може се употребити само уколико се ради о мање обавезним „необавезним“ деловима тела – уобичајено је рећи *човек са брковима и брадом*, али не и *човек са косом*, будући да ова друга синтагма захтева и одредбу (имплицитну или експлицитну).

Дакле, да закључимо: када је у питању антонимија ППК *без* + Г и *с(а)* + И, уколико су падежним номиналима означени делови тела, а управним номиналом човек, семантички однос између њих условљен је прагматским чиниоцима.

б) ППК *без* + Г, када се у падежу налази назив сродника или пријатеља као неутуђиво поседованог појма, не ступа у антонимски однос са ППК *с(а)* + И, будући да се позитивни члан пара не изражава атрибутом посесијом, већ предикатском: *човек без пријатеља – човек који има пријатеље*.

в) Када се ППК *без* + Г изражава инхерентна појава или неки апстрактан посесум, ова конструкција ступа у антонимски однос са квалитативним генитивом: *писац без дара – писац великог/сјајног дара* (Кор.). Међутим, реч је о условној антонимији, будући да се позитивни члан пара везује за појаву одредбе. Исто то важи и за ППК *с(а)* + И – *људи са проматрачким даром*.

г) Наспрам ППК *без* + Г, када се њом изражава нејављање неког сталног посесума (*људи без крова над главом*), не стоји ППК *с(а)* + И (стална посесија може се изразити предикатски). ППК *с(а)* + И резервисана је за физичку посесију.

⁴⁵³ Напомињемо да у овом делу рада нећемо наводити изворе примера уколико су ти примери, заједно са изворима, већ били навођени у другим деловима; изворе ћемо наводити само за нове примере из Корпуса, тражене циљано за овај део рада.

д) Када се ППК *без* + Г негира појава својствена неком делу тела (*очи без сјаја, врат без иједне боре*), наспрам ње јављају се ППК *с(а)* + И, као и квалитативни генитив (у оба случаја обавезна је одредба): *очи хладна сјаја, белке са сентименталним сјајем у очима; мршаво лице, са грубим водоравним борама на челу* (Кор.).

2) Управном именицом означен је предмет.

а) Када ППК *без* + Г означава недостатак неког обавезног саставног дела предмета означеног управном именицом (негација неживе неотуђиве посесије), наспрам ње могу се наћи и квалитативни генитив и ППК *с(а)* + И, уз обавезну појаву одредбе: *књиге без корица – књиге тврдих корица* (Кор.) | *књига са тврдим корицама; камион без фарова – камион са врло јаким фаровима; штајз без прозора – кућице ... са прозорима малог обима.*

б) Када је ППК *без* + Г означен део који није обавезан саставни део појма означеног управном именицом, већ је с њим у вези, као супротна овој конструкцији јавља се ППК *с(а)* + И: *кућа без дворишта – кућица с двориштем.*

в) Када се ППК *без* + Г одређује тип предмета (*столица без наслона, мајица без рукава*), као супротна њој јавља се, у неким случајевима, ППК *с(а)* + И: *столица с наслоном, хаљина с рукавима* (Кор.). Као делимични антоним (због обавезне одредбе) јавља се и квалитативни генитив: *мајица кратких рукава.*

г) Када је ППК *без* + Г изражено нејављање пратећег појма, који је очекиван уз управни, у неким случајевима као супротна овој конструкцији јавља се ППК *с(а)* + И: *колач без јаја – колач с јајима.*

3) Управном именицом означена је нека појава предметног и материјалног света.

Ако је ППК *без* + Г означено одсуство неке инхерентне особине, супротно значење може се изразити квалитативним генитивом: *течност без боје – течност плаве боје.*

VII. ЗАКЉУЧАК

1. У раду се испитује један подсистем падежног и предлошко-падежног система савременог српског књижевног језика – падежи и предлошко-падежне конструкције са квалитативним значењем. Наш приступ овом испитивању био је комбинован – заснован на елементима интегралног приступа синтакси Љ. Поповића и когнитивнолингвистичког приступа, још увек недовољно заступљеног у испитивању падежа у српској лингвистици.

Основно питање које смо себи поставили било је: *Шта је то особина?* Појам особине посматрамо као апстрактан појам, условљен природом ентитета на који се односи. Због тога смо, по угледу на Лајонса, у анализи издвојили ентитете три реда – ентитети првог реда поклапају се с референтима прототипичних именица по Гивону. Они се одликују стабилношћу инхерентних особина у времену, конкретношћу, просторном компактношћу, бројивошћу. Њима одговарају и ентитети које Д. Кликовац смешта у центар категорије ПРЕДМЕТА: они су тродимензионални, опипљиви, чврсти, одвојиви од своје околине (и изгледом и функционално) – у првом реду бића и артефакти.

Ентитети првог реда најбогатији су особинама. Међу њима, међутим, постоје разлике, које се увиђају и интуитивно. Те разлике јасно су представљене *великим ланцем постојања*, културним моделом у виду вертикалне скале, на коју, према броју особина, интуитивно смештамо облике живота и постојања. Дакле, на врху скале налазе се бића (најпре људи, затим животиње, па биљке). Људи су прототипични ПРЕДМЕТИ (предмети у ширем смислу), поседују већину особина специфичних за животиње, биљке и предмете у ужем смислу (као појаве неживе природе), уз додатне, специфично људске особине (везане за интелект, емоције, социјални живот и етичност). Силажењем низ скалу *великог ланца постојања* смањује се и број особина појединих ентитета. На дну скале налазе се неживи предмети (предмети у ужем смислу). Метафора великог ланца постојања пружа могућност да се особине ентитета богатијих особинама приписују онима који су особинама сиромашнији, и обратно.

Ентитети другог реда (догађаји, процеси, ситуације и стања), који су лоцирани у времену, као и ентитети трећег реда, апстрактни појмови ван

просторне и временске димензије, могу се, помоћу онтолошких метафора, прогласити ПРЕДМЕТИМА и МАТЕРИЈОМ. Метафоричка концептуализација апстрактних ентитета омогућава да се и њима приписују особине типичне за конкретне ентитете.

Будући да су придеви прототипично средство за изражавање особине, запитали смо се због чега у језику постоји потреба за изражавањем особине другим средствима – именичким јединицама. Део одговора на то питање пронашли смо у тумачењу руског лингвисте В. М. Павлова, који се бавио квалитативношћу. У центру категорије придева су описни придеви (опет, сами по себи, категорија са прототипском структуром). Њима се најчешће изражава инхерентна особина предмета и материје. На периферији категорије придева налазе се односни придеви, који изражавају предметни однос (однос појмова означених управном именицом и именицом у придевској основи). И односни придеви могу изражавати инхерентне особине, када су везани за изражавање типизације неког појма (нпр. *канцеларијски намештај*).

Са друге стране, Павлов сматра да се неконгруентним атрибутом у типичном случају изражава предметни однос, док је изражавање инхерентних особина на периферији категорије неконгруентног атрибута.

Ми, међутим, сматрамо да је категорија неконгруентног атрибута посебно погодна управо онда када је као инхерентну особину неке појаве потребно представити њену везу с неком другом предметном појавом. Прототипичан је у том смислу однос између целине и неког њеног дела. Више од половине примера које смо у раду анализирали илуструје тај однос.

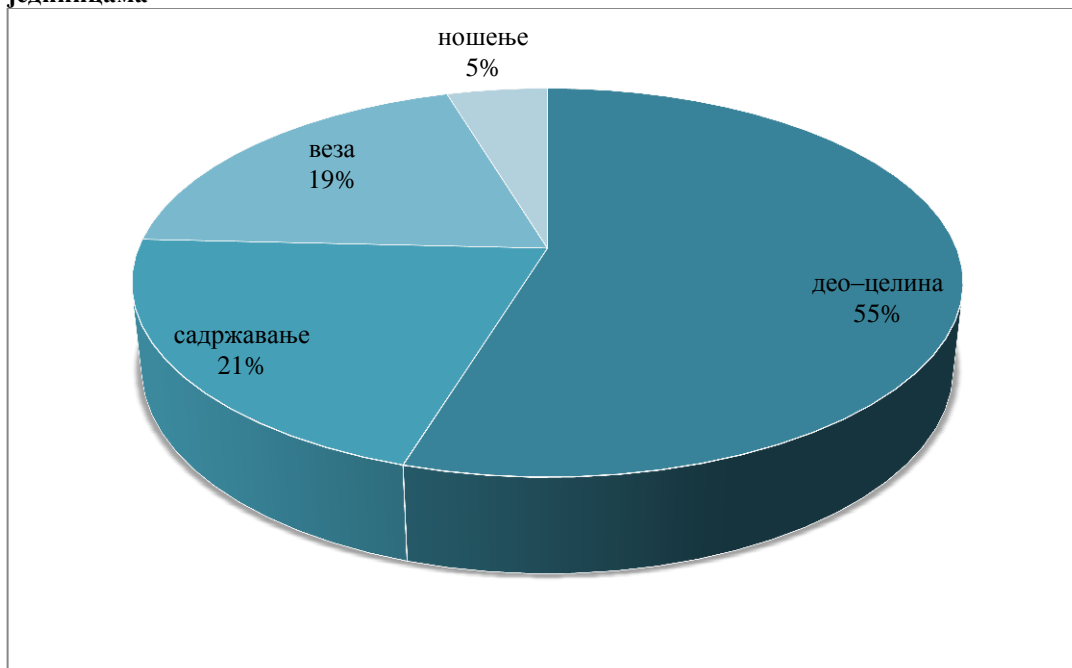
Квалификовање именичким јединицама своди се, дакле, на успостављање везе између појмова означених управном именицом и зависним номиналом у именичкој синтагми, односно између субјекатског појма и предикатива или актуелног квалификатива субјекта (као и између објекатског појма и објекатског актуелног квалификатива) у реченици. Однос између поменутих појмова посматрамо као однос између ОБЈЕКТА ЛОКАЛИЗАЦИЈЕ (појма који се описује или идентификује) и ЛОКАЛИЗАТОРА (појма помоћу ког се описује или идентификује).

Пошто је наш задатак био усмерен на утврђивање придевских значења именичких јединица, запитали смо се која све придевска значења узети у обзир,

па смо посматрали структуру придева као категорије. Ту структуру посматрали смо према критеријуму инхерентности особине: као прототипични издвајају се описни придеви (њима се изражавају значења везана за инхерентне особине предмета и материје). Градивни и посесивни придеви налазе се мало даље од прототипа, јер се особина ентитета који се таквим придевима одређују доводи у везу с појмовима у придевској основи (њима изражена значења посматрамо као квалитативна у ширем смислу). На периферији категорије налазе се временски, месни и придеви наменског односа (које не сврставамо у квалитативне). Дакле, у квалитативна придевска значења убрајамо она изражена описним, градивним и посесивним придевима.

Структура категорије која окупља придевска значења изражена именичким јединицама изгледа, као што је и очекивано, другачије. Када се наведена придевска значења, описна, градивна и посесивна, изразе именичким јединицама, и сам појам *инхерентне особине* мора се модификовати, мора се посматрати као однос између два појма – ОЛ и Л. Структура категорије може се посматрати кроз природу односа између њих. На ту структуру указују нумерички подаци из наше анализе. Као најближи појму инхерентне особине јавља се однос ДЕО–ЦЕЛИНА – када је као особина концептуализован саставни део. Тај однос је, као што смо поменули, и најчешћи – илуструје га више од половине анализираних примера (54,73%). Одређени ентитет као целина квалификује се деловима који га чине. Приближним, више него упола мањим бројем примера заступљени су односи САДРЖАВАЊА (21,02%) и ВЕЗЕ (19,60%). Најмање примера потврђује однос НОШЕЊА (4,64%). Заступљеност поменутих односа у анализираним примерима представимо дијаграмом:

Дијаграм бр. 12: Структура категорије придевских значења изражених именичким јединицама

Међу наведеним групама односа границе нису чврсте. Између појмова који ступају у однос ДЕО–ЦЕЛИНА може се уочити и однос ВЕЗЕ – уколико се делови концептуализују као посебни ентитети. Тако се појам дела тела, који се често изражава квалитативним генитивом, може концептуализовати и као посебан ентитет – тада се изражава ППК $c(a) + И$, као појам који је са целином у коју улази у односу ВЕЗЕ (заправо, тај однос постаје доминантан). Веза постоји и између НОШЕНОГ ОБЈЕКТА и НОСИТЕЉА, па се, отуда, ти појмови могу изразити на различите начине (осим локативом, када је у првом плану однос НОШЕЊА, *Акропољ на платоу*, то се може учинити и ППК $c(a) + И$, са фокусом на ВЕЗИ – *плато с Акропољем*). Однос ВЕЗЕ постоји и између САДРЖАНОГ ОБЈЕКТА и САДРЖАТЕЉА, па та чињеница пружа могућност за фокусирање различитих момената, САДРЖАВАЊА (*човек у капутом*) или ВЕЗЕ (*човек с капутом*).

Дакле, вратимо се питањима која смо себи поставили на почетку ове тачке (шта је то особина и због чега се, осим придевима, изражава и на други начин). Особина је појам условљен природом ентитета на који се односи. Особина може бити апстрактан појам, али се као особина може концептуализовати и конкретан појам – део тела, предмет који неко носи, предмет који је с неким другим

предметом у вези, ПРЕДМЕТ/МАТЕРИЈА од које је нешто сачињено (па и појам који је концептуализован као материја од које је нешто сачињено – *човек од части*).

У особине у овом раду убрајамо и сталне, инхерентне особине ентитета, као и тзв. привремена обележја, која омогућавају да се одређени ентитет идентификује (у контексту или конситуацији). (Неки аутори за овај тип одредбе користе термин *квалитативни идентификатор*.)

Разноликост ентитета који се квалификују захтева да се у особине уброје и такви апстрактни појмови попут стања, положаја, језика, активности, узраста и облика.

Појам означен управном именицом често се, као што смо видели, ближе одређује указивањем на делове који улазе у његов састав, као и на предмете који су с њим повезани, па се квалитативност често не може посматрати независно од посесивности. С квалитативним значењима блиски су, према нашој анализи, следећи типови посесије: неутуђива посесија (жива и нежива), апстрактна и физичка посесија.

2. Највећи део рада (III поглавље) посвећен је анализи именичких јединица с квалитативним значењем у генитиву. Њихову анализу поделили смо у три тачке.

2.1. У првој се бавимо *квалитативним генитивом*, најпродуктивнијим и прототипичним генитивним типом у српском језику. У квалитативном генитиву (то ћемо приказати у дијаграму бр. 14, у т. 6 овог закључка) налази се скоро половина свих потврда за квалитативна значења генитива и мало мање од трећине свих анализираних падежа и ППК. Именичком јединицом у облику квалитативног генитива могу се одредити сви ентитети са скале *проширеног великог ланца постојања*.

2.2. *Еквативни генитив* је тип посесивног генитива са уопштеним, типизираним ПОСЕСОРОМ, захваљујући чему посесивно значење прераста у квалитативно (*осмех Мона Лизе*). Ми смо у анализи издвојили посебан тип еквативног генитива, који се јавља у функцији обавезне одредбе квалитативног генитива (то је тип на чију је појаву индиректно указао К. Фелешко) (*очи боје лешника*). Закључили смо да овај тип генитива није посебно продуктиван и да се јавља као одредба уз именице којима се означавају инхерентне особине конкретних ентитета – *боја, величина, облик*. Закључили смо и то да је овај

генитивни тип посебно згодан за квалификовање јер се неки појам пореди с појмом познате квалификације, што га чини когнитивно једноставним и јасним (*салу величине београдског Бојана Ступице* једноставније је замислити него, нпр., *салу од 200 m²*). Уз то, закључили смо и да је еквативни генитив погодан за квалификовање по боји због ограниченог скупа лексема којима се означавају боје. Поређењем по боји с предметним и материјалним светом који нас окружује добија се широка палета могућности (*боје наранџе / дима / пепела / зрелих смокава / листа који вене...*).

2.3. У делу рада у ком анализирамо генитив с предлозима највећи део посвећен је ППК *од + Г*, мањи део ППК *без + Г*.

2.3.1. Предлог *од* јавља се само уз генитив и најчешћи је предлог уз тај падеж. У оквиру генитива с предлогом *од* издвајамо две шире класе.

Прву представља *генитив материје* (2.3.1.1), а другу тзв. *квалитативне синтагме* (2.3.1.2).

2.3.1.1. *Генитив материје* делимо на неколико ужих класа.

У прву смо сврстали тип који посматрамо као прототип категорије – управном именицом означени су предмети, најчешће артефакти. То могу бити: 1. неки предмети свакодневне употребе (*зделе од обичног плеха*); 2. одевни и обувни предмети (*шал од сивог кашмира*); 3. прехрамбени производи (*супа од лука, сок од јабуке*). Генитивом материје најчешће се изражава однос који би се могао представити у виду формуле *П од М* (у 85% анализираних случајева). Њим се, знатно ређе, могу изразити и други односи: *П од П* (*лепеза од палмова листа*), *М од П* (*сок од јабука*) и *М од М* (*сок од јабуке*).

У другу групу сврстали смо случајеве у којима је управном именицом означен човек или делови људског тела. Овај тип посматрамо као метафоричко проширење од прототипа. Издвајамо и неколико подтипова. Први подтип односи се на примере типа *човек од крви и меса*. Будући да је јасно од чега је човек састављен, генитив материје добија метафоричну димензију. Човек се, указивањем на материјал од ког је сачињен, дехуманизује, опредмећује (посматра се као предмет, артефакт, ЧОВЕК ЈЕ ПРЕДМЕТ), а на ту метафору надовезује се метонимија (КРВ И МЕСО ЗА ЉУДСКЕ ОСОБИНЕ ИЛИ МАТЕРИЈА ЗА ОСОБИНЕ). Други подтип представљају примери као *човек од челика/гуме*, који илуструју случајеве

када се човек, у експресивнијем изражавању, квалификује као да је сачињен од других материјала. У основи овог начина квалификовања налази се иста метафора: ЧОВЕК ЈЕ ПРЕДМЕТ (АРТЕФАКТ), али је везивање људских особина за разне материјале у већој мери везано за контекст (*човек од гуме/челика* може бити и позитивна и негативна квалификација). Као последњи подтип издвојили смо синтагме типа *човек од науке*, које посматрамо и као најудаљеније од прототипа. Као материја концептуализоване су одређене особине, и то не директно, већ преко појмова означених именицом у генитиву.

У трећу групу сврстали смо случајеве у којима се појам означен управном именицом квалификује преко неке мере (назвали смо га генитивом мерне квалификације) (*младић од двадесет и једне године*).

2.3.1.2. За *квалитативне синтагме* (у литератури се често називају описно, као тип *злато од жене*) карактеристично је то да квалитативност не потиче од генитивног номинала. Квалитативност почива у управној именици, која је често квалификативна (*будала, геније, злато, ђубре* и сл.), док се номиналом у генитиву само експлицира референт управне именице (када кажемо *чудо од детета*, мислимо на дете са одређеним особинама).

Квалитативне синтагме класификовали смо према типу означеног референта. Према том критеријуму издвојили смо три шире класе: прва за референте има жива бића, друга конкретне ентитете, трећа апстрактне појмове.

Наше је мишљење да су квалитативне синтагме у српском језику врло продуктивне и да степен фразеологизације у њима није висок, у чему се разилазимо од неких других размишљања. Сматрамо да се према њиховом моделу могу стварати нове комбинације, а да се јављају као посебно погодне баш због тога што се помоћу њих за квалификовање разних ентитета могу користити и именице које у својој полисемичној структури немају одређену реализацију која би им то омогућила у самосталној употреби – једноставним експлицирањем референта (нпр. *цивилук од жене*).

2.3.2. ППК *без* + Г, као антоним ППК *с(а)* + И, анализирали смо на основу типова посесије које издваја Б. Хајне. Када је управном именицом означен човек, њом се може означити одсуство: делова тела (*мисица без једне руке*); неутуђиво поседованих појмова, сродника и пријатеља (*сироче без мајке*); појмова којима се

означавају инхерентне појаве (*људи без осмејка и покрета*); појмова који спадају у апстрактну посесију (*човек без илузија и скрупула*); појмова који указују на сталну посесију (*бароница без иметка*).

Када је управном именицом означен предмет, ППК без + Г може означити одсуство: неког обавезног саставног дела (*књиге без корица*); очекиваног, али не и обавезног саставног дела (*кућа без дворишта*); необавезног саставног дела, чиме се уједно указује на тип предмета (*столице без наслона*); пратећег појма, који је очекиван уз појам означен управном именицом (*просторија без сунца и ваздуха*); одсуство појма који је с појмом означеним управном именицом асоцијативно повезан у неку целину (*лук без стреле*).

3. Именичке јединице са квалитативним значењем у инструменталу анализирали смо на основу односа ПРАЋЕЊА, који је заснован на ситуацијама у којима учествују најмање два учесника, ПРАЋЕНИ и ПРАТИЛАЦ. Однос ПРАЋЕЊА може се посматрати на терену синтагме, када није везан за два учесника у ситуацији, већ за једног сложеног али јединственог учесника (тада се однос ПРАЋЕЊА посматра као однос између ПРАЋЕНОГ и ПРАТИОЦА *унутар једног учесника*). Сва квалитативна значења инструментала изражавају се обликом овог падежа с предлогом *c(a)*, који је у неким случајевима праћен и обавезном одредбом (у анализи смо разматрали и примере у којима се предлог *c(a)* комбинује са индеклинабилном партитивном/паукалном синтагмом).

Према типу односа који постоји између појмова учесника у односу ПРАЋЕЊА издвојили смо четири случаја:

3.1. Однос ДЕО–ЦЕЛИНА разматрамо у две шире групе: у првој је ПРАЋЕНИ човек или животиња (3.1.1), у другој предмет (3.1.2).

3.1.1. Када је ПРАЋЕНИ човек (ређе животиња), ПРАТИЛАЦ може бити: део тела (*дете са невиђено крупним очима*); у ову подгрупу сврставамо и случај кад је ПРАЋЕНИ део тела, а ПРАТИЛАЦ други део тела (*лице са бадемастим, косим очима*); појава инхерентна човеку / неком делу тела (*белке са сентименталним сјајем у очима, глас ... са оном бојом која...*); појава у вези са интелектом, емоцијама, социјалним животом, пореклом (*мишеви са супериорном меморијом, човек са пуно карактерних особина*); појам који се односи на болест, недостатке (*деца са инвалидитетом, жене са лупусом*); ПРАТИЛАЦ може бити и део тела у одређеном

положају или стању, са одређеним изгледом (тада је најчешће у функцији актуелног квалификатива) (*пастури лешкаре с руком под главом*).

3.1.2. Када је ПРАЋЕНИ предмет, издвајамо три групе.

3.1.2.1. У првој групи ПРАТИЛАЦ је саставни део ПРАЋЕНОГ. Примере смо разврстали у неколико ужих скупина. У првој су издвојени примери према степену обавезности појаве саставног дела, од оних у којима је тај степен већи (*књиге са иструлелим корицама*) до оних у којима је мањи (*упијачи са куглицом као дршком*). ПРАТИЛАЦ може указивати и на тип предмета означеног ПРАЋЕНИМ (*лампа са абажуром, столица са равним наслоном*). Однос између дела и целине може се преклопити са односом ВЕЗЕ, у случају када се управном именицом и њеном одредбом у ППК $s(a)$ + И означавају сложене предметне целине (*котарице са заклопцем, јарбол са заставом*).

3.1.2.2. У другој групи ПРАЋЕНИ је кућа/зграда или нека просторија, а ПРАТИЛАЦ је део или инхерентна појава. Он означава или неку целину у оквиру куће или зграде (*зграде са много српских станова*), или неки њен саставни део (*ходници са знатно тањим зидовима*), или инхерентну појаву (*супермаркет са огромним волуменом*). И у овој подгрупи јављају се примери у којима се однос ДЕО–ЦЕЛИНА преплиће са односом ВЕЗЕ (*кућица с баштом и воћњаком*).

3.1.2.3. У трећој групи ПРАЋЕНИ је насељено место или земља/област. ПРАТИЛАЦ може да означава обавезне делове ПРАЋЕНОГ (*села ... са растуреним кућама*) или неку инхерентну особину (*равнице и језерске површи Шумадије са висином од ... 100 до 500 метара*), као и делове који нису обавезни, али могу бити типични за поједина места (*Санкт-Петербург са булеварима и царским обалама Неве*).

3.2. Примере који илуструју однос САДРЖАВАЊА поделили смо према типу САДРЖАТЕЉА. У првој подгрупи ПРАЋЕНИ је просторија или зграда, а ПРАТИЛАЦ оно што се налази у ПРАЋЕНОМ (*радња с вином*). У другој подгрупи ПРАЋЕНИ је тродимензионални садржатељ типа посуде, а ПРАТИЛАЦ је СО, који може бити типична материја (*бурад с тићем*) или непрототипична материја (*чинија с угљеном*). ПРАЋЕНИ може бити и кутија или сандук, а ПРАТИОЦИ предмети (*кутија са фотографијама и дневником*); затим, као ПРАЋЕНИ се јављају књига/свеска/писмо, а као ПРАТИЛАЦ неки предмет, слика, текст или садржај

изнесен датим текстом (*албуми са сликама, писма с рђавим вестима*). Као ПРАЋЕНИ јављају се и појмови типа *леја, улица, свећњак*, а као ПРАТИОЦИ предмети који су у њима непотпуно садржани (*леје са јарким цвећем, улице с дрворедом кестенова*). У трећој подгрупи ПРАЋЕНИ је дводимензионални САДРЖАТЕЉ, а ПРАТИЛАЦ је СО (*њивица са десет гранатих ораха*).

3.3. Однос ВЕЗЕ разматрамо у четири групе. У првој групи ПРАЋЕНИ је човек, а ПРАТИЛАЦ предмет (најчешће одевни предмет маргиналног типа) који човек носи на себи или са собом (*девојка с наочарима*). У другој групи ПРАЋЕНИ је насељено место или земља, а ПРАТИЛАЦ појам који је с ПРАЋЕНИМ у логичкој вези (*земља са тешком климом и злим људима*). У трећој групи ПРАЋЕНИ је ентитет геометријски концептуализован као линија, а ПРАТИЛАЦ нека тачка на тој линији (*речица ... са устајалим локвама*). У четвртој групи разматрамо однос КОМБИНОВАЊА, у ком се могу јавити разне комбинације предмета и материје. То може бити однос између две материје (*чај са шећером и лимуном*), између материје и предмета (*сапун ... са парчићима канапа*), између предмета и материје (*кифле са чоколадом*).

3.4. Однос НОШЕЊА илуструју примери у којима ПРАЋЕНИ има улогу НОСИТЕЉА, а пратилац НОШЕНОГ ОБЈЕКТА. ПРАЋЕНИ може бити раван и издигнут објекат или површина која је равна, али не и издигнута (*плато са Акропољем, линија прелаза ... са њеном милицијском и царинском службом*). ПРАТИЛАЦ може бити и оно што је на праћеном насликано или исписано (*дрвени капци са исликаним рунолистима, целулоза са потписом гувернера банке*). ПРАТИЛАЦ затим може бити и предмет/материја која прекрива ПРАЋЕНОГ у великој мери (*улице са испараном калдрмом, кофери с налепницама*). Као појмови ПРАТИОЦИ могу се јавити и називи улица, као и бројеви улица и возила исписани на видљивим местима (због изложености погледу могу се концептуализовани и као НОШЕНИ ОБЈЕКТИ). Са друге стране, ПРАЋЕНИ ентитети, на којима се налазе ти називи – возила, зграде, па и улице које су са зградама на којима натписи стоје у метонимијској вези, могу се концептуализовати као НОСИТЕЉИ (*кафана с најлепшим називом на свету, моторни вагони са бројевима од 51 до 80*).

Закључили смо да највећи број примера именичких јединица у ППК *c(a)* + И илуструје однос ДЕО–ЦЕЛИНА (55,42%), однос САДРЖАВАЊА јавља се у 18,07% примера, однос ВЕЗЕ у 17,83%, а однос НОШЕЊА у 8,67% посматраних примера.

4. Квалитативна значења локатива изражавају се у конструкцијама с предлозима *у* и *на*, које могу бити праћене и обавезном одредбом. Та значења поделили смо у две шире групе. У првој се као Л јављају конкретни САДРЖАТЕЉИ и НОСИТЕЉИ, а у другој метафорички.

4.1. Када је Л конкретан САДРЖАТЕЉ/НОСИТЕЉ, издвојили смо три случаја. У првом случају, који је најчешћи, Л је одећа (*старац у кошуљи*); у другом предмет или материја, с којим се ОЛ доводи у везу и помоћу ког се типизира и квалификује (*лутке на дугим концима*); у трећем, у нашој грађи најређе посведоченом случају, Л је предмет који прекрива ОЛ (*куће у цвећу*).

4.2. Када се као Л јављају апстрактни појмови (*облик, стање, положај, узраст, језик и активност*), САДРЖАТЕЉ/НОСИТЕЉ је метафоричан.

4.2.1. Када се као Л јавља облик, издвојили смо више случајеве. СО може бити конкретан предмет или појам концептуализован као предмет (*украси у облику брода, празнина у облику лисца*). Затим, СО може бити материја, а С облик њеног појављивања (*сумпор у шипкама*), а и сама материја може бити концептуализована као С, као један од више појавних облика неких ентитета (*новац у хартији и у металу*). Облик се може односити на величину и вредност СО (*златан медаљон у величини цекина*).

4.2.2. Стање се, према нашој грађи, чешће концептуализује као САДРЖАТЕЉ (*слуга ... одјаше у највећој паници, људи у пуној снази*). Стање се може концептуализовати и као НОСИТЕЉ, што је потврђено фразеологизмима (*човек на самрти, кафане на гласу*).

4.2.3. Положај се, као и стање, може концептуализовати као САДРЖАТЕЉ и као НОСИТЕЉ. Концептуализација положаја као НОСИТЕЉА праћена је и његовим вредновањем (по оријентационој метафори ПОЖЕЉНО ЈЕ ГОРЕ). У највећем броју примера у нашој грађи као ОЛ јавља се човек (*професор у пензији, официр на служби код министра морнарице*).

4.2.4. Узраст је, као САДРЖАТЕЉ, везан за човека. У овом случају релевантан је низ метафора које формулише Д. Кликовац: ЧОВЕК ЈЕ ПУТНИК КРОЗ

СВОЈ ЖИВОТ (као специфичнија варијанта метафоре ЧОВЕК ЈЕ ПУТНИК КРОЗ ВРЕМЕ). Пошто је ВРЕМЕНСКИ ПУТ ПОДЕЉЕН НА ДЕЛОВЕ, ПОСТОЈАЊЕ ЈЕ ИЗЛАЖЕЊЕ ИЗ ЈЕДНОГ ПЕРИОДА–САДРЖАТЕЉА И УЛАЖЕЊЕ У ДРУГИ. ППК у + Л указује на перспективу по којој човек временске јединице посматра „изнутра“, будући да је смештен у њима (*људи у годинама, дете у школском узрасту*).

4.2.5. Језик се може концептуализовати као САДРЖАТЕЉ, као ограничен дводимензионални простор (Д. Кликовац формулише метафору ЈЕЗИК ЈЕ ТЕРИТОРИЈА), на ком се налази све оно што му припада. Примери из наше грађе већином потврђују концептуализацију језика као НОСИТЕЉА – резултати писања и говорења на неком језику доступни су чулима и разумевању (*препирка на страном језику, изрази на италијанском*).

4.2.6. Л као активност потврђен је само једним примером (*сунце на заласку*).

ППК у + Л јавља се у 90% свих потврда за квалитативни локатив, наспрам ППК *на* + Л, заступљене са 10% примера. Неке анализирани категорије концептуализују се искључиво као САДРЖАТЕЉИ (*одећа, облик и узраст*), а неке претежно као САДРЖАТЕЉИ (*стање и положај*). Језик се, према нашој грађи, чешће концептуализује као НОСИТЕЉ.

5. У последњем поглављу рада грађу смо анализирали на основу сликовних схема. Сликковним схемама настојали смо да објаснимо и појаву падежне синонимије. Сагледавање грађе на овај начин пружило нам је и додатни увид у то која је схема доминантна када је у питању квалификовање.

Највише примера, као што смо више пута поменули, било је везано за схему ДЕО–ЦЕЛИНА (54,73%), готово упола мање за схеме САДРЖАВАЊА (21,02%) и ВЕЗЕ (19,60%), најмање за схему НОШЕЊА (4,64%).

5.1. У оквиру схеме ДЕО–ЦЕЛИНА издвојили смо случајеве када је део неки конкретан појам (298 примера) од оних када је као део концептуализован неки апстрактан појам (280 примера).

5.1.1. Када је део конкретан појам, грађу смо поделили према природи целине. У првој групи целине се односе на бића (и делове њиховог тела), а у другој на предмете (неживу природу). Закључили смо да у расподели између облика квалитативног генитива и квалитативног инструментала постоје разлике у

зависности од природе означене целине. Када је у питању део људског тела, Г и И заступљени су у истој мери када се човек квалификује очима, као и косматим деловима тела (*брада, бркови, коса*), што смо објаснили чињеницом да се ови појмови могу доживети и као инхерентни делови и као појмови ПРАТИОЦИ. Када је у питању део предмета, преовлађује употреба И, што смо објаснили сложеном природом предмета (чињеницом да није сасвим јасна граница између саставног дела и пратећег појма).

5.1.2. Када је као део којим се квалификује појам означен управном именицом концептуализован неки апстрактан појам, издвојили смо следеће случајеве: квалификовање инхерентним појавама (које се најчешће изражава генитивом); квалификовање инхерентним особинама (такође у највећем броју случајева изражено генитивом); квалификовање појавама у вези са интелектом, емоцијама, етичношћу и социјалним животом (број примера у генитиву скоро је дупло већи од броја примера у инструменталу); квалификовање пореклом (претежно везано за Г); квалификовање класификовањем (искључиво везано за Г). Закључили смо да је падежна синонимија често условљена могућношћу да се одређени појам концептуализује на више начина (нпр. као саставни ДЕО и као САДРЖАТЕЉ (*дете школског узраста / дете у школском узрасту*), али да у неким случајевима постоје и лексичка ограничења.

5.2. Примере којима је у основи схема САДРЖАВАЊА поделили смо у две групе. У првој је СО изражен ППК $s(a) + И$, док је у другој СО изражен управном именицом.

5.2.1. У примерима прве групе С се квалификује присуством (чешће) или одсуством СО (таквих примера у нашој грађи има 70, нпр. *радња с вином, речи без памети*).

5.2.2. Примере друге групе делимо на две уже класе. У првој се јавља конкретан С (*човек у панталонама*), док се у другој јавља метафорички С (*украси у облику брода*). СО се, у оба случаја, квалификује САДРЖАТЕЉЕМ.

5.3. Схему ВЕЗЕ (потврђеном са 207 примера) разматрамо делећи примере у четири шире групе. Најбројнији су случајеви у којима се појам означен управном именицом (у типичном случају предмет) квалификује према материји од које је сачињен, *зид од камена* (134 примера).

Следећу групу чине примери у којима се појам означен управном именицом (најчешће човек) одређује предметом с којим је у вези (то је најчешће предмет који неко носи на себи или са собом (*девојка с наочарима*)). Примера у овој групи укупно је 50.

Сврстали смо у ову групу и примере у којима постоји однос КОМБИНОВАЊА (*чоколада са лешницима, бела кава са шлагом, сапун са парчићима канана*). У неким примерима ове групе присуство појма означеног ППК $c(a) + И$ може да послужи за типизацију појма означеног управном именицом (*фазан са слатким од рибизла, чоколада са лешницима*).

Овде смо сврстали и примере у којима се појам означен управном именицом квалификује одсуством ПОСЕСУМА – неотуђивих (рођака, пријатеља) и отуђивих (*сироче без мајке, бароница без иметка*).

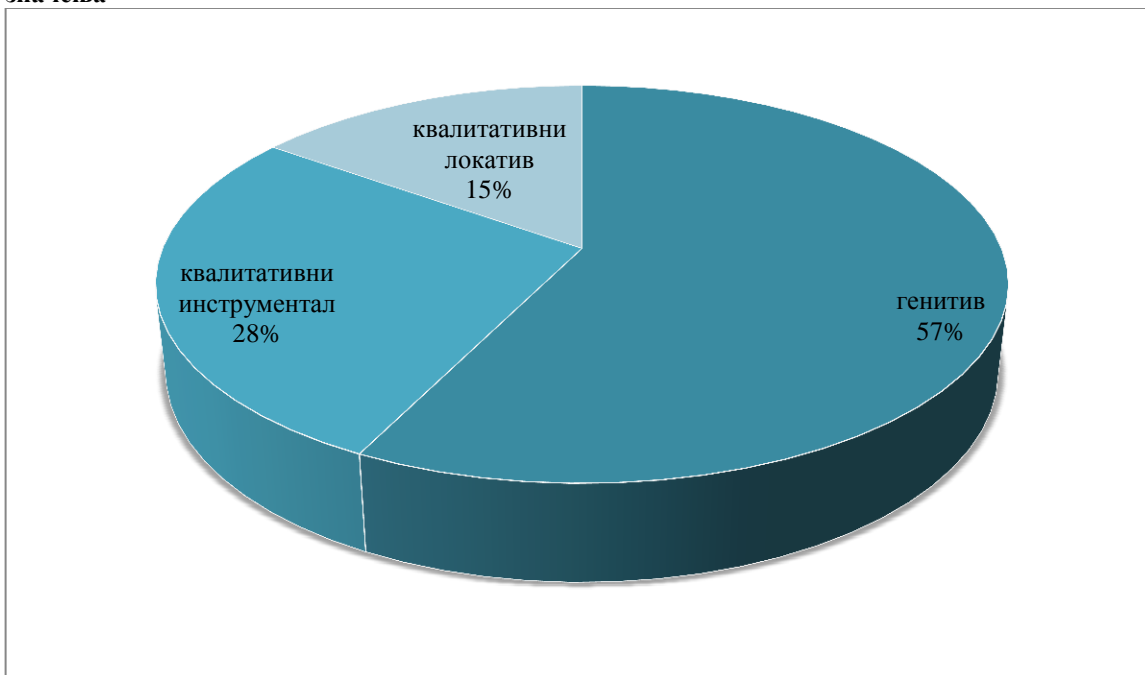
5.4. У оквиру схеме НОШЕЊА издвојили смо два случаја. У првом се НОСИТЕЉ квалификује НОШЕНИМ ОБЈЕКТОМ (*плато са Акропољем*), а у другом је обрнут случај (*песме на нашем језику*).

Мањи део последњег поглавља био је посвећен и разматрању падежа и ППК са супротним значењем. Размишљали смо о томе може ли се говорити о падежној антонимији, ако се узме у обзир да се значењска супротстављеност не јавља само између одређених предлога који улазе у састав конструкција које смо посматрали (предлози *без* и $c(a)$ јесу пример канонских предлошких антонима), већ и између одређених ППК и падежа без предлога (ППК *без* + Г наспрам квалитативног генитива: *течност без боје – течност одређене боје*).

6. У раду је анализирано око 1500 примера именичких јединица у неком падежу или ППК с квалитативним значењем (према нашој процени, 1507 примера). Расподела анализираних именичких јединица према падежима у којима су употребљене изгледа овако.

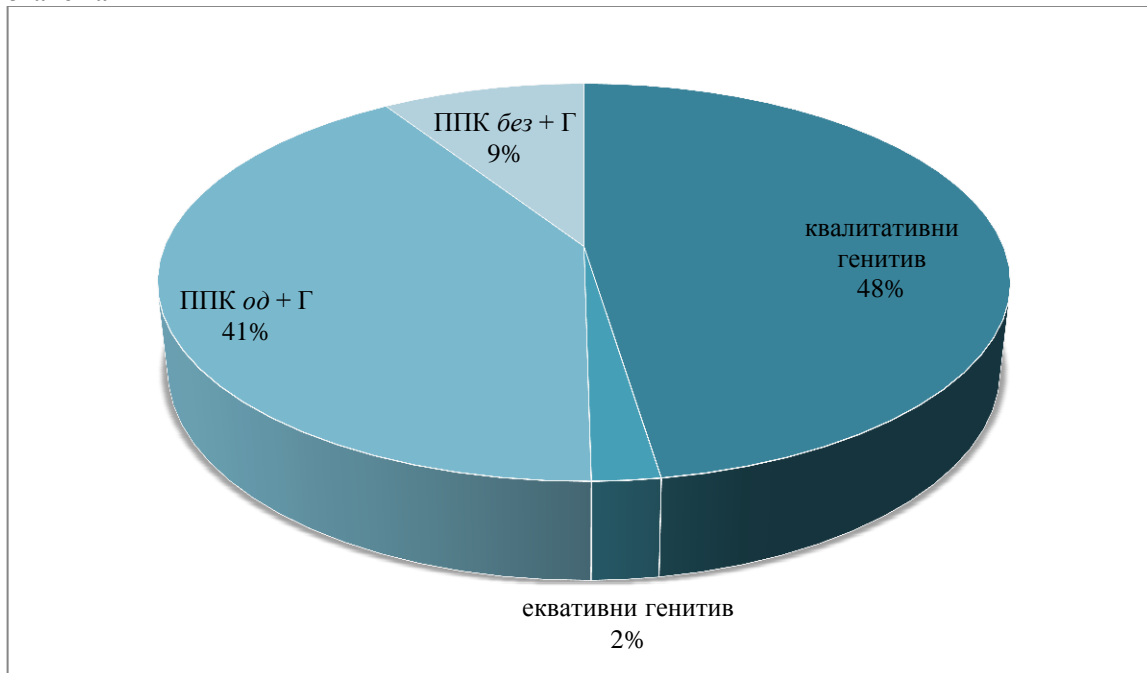
Највећи број анализираних именичких јединица је у генитиву. У њему се налази 864 примера или 57,33%. У ППК $c(a) + И$ (у ређим случајевима у питању је комбинација предлога $c(a)$ с партитивном/паукалном синтагмом) налази се 415 примера или 27,53%. У ППК $у/на + Л$ налази се 228 посматраних примера или 15,13%.

Дијаграм бр. 13: Заступљеност појединих падежа и ППК у изражавању квалитативних значења

Именичке јединице с квалитативним значењем у генитиву посматрали смо у оквиру неколико типова овог падежа: два типа генитива без предлога – квалитативног генитива (потврђеног са 411 примера или 47,57%) и еквативног генитива (потврђеног са 19 примера или 2,19%), као и у оквиру два типа ППК, оних са предлогом *од* (355 примера или 41,08% и оних са предлогом *без* (79 потврда или 9,14%). Заступљеност квалитативних значења изражених генитивом без предлога једнака је, бар према подацима из наше грађе, заступљености значења изражених генитивом с предлогом – на квалитативни генитив с еквативним генитивом одлази 50% анализираних примера, као и на ППК *од/без* + Г.

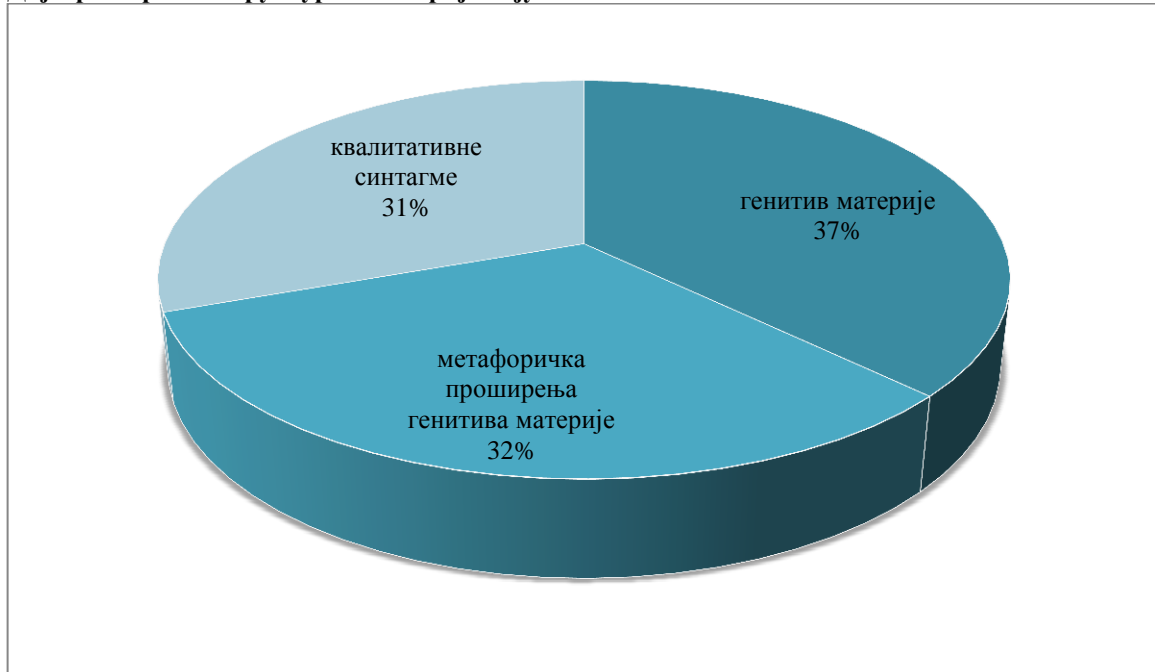
Дијаграм бр. 14: Заступљеност појединих типова генитива у изражавању квалитативних значења

Квалитативни генитив издваја се као прототипичан и у оквиру осталих генитивних значења која посматрамо као квалитативна (дијаграм бр. 14), као и у оквиру свих посматраних падежа и ППК. Томе у прилог говори податак да је од укупно 1507 анализираних примера чак 411 у овом типу генитива (27,27%). (Квалитативни инструментал и локатив, са друге стране, посматрамо као скупове које чине употребе ових падежа у квалитативним значењима, али који не представљају тако јединствене категорије као квалитативни генитив.) О томе говори и чињеница да се изражавање особине непридевским средствима у граматицама у 19. веку експлицитно везивало само за овај тип генитива.

У оквиру генитивних квалитативних значења издвајају се, осим квалитативног генитива, својом бројношћу и значења изражена ППК од + Г. Представићемо графички и њихову структуру. Издвојили смо две шире класе. С једне стране су генитив материје као прототип, као и његова метафоричка (и метонимијска) проширења. С друге стране су квалитативне синтагме.

Дијаграм бр. 15: Структура категорије коју чине ППК од + Г

Што се расподеле синтаксичких функција у оквиру издвојених падежних типова тиче, она изгледа овако:

- *Квалитативни генитив* јавља се у свим придевским функцијама. Најчешће се јавља у функцији атрибута (55,02%), затим апозитива (19,93%), актуелног квалификатива (16,78%) и предикатива (8,27%).
- *Еквативни генитив* јавља се само у функцији атрибута.
- *Генитив материје* упадљиво често се јавља у функцији атрибута (92,42%), ретко у функцији апозитива (7,57%). Метафоризоване варијанте генитива материје (типа *човек од гуме, човек од науке*) готово се искључиво јављају у атрибутој функцији, с понеким усамљеним примером у функцији апозитива.
- Што се *квалитативних синтагми* тиче, истакли смо да ППК од + Г у њима нема квалитативно значење, већ да то значење настаје у споју са управном именицом (која је најчешће квалификативна). Због тога се ППК од + Г у овим синтагмама не јавља у типично придевским функцијама, већ се читава синтаagma јавља у типично именичким функцијама: најчешће у

функцијама аргумената, ређе предикатива и допунског предикатива и апозиције.

- ППК *без* + Г јавља се најчешће у атрибутој функцији (81,01%), ређе у апозитивној (18,98%). Иако нема препрека за појаву ове ППК ни у функцији предикатива ни актуелног квалификатива, наша грађа их не потврђује.

Квалитативни инструментал потврђује 415 примера из наше грађе. Овај падеж јавља се у свим придевским функцијама. Прототипична функција квалитативног инструментала јесте атрибутока – више од половине примера употребљено је у њој (238 примера или 57,35%). У функцији апозитива употребљено је 123 примера (29,64%). Према броју примера следећи је актуелни квалификатив, са 40 примера (9,64%). Најмање потврда има за овај падеж у функцији предикатива (14 примера или 3,37%).

Квалитативни локатив потврђује 228 примера из грађе. Расподела тих примера према синтаксичким функцијама изгледа овако. У функцији атрибута и овде је употребљен највећи број примера – 107 примера или 46,93%. По броју потврда следи функција актуелног квалификатива, коју потврђује 71 пример (31,14%). Једнаким бројем примера потврђене су функције апозитива и предикатива – свака са по 25 примера или 10,96%.

Као што смо и очекивали, највише примера потврђује атрибутоку функцију анализираних именичких јединица, као прототипичну функцију придева. Ова се функција код неких падежних типова јавља као доминантна, заступљена отприлике половином примера, док се код неких, мање честих типова, јавља као једина посведочена. Функција предикатива посведочена је најмањим бројем потврда.

ИЗВОРИ

- Андр.:** Ivo Andrić, *Travnička hronika*, Zagreb: Mladost, 1964, 1–256.
- Гриц.:** Ирена Грицкат, *У лебдивом ходу*, Нови Сад: Матица српска, 1994.
- Гр. РСАНУ:** Грађа за Речник САНУ.
- Зак. НИД:** „Закон о научноистраживачкој делатности“, *Службени гласник РС*, бр. 110/05 и 50/06 – исправка.
- Зак. САНУ:** „Закон о Српској академији наука и уметности“, *Службени гласник РС*, бр. 18/2010.
- Зак. СЕ:** „Закон о Српској енциклопедији“, *Службени гласник РС*, бр. 110/05.
- Кап.:** Момо Кап., *Белешке једне Ане*, Антологија српске књижевности, <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/>, 1–102.
- Киш:** Danilo Kiš, *Rani jadi*, Београд: Bigz–Prosveta, 1987.
- Кор.:** *Корпус савременог српског језика 2013 са изворима* с Математичког факултета Универзитета у Београду, <http://korpus.matf.bg.ac.rs/>.
- НИН:** НИН бр. 3292, 30. 1. 2014.
- Рај.:** Justejn Gorder, *Sofijin svet. Roman o istoriji filozofije*. [Preveo s norveškog Ljubiša Rajić.] Београд: Geopoetika, 2009, 1–200.
- РСЈ:** Svenka Savić i Vesna Polovina, *Razgovorni srpskohrvatski jezik*, Нови Сад: Филозофски факултет – Институт за јужнословенске језике, 1989, 88–220.
- Петк.:** Новица Петковић, „Сан Вука Исаковича. О песничкој структури *Сеоба*“, у: *Два српска романа*, Антологија српске књижевности, <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/>, 97–114.
- Пол.:** *Политика* бр. 35974, 31. 12. 2013.
- Раичк.:** Стеван Раичк., *Камена успаванка*, Антологија српске књижевности, <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/>.
- Сек.:** Исидора Секулић, *Кроника паланачког гробља*, Београд: Југославија публик – „Вук Караџић“, 1985, 1–252.
- Теш.:** Милосав Тешић, *У тесном склопу*, Антологија српске књижевности, <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/>, 1–150.

Требјеш.: Жарко Требјешанин, *Представа о детету у српској култури*, Антологија српске књижевности, <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/>, 1–25.

Цвиј.: Јован Цвијић, *Психичке особине Јужних Словена*, Антологија српске књижевности, <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/>, 1–53.

ЛИТЕРАТУРА

- АКИМОВА et al. 1996:** Т. Г. Акимова, В. П. Берков и др., *Теория функциональной грамматики: Качественность. Количественность* [редакционная коллегия: А. В. Бондарко (отв. ред.) и др.]; Российская академия наук – Институт лингвистических исследований. – Санкт-Петербург: Наука.
- АНТОНИЋ 2005:** Ивана Антонић, „Синтакса и семантика падежа“, [у књизи:] ПИПЕР *et al.* 2005: 119–300.
- АНТОНИЋ 2005а:** Ивана Антонић, „Синтакса и семантика падежа у новој Синтакси савременога српског језика – основно образложење теоријско-методолошког приступа“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLVIII/1–2, 343–346.
- АНТОНИЋ 2006:** Ивана Антонић, „Предлог од у стандардном српском језику“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 35/1, 129–144.
- АНТОНИЋ 2007:** Ивана Антонић, „Синтакса и семантика падежа у новој Синтакси савременога српског језика“, *Зборник Матице српске за славистику*, 71–72, 343–356.
- АРИСТОТЕЛ 2008:** Aristotel, *Analitika I-II. Kategorije. O izrazu*, Beograd: Paideia.
- АРСЕНИЈЕВИЋ 2003а:** Нада Арсенијевић, „Акузатив с предлогом у савременом српском језику“ (I), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLVI/1, 107–263.
- АРСЕНИЈЕВИЋ 2003б:** Нада Арсенијевић, „Акузатив с предлогом у савременом српском језику“ (II), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLVI/2, 53–216.
- АРТС 1998:** Bas Aarts, “Binominal Noun Phrases in English”, *Transactions of the Filological Society*, Vol. 96:1, 117–158.
- БАТИСТИЋ 1972:** Tatjana Batistić, *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik (Biblioteka Južnoslovenskog filologa, n. s., knj. 3).
- БЕЛИЋ 1953–1954:** „О значају синтагма за развитак језичких појава“, *Јужнословенски филолог*, XX, 1–27.

- БЕЛИЋ 1958/1998:** Александар Белић, *Општа лингвистика* [Изабрана дела Александра Белића, Први том. Општа лингвистика. О језичкој природи и језичком развоју. Књ. I и II], Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- БЕНВЕНИСТ 1962:** Emile Benveniste, “Pour l’analyse des fonctions casuelles: le génitif latin”, *Lingua* 11, 10–18.
- БЛЕЈК 2004:** Barry J. Blake, *Case*, Cambridge University Press.
- БОНДАРКО 1996:** А. В. Бондарко, „Вступительные замечания“, [у књизи:] АКИМОВА *et al.* 2006: 5–7.
- БОНДАРКО 2001:** Александр В. Бондарко, „Теория функциональной грамматики: итоги и перспективы“, [у зборнику:] *Теоретические проблемы функциональной грамматики: Материалы Всероссийской научной конференции (Санкт-Петербург, 26–28 сентября 2001 г.)* / Отв. ред. А. В. Бондарко. Санкт Петербург: Наука, 7–8.
- БРАБЕЦ И ДР. ⁸1968:** Ivan Brabec, Mate Hraste i Sreten Živković, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- БУДМАНИ ³1897:** Петар Будмани, *Српска синтакса*, Београд: Штампарија Д. Миросављевића [Прево с талијанског и за српске школе удесио Спира Калик].
- ВИНОГРАДОВ ⁴2001:** В. В. Виноградов, *Русский язык (грамматическое учение о слове)*, Москва: Русский язык.
- ВИТГЕНШТАЈН ³1969:** Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- ВЈЕЗБИЦКА 1988:** Anna Wierzbicka, *The Semantics of Grammar*, Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- ВОЈЕЈКОВА–ПУПИНИН 1996:** М. Д. Воејкова, Ю. А. Пупынин, „Предикативная качественность“, [у књизи:] АКИМОВА *et al.* 1996: 53–63.
- ГИВОН 2001:** Talmy Givón, *Syntax. An Introduction*, Vol. I, Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- ГОРТАН-ПРЕМК 1971:** Даринка Гортан-Премк, *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*, Београд: Институт за српскохрватски језик (Библиотека Јужнословенског филолога, н. с., књ. 2).
- ГРЕЈДИ–ЏОНСОН 1997:** Joseph Grady and Christopher Johnson, “Converging Evidence for the Notions of *subscene* and *primary scene*”, [у зборнику:] *Proceedings of the Twenty-*

Third Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society: General Session and Parasession on Pragmatics and Grammatical Structure, 123–136.

ГРЕЈДИ 1999: Joseph Grady, “A typology of motivation for conceptual metaphor: correlation vs. resemblance”, [у зборнику:] Raymond Gibbs, Gerard Steen (Eds.), *Metaphor in Cognitive Linguistics*, Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company 79–100.

ГРИЦКАТ 1968: Ирена Грицкат, „Неколико ситнијих синтаксичких балканизама у српскохрватском језику“, *Наш језик*, XVII/1–2, 41–51.

ГРИЦКАТ 1986: Ирена Грицкат, „Експресивне синтагме са генитивима у српскохрватском језику“, *Јужнословенски филолог*, XLII, 71–93.

ДАНИЧИЋ 1858: Ђуро Даничић, *Србска синтакса I*, Београд: Државна штампарија.

ДЕ ГРОТ 1956: Albert Willem de Groot, “Classification of the uses of a case illustrated on the genitive in Latin”, *Lingua* 6, 8–66.

ДЕН ДИКЕН 2006: Marcel den Dikken, *Relators and Linkers. The Syntax of predication, predicate inversion, and copulas*. Cambridge, MA: MIT Press.

ДИКСОН 2009: R. M. W. Dixon, *Basic Linguistic Theory*, Vol. 2, *Grammatical Topics*, New York: Oxford University Press.

ДИРВЕН 1993: René Dirven, „Dividing up physical and mental space into conceptual categories by means of English prepositions“, [у књизи:] Cornelia Zelinsky-Wibbelt (ed.), *The Semantics of Prepositions: From Mental Processing to Natural Language Processing*, Berlin – New York: Mouton de Gruyter.

ДРАГИЋЕВИЋ 2001: Рајна Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику, (творбена и семантичка анализа)*, Београд: Институт за српски језик САНУ (Библиотека Јужнословенског филолога, н.с., књ. 18).

ЂОРЂЕВИЋ 1889а: Пера Ђорђевић, Прилози за синтаксу српскога језика I. „О падежима без предлога“, *Гласник Српског ученог друштва*, 68, 110–198.

ЂОРЂЕВИЋ 1889б: Пера Ђорђевић, Прилози за синтаксу српскога језика I. „О падежима без предлога“, *Гласник Српског ученог друштва*, 69, 1–96.

ЖУБЈЕН 1989: Michael Jubien, “On Properties and Property Theory”, [у књизи:] Gennaro Chierchia, Barbara H. Partee and Raymond Turner (eds), *Properties, Types and Meaning: Volume I: Foundational Issues*, Kluwer Academic Publishers: Dordrecht.

- ЗАДЕ 1972:** Lotfi A. Zadeh, "A Fuzzy-Set-Theoretic Interpretation of Linguistic Hedges", *Journal of Cybernetics*, Vol. 2, Issue 3, 4–34.
- ЗАЈЕР 1981:** Hansjakob Seiler, *Possession as an Operational Dimension of Language*, Köln: Allgemeine Sprachwissenschaft – Institut für Linguistik – Universität zu Köln.
- ЗНИКА 1997:** Marija Znika, „Opisni i odnosni pridjevi“, *Suvremena lingvistika*, 43–44, 341–357.
- ЗОЛотоВА 2006:** Галина Александровна Золотова, *Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса*, Москва: Наука.
- ИВИЋ 1953–1954:** Милка Ивић, „О проблему падежне системе у вези са савременим схватањима у лингвистичкој науци“, *Јужнословенски филолог XX*, 191–211.
- ИВИЋ 1954:** Милка Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)*, Београд: Српска академија наука (Посебна издања, књ. ССХХVII, Институт за српски језик, књ. 2).
- ИВИЋ 1956:** Милка Ивић, „Однос између квалитативног генитива и квалитативног инструментала“, *Наш језик*, н. с., VII/7–10, 260–269.
- ИВИЋ 1957–1958:** Милка Ивић, „Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику“, *Јужнословенски филолог*, XXII, 141–166.
- ИВИЋ 1958:** Milka Ivić, „The relationship between bound and free form in the serbo-croate cases“, *Cercetări de Lingvistică* [Mélanges linguistiques offerts à Emil Petrovici par ses amis étrangers à l’occasion de son soixantième anniversaire], Anul III, 217–226.
- ИВИЋ 1959:** Милка Ивић, „Српскохрватски падежни облици обавезно праћени одредбом као помоћним морфолошким знаком“, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, IV, 151–163.
- ИВИЋ 1961:** Милка Ивић, „О појавама синтаксичке обавезности“, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, VI, 180–190.
- ИВИЋ 1961/2008:** Milka Ivić, „O strukturi srpskohrvatskog padežnog sistema“, [у књизи] ИВИЋ³2008: 261–269.
- ИВИЋ 1964:** Milka Ivić, "Non-omissible determiners in Slavic languages", [у зборнику:] *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists*, ed. by Horace G. Lunt. The Hague: Mouton, 476–479.

- ИВИЋ 1967:** Milka Ivić, „Genitivne forme srpskohrvatskih imenica i odgovarajuća pridevska obrazovanja sufiksom *-ov* (*-ev*, *-ovljev*, *-evljev*), *-in* u odnosu 'kombinatoričnih varijanata'“, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* X, 257–262.
- ИВИЋ 1970:** Milka Ivić, “Les causes sémantiques du phénomène syntaxique nommé ‘déterminant obligatoire’”, [у зборнику:] *Actes du Xe congrès international des linguistes, Bucarest: Éditions de l’académie de la République socialiste de Roumanie*, 831–834.
- ИВИЋ 1971:** Milka Ivić, „O ekvativnom genitivu srpskohrvatskog jezika“, *Serta slavica. In memoriam Aloisii Schmaus*, Munchen: Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 305–308.
- ИВИЋ 1972:** Milka Ivić, „O nekim sintaksičko-semantičkim konzekvencama leksičkog značenja imenica (na materijalu srpskohrvatskog jezika)“, *Jazykovedný časopis* XXIII/2, 127–134.
- ИВИЋ 1980:** Милка Ивић, „O 'партикуларизаторима'“, *Јужнословенски филолог*, XXXVI, 1–12.
- ИВИЋ 1991:** Милка Ивић, „O одредбама категоризовања“, *Јужнословенски филолог*, XLVII, 29–36.
- ИВИЋ 1992:** Милка Ивић, „O 'денотативном' и 'конотативном' карактеризовању“, *Јужнословенски филолог*, XLVIII, 1–11.
- ИВИЋ³ 2008:** Milka Ivić, *Lingvistički ogledi*, Beograd: XX vek.
- ИВИЋ 2010:** „Квалификативна улога генитивне именичке форме с предлогом *od*“, *Јужнословенски филолог*, LXVI, 269–271.
- ЈАКОБСОН 1936/2003:** Роман Јакобсон, „К общему учению о падеже“, [у књизи:] Роман Јакобсон, *Избранные работы*. Переводы с английского, немецкого, французского языка, Москва: Прогресс.
- ЈАНДА 1993:** Laura A. Janda, *A Geography of Case Semantics. The Czech Dative and the Russian Instrumental*, Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- ЈЕСПЕРСЕН 1924/1958:** Otto Jespersen, *The Philosophy of Grammar*, London: George Allen and Unwin Ltd.
- ЈОЦИЋ 1994:** Мирјана Јоцић, „O синтагмама типа *човек од речи* и *злато од жене*“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXVII, 257–263.
- КАТУНАР 2014:** Daniela Katunar, “Prepositional anonymy in Croatian: a corpus approach”, *Suvremena lingvistika*, 78, 151–169.

- КВЕРК *et al.* 1985:** Randolph Quirk, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, Jan Svartvik, A *Comprehensive Grammar of the English Language*, London: Longman.
- КЕЈЗЕР 2007:** Evelien Keizer, *The English Noun Phrase. The Nature of Linguistic Categorization*, New York: Cambridge University Press.
- КЛАЈН 2002:** Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Први део. Слагање и префиксација*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
- КЛАЈН 2003:** *Творба речи у савременом српском језику. Други део. Суфиксација и конверзија*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
- КЛИКОВАЦ 2004:** Duška Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: XX vek.
- КЛИКОВАЦ ²2006:** Duška Klikovac, *Semantika predloga. Studija iz kognitivne lingvistike*. Beograd: Filološki fakultet.
- КЛИКОВАЦ 2007:** Душка Кликовац, „Предлошка значења у настави српског језика као страног: случај предлога у и на“, [у зборнику:] *Српски као страни језик у теорији и пракси*, (ур. Милорад Дешић), Београд: Филолошки факултет – Центар за српски као страни језик.
- КЛИКОВАЦ ⁴2008а:** Душка Кликовац, *Граматика српскога језика за основну школу*, Београд: Српска школска књига.
- КЛИКОВАЦ 2008б:** Душка Кликовац, „Шта је то метафора“, *Књижевност и језик*, LV/1–2, 57–76.
- КЛИКОВАЦ 2014:** Душка Кликовац, *Скрипта из Синтаксе српског језика*, <http://sintaksa.fil.rs>.
- КОВАЧЕВИЋ 1983а:** Miloš Kovačević, „Padežne i prijedložko-padežne konstrukcije kao imenički dodaci sa značenjem 'karakteristične pojedinosti' u djelima Anđelka Vuletića“, *Књижевност и језик*, XXX/3, 155–167.
- КОВАЧЕВИЋ 2013:** Милош Ковачевић, „Предикатски апозитив без непосредне везе с предикатом“, *Зборник Матице српске за славистику* 83, 243–255.
- КОРАЈАЦ–САЛАК 2012:** Aida Korajac i Tanja Salak, „Sok od jabuke ili sok od jabuka? – gradivni genitiv imenica koje znače voće i povrće“, *Lahor: časopis za hrvatski kao materinski, drugi i strani jezik*, 14, 221–236.
- КУЗЊЕЦОВА ²1989:** Эра Васильевна Кузнецова, *Лексикологија русског језика*, Москва: Издательство „Высшая школа“.

- КУРИЛОВИЧ 1949/2000:** Ежи Курилович, „Проблема класификации падежей“, [у књизи:] *Очерки по лингвистике*, http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/kuril/index.php
- ЛАБОВ 1973/2004:** William Labov, “The Boundaries of Words and their Meanings”, [у књизи:] *Fuzzy Grammar. A Reader*, New York: Oxford University Press, 67–89.
- ЛАВЦОЈ 2001:** Arthur O. Lovejoy, *The Great Chain of Being. A Study of the History of an Idea*, Cambridge, Massachusetts – London, England: Harvard University Press.
- ЛАЈОНС³ 1979:** John Lyons, *Semantics I-II*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ЛАНАКЕР 1991:** Ronald W. Langacker, *Concept, Image and Symbol. The Cognitive Basis of Grammar*, Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- ЛАНАКЕР 2000:** Ronald W. Langacker, *Grammar and Conceptualization*, Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- ЛАНАКЕР 2008:** Ronald W. Langacker, *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*, New York: Oxford University Press.
- ЛАНАКЕР 2009:** Ronald W. Langacker, *Investigations in Cognitive Grammar*, Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- ЛЕЈКОФ 1973:** George Lakoff, *Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts*, *Journal of Philosophical Logic*, Vol. 2 (Issue 4), 458–508.
- ЛЕЈКОФ 1987:** George Lakoff, *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*, Chicago–London: The University of Chicago Press.
- ЛЕЈКОФ–ТАРНЕР 1989:** George Lakoff and Mark Turner, *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*, Chicago–London: The University of Chicago Press.
- ЛЕЈКОФ–ЏОНСОН 1980/2003:** George Lakoff and Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago–London: The University of Chicago Press.
- ЛУРАГИ 2003:** Silvia Luraghi, *On the Meaning of Prepositions and Cases: The expression of semantic roles in Ancient Greek*, Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- ЛУРАГИ 2009:** Silvia Luraghi, “Case in Cognitive Grammar”, [у књизи:] Andrej Malchukov, Andrew Spencer (eds.), *The Oxford Handbook of Case*, Oxford University Press, 136–150.
- ЛУРАГИ 2014:** Silvia Luraghi, “Plotting diachronic semantic maps. The role of metaphors”, [у књизи:] Silvia Luraghi, Heiko Narrog (eds), *Perspectives on Semantic Roles*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- МАРЕТИЋ 1963:** Tomislav Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- МАРКОВИЋ 2014:** Александра Марковић, „Граматика у српским речницима“, [у књизи:] *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (колективна монографија), ур. Рајна Драгићевић, Београд: Филолошки факултет.
- МАТАСОВИЋ 2002:** Ranko Matasović, „Otuđiva i neotuđiva posvojnost u hrvatskome jeziku“, *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 28, 151–160.
- МИЛИНКОВИЋ 1988:** Љубо Милинковић, *Датив у савременом руском и српскохрватском језику (конфронтативна анализа)*, Београд: Научна књига.
- НАРОГ 2014:** Heiko Narrog, “The grammaticalization chain of case functions. Extension and reanalysis of case marking vs. universals of grammaticalization”, [у књизи:] Silvia Luraghi, Heiko Narrog (eds), *Perspectives on Semantic Roles*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 69–98.
- НИКИФОРИДУ 1991:** Kiki Nikiforidou, “The meanings of the genitive: A case study in semantic structure and semantic change”, *Cognitive Linguistics* 2(2): 149–205.
- НИМАЈЕР 2008:** Susanne Niemeier, “To be in control: kind-hearted and cool-headed. The head-heart dichotomy in English”, [у зборнику:] ШАРИФИЈАН *et al.* 2008: 349–372.
- НОВАКОВИЋ 1870:** Стојан Новаковић, *Српска синтакса за ниже гимназије и реалке Кнежевине Србије*, Београд: Државна штампарија.
- НОВАКОВИЋ 1894:** Стојан Новаковић, *Српска граматика*, Београд: Државна штампарија.
- НОМАЋИ 2006:** Мотоки Нوماћи, „О прототипу посесивности и питању неотуђиве посесије (на материјалу српског језика)“, [у зборнику:] *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*, ур. Предраг Пипер, Београд: САНУ, 163–173.
- ПАВЛОВ 1996:** В. М. Павлов, „Качественность и субстанциальная семантика“, [у књизи:] АКИМОВА *et al.* 1996: 8–53.
- ПАВЛОВИЋ 2004:** „Значења генитива с предлогом *б(р)езь* у старосрпским повељама и писмима”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLVII/1–2, 205–214.
- ПАВЛОВИЋ 2007:** Слободан Павловић, „Старосрпски квалификативни генитив у светлу посесивних релација“, *Зборник Матице српске за славистику*, 71–72, 435–444.
- ПЕТЕРСЕН 1925:** Walter Petersen, *The Adnominal Genitive*, *The American Journal of Philology*, Vol. 46, No. 2, 128–160.

- ПЕТРОВИЋ 1987:** Gajo Petrović, *Logika*, Zagreb: Školska knjiga.
- ПИПЕР 2000:** Предраг Пипер, „О полицентричности семантичких категорија“, *Јужнословенски филолог*, LVI/3–4, 829–840.
- ПИПЕР 2001:** Predrag Piper, *Језик i prostor*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- ПИПЕР 2005:** Предраг Пипер, „Именски израз“ [33–118], „Предикат“ [301–343], „Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика“ [575–982], [у књизи] ПИПЕР *et al.* 2005.
- ПИПЕР *et al.* 2005:** Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица* (ред. М. Ивић), Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- ПИПЕР 2009:** „Синтакса“ [464–536], [у књизи:] Вјара Малцијева, Зузана Тополињска, Маја Ђукановић, Предраг Пипер, *Јужнословенски језици: граматичке структуре и функције*, ред. Предраг Пипер, Београд: Београдска књига.
- ПИПЕР–КЛАЈН ²2014:** Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- ПОПОВИЋ 1966:** Љубомир Поповић, „Предлошки изрази“, *Наш језик*, XV/3–4, 195–220.
- ПОПОВИЋ 1997:** Љубомир Поповић, *Ред речи у реченици*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- ПОПОВИЋ 1997а:** Љубомир Поповић, „Комуникативно-граматичка анализа реченице“, *Свет речи* 2–3, 11–19.
- ПОПОВИЋ 1998:** Љубомир Поповић, „Комуникативно-граматичка анализа реченице: синтаксичке јединице“, *Свет речи* 6–8, 9–21.
- ПОПОВИЋ 2003:** Љубомир Поповић, „Интегрални реченични модели и њихов значај за лингвистички опис и анализу корпуса“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 31/1, 201–220.
- ПОПОВИЋ ¹⁴2012:** Љубомир Поповић, „Синтакса“, [у књизи:] СТАНОЉЧИЋ–ПОПОВИЋ ¹⁴2012: 206–386.
- ПОПОВИЋ ЉУД. 2014:** Људмила Поповић, *Контрастивна граматика српског и украјинског језика: таксис и евиденцијалност*, ур. Предраг Пипер, Београд: САНУ, Одбор за српски језик у поређењу са другим језицима.

- ПРЋИЋ 2011:** Твртко Прћић, „И синтагме и речи: фразне именице у српском језику“, [у зборнику:] *Лексикологија, Ономастика, Синтакса: Зборник у част Гордани Вуковић*, ур. Владислава Ружић и Слободан Павловић, Нови Сад: Филозофски факултет, 59–70.
- РАДИЋ-БОЈАНИЋ–СИЛАШКИ 2012:** Biljana Radić-Bojanić i Nadežda Silaški, “Metaphoric and Metonymic conceptualizations of the head – a dictionary-based contrastive analysis of English and Serbian”, *Facta universitatis, Series: Linguistics and Literature*, Vol. 10, No 1, 29–39.
- РАДОВАНОВИЋ 1990:** Milorad Radovanović, *Spisi iz sintakse i semantike*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest.
- РАКИЋ 1998:** Stanimir Rakić, „О pridevskim složenicama tipa pridev + imenica“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLI/1, 107–127.
- РАСУЛИЋ–КЛИКОВАЦ (УР.) 2014:** *Језик и сазнање. Хрестоматија из когнитивне лингвистике*, ур. Катарина Расулић, Душка Кликовац, Београд: Филолошки факултет.
- РАУ 2010:** Gisa Rauh, *Syntactic Categories. Their Identification and Description in Linguistic Theories*, New York: Oxford University Press.
- РЕДИ² 1993:** Michael J. Reddy, “The conduit metaphor: A case of frame conflict in our language about language”, [у књизи:] Andrew Ortony (ed.), *Metaphor and Thought*, Cambridge University Press.
- РЕДЛИ 2014:** Jelena Redli, „Kognitivnolingvistička analiza adnominalnog kvalifikativnog genitiva u srpskom jeziku“, [у зборнику:] *Konteksti*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 199–212.
- РИМЕР 2010:** Nick Riemer, *Introducing Semantics*, New York: Cambridge University Press.
- РОШ 1975:** Eleanor Rosch, *Cognitive Reference Points*, *Cognitive Psychology* 7, 532–547.
- РОШ et al. 1976:** Eleanor Rosch, Carolyn B. Mervis, Wayne D. Gray, David M. Johnson, and Penny Boyes-Braem, *Basic Objects in Natural Categories*, *Cognitive Psychology* 8, 382–439.
- СИМИЋ–ЈОВАНОВИЋ 2002:** Радоје Симић и Јелена Јовановић, *Српска синтакса I–II*, Београд–Никшић–Подгорица: Филолошки факултет у Београду; Научно друштво за неговање и проучавање српског језика – Филозофски факултет у Никшићу – Црногорски универзитет у Подгорици.

- СИРЦЕНТ 2009:** Philip Seargeant, „Metaphors of Possession in the conceptualisation of language“, *Language & Communication* 29, 383–393.
- СТАНОЈЧИЋ ¹⁴2012:** Живојин Станојчић, *Морфологија и творба речи*, [у књизи:] СТАНОЈЧИЋ–ПОПОВИЋ ¹⁴2012: 69–188.
- СТАНОЈЧИЋ–ПОПОВИЋ ¹⁴2012:** Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.
- СТЕВАНОВИЋ 1963:** Михаило Стевановић, „Синтаксичка синонимика“, *Књижевност и језик*, 2, 81–95.
- СТЕВАНОВИЋ 1964–1965:** Михаило Стевановић, „Значење и функције генитивне синтагме с предлогом *од*“, *Наш језик*, XIV/ 4–5, 239–262.
- СТЕВАНОВИЋ 1967:** Михаило Стевановић, „Једна синтагма с аблативним генитивом у стилској функцији поређења и епитета“, *Наш језик*, XVI/1–2, 27–31.
- СТЕВАНОВИЋ ⁶1991а:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик* (Граматички системи и књижевнојезичка норма), књ. I, Фонетика. Морфологија, Београд: Научна књига.
- СТЕВАНОВИЋ ⁵1991б:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик* (Граматички системи и књижевнојезичка норма), књ. II, Синтакса, Београд: Научна књига.
- СТИПЧЕВИЋ 2014:** Балша Стипчевић, *Дативне рекурзивне конструкције с непрелазним глаголима у савременом српском језику*, Необјављена докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.
- СТИПЧЕВИЋ–САМАРЦИЋ 2003:** Балша Стипчевић и Тања Самарцић, „Терминологија синтаксе падежа Михаила Стевановића“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 32/3, 140–156.
- СТОЈАНОВИЋ 1996:** Smiljka Stojanović, *Binarne relacije posesije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*, Beograd: Filološki fakultet.
- СУБОТИЋ–ПЕТРОВИЋ 2000:** Ljiljana Subotić, Vladislava Petrović, „Apozitivni i/ili predikativni atribut“, *Јужнословенски филолог*, LVI/3–4, 1141–1160.
- ТАЛМИ 2000а:** Leonard Talmy, *Toward a Cognitive Semantics. Vol. 1, Concept Structuring Systems*, Cambridge, Massachusetts – London: A Bradford Book – The MIT Press.

- ТАЛМИ 20006:** Leonard Talmy, *Toward a Cognitive Semantics. Vol. 2, Typology and Process in Concept Structuring*, Cambridge, Massachusetts – London: A Bradford Book – The MIT Press.
- ТЕЈЛОР 1991:** John R. Taylor, *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*, Oxford: Clarendon Press.
- ТОПОЛИЊСКА 1981:** Зузана Тополињска, „Рестрикција насупрот апозиције: две врсте атрибута именичке синтагме“, *Јужнословенски филолог*, XXXVII, 1–11.
- ТОШОВИЋ 2005:** Бранко Тошовић, „Комуникативна перспектива реченице“, [у књизи:] Пипер *et al.* 2005: 1061–1106.
- ЋЕНКИ 1995:** Alan Cienki, *Some Properties and Groupings of Image Schemas*, [у зборнику:] . Н. Verspoor, К. Dong Lee, Е. Sweetser (eds), *Lexical and Syntactical Constructions and the Construction of Meaning: Proceedings of the Bi-annual ICLA Meeting in Albuquerque*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995.
- ФЕЛЕШКО 1995:** Казимјеж Фелешко, *Значење и синтакса српскохрватског генитива*, Београд – Нови Сад: Орфелин – Вукова задужбина – Матица српска [С пољског превела Гордана Јовановић].
- ФИЛМОР 1968/2003:** Charles Fillmore, “The Case for Case” [у књизи:] *Form and Meaning in Language*, Vol.1, Papers on Semantic Roles, Chicago: The University of Chicago Press.
- ФОКС 2000:** Chris Fox, *The Ontology of Language. Properties, Individuals and Discourse*, CSLI Publications.
- ХАЈНЕ 1997а:** Bernd Heine, *Cognitive Foundations of Grammar*, New York – Oxford: Oxford University Press.
- ХАЈНЕ 1997б:** Bernd Heine, *Possession. Cognitive sources, forces and grammaticalization*, Cambridge University Press.
- ХЕРСКОВИЦ 1985:** Annette Herskovits, “Semantics and Pragmatics of Locative Expressions”, *Cognitive Science* 9, 341–378.
- ХЕРСКОВИЦ 1986:** Annette Herskovits, *Language and spatial cognition. An interdisciplinary study of the prepositions in English*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ХОИ 2005:** Michael Hoey, *Lexical Priming: A New Theory of Words and Language*, London: Routledge.
- ЦРЊАК 2002:** Ивана Црњак, „Прилог лексичко-семантичкој анализи фразеологизама за квалификацију човека“, *Прилози проучавању језика*, 33, 133–153.

- ЏОНС *et al.* 2012:** Steven Jones, M. Lynne Murphy, Carita Paradis and Caroline Willners, *Antonyms in English: Construals, Constructions and Canonicity*, Cambridge University Press.
- ЏОНСОН 1987:** Mark Johnson, *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*, Chicago–London: The University of Chicago Press.
- ШАРИФИЈАН *et al.* 2008:** Farzad Sharifian, René Dirven, Ning Yu, Susanne Niemeier, “Culture and Language: Looking for the ‘mind’ inside the body”, [у зборнику:] Sharifian *et al.* (eds), *Culture, Body and Language. Conceptualizations of Internal Body Organs across Cultures and Languages*, Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- ШАРИЋ 2008:** Ljiljana Šarić, *Spatial Concepts in Slavic. A Cognitive Linguistic Study of Prepositions and Cases*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- ШАРИЋ 2012:** Ljiljana Šarić, „*Od*-genitivi: kognitivnosemantička analiza“, *Riječ* 7, n. s., 7–36.
- ШЕШИЋ 1983:** Bogdan Šešić, *Osnovi logike*, Beograd: Naučna knjiga.
- ШТОЛЦ *et al.* 2006:** Thomas Stolz, Cornelia Stroh, Aina Urdze, *On Comitatives and Related Categories. A Typological Study with Special Focus on the Languages of Europe*, Berlin – New York: Mouton de Gruyter.

СПИСАК КОРИШЋЕНИХ РЕЧНИКА

- КЛАЈН–ШИПКА:** Иван Клајн и Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј, 2006.
- КРФ:** The Cambridge Dictionary of Philosophy, general ed. Robert Audi, Cambridge University Press ²1999.
- МАР:** *Словарь русского языка в четырех томах (Малый академический словарь)*, електронско издање, доступно на адреси <http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp>
- МЕР:** *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*, Oxford: Macmillan Publishers Limited (Електронско издање речника MED доступно је на адреси <http://www.macmillandictionary.com/>)
- ОР:** *Обратни речник српскога језика*, Београд – Нови Сад: Матица српска – Институт за српски језик САНУ – Палчић, 2000.
- РМС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска (I–III и Загреб: Матица хрватска), 1967–1978.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.
- РС:** *Старославјанский словарь (по рукописям X–XI веков)*, под редакцией Р. М: Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, Москва: Русский язык, 1994.
- РСТЈ:** *Словарь старославянского языка*, (репринтное издание), Издательство Санкт-петербургского университета, 2006.
- РСЈ:** *Речник српскога језика*, ур. Мирослав Николић, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- ФР:** *Filozofijski rječnik*, ур. Vladimir Filipović, Zagreb: Matica hrvatska.
- ФРССЈ 2004:** *Фреквенцијски речник савременог српског језика. Полазне основе новије српске прозе*, Београд: Институт за педагошка истраживања.
- ФРРСЈ 1999:** *Фреквенцијски речник савременог српског језика*, Београд: Институт за експерименталну фонетику и патологију говора и Лабораторија за експерименталну психологију.
- ФРХСЈ:** Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga 1982.
- ШКАЉИЋ:** Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost. 1966.

СКРАЋЕНИЦЕ

ППК	предлошко-падежна конструкција
Н	номинатив
Г	генитив
А	акузатив
И	инструментал
Л	локатив
ОД	обавезни детерминатор
ОЛ	објекат локализације
Л	локализатор
СО	садржани објекат
С	садржатељ
НО	ношени објекат
Н	носител

БИОГРАФИЈА

Рођена је 30. октобра 1972. у Београду, где је завршила основну и средњу школу. Филолошки факултет уписала је 1991. године, групу *Српски језик и општа лингвистика*. Дипломирала је 1995. године (просечна оцена 9,52), а постдипломске студије уписала 1996. (групу *Наука о језику*, просечна оцена 9,8). Исте године почела је да ради као стипендиста Министарства за науку и технологију Србије у Институту за српски језик САНУ. Магистарски рад под насловом *Допуне прелазним и повратним семикопулативним глаголима у српском и хрватском књижевном језику* одбранила је у новембру 2001. године (ментор је био проф. др Љубомир Поповић).

Од јануара 1999. године запослена у Институту за српски језик САНУ у својству истраживача приправника (ангажована на пројекту *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*), од априла 2002. године у својству истраживача сарадника. Била је секретар часописа *Наш језик* од 2003. до 2004. године.

Од 2004. до 2008. године радила као лектор и редактор у издавачкој кући *Креативни центар*.

Од јануара 2009. године поново ангажована на пројекту израде Речника САНУ. У октобру 2011. године унапређена у звање помоћног редактора, а две године касније у звање редактора.

Објавила је више радова из области практичне лексикографије, синтаксе и семантике.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а **Александра М. Марковић**

број индекса _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Падежи и предлошко-падежне конструкције са квалитативним значењем у савременом српском књижевном језику (семантичко-синтаксичка анализа)

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 12. фебруара 2016. године

Александра Марковић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора **Александра М. Марковић**

Број индекса _____

Студијски програм _____

Наслов рада *Падежи и предлошко-падежне конструкције са квалитативним значењем у савременом српском књижевном језику (семантичко-синтаксичка анализа)*

Ментор проф. др Душка Кликовац

Потписани/а **Александра М. Марковић**

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, **12. фебруара 2016. године**

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Падежи и предлошко-падежне конструкције са квалитативним значењем у савременом српском књижевном језику (семантичко-синтаксичка анализа)

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, 12. фебруара 2016. године

Потпис докторанда

